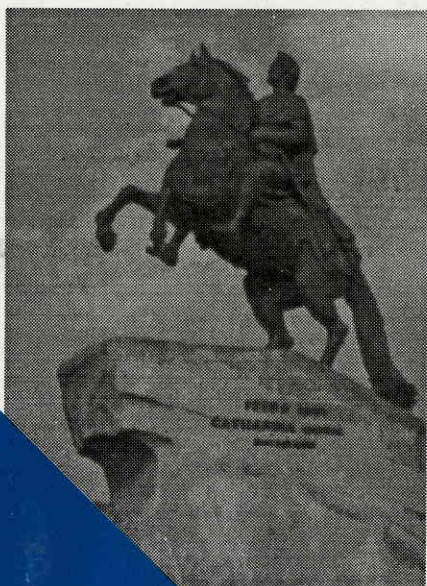

Олег
ГРИНІВ

УКРАЇНА і РОСІЯ:

ПАРТНЕРСТВО ЧИ ПРОТИСТОЯННЯ?

Олег Гринів

Олег
ГРИНІВ

УКРАЇНА І РОСІЯ:

ПАРТНЕРСТВО ЧИ ПРОТИСТОЯННЯ?

Етнополітологічний аналіз

СКАНУВАННЯ
ANDRIYDM

Львів
Інститут народознавства НАН України
1997

ББК 66.04
Г 82

Ця книга вийшла у світ завдяки добродійній акції директора ЗАТ нафтогазбуду п. Майковича Степана Григоровича

Праця рекомендована до друку
Вченою радою Інституту народознавства
НАН України

Рецензент — акад. Української Академії політичних наук, докт. іст. наук, професор *Остан Семків*
(Львівський державний університет ім. І. Франка)

Науковий редактор — докт. іст. наук,
професор *Степан Павлюк*

Редактор *Марія Горбаль*

Гринів Олег

Г 82 Україна і Росія: партнерство чи протистояння?
(Етнополітологічний аналіз). — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. — 384 с.
ISBN 966-02-0203-2

Етнополітологічний аналіз українсько-російських взаємин допомагає підійти до прогнозування їхнього розвитку. Цьому підпорядковується дослідження особливостей двох націй, різних концепцій російського імперіалізму, сучасної геополітики сусідньої держави. Водночас обґрунтовується запропонована концепція ідеології державотворення України.

Для етнологів, політологів, істориків.

Г 0302010000 — 024
97
ISBN 966-02-0203-2

ББК 66.04

© Олег Гринів, 1997

Книга перестороги

Геополітичне міждержавне сусідство України і Росії, майже тисячкілометровий сучасний кордон виступають об'єктивними спонуканами глибинного розкриття кількасотлітньої, ще достатньо не вивченої історії життя двох народів. Можливо не настільки не пізнаної, скільки одразу не сприйнятої усім українським суспільством наукових положень, викладених у багатотомних працях подвижників історичної думки Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка, Олександри Єфименко, Миколи Костомарова, Дмитра Яворницького та інших.

Тривалий колоніальний стан нашого краю спричинився до деформації сприйняття своєї історії. Адже масова дезінформація про етногенез та історію українців, про начебто особливу історичну місію росіян розпочалася із спотворення суті документа, підписаного Богданом Хмельницьким з російським царем Олексієм Михайловичем, як сумновідома Переяславська угода, відколи Україна опинилась підкореною Московії. Царські придворні історики змодельювали процес так, що корінний народ, який сформував могутню Києво-Руську державу, став приниженими малоросами без своєї справжньої історії, хоч і на своїй предковичній землі.

Врешті, синдром «старшого брата» «великого російського народу» поступово в українському суспільстві щезає, поступаючись місцем невимушеній історичній правді. Важко долається узвичаєна ціннісна ортодоксальність, незважаючи на її наскрізну фальшивість і потворність. Психологічне перелаштування, за своєю природою, має здатність затягуватись в часі. Пришвидшити психологічну адаптацію українців до своїх історичних і національних цінностей в умовах незалежної держави, шанувати і відстоювати ці цінності як унікальність і неповторність можна різними чинниками — державно-владними, культурними, політичними, дипломатичними, але особливу роль з-поміж них відіграє наукова книга. Адже наукова акцентованість

на об'єктивність історичного і етногенетичного процесів виступає основою для фундаментального виваженого формування державної доктрини України, правдивого погляду на сучасний і грядущий політичні процеси нашої держави, зокрема взаємовідносини з малопрогнозованим північним сусідом — Російською Федерацією.

Підготовлена праця відомим вченим, громадським діячем Олегом Гринівим про генезу взаємин українців і росіян, етнополітологічний погляд на цей процес України і Росії як держав виводить на екран нашої свідомості спаплюжені цілі епохи нашого буття, зумисне приховані від нас історичні події, відчищені від лженаукових спотворень. Автор написав цю книгу в одному пориві — за неповних три місяці, але яким передувала копітка і тривала дослідницька праця. Адже сьогодні, коли в державі ще не в повну силу працюють органи і механізми по захисту національних інтересів, коли не напрацьована державна програма виходу як з політичної, так і економічної кризи, спричинена відвертим блокуванням національних програм з боку ворожих Україні сил комуністичної орієнтації і реставраторів нової Російської імперії, коли в Українській державі продовжує переважати російський субстрат, що створює ситуацію прихованого протистояння, розполовиненість суспільства, коли відроджується міф етногенетичної, духовної, культурної єдності українців і росіян, і це закладається як суть державної політики, етнополітолог і філософ Олег Гринів розмірковано викладає історичну генезу буття двох слов'янських народів, вважаючи це особливо актуальним, оскільки відчутне сильне бродіння у суспільстві антидержавних і антинаціональних, по-суті, ортодоксальних думок і концепцій.

Автора допікає жажлива несправедливість — у своїй національній державі не віддано шану тим героям, які боролись за свою Вітчизну, чинячи відчайдушний опір двом найжорстокішим окупаційним режимам — російсько-більшовицькому і німецько-нацистському, визнання УПА

воюючою стороною у Другій світовій війні. Вирішивши у родині, в якій енкаведистська куля забрала життя його близької людини, українського повстанця, Олег Гринів уже в дитинстві усвідомив «визвольну місію червоної армії», багато довідався про стражітливі вчинки російських опричників і місцевих холоуїв у підкоренні Галичини московській більшовицькій політиці. Питання національно-визвольного руху, нічим не оправданого етноциду як царської, так і комуністичної Росії, особливо у ставленні до українців, поставало перед студентом юридичного факультету Львівського держуніверситету, а потім при навчанні на факультеті міжнародного права й міжнародних відносин Київського університету. Доктор філософських наук Олег Гринів органічно влився у революційний процес 90-х років. Його знання прислужилися для формування програм визвольного руху, різноманітних документів — звернень, заяв, протестів, декларацій, положень. Виголошене на численних мітингах, конференціях палке і, водночас, логічно обгрунтоване слово надавало процесові боротьби за Українську державу прагматичного напрямку.

Сучасний стан вимагає відвертої розмови про історію взаємовідносин двох народів. Розуміючи, що кризові явища в Україні провокуються, а навіть моделюються з Москви, операючись на відступників у різних гілках влади і на місцях, а особливо при втраті доброзичливих наставлень демократичних сил Росії, коли мова йде про повну незалежність України, її політики з орієнтацією на власні сили і сучасні цивілізовані держави світу, доцільним стало уважніше проаналізувати корені геополітики сучасної Росії.

Відомий публіцист Олег Гринів чітко зорієнтувався, що сьогодні на політичному базарі розвелось чимало фальшивомонетників, і кількість обдурених усе зростає. Політичний рекет, на жаль, в Україні усе більш легалізується, антидержавні виступи лівих сприймаються як норма буття, і це може призвести до того, що він може стати суттєвою часткою в основі національної політики, а

фальшиві монети — конвертованою політичною валютою, усунувши з політичного поприща справжні цінності.

Бо ж чого важать просторікування, що наші економічні негаразди виникли внаслідок розриву економічних зв'язків з Росією, а націонал-демократи не спроможні управляти державою. Насправді ж не розрив економічних зв'язків з Росією (хоч Росія на цьому серйозно спекулює), а цілий ряд внутрішніх чинників, до яких долучається завуальована агресивна політика північного сусіда. А щодо іншого питання, то націонал-демократи ще й не були при владі.

Ще одну неточність піднесено у ранг міждержавної (стосовно Росії) політики. Створено своєрідний міф, яким лукаво послуговуються як з одного, так і з іншого боку.. Йдеться про гіперболізацію «віковичних дружніх стосунків українського і російського народів», «велику історичну дружбу» тощо. Можна сприйняти це як дипломатичну делікатність. Однак це перетворюється у політичну спекуляцію. Саме цей міф заважає суверенній державі виробити свою перспективу (разом з тими ж росіянами) буття, розпорошує зусилля, спрямовані на консолідацію української нації, до якої рівноправно, як її члени, входять усі громадяни України, роздвоєє суспільство за мовним принципом на українців і «русскоязычників».

Хоч трішки розкриємо суть «братерської любові» росіян до українців, так палко декларовану нині в Росії усіма верствами.

Вперше та любов проявилася, коли тільки-но розійшлися. Великий Київ уже не міг утримати в цілості свою імперію, і Володимиро-Суздальський князь Андрій Боголюбський з великою любов'ю і старанням у 1169 році спалив Київ. А далі разом з татарвою один за одним московські князі топтали українські землі. І знову зі щирою любов'ю. Невгасима любов проявилася, коли Україна знемагала у важкій борні з Польщею. Московський цар посилає опричників «по-братськи» допомогти, забравши в козаків і волю, і землю, і гроші, і цінності, і ... державу.

А яка несамовита любов мусила бути проявлена, коли тисячам козаків було вчинено ласку їх величності — збудувати в болотах столицю, дозволивши закласти у підмурівок свої кості?!

А хіба не з надмірної любові до сучасної мудрості було живцем вирвано цілу плеяду світового рівня вчених з Києво-Могилянської академії і пересаджено у Санкт-Петербург, щоб хоч трішки розплодити мудрість?! Добряче постарались. Українці навіть на камені хліб виростять.

І знову з насолодою і любов'ю Петро I визволяв Україну від українців, столочивши поля своїми ненаситними полками, спопеливши міста і села, розоривши гетьманську мазепинську столицю Батурин.

Хіба не з великої любові царі і цариці щедро роздарували своїм фельдфебелям, наложникам, євнухам, казнокрадам, конокрадам, пришелепкуватій придворній знаті масні українські чорноземи?! А ті виявилися бездарними гречкосіями, зате вправними шкуродерами. В поміч запросили європейських волонтерів, котрі залюбки обсіли десятки, навіть сотні тисяч десятин землі.

Чи ж не з братерської любові до нашого народу його геніїв муштрували у солдатах?!

Одразу від Переяславської угоди високі чиновники оселялися в Україні з єдиним наміром — «повелівать», виконувати царську волю. Розвелась сила-силенна всяких градо- та столоначальників! Усі вони з великою любов'ю доводили щедрю любов царя: дерли для царя-батюшки і для себе добряче хапали.

І наплодилось наглядців, жандармів, прихвоснів, нишпорок, малих, менших і ще менших начальників і начальничків!

А вже якою повинна була стати любов, просто сатанинською, щоб талановитому гомінкому народові закласти кляп у рота, заборонивши творити рідною мовою, якою були складені світові писемні шедеври «Слово о полку Ігоревім», «Повість временних літ», думи, балади, пісні тощо.

Росіяни підносять геній Столипіна, який теж не без любові переселив у Поволжя сотні тисяч українських родин, створивши вільні для російської займанщини подніпровські, причорноморські степові простори.

А за часів більшовицького «братання» любов між росіянами і українцями попросту стала багряною від крові. Десяти- і двадцятип'ятитисячні загони безграмотних, зате жорстоких наставників направила Росія навчати більшовизму українське населення. Тих, хто не сприймав таку любов, неодмінно чекав Сибір (ось таке собі братерське запрошення в гості), або й революційна, до хижацьких форм, розправа на місці. Під гаслом тієї любові були організовані один за одним голодомори, масове довоєнне і повоєнне виселення з метою оживлення і освоєння безкрайньої Росії... А дикі розправи?

У Поволжя, Сибір силою, під загрозою смерті вивезено мільйони українців. Необжиті просторища вкрилися чепурними селами; почались рапортування про успішний пуск у дію різних промислових об'єктів, освоєння нафтових родовищ тощо.

Москва повизбирувала майже мільйон українців, здебільшого із середовища інтелектуалів, які в умовах радянської України не мали можливості зреалізувати свої творчі ідеї.

Тільки в XVIII, а особливо в XIX століттях простий російський люд перебігає з етнічних земель у новостворювані промислові центри України. За плуг береться зовсім мало. Села Донеччини, Луганщини, Степової України на 80 відсотків і більше залишались українськими. І такими ж є і сьогодні. А хіба з любові до українців одразу після війни в Україну було переселено мільйони росіян, а українців вислано в каторжні місця Росії? Хіба у такий спосіб твориться дружба, братерство?

То ж чи могла виробитись при таких вчинках у серцях росіян (крім якогось числа) людська щирість у взаєминах, рівноправність, доброзичливість?

Наведені епізоди історії взаємостосунків підкреслюють їхню односторонність — українцями і Україною попросту користувались. І це не могло не відбитись у психології і поведінці росіян, навіть рядових. Створювалась офіційна ілюзія надмірної дружби. Посилалися на спільне східнослов'янське походження, спільний православний обряд, замовчуючи, що він був введений лише з XVII століття, і таке інше. І дотепер навіть прогресивні росіяни не можуть до кінця відчутти, що це була дружба тяглових коней і погонича — нерівність політична, соціальна, психологічна була очевидною. Поведінка майже всепланетного господаря-власника стала домінантою у вчинках росіян, а особливо тих, кого відправляли із певним завданням. Мовиться не про їх вину чи невинність, а констатуються факти.

Автор постійно дошукується відповіді у середовищі сучасної політичної, інтелектуальної еліти Росії. Майже риторичними стали питання про упереджену політику Москви щодо України. Чому створюється стільки перепон для неї, стільки спотвореної інформації випускається у світ, стільки очевидних і прихованих інформацій! І все ж, чому Росія з такою наполегливістю прагне втримати Україну у своїй геополітичній орбіті? То створює кризу навколо Чорноморського флоту, то запускає агресивні постанови державних структур стосовно статусу Севастополя і навіть Криму, захисту «російськомовного» населення, якому в Україні ніщо не загрожує, окрім кращого життя. Росіяни проявляють велику енергію у конструюванні наддержавних структур у рамках СНД, до яких би їм хотілося втягнути Україну. Попросту йде політичне полювання на незалежність України.

Вчений прискіпливо приглядається, на які ж сили опирається офіційна Москва у своїй політиці? На правлячі кола? На більшовицьке імпершовіністичне середовище? На ультрапатріотичну російськоімперську силу? На інтелігенцію? Робітництво? На превеликий жаль, усі суспільні

верстви і політичні сили стають джерелом і опорою зовнішньополітичної ідеології Москви. Різниця полягає хіба що у рівнях подачі свого ставлення: хто по-російськи відверто, а хто під причепуреними демократичними намірами вдається до аргументації на манер «однокривності», «одновір'я» тощо.

Знаємо, що інтелігенція найбільш правильно і тонко відбиває настрої суспільства. Із прикладу XIX століття знаємо, що гуманізм московської інтелектуальної еліти існує доти, доки не появиться небезпека розпаду імперії. Жоден із російських гуманістів не обурився на відверто принизливу, русифікаторську позицію Віссаріона Белінського щодо української культури, коли той єхидно зазначив: якщо в Україні появиться великий поет, то не інакше, як з умовою, що він буде російським поетом, сином Росії...

Це збіг обставин, подій? Ні, це набута імперська хвороба, яка метастазує на території України.

Тож говорячи про «історичну дружбу» між українським і російським народами, мусимо бути стриманими. Сподіваюся, що саме тепер, коли кожен чепурить свою оселю власними руками, а не працею іншого, зав'яжуться справді дружні стосунки. Українцям не заважатиме віковий гнів приниження, вони зуміють, о, можливо, уже зуміли, втамувати його, а от росіянам набагато важче — психологічний тягар «старшого брата» долається непросто. І це відверто демонструється.

Залучений значний документальний, а також науковий і публіцистичний матеріал про російську дійсність і ставлення до України і українців дає можливість досліднику переконливо мотивувати свої думки, які викладає у коректній формі. Автор не нав'язує ряд положень, до яких читач повинен дійти самостійно. Зокрема, діахронний аналіз російської історії, специфіки російського етногенезу на основі наведеного в книзі, зорієнтує вдумливого читача, що російський народ не мав тривалого періоду для самотворення суто народної російської культури і побуту.

Адже відокремившись від Київської Русі (по її розпаді), північні слов'янські племена потрапляють у залежність від татаро-монголів.

XV-XVI століття стали періодом воєнного збирання в одну державу споріднених племен. Якраз з цього часу можна говорити про створення московської держави з неоднорідним етнічним представництвом. Етнічні росіяни витворюються навколо Москви, осягаючи Новгород, в етнокультурному масиві якого були племена неслов'янського походження. Формування росіян як етнокультурної цілості було перервано постійними завойовницькими походами і війнами, значним домішуванням до ще не усталебленої своєї культури, культури інших народів. Еклектичний європейсько-азійський характер поведінки росіян зберігся і до нині. Європейськості російській народній і професійній культурі надали українські творчі люди, особливо від акції Петра I, коли Києво-Могилянську академію було цілком перевезено у Санкт-Петербург, а азійський субстрат у російську етнічну культуру проникає від середньоазійських народів з древньою високою культурою.

Вчений не втішається складністю етнічної ситуації росіян, а радше співчуває. Адже психоповедінковий стереотип росіян не привчений розраховувати на власні сили, а на постійне зовнішнє підживлення «дружніх народів». Особливо поглядалось ввесь час на Україну, яку так не вдалося підкорити, хоч були розроблені політичні програми для цього. П.Столипін у 1911 р. щиро зізнається, що «Росія вже від XVII століття постійно поборює український рух, буде його і надалі поборювати», а в 1914 році полтавський губернатор фон Богговут доповідає міністру внутрішніх справ про ті заходи, «строге виконання яких привело б до знищення української народності» (Русское прошлое.— Петроград-Москва.— 1923.— Вып. 5). Московфільтство торкнулося історично ізольованої від Росії Галичини. Дещо московським месіонерам вдалося виконати із своїх програмних завдань під час тимчасової окупації Галичини.

«...Весь лад повинен ґрунтуватись на російських засадах. Я буду [генерал-губернатор Галичини граф О.Бобринський.— С.П.] запроваджувати тут російську мову, закон і лад». Як слушно зазначив Олег Гринів, висіяне москвофільське зерно проросло у наших часах «політичним русинством».

Доброзичлива сентенція у цій книзі звернена до українців, до всіх народів з метою зрозуміти і допомогти росіянам позбутись імперського синдрому. Нестабільність на континенті може виникнути, якщо злегковажити психоповедінковим станом російської нації, яка бореться за збереження свого геополітичного статусу, проявляючись у жорстокій формі (війна з Ічкерією, поступове підкорення Білорусі, війна у Подністровії тощо).

Недоля українців у тому, що в усі історичні періоди вони досягали того, чого могло на той час досягнути людство. А ще — не виробили у собі політичної заґребущості, не прагнули хоч трохи пожитися з чужого. Завжди у праці хліборобській, ремісничій, творчій. Чи вина етнічних українців у тому, що вони вміли творити і творили, але не захистили себе і свої набутки? Войовничості вистачало на бунт, на спалах, на гнів, а на тривалі визвольні війни бракувало не сили, а устремлінь. Принаймні усім народам.

Історична правда не може бути дошкульною. Вона може порятувати ще небезнадійних скептиків, циніків. Маємо надію, що неупереджені висновки автора сприймуться зацікавленим читачем як істотна спроба розставити цінності за їх справжнім достоїнством, привернути увагу до ще багатьох до кінця не з'ясованих наукових проблем історичних, політичних і етнокультурних взаємин двох незалежних один від одного народів.

Професор Степан Павлюк

Вступ

**Нації утворюються і живуть,
доки мають програму на завтра**

Хосе Ортеґа-і-Гасет

Стратегічний партнер чи потенційна загроза? Протилежні погляди на нашого північно-східного сусіда формуються спонтанно, без проникнення в глибинні джерела. Інакше кажучи, про нинішню Росію ми судимо на підставі поведінки (як правило, ненормованої) її лідерів. Ми не задумуємось над тим, чи можуть вони поводитись інакше, що штовхає їх на такі дії.

Аналізуючи ставлення кремлівського керівництва до України, ми обурюємось. Нам здається, що до керма в сусідній державі, врешті-решт, прийдуть люди з тверезим розумом і вони побачать в Україні свого стратегічного партнера, — тоді між двома державами встановляться добрі взаємини.

Ще в минулому столітті російський історик Сергій Соловйов стверджував: «У Західній Європі ... дуже погано знають російську історію» [199, с. 695]. Мусимо додати, що, на жаль, не тільки в Західній Європі, але й в Україні також.

Україна завше плекала ілюзії щодо Росії. Нерідко видавала бажане за дійсне. Українці не наважувались, подібно до шахіста, прогнозувати завтрашні кроки російського керівництва. Як наслідок для українських провідників — розчарування, а для нації — трагедія. Після березневої революції 1917 р. Центральна Рада виходила з хибної позиції, вірячи в демократизм Тимчасового уряду в Петрограді. Її представники їздили на поклін до російських демократів і дивувались, чому в місті на Неві манілови поводяться так, як ноздрьови, коли заходить про українську справу. Недосвідчені політики нагадували Дон-

Кіхота: вони жили в ілюзорному світі. Треба було часу, аби збагнути очевидну істину: російська демократія призначена для хатнього вжитку і не розповсюджується на інші народи, зокрема українців.

Найбільший наш історик і неофіт у політиці Михайло Грушевський давав відсіч «людям нетямущим», котрі розпускали «страхи» про можливість відокремлення України від Росії в 1917 році. «Українці, — писав він, — не мають заміру одривати Україну від Росії. Коли б вони мали такий замір, вони виступили б щиро і одверто з такими гаслами — бо тепер за се вони б нічим і не ризикували... Але українці не мають наміру відділитися від Російської республіки. Вони хочуть задержатися в добровільній і свободній зв'язі з нею. Хочуть тільки, щоб вона ні в чім не обмежила їх свободи і самостійності національного життя. Для того хочуть широкої автономії України» [45, с.48]. Що говорити про інших політиків, коли так сподівалась людина, яка добре знала, що після 1654 р. Москва «не виявила щирої охоти забезпечити українську свободу, або краще сказати — зовсім ясно показала свої наміри її обмежити» [45, с. 63]. Напевне, наші політики вважали, що березнева революція 1917 р. змінила Росію і тепер, замість віроломних царських «держиморд», до влади прийшли щирі і справедливі люди, які готові задовільнити прагнення скривджених «малоросів».

Історія повторилась у дев'яностих роках. Українці раділи, що гекачепістський переворот провалився. В Києві пробачали учасникам московського мітингу, на якому керівники і духовні провідники Росії приписували тільки собі та російському народові перемогу над ГКЧП, забуваючи про внесок інших народів, серед них — українців. Ніхто не згадав про наш національний прапор, з яким українські юнаки вийшли проти гекачепістів у Москві. Політична ейфорія засліпила нас — і ми боялись подивитись правді у вічі.

Надмірна віра в російське керівництво спричинилась до непередбачливості при розгляді питань Чорноморського флоту. Хіба не було зразу зрозуміло, що «спільне» командування цим флотом буде російським командуванням — і тільки? Історія мала нас навчити: московські керівники лише доти виконують договори, доки не можуть їх зневажити, що зроблять при першій-ліпшій нагоді.

Політичні дії — не тільки плід конкретної політичної констеляції. Певною мірою їх можна передбачити, якщо зрозуміти, з ким маємо справу. Як вже зазначалось, такий урок дає нам історія. Добратись до ще глибшого коріння допомагає етнополітологія, з абеткою якої українці починають ознайомлюватись, бо за часів тоталітарного режиму про її вивчення не могло бути мови. Про росіян як сусідів ми судили на підставі особистих вражень чи окремих висловлювань наших та ще інколи закордонних вчених і письменників. Звідси — клаптиковість наших уявлень про них. На практиці все зводилось до оборонної позиції в захисті своїх прав, їх протиставленні незаконним посяганням з боку сусідів, різним спекулятивним концепціям «старшого брата».

Створювалась неповна картина. Ми задовольнялись побаченням і не проникали в суть. Інколи (і нерідко) портрет нашого північного сусіда малювався упереджено, а нам треба мати портрет без ретуші, без чужинецьких нашарувань. Аби його створити, мусимо увійти в майстерню різних російських мислителів, які писали словесний національний автопортрет. Водночас мусимо проаналізувати історичні аспекти українсько-російських взаємин, їх нинішню інтерпретацію без якихось ілюзій.

Наша праця — етнополітологічний аналіз українсько-російських взаємин — побачила світ завдяки допомозі директора Інституту народознавства НАН України, докт.іст.наук, професора Степана Павлюка. У процесі

роботи над книгою автор консультувався з науковцями, зокрема докт. філол. наук, професором Романом Кирчівим, філософом Романом Кісем, канд. іст. наук, доцентом Степаном Мовчаном, з журналістом Богданом Кушнірем.

Чимало спричинилась до створення книги завідувачка відділу Львівської наукової бібліотеки ім. Стефаника НАН України Олена Канчалаба.

Дослідження апробувалось на засіданнях дискусійного клубу «Зустрічі» при Інституті народознавства НАН України (керівник клубу — канд. мистецтвознавства Роман Яців), на сторінках цілого ряду періодичних видань, насамперед часописів «Молодь України» (гол. ред. Володимир Боденчук), «За вільну Україну» (гол. ред. Богдан Вовк), «Український шлях» (гол. ред. Василь Базів), а також у закордонних виданнях, зокрема паризькому кварталнику «L'est eugoreen», на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференціях.

За публікацію в газеті «Молодь України» деяких матеріалів, що увійшли до цієї праці, автор визнаний лауреатом премії «Журналіст року» (1995 р.).

До виходу книги в світ особливо спричинилась редактор Марія Горбаль.

Усім їм, а також меценатам видання, автор висловлює щирі вдячність.

Україна в геополітиці Москви

Переднє слово

Після проголошення незалежності України розпочалась нова епоха в українсько-російських взаєминах. Адекватному їх сприйманню протистоять дві крайнощі: перша — українці дуже поволі усвідомлюють свої національно-державні інтереси, їх несумісність з інтересами російської нації; друга — росіяни ніяк не можуть змиритись з найбільшою поразкою в своїй історії — втратою України, не хочуть визнавати її самостійною державою в повному розумінні. Над нашими уявленнями про взаємини двох народів тяжіють нав'язувані упродовж століть концепції, приготовані на кухні «старшого брата».

Самі росіяни теж не усвідомили свого місця в сучасному світі. Цьому заважає відсутність самокритичності, традиційне надмірне звеличення, життя в ілюзорному світі міжнаціональних взаємин.

Щоправда, задуматись над роллю Росії в Європі спонукала вже війна з Наполеоном. Проте виступ декабристів змінився наступом реакції. Однак іскри жевріли — і свідомі росіяни не задовольнялись сентенціями на кшталт пізнішої тютчевської: «Умом Россию не понять». Вони намагались зрозуміти Росію розумом. Часто-густо їх звинувачували в непатріотизмі, бо офіційна царська, а згодом більшовицька «наука» уникала об'єктивного дослідження російського народу. Незважаючи на те, порушені Петром Чаадаєвим у його «Апології божевільного» питання не давали спокою тим вченим, які прагнули подивитись на портрет свого народу без ідеалізації, додавши до нього ще своїх мазків.

Звичайно, автопортрет народу ніколи не може бути докінчений, бо він відтворює якийсь момент в історичному процесі. Але тут деталі мають другорядне значення. Основне ж — характерні риси його суті, якщо вони відтворені об'єктивно, — залишається. В цьому переконуємось, коли сприймаємо автопортрет російського народу за словесними ескізами філософа Ніколая Бердяєва, істориків Сергія Соловйова і Василя Ключевського, письменників Івана Тургенева, Ніколая Некрасова та

Федора Достоевського. Скільки минуло часу, а їх думки й нині вражають своїм проникненням у саму суть. Мабуть, найбільша їх цінність у тому, що вони не піддалися згубному впливові кон'юнктури.

Подивившись на портрет сусіднього народу, починаємо задумуватись над історією взаємин двох націй. Українці й росіяни — тотожність чи несумісність? Найперше над цим питанням на теоретичному рівні замислився наш історик Микола Костомаров у працях «Книги буття українського народу» та «Дві руські народності». У «Книгах...» вчений показав наслідки Переяславської угоди 1654 року. «Тоді Україна пристала до Московщини і поєдналась з нею, як єдиний люд слав'янський з слав'янським нерозділиво і незмісимо... Але скоро побачила Україна, що попалась у неволю, бо вона по своїй простоті не пізнала, що таке був цар московський, а цар московський усе рівно був, що ідол і мучитель» [99, с. 56-57]. Та справа не лише в цареві. Ще раніше згадувалось, що «одурів народ московський і попав у ідолопоклонство, бо царя свого нарід богом, і усе, що цар скаже, те уважав за добре, так, що цар Іван в Новгороді душив та топив десятки тисяч народу, а літописці, розказуючи те, звали його христоролюбивим» [99, с. 55]. У другій праці історик зазначає: «Таємничий родовід і дитячий вік великоруської народності повитий густою, непросвітньою хмарою» [98, с. 28-29].

Оцінюючи другу працю М.Костомарова український етнопсихолог Володимир Янів писав: «Побудова студії на порівнянні двох народностей, які дуже часто у світовій науці і досі змішуються, вказує на надзвичайний політичний інтерес студії, зокрема, якщо зважити, що вона була написана два роки перед «славетним валуєвським указом» («не било, нет і бить не может!»), і з цього погляду студія цінна як історичний документ...» [245, с. 9]. Російські історики торкались цього питання лише частково, хоч воно виникло ще в глибині віків, бо «рано Південна Русь» (Україна.— О.Г.) пішла інакше, зростала не так, як Північ (Московія.— О.Г.) [98, с. 23].

Чи не найкраще протилежність двох народів проявилась тисячу років тому, коли християнство утверджувалось у

Київській Русі як державна релігія? Про це писав наш вчений Іван Огієнко [136]. Та звернемося до російського історика Сергія Соловйова. Якщо в Києві, вказує він, християнство прийнялось «без великих утруднень», то в північних і східних племен воно зіткнулось із «сильними перепонами» [199, с. 181-182]. Безумовно, такий опір не випадковий. Вчений вважає, що для тих племен поганство як релігія було «задовільним», а християнство не знайомим так, як серед південних племен. Та справа не лише в незнайомстві: тут йдеться про різні етноси. Варто підкреслити, що північні та східні племена Київської Русі не можуть сприйматись беззастережно як слов'янські. Там простежується, за словами Льва Гумільова, «виникнення нового етноса — руських (росіян, московитів.— О.Г.) — на основі злиття слов'ян, татарів, литовців, фінно-угорських народів» [47, с. 294]. Отож ставлення до християнства визначалось не регіональними, а насамперед етнічними особливостями.

Окрім того, припізнала християнізація північних і східних земель відзначалась своєрідністю. «Для змішваного російсько-чудського населення християнство й поганство — не протилежні, взаємозаперечні релігії, а тільки взаємодоповнювальні частини однієї й тієї ж віри, які стосуються різного ладу життя, двох світів, одна — світу верховинного, небесного, друга — пекельного, «безодні» [88, т. 1, с. 307]. Врешті-решт, такий чудернацький релігійний світогляд полегшував асиміляцію угро-фінського населення на побутовому рівні.

Протилежність південних і північно-східних земель найяскравіше проявилась у княжі часи, коли владимирсько-суздальським князем став Андрій Боголюбський, який був абсолютним запереченням свого батька Юрія Довгорукого. Син Володимира Мономаха Юрій після оволодіння Києвом залишався тут на великокняжому престолі до самої смерті (1157 р.). Цікаво, що він ще користувався як гербом тризубом Володимира Святого, а син його вже не визнавав.

Батько і син — рідні по крові, але чужі по духу. Історик С.Соловйов так пояснює відчуження князя Андрія від

київських традицій: «Тридцять з гаком літ прожив на півночі, виховувався в інших взаєминах, ніж ті, що існували між князями й містами на півдні, виховувався відокремлено від інших ліній княжого роду, відчужено від звичних інтересів, і тим здатнішим, отже, був він для того, аби виокремитися з роду, порвати з ним. І ось коли в зрілій мужності з'явився він на південь, то чужим і ворожим видався він йому» [199, с. 187]. Вихованець півночі Андрій поводився свавільно, не визнавав якихось обмежень. Він не хотів князувати в Києві, а, залишившись на півночі, не дотримувався великокняжих традицій, до молодших князів ставився не як до кривняків, а як до підручних, підданих.

Про вороже ставлення населення півночі до наших предків засвідчила поведінка їх війська в Києві в березні 1169 року. Син Андрія Боголюбського Мстислав після захоплення золотoverхої столиці дав необмежену волю своїм воякам. Літописець зображує їх як дикунів: «І грабували вони два дні увесь город — Подоля, і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилювання анікому і нізвідки: церкви горіли, християн убивали, а других в'язали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи із мужами їхніми, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І взяли вони майна безліч, і церкви оголили од ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі (ці) смоляни, і суздальці, і чернігівці, і Олегова дружина, — і всі святині було забрано. Запалений був навіть монастир Печерської святої Богородиці поганими, але Бог молитвами святої Богородиці оберіг його од такої біди.

І був у Києві серед усіх людей стогін, і туга, і скорбота невтишима, і сльози безперестаннії» [118, с. 295].

Коли читаємо гіркі слова літописця, мимоволі виникають асоціації з поведінкою більшовицьких орд під командою Муравйова у Києві за часів національно-визвольних змагань, про що пишуть історики [171, т.2, с.480]. Між ними 750 років, але «почерк» злочинів той самий. Має рацію О.Соловйов, який писав про вплив Андрія Боголюбського на політику Росії: «Приклад поданий, ґрунт підготований для нового порядку речей» [199, с. 187].

Як знаємо, в інших країнах теж були, але вже в нашому столітті, керівники держави, які мріяли про «новий порядок». Дивний словесний збіг!

У політиці князя Андрія Боголюбського проявились основні засади зовнішньої політики Росії, зокрема її ставлення до України. По-перше, його військо не визнавало Києва столицею свого народу, — хоч треба підкреслити й абсурдність пізніших тверджень про «єдину руську народність» і «спільну колицку», — ставилось до киян як до ворогів і не дотримувалось жодних моральних вимог. По-друге, завойовники дивились на Київ зверхньо, їх не чарували красоти міста з великокняжим престолом, тому Андрій Боголюбський волів залишатись на необжитій півночі. Тодішні загарбники на противагу пізнішим своїм наступникам не маскували політики ідеологічним словоблудством і не приховували цинізму. По-третє, брутальне поведження завойовників на українських землях дало приклад, як зазначає С.Соловйов, для наступних поколінь. Так вони поводитись і поведяться нині (в Чечні!) на всіх поневолених землях. Нарешті, по-четверте, українські землі розглядались на півночі як джерело для збагачення її населення розбійницькими методами. Загарбання чужих земель перетворилось згодом у невиліковну хворобу російських володарів, у самоціль.

Історик С.Соловйов звертає увагу, що вже в ті далекі часи мораль північних і південних князів докорінно відрізнялась. Північні князі ставили перед собою мету «без непевної битви мати користь для свого володіння», цебто прихопити в сусіда ще шмат території, а південні — йшли на битву «взяти свою честь» [199, с. 190]. Чи не парадокс? Князі з одного кореня, але антиподи: для одних — користь (матеріальний зиск), а для інших — честь (моральні вартості). Та не тільки князі! Нема подібності і в характері населення півночі й півдня, яке ще недавно жило в одній державі. С.Соловйов навіть трактує два характери як цілком протилежні [199, с. 189-190].

У вандалізмі Мстиславових орд у Києві бачимо першу спробу дикунів з півночі показати свою зверхність перед цивілізованим населенням півдня. Так, до речі, моско-

вити ставились до всіх народів. Щоправда, українців, як підтверджує історія наших взаємин, вони зневажали найбільше, нав'язуючи комплекс національної меншовартості і заперечуючи цілому народові право на власну мову, бо трактували її як діалект своєї. Крайній погляд на українців висловив критик В.Белінський у рецензії на працю Миколи Маркевича «Історія Малоросії». Він писав: «Малоросія ніколи не була державою і внаслідок того не має історії в строгому розумінні слова. Історія Малоросії є нічого більше, як епізод від часу володіння Олексія Михайловича... Малоросіяни були завше племенем, але ніколи народом, а ще менше державою. Вони вміли погеройському боротись і вмирати славно за свою батьківщину, вони вважають вповні нормальним подолати сильного ворога малими засобами, — але вони ніколи не вміють зробити вжиток з їхньої перемоги» [Цит. за: 235, с.79]. Безглуздя цього погляду очевидне: осліплений українофобством московський великодержавний шовініст не міг змиритись навіть з тим, що українці можуть мати свою історію, бути державним народом.

Проте українці завше були державною нацією, незважаючи на чужоземне поневолення — і в цьому підтвердження тяглості нашого державотворення. Приміром, між княжою і козацькою добою нашої історії нема якоїсь прірви, бо Литовська держава «протягом мало не цілих двох століть була державою й українського народу, була тою спільною будовою, де досить мирно та спокійно жили поруч себе народи литовський, український і білоруський» [55, с.104]. Литовсько-Руська держава, — так справедливіше її називати, — протидіяла «збиральницькій» політиці Москви. Вона фактично створила протилежне державне об'єднання руських земель з європейськими традиціями на противагу Москві як спадкоємниці Золотої Орди та її азійських традицій.

Цікаво, що майже до кінця XV ст. в Західній Європі про Московську державу нічого достеменно не знали. Германський імператор Фрідріх III довідався про неї лише в 1436 році. Тоді він пропонував Іванові III королівський титул, але московський володар відмовився, бо вже

титулував себе «государем всея Русі», а відтак царем і вимагав саме так називати його за кордоном [88, т. 2, с.115, 119]. Про свої претензії він відверто заявляв іншим володарям. Укладаючи перемир'я з великим литовським князем Олександром у 1503 р., він скаржився: «А мені хіба не жаль своєї дідизни, руської землі, котра за Литвою, — Києва, Смоленська і інших міст» [88, т. 2, с. 111]. Ці землі московський володар вважав своєю спадщиною.

Абсурдність таких претензій та їх псевдонаукового обґрунтування показав наш великий історик М.Грушевський у статті «Звичайна схема «русскої» історії й справ раціонального укладу історії східного «слов'янства», що видрукована в збірнику Російської імператорської академії наук (1904 р.). Учений вказував на доконечність «вичистити від різних епізодів з історії України й Білоруси» історію великоруської народності [41, с. 12]. Та коли заглянути до історичних праць С.Соловйова чи В.Ключевського, мусимо сказати, що тут навіть не треба того «очищення», адже вони торкаються лише двох подій в історії України — Переяславської угоди і Полтавської битви. Інша річ, що при такому підході, після «очищення», російським історикам доведеться шукати іншої «колиски» свого народу, відмовившись від традиційних підходів до київського періоду як «спільної колиски» українців, росіян і білорусів чи навіть лише росіян. Такого висновку доходять інтуїтивно деякі російські історики й політики, зокрема прихильники «євразійства».

Проте панівною в російській історіографії залишається схема, яку пробував обґрунтувати В.Ключевський. Він поділив російську історію до середини XIX ст. на чотири періоди. «Періоди нашої історії, — писав Ключевський, — етапи, які послідовно перейшов наш народ у зайнятті й освоєнні отриманої ним країни до самого того часу, коли, нарешті, він шляхом природного народження й поглинання зустрічних чужородців розповсюдився на всій рівнині й навіть перейшов за її межі» [88, т. 1, с. 51]. На його думку, перший період Російської історії — це Русь Дніпровська, городова, торговельна, вона виникає у VIII й триває до XIII ст. Відтак до середини XV ст. існувала

Русь Верхньоволзька, удільно-князівська, вільноземлеробська. Від половини XV до початку XVIII ст. — це Русь Велика, Московська, царсько-боярська, військово-землеробська. Нарешті з XVIII ст. розпочинається всеросійський, імператорсько-дворянський період кріпосницького господарства, землеробського й фабрично-заводського [88, т. 1, с. 51-52].

У цій схемі втілена «фікція», цебто історія «общерусская», яку, про що згадувалось, критикував М.Грушевський, вказуючи, що «історія великоруська» (такою стає ся «руська історія» від XII-XIII вв.) з українсько-руським (київським) початком, пришитим до неї, се тільки калікувата, неприродна комбінація, а не якась «общерусская» історія [41, с. 12]. В основі критикованої нашим істориком схеми лежить «ідея генеалогічна — генеалогія московських династій», яка започаткована в «історіографічній схемі московських книжників», а згодом, «коли головна вага перенесена була на історію народу, суспільности, культури, і «русская история» стала зближатися до того, щоб стати історією великоруського народу і його культурного життя, задержано ту ж схему в її головних моментах, тільки стали відлітати епізоди, що далі, то більше» [41, с. 7-8].

До речі, така ж схема «русской истории» застосовувалась і в радянський час. Для її обґрунтування використовувалась марксистсько-ленінська методологія. Як правило, радянські історики відштовхувались від ленінської (точніше — сталінсько-ленінської) концепції нації. Так розповсюджувались квазінаукові концепції «колиски трьох братніх народів», «єдиної давньоруської народності», а початок формування української «народності» відсувався на кілька століть пізніше. У восьмитомній «Історії Української РСР» стверджується, що у кінці IX ст. «з утворенням і розвитком держави (Київської Русі.— О.Г.) відбулось і складання (?) давньоруської народності, яка стала новою, вищою формою етнічної спільності порівняно до роду і племені» [78, т. 1, кн. 1, с. 281]. Відтак читаємо: «Дальший розвиток феодальних відносин зумовив перехід давньоруської держави до роздробленості. В цей період на основі давньоруської народності почалося утворення трьох

братніх народностей — російської, української та білоруської, для яких ідея єдності Русі через спільність походження стала традиційною і відігравала надзвичайно важливу роль у їх формуванні» [78, т. 1, кн. 2, с. 186]. Автор цієї цитати Ф.П.Шевченко виділяє три етапи формування української народності і доводить його завершення до середини XVII [78, т. 1, кн. 2, с. 187]. Але тут залишається без відповіді питання: якщо однією з основних рис народності згаданий історик називає економічну спільність, то чи могла вона бути в умовах поділу України між двома сусідніми державами — Московією і Польщею в середині XVII ст.? Те ж саме стосується й української «буржуазної» нації, формування якої, на думку М.Н.Лещенка, переноситься аж на кінець XIX ст. [78, т. 3, с. 442].

Розгляд таких концепцій, — як дореволюційних, так і радянських, — історії Росії зумовлений їх безпосереднім виходом на геополітику північно-східної держави. «Общерусская» історія логічно оправдовує загарбницькі плани царського і більшовицького керівництва, зокрема посягання на українські землі. Згадуване раніше московське трактування Києва як власної дізизни надає заборчій політиці царизму «законності» і водночас підкладає «правові» підвалини для боротьби проти «малоросійського сепаратизму». Суть такої політики сформулював у 1911 р. П.Столипін: «Росія вже від XVII століття постійно поборює український рух, буде його і надалі поборювати, бо він постійно загрожує цілості й неподільності держави» [Цит. за: 235, с.143].

«Малоросійський сепаратизм» постійно тривожив російських володарів. Аби покінчити з ним, царська Росія посягала на галицькі землі, які з 1772 року перебували під владою Австрійської монархії. Захопивши Галичину, Москва могла «хірургічним» методом «розв'язати» проблему «малоросійського сепаратизму». Як відомо, царський уряд нав'язував галицьким українцям москвофільство. Місцеві москвофіли нападали навіть на «кулішівку», заявляючи, що «отвічний враги Русі стараються нині правопись его (Куліша.—О.Г.), в найневинніших цілях для русской словесности на Україні придуману, ужиту орудієм для проі-

зведення розділа і роздору так во внутрі Русі Галицкої, яко і межі тою ж Галицкою Русію а прочим великим руским міром» [149, с. 16-17]. Реальний похорон «малоросійського сепаратизму» на галицьких землях царська влада почала справляти зразу після їх загарбання в 1914 р. Обрадуваний захопленням Львова верховний головнокомандувач, великий князь Микола Миколайович Романов обнародував маніфест, в якому гордо заявив, що «російський (?) народ об'єднався», чим «завершено діло Івана Калити», а призначений генерал-губернатором граф О.Бобринський оголосив свою програму діяльності: «Галичина і Лемківщина — споконвічна корінна частина єдиної великої Русі... Весь лад повинен ґрунтуватись на російських засадах. Я буду запроваджувати тут російську мову, закон і лад» [171, т. 2, с. 445]. У боротьбі з «мазепинством» перші удари російської адміністрації спрямовувались проти Української Греко-Католицької Церкви. Окупанти арештували митрополита Андрея Шептицького і вислали до монастирської тюрми у Суздалі, ув'язнили 12 тисяч галичан, серед яких багато греко-католицьких священників, і погнали їх на явну смерть аж у сибірські сніги [171, т. 2, с. 445]. Особливо постраждало Товариство «Просвіта», яке налічувало на той час майже 110 тисяч членів, що об'єднувались навколо 2944 читалень у 77 філій [193, с.43]. По-варварському знищувались книги й інше майно Товариства, закривались читальні й ліквідовувались філії. Так само поводитись окупанти з кооперативним банком «Дністер». Цікаво, що окупаційний терор оминав подібні польські установи, як і бібліотеки та школи на галицьких землях.

Перша російська окупація Галичини тривала менше року. Через п'ять років сюди увірвались червоні війська, хоч і ненадовго.

«Справу» Івана Калити завершив Сталін, поневоливши під назвою «визволення» вісім мільйонів українців і білорусів у вересні 1939 року. Троцький писав: «Окупацією Західної України і Західної Білорусії насамперед дали населенню (СРСР.—О.Г.) патріотичне задоволення за ненавистний союз із Гітлером» [213, с. 410]. «Демон

революції» також наголошував на особистому мотиві кремлівського диктатора для такої окупації. Однак не треба плутати приводу з причиною: тут радше йдеться про збіг особистих мотивів з імперськими інтересами Росії, як царської, так і більшовицької: для неї Галичина завше була дідизною й підпадала під реалізацію програми «збиральництва».

Хоч між першою (царською) і третьою (більшовицькою) окупаціями Галичини чверть століття, ставлення влади до її населення не змінилось, а навпаки, подібність терористичних методів просто вражає. Як і в 1914-1915 рр., були заборонені всі національні організації, в тому числі й такі як Товариство «Просвіта» та Наукове Товариство ім.Шевченка, почалась нагінка на Церкву та греко-католицьке духовенство. Населення вивозилось до Сибіру. Національна інтелігенція переслідувалась.

Апогеєм більшовицьких злочинів став червень 1941 р. Невинні люди знищувались у тюрмах найзвірчішими методами, аж до розп'яття на дверях.

Для «підтвердження» правильності московської «збиральницької» політики історики, ідеологи і політики в Росії використовують як аргумент договір гетьмана Богдана Хмельницького з царем Олексієм Михайловичем у 1654 р. До визначення характеру союзу України з Московією звертався не один український, як і російський історик. Як на нашу думку, ґрунтовно проаналізував його Іван Крип'якевич: «Союз з Московщиною вийшов із тверезих, реальних міркувань української політики. В основі його не було ніяких ознак сентименту. Це не було ніяке приєднання «відрізаної вітки від матернього пня», як це пізніше пробували змалювати царські підлесники, ані поворот відірваних земель під владу давніх володарів. Не йшло також про визволення православної Церкви: між українською і московською Церквою існували такі глибокі побутові різниці, що найбільш вороже до зв'язків з Москвою ставилося київське духовенство» [103, с. 179]. На жаль, різницю між двома течіями в православ'ї тоді бачило лише духовенство, а інші соціальні верстви дивились на неї дещо інакше, тобто про неї не мали уявлення.

Аби уникнути звинувачень в упередженій оцінці Переяславської угоди, поглянемо на неї очима тодішніх європейських політичних діячів чи навіть володарів. Французькі урядові кола вбачали в договорі тимчасовий перепочинок у боротьбі проти Польщі, який допомагає Хмельницькому досягти мети і стати володарем України, австрійський посол у 1657 р. визнавав Україну як «славну й войовничу республіку», а шведський король Карл-Густав IV писав Хмельницькому в 1656 р.: «Ми знали, що між Великим князем Московським і народом Запорізьким зайшов певний договір, але такий, що полишив свободу народові цілою і непорушною» [171, т. 2, с. 28-29]. Як бачимо, і австрійський посол, і шведський король визнають Україну республікою, а не частиною московської держави.

На зламі двох століть подібну думку обгрунтував і обстоював визначний український політичний діяч і правник Микола Міхновський. Він стверджував, що «українська держава в цій формі, в якій вона сформована і уконституйована Хмельницьким, є справді державою з точки зору міжнародного права. Суперечники наші ще закидають нам і те, що Українська республіка, сформована Переяславською угодою, не була самостійною державою, бо платила «даниною» царському правительству. Коли й так, то все ж навіть з їх точки зору Українська республіка була напівнезалежною державою на зразок Болгарії, колись Сербії та інших балканських держав. Але напівнезалежні держави відзначаються тим, що не мають права міжнародних взаємин з зовнішнього боку; тим часом Переяславська конституція надавала це право українській державі» [138, с. 81-82].

Апологети так званої Переяславської ради на користь Москви замовчують інше, не вигідне їм, а інколи навіть лицемірять. Історик В.Ключевський доходить до того, що видає за дипломатичну перемогу Афанасія Ордіна-Нащокіна на переговорах з поляками в Андрусові збереження за Москвою Смоленської і Сіверської земель, а також східної «Малоросії» та ще й Києва з округою на правому березі Дніпра [88, т. 3, с. 316]. Коли ж подивитись на це перемир'я з погляду України, то треба визнати: в

Андрусові московський уряд фактично перекреслив Переяславську угоду. Андрусівське перемир'я 1667 р. було підтвержене так званим «вічним миром» між Москвою і Річчю Посполитою. Тоді дві держави домовились, що Брацлавщина і південна Київщина мають стати незаселеною територією. Якщо вже бути послідовним, то цей «вічний договір» теж має, за логікою апологетів московського імперіалізму, вважатись чинним і нині («вічний»!), хоч його Росія повністю знецінила, як і ще раніше Переяславську угоду, в 1772 р., пішовши на перший поділ Польщі.

Чи не варто згадати й того, що в 1610 р. московські бояри скинули з царського престолу Василя Шуйського й запрягли на вірність проголошеному московським царем польському королевику Владиславу? А може ця присяга й досі (знову ж за логікою московських імперіалістів!) не втратила сили?

Москва не лише загарбувала нашу територію, не лише вкрала нашу історію: вона пограбувала нас, привласнила етнічний наших предків «Русь». «У південноруського (українського.— О.Г.) народу, — писав М.Костомаров, — ніби вкрадено його прізвище» [100 с. 20]. Цей незаконний акт мав для українців пагубні наслідки, бо ще нині не тільки для пересічного європейця, а й для політичного діяча на Заході не легко розібратись в українсько-російських взаєминах. Як пише В.Шандор, було б доречно в інших мовах для розрізнення Київської Русі й пізнішої Росії вживати в першому випадку латинський відповідник «Рутенія» [235, с. 10]. Назва «Росія» утвердилась серед інших народів для позначення Московської держави у XVIII ст. В 1713 р. цар Петро видав указ, про який, приміром, А.Меньшиков писав до посла в Копенгагені В.Довгорукого: «В усіх курантах називають Державу нашу Московською, а не Російською, і задля того прошу в себе перестерегти, аби друкували Російською, про що й до інших в усіх дворах писано» [241, с. 22].

Спекуляції московського керівництва з етнічним наших предків призвели до того, що Україна залишилась у світі аж до 1991 року незнаною землею. Світ спочатку почув

слово «Чорнобиль», а вже згодом почав дізнаватись про Україну. Ще в 1869 р. французький сенат сприйняв за сенсацію повідомлення про «15 мільйонів європейського народу, забутого історією» [235, с. 34]. Та це не завадило через півстоліття французькому консулові в Києві заявити: «Україна, або правильніше Південна Росія, ніколи не мала ані своєї історії, ані національної або етнографічної (?) окремішности. Вона створена німцями — Форгачем і графом Шептицьким, щоб розділити Росію. Українська мова створена штучно галичанами з політичними цілями» [235, с. 34]. Дивний, хоч і не випадковий збіг заяви французького консула з сентенціями російського критика Белінського, бо відомості про Україну французи, як й інші західноєвропейські народи, черпали з антиукраїнських джерел. Не лише французи, а й навіть чехи чи словаки ще в двадцяті роки нашого століття дотримувались поглядів, що незалежна Україна може бути не чим іншим, як колонією Німеччини.

Таке політичне невігластво дорого коштувало європейським народам через два десятиріччя, за які більшовицька імперія, використовуючи українські ресурси, перетворилась у мілітарного монстра. Більшовики добре розуміли значення України для Росії, тому йшли на все, аби зберегти її під своїм контролем, а відтак остаточно поневолили. Найвідвертіше про це заявив Л.Троцький у своїй «Інструкції агітаторам- комуністам на Україні»: «Лише безмежна довірливість і поступливість, а також відсутність усвідомлення доконечності постійної міцної злютованості всіх членів держави не тільки в часи війни — щоразу знищували завоювання українців. Тому вони рано втратили свою «самостійність» і живуть то під Литвою, то під Польщею, то під Австрією і Росією, становлячи собою дуже цінну частину цих держав» [212, с. 114]. Далі Троцький навчає агітаторів лицемірити, бо «без України нема Росії» [212, с. 114].

Останні слова треба передати інакше: без України нема Російської імперії. Такою ж «турботою» про Україну просякнуті слова Леніна: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без

такої єдності про неї не може бути й мови» [29, с. 322-323]. Про яку волю тут йдеться, стане зрозуміло, коли порівняти цю цитату з іншими словами того ж Леніна. Він називає «прямою зрадою соціалізові і дурненькою політикою навіть з погляду буржуазних «національних завдань» українців — послаблювати теперішній, в межах однієї держави, зв'язок і спілку українського і великоросійського пролетаріату» [29, с. 322]. Отже, вільна Україна без волі — й не інакше.

«Створення Радянського Союзу,— писав І.Лисяк-Рудницький,— означало відновлення Російської імперії, але цей факт був замаскований наднаціональною назвою та квазіфедеративною структурою СРСР. СРСР не міг відверто називати себе продовженням Російської імперії, оскільки це суперечить принципам інтернаціоналізму й комунізму як складових частин марксистсько-ленінської ідеології. Ця суперечність стала явною з утворенням т.зв. соціалістичного блоку» [117, т. 2, с. 466]. Справді кремлівське керівництво, яке ще в конституції СРСР 1924 р. заявляло про вимогу створити «Світову Радянську Соціалістичну Республіку», після Другої світової війни не інкорпоровало захоплених європейських країн та азійських сателітів. Взаємини між ними і СРСР проголошувались рівноправними. Мабуть, тут прагматизм взяв верх над імперськими амбіціями, адже ще в другій половині XIX ст. Російська імперія змушена була продати США (1867 р.) захоплену нею Аляску. Цим актом вона фактично визнавала абсурдність дальшого збільшення території, хоч і після нього загарбання чужих земель не припинялось.

До успіхів СРСР у Другій світовій війні спричинилась насамперед Україна. Вона втратила 8 млн. своїх жителів — і за цими втратами наш народ опинився на першому місці в світі [97, с. 627].

Досягнувши свого злету за часів Сталіна, СРСР почав занепадати, а наприкінці 80-х років його крах стає очевидним. Адже «національне поєднання, спільне життя народів і соціальних груп вимагає якогось високого наміру співпраці та привабливого образу життя вкупі» [159, с. 148], а більшовицька імперія ґрунтувалась винятково на насиль-

стві. Придушені національні почуття заявили про себе на повну силу. Підтвердилось те, про що писав у 1969 р. О.Солженіцин, який тепер вже оприлюднив проект «влаштування» Росії, цебто часткового збереження імперії: «Напереріз марксизмові, — твердив він, — показав нам ХХ вік невичерпну силу і життєвість національних почуттів і схиляє нас глибше задуматись над загадкою: чому людство так відверто квантується націями не менше, ніж особами? І в цьому грануванні нації — чи не одне з кращих багатств людства?! — чи треба це стирати? І чи можна це стерти» [202, с. 8].

Аби перешкодити «грануванню націй», більшовицьке керівництво форсувало створення «нової історичної спільності» під назвою «радянський народ». Цементовим розчином такого експерименту було російське населення в неросійських республіках, а відтак — «російськомовне населення», в якому українці становили вагому частку. Про «успіхи» перемішування народів серед колишніх союзних республік СРСР свідчить національний склад Казахстану. Ще на початку ХХ ст. казахи становили на своїй етнічній території 90 відсотків від всього населення, а наприкінці 90-х років — лише 36 відсотків. «Якщо би радянський комуністичний режим, — каже Б.Горинь, — досяг такого співвідношення в складі населення в усіх республіках, до чого він, до речі, прагнув, можна було би вважати, що Радянська імперія перетворила всі корінні нації в національні меншини, потопивши їх у розлитому морі російської нації. І не треба напевне, пустослівно заявляти, що російська нація від тоталітарного режиму натерпілася більше від інших націй, бо факти промовляють протилежне» [40, с. 13].

Така ж демографічна політика проводилась і на українських землях. На території України в 1989 р. вже проживало 11 млн. 355,6 тис. росіян, збільшившись порівняно з 1959 р. на 4,4 млн. осіб, цебто на 38,6 відсотка [60, с. 484; 49, с. 491]. За повоєнний час частка російського населення інтенсивно росла в усіх областях України, навіть у тих, де до 1939 р. росіян взагалі не було (Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській).

Дихаючи на ладан, більшовицьке керівництво СРСР цупко трималось за Україну. Та йому не пощастило: для В.Щербицького, який «твердо стояв, як він сам висловлювався, «на позиціях Богдана Хмельницького» [39, кн. 1, с. 203], не знайшлося «гідного продовжувача». Намагання зберегти Україну в складі «оновленої федерації» нічого не дало. А тут, треба застерегти, «архітектори перебудови» нічим не відрізнялись від Троцького.

«Демократичне» керівництво Росії, занепокоєне триумфальним першого грудневим референдумом в Україні, вдалось до паліативного виходу: спробам зберегти імперію без жодних змін був протиставлений інший варіант, що полягає у її поступовому відновленні. Як наслідок, на світ з'явилась Співдружність Незалежних Держав, до якої вже із самого початку Україна і Росія підходили з діаметрально протилежних позицій. Українське керівництво хотіло бачити в СНД форму «цивілізованого розлучення» колишніх союзних республік, а не форму на шляху до відновлення імперії.

Навіть формально підтримуючи незалежність України, московське «демократичне» керівництво плекає інші наміри. Мають рацію Л.Нагорна та Ю.Шаповал, які стверджують, що «для України найнебезпечнішим явищем була й буде саме декларативна, а не реально забезпечена державність, «напівсамостійність». Але цілком очевидно з історичного досвіду й інше: Росія завжди була зацікавлена в підтримуванні в Україні саме такої напівдержавності, щоб у слушний момент заявити: бачте, нічого з цього, крім проблем, не виходить, а відтак цей стан необхідно ліквідувати» [144, с. 62].

Від початку 90-х років російське керівництво постійно підкидає Україні різні «проблеми». До чого тільки не вдається? «Проблеми» українсько-російського кордону, російського, а відтак — і «російськомовного населення», Криму, Севастополя і, нарешті, нагнітає ситуацію навколо Чорноморського флоту. Як правило, ці «проблеми» вигадані, хоч деякі з них доцільно визнати. Приміром, українсько-російський кордон не відповідає межам розселення українців, бо поза нашою державою опинились значні етнічні українські землі.

Вимагає більшої уваги «проблема» Чорноморського флоту й пов'язана з ним «проблема» Севастополя як «міста російської слави». Насамперед треба відзначити безпідставність тверджень про «царський подарунок» Хрущова, бо Крим повернений Україні з ініціативи РРФСР. Саме її Рада Міністрів порушила питання про доцільність «передачі Кримської області до складу Української РСР», а лише після цього була отримана згода керівництва в Києві. У постанові Президії Верховної Ради РРФСР вказувалось: «Президія Верховної Ради РРФСР за участю представників Кримської обласної і Севастопольської міської Рад депутатів трудящих розглянула пропозицію Ради Міністрів РРФСР про передачу Кримської області до складу Української РСР».

Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки між Кримською областю і Українською РСР, а також беручи до уваги згоду Президії Верховної Ради Української республіки, Президія Верховної Ради РРФСР вважає за доцільне передати Кримську область до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» [180].

Правник Володимир Буткевич пояснює: «Фактично у повоєнні роки економіка України та Криму злилася в єдиний неподільний організм. Проте це злиття не було юридично оформлене. І варто було республіці (Україні.—О.Г.) переключитися на вирішення власних потреб, як економіку Криму починає лихоманити. Ситуація викликає невдоволення місцевого населення, зокрема спричинилося це низьким матеріальним рівнем життя. Голови місцевих Рад і з-поміж них Сімферопольської (Катков Н.Н.) і Севастопольської (Сосницький С.В.) дедалі частіше інформують Кримський облвиконком і Раду Міністрів РРФСР, що населення вимагає приєднати Крим до України і покінчити з управлінською плутаниною» [25, с. 44-45].

Безпідставна «проблема Чорноморського флоту»! Адже частка України в майні колишнього Радянського Союзу, в тому числі і у ВМФ СРСР, набагато перевищує колишній радянський флот у Чорному морі.

Деякі «цінні поради» нам підкидають і московські вчені. А.Здравомислов намагається переконати, що «російська

національна свідомість значною мірою відповідає українській національній свідомості не лише завдяки спільній слов'янській основі, але і переплетенню історичних шляхів» [69, с. 13]. Лише як явну фальсифікацію можемо оцінити твердження московського професора, що «історія не зафіксувала протистоянь росіян і українців як цілих народів: ґрунт антиросійського націоналізму в Україні винятково бідний, рівно ж як і ґрунт антиукраїнського націоналізму серед росіян» [69, с. 13].

Погляд москвича фактично спростував на тому ж «круглому столі» 30 травня 1995 р. У Києві український вчений Василь Кремінь: «Демократичні сили Росії, які усвідомлюють об'єктивну зумовленість розпаду СРСР і позитивно оцінюють великі можливості прогресивного розвитку нової держави, стримують великодержавницькі настрої і поступово утверджують цивілізовані норми взаємин з країнами близького зарубіжжя. Але цей прошарок демократичних сил у Росії дуже незначний, і тому робити висновок про неможливість великодержавного ренесансу достатніх підстав нема» [101, с. 20]. Ще яскравіше таку ж думку висловив український політолог М.Михальченко. Він стверджує, що «еліта і частина населення Росії ідеологічно і психологічно не визнають політичної незалежності України, особливо на рівні буденної свідомості, психології маси, натовпу» [137, с. 43].

Спекуляція на національному розвитку України щораз висувається на перше місце в українсько-російських взаєминах. У Росії активізувалась кампанія «захисту співвітчизників», що поступово замінила в офіційних документах дискредитоване поняття «російськомовне населення». На практиці така кампанія перетворюється в одну з форм етнічного «протекціонізму», у засіб тиску, що може стати ймовірним інструментом дестабілізації в Україні та інших країнах СНД. Російські дипломати не хestують аморальною «подвійною бухгалтерією»: своїх співвітчизників на території Чечні знищують, бо вони чеченці, а на території України підтримують антиукраїнські дії «російськомовного населення» як «співвітчизників». Не витримує в зв'язку з цим критики хибна концепція «близького зарубіжжя», яка

для України абсолютно безглузда: за нею, далекий Узбекистан належить до «близького зарубіжжя», а сусідня Польща — до «далекого». Ідеологічний підтекст з провокаційною метою не викликає сумніву. Виділення «близького зарубіжжя» як політичного, а не географічного поняття служить, врешті-решт, оправданню «особливого впливу» Російської Федерації на територію колишнього СРСР.

Вже згаданий теоретик більшовицького імперіалізму А.Здравомислов «вчить» українців відмовитись від будівництва «держави-нації», а водночас дякувати компартійному керівництву СРСР за те, що в «радянський період» сформувались нинішні кордони України. «Тому ігнорування історичного значення цього періоду пов'язане якщо не з підривом, то принаймні з певним ущербом для легітимності існування самої України в її нинішніх територіальних межах» [69, 15]. Відверто кажучи, логіка дивна! Як вже зазначалось, треба визнати інше: в «радянський період» з волі Москви встановлені такі кордони між Україною і Росією, що остання прихопила чималий шмат українських етнічних земель.

Заперечення проти будівництва «держави-нації» в Російській Федерації таки є вагомі підстави. Адже другий період розпаду Російської імперії вже розпочався, і кавказькі події — доказ яскравий, що тепер заявляють про свій суверенітет республіки Російської Федерації. Постгекачепістські керівники в Москві пробували запобігти такому розвитку подій. Для цього вони урівноправили адміністративно-територіальні одиниці (краї та області) з національно-квазідержавними утвореннями, внаслідок цього Російська Федерація має нині 89 суб'єктів, 32 з яких пов'язані з національним компонентом у назві (21 республіка, 10 автономних округів і 1 автономна область), хоч лише в 10 з них переважає «титильна нація над росіянами» [69, с. 12-13]. Як може такий багатонаціональний склад сусідньої держави вплинути на її розвиток у недалекому майбутньому, бачимо на прикладі Чечні.

В Україні становище протилежне: в нашій державі національні меншини проживають на українській етнічній території. З концепції «держави-нації» виходить нова Конституція України, в якій українська нація підтвердила

право на державне самовизначення, забезпечивши всі можливості для національно-культурного розвитку національних меншин. Цього, до речі, нема в Російській Федерації не тільки для українців далеко від своєї батьківщини, а й на власних етнічних землях.

Московські зазіхання на Україну мають нині певні особливості. Л.Нагорна і Ю.Шаповал вважають: «Особлива небезпека для України полягає в тому, що російські великодержавники змикаються з неокомуністами; при цьому експлуатується ідея повернення не лише у лоно СРСР, а й до соціалізму. «Об'єднувачі» непогано відчувають стан суспільної свідомості в східних та південних регіонах України і грають на тому, що в уявленні багатьох колишніх громадян СРСР, особливо старшого покоління, відчуття безперспективності радянського шляху немає» [144, с. 70]. Ідеалізація українсько-російських взаємин у минулому спричинена непорозумінням чи просто незнанням або й намаганням фальсифікувати їх у чужому для правди історії дусі. Приміром, фахівець у галузі біології К.Ситник заявляє: «Там, де українці і росіяни століттями живуть поряд — чи то Донеччина чи Прикубання, Одещина чи Воронежчина, нарешті Київ чи Москва,— відчуженості чи, тим більше, ворожих відносин між ними ніколи не було» [191, с. 7]. Неофіт у націології мислить, звичайно, на буденному рівні. Він замовчує причини відсутності цих конфліктів у минулі часи, а вони в тому, що українці, зламани під тиском русифікації, якщо не «перетворились» у росіян, то деформувались у малоросів. Євген Маланюк характеризував такого малороса як «тип національно-дефективний, скалічений психічно, духово, а — в наслідках, часом — і расово» [127, т.2, с. 231]. За його передбаченням, «проблема українського малоросійства є однією з найважливіших, якщо не центральних проблем, безпосередньо зв'язаних з нашою основною проблемою — проблемою державности. Ще більше: це є та проблема, що першою встане перед державними мужами вже Державної України. І ще довго, в часі тривання і стабілізації державности, та проблема стоятиме першоплянним завданням, а для своєї державности — грізним моментом» [127, т.2, с. 232].

Чи стане «правдиве, неупереджене висвітлення історії походження та взаємин українського, російського і білоруського народів», як вважає К.Ситник, «міцним підґрунтям взаєморозуміння і взаємовигідного співробітництва між ними сьогодні та в майбутньому» (191, с.7), доводиться сумніватись. А може навпаки? Адже фальсифікація історії — це історіографічне підґрунтя московського імперіалізму.

Однак треба погодитись з К.Ситником у тому, що без вивчення історії українсько-російських взаємин не обійтись. Таке її сумлінне студювання допоможе збагнути, що загарбання Москвою України було поворотним пунктом в історії Східної та Центральної Європи, а пізніше цілого світу. Насамперед змінилась геополітична вісь зовнішньої політики Москви. Як відомо, Московське князівство було відірване від морів, і його політика спрямовувалась, головним чином, у двох напрямках — до Білого та Балтійського морів і на Схід. Володіння Україною давало Москві реальні можливості спрямувати свої дії на Південь, до Чорного моря, що наближало до здійснення стратегічної мети московських володарів — підкорення Константинополя, хоч цього і не вдалось.

Радянська Росія продовжувала дореволюційну зовнішню політику, використовуючи вишуканіші методи і форми. Б.Горинь зауважив: «Якщо говорити про історичні традиції зовнішньої політики Росії, то доконечно зважити, що головні зусилля російської дипломатії упродовж століть спрямовувались на досягнення глобальної мети — розширення території російської держави. Так було від Івана Грозного аж до Леоніда Брежнєва, доки не почався розпад імперії. За тривалу історію в багатьох філософських і політичних трактатах роз'яснювалась месіанська роль Росії в Європі, в цілому світі. Прогнозувалось (ще до революції 1917 р.), як і коли ліпше окупувати Афганістан і що перешкоджає захопленню Західної України, що перебувала тоді в складі Австро-Угорщини» [40, с. 20]. За 337 років від Переяславської угоди українці змушені були воювати спільно з росіянами за чужі для України інтереси 139 років [6, с. 180-182]).

Союз України з Москвою, а відтак і підкорення українського народу посилили військову могутність сусідньої держави, провокуючи з її боку нові війни. Н.Данилевський пише, що перевага у війнах з Польщею «від часів Хмельницького і возз'єднання Малоросії остаточно перейшла до Росії» [48, с. 31]. Вже це говорить проти спільного державного життя українців і росіян.

Утвердження України як незалежної держави вимагає чіткого визначення її зовнішньої політики. В.Кремінь виділяє фактично п'ять можливих варіантів: 1) «неприєднання України до якогось блоку, конструювання зовнішньої політики на основі багатьох двосторонніх угод з різними країнами»; 2) «швидка інтеграція з країнами Заходу, сподіваючись на інвестиції, нові технології і прилучення до відповідного способу життя»; 3) «створення блоку з країнами Балтії та деякими країнами Центральної Європи (Балто-Чорноморська співдружність чи Міжмор'я)»; 4) «блокування у південному напрямі, насамперед з Туреччиною»; 5) «союз з Росією та іншими країнами СНД» [101, с.23]. Оцінивши четвертий варіант як малореалістичний прожект, фактично відкинувши перший, і зробивши певні застереження до другого і третього, вчений схиляється до думки, що найбільші переваги для України «при відповідних умовах» може мати п'ятий варіант. За його переконанням, це «єдино реальний варіант», бо він дозволяє «реалізувати ряд основних національних інтересів», що вигідно не лише для України, а й для Росії. «Водночас, — говорить В.Кремінь, — з боку України є певна осторога щодо зближення з Росією, що пов'язане з побоюванням опинитись у повній економічній і політичній залежності від неї. Тому Україна буде прагнути, вступивши в економічний союз з Росією, зберегти свій суверенітет і право розвивати взаємовигідні зв'язки з третіми країнами» [101, с. 24].

Як показують українсько-російські взаємини в постгекачепістський період, такий варіант геополітичної орієнтації України не лише хибний, а й пагубний для нашої держави. По-перше, сумнівно, що, як твердить В.Кремінь, «економічний союз з Росією буде сприяти стабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні, позаяк заспокоїть

населення проросійської орієнтації, що особливо важливо для Криму, Донбасу, Східної України» [101, с. 23]. Насправді економічний союз з Росією, як вже можна було переко-натись, — це економічний і політичний зашморг для України, тому орієнтація мусить передбачити віддалення від Москви в економічній сфері. По-друге, Росія ніколи не обмежиться економічним союзом: за ним неодмінно підуть інші союзи — і це підтверджує практика СНД. Як наслідок, Росія перетворить при такому розвиткові подій Україну в напівдержаву, щоб повністю її інкорпорувати. По-третє, економічний союз з Росією не лише поставить Україну в залежність від Москви, а сприятиме зміні національного складу нашої держави через переливання населення при дальшій «узаконеній» русифікації України. По-четверте, в економічному союзі з Росією Україна, відірвана від передових західних технологій, приречена на жалюгідне існування, що веде до повної капітуляції перед Москвою.

Треба визнати рацію С.Пирожкову, що «генеральна лінія української політики на найближче десятиріччя — активна, цілеспрямована інтеграція України в європейське і світове співтовариство. Шлях до Європи — для України домінуючий, але протистояння імперським амбіціям Росії буде зберігатись» [165, с.31]. Він пропонує визнати «однією з найвищих державних цілей України доконечність створення стратегічної системи переваг, захисних механізмів, які спроможні адекватно протидіяти явній чи прихованій, свідомій чи несвідомій агресивній поведінці проімперських політичних сил Росії в різних сферах зовнішньополітичного, військовополітичного, економічного і культурного життя» [165, с.31].

Україна перед вибором, від якого залежить не лише її майбутнє. На території Європи та широкому євразійському просторі формується нова геополітична ситуація. Визначальним у ній для України є усвідомлення власних національних інтересів, шляхів і засобів їх захисту у взаєминах з іншими державами, подолання заявленої догми про збіг національних інтересів України і Росії.

Ким буде Україна завтра — малоросійським Антесем чи центральноєвропейським Геркулесом? Знову — гамлетівське питання!

Розділ I

Сусідні нації та їх національні цінності

Кінець ХХ століття — це водночас початок новітньої ери в світовій історії. Крах Російської імперії спричинився до встановлення правопорядку в світі, коли вмирають «закони тайги» і торжествує людська справедливість як моральний категоричний імператив у міжнародних взаєминах.

Апологети московського імперіалізму сприймають ці процеси надзвичайно болісно. Історик Наталія Нарочницька пробує «скасувати» ці тенденції: «Ідея руйнування органічних багатонаціональних утворень («скільки націй, стільки держав») з часів французької революції належить поборникам не національних самобутніх цінностей, а планетарних ідеологій і революційних теорій» [145, с.95]. Тут все навпаки: історик намагається надати очевидним тенденціям протилежної оцінки.

Найбільшу тривогу в середовищі московських імперіалістів викликало виникнення незалежної Української держави, що спростувало різні псевдонаукові концепції в російській науці. Йдеться насамперед про їхнє трактування російської нації і заперечення окремішності українців як національної спільноти.

1.1. Українська нація на шляху до державної консолідації

Російські імперіалісти вже давно зрозуміли, що без України Росія перестане бути імперією. Та не треба до цього підходити звужено: ця імперія ще не зникає, втративши Україну. Її руйнування триває, але прискорюється. Суверенізація колишніх союзних радянських республік — це лише перший етап вмирання «Третього Риму», ідеологи якого переконували людство в його вічності. На порядок дня виходить руйнування Російської Федерації як рудименту «імперії

зла», що засвідчила національно-визвольна боротьба чеченського народу. За другим етапом піде третій, коли регіоналізуватиметься несконсолідована російська нація, з якої вилонюватимуться нові національні спільноти.

Похорон українців як нації, призначений на сторіччя більшовицького перевороту в Петрограді, не відбудеться. Українська нація стала на шлях своєї державної консолідації.

При розгляді цього питання доконечно наголосити, що російські історики, як правило, не визнавали українців за націю. Приміром, В.Ключевський писав про малоросійське плем'я, «як галузку руського народу», що виникла внаслідок перемішування руського населення, котре в XV столітті повернулось до Дніпра, та місцевого руського населення із східними чужородцями, хоч він не міг пояснити часу утворення «малоруського наріччя» та його джерел [88, с. 289]. Типовою для росіян є концепція, яку формулює митрополит Санкт-Петербурзький і Ладозький Іоан: «До кінця XII століття Київ втратив значення загальноруського центру. Південна Русь надовго зів'яла, заповівши Північній, Верхньоволзькій Русі продовжувати справу державного будівництва» [74, с. 131].

Російські політики, публіцисти та вчені для виправдання своїх імперських цілей фактично ототожнюють націю та імперію. «Нація,— пише Н.Лисенко,— це завжди велика ідея вселенського масштабу, що пронизує помисли мільйонів, це завжди велика жертва, яка не вимагає подяки, і велика боротьба, що не знає відпочинку й відступу» [124, с.125]. На його думку, багато народів ніколи не були й не можуть бути націями в справжньому значенні слова. До них він відносить поляків, болгарів, норвежців, чехів, румунів, абсолютну більшість інших народів світу. Він стверджує, що «нація немислима без могутнього духовно-енергетичного потенціалу, без усвідомлення свого світового месіанського завдання, поза беззвітним прагненням до здійснення ще одного надзусилля на шляху до мети» [124, с. 125]. Росіяни, вважає Лисенко, були нацією вже в XV - XVI століттях.

Українські вчені приділяли питанням нації чимало уваги, вивчали праці зарубіжних націоналогів. Володимир Целевич

писав, що «нація є неначе окрема, збірна істота, яка має душу й тіло» [229, с. 12]. До української нації він відносив усіх українців, які жили, живуть і житимуть, починаючи від князівських часів. У такому розумінні можна вважати, що Шевченкове послання «І мертвим, і живим...» звернене до цілої нації. В.Целевич дає своє розгорнуте визначення нації: «Нація є це стихійна, себто така, що опирається на чутті, а не на розумі спільнота, яку витворили окремішні признаки й прикмети, що відрізняють членів одної такої спільноти від усіх інших спільнот. Крім того, така національна спільнота мусить ще мати свідомість своєї окремішності й мати власну державу, або змагати до того, щоби її здобути. Таким чином, можна сказати, що нацією є політично чинний (активний) нарід, який змагає до скріплення й побільшення ваги своєї держави в світі, коли він свою державу має. Держава не лише організація збірного життя нації. І не держава є суттю нації, лише змагання до неї, до її розбудови, до вияву власного життя, змагання до найкращого проявлення власної, всебічної творчості. Ясно, що саме тому, що держава дає кожній нації найкращу змогу організувати своє життя, всі нації змагають до тієї організації, зберігають її і поширюють. Ось така стихійна воля даної спільноти людей жити власним, окремим життям, у власній організації, є суттю новітнього поняття нації» [229, с. 11-12].

Виходячи з того, про українську націю можемо говорити вже в княжу добу. Проте треба чітко розділити два поняття — «націю» і «модерну націю». У княжі часи під нацією розумілись верхні соціальні верстви на противагу до нижчих верств, які окреслюються поняттям «народ». За часів козаччини під українською нацією розумілось козацтво. Не випадково в середні віки українців називали козацькою нацією. Націоналог Лев Ребет пише: «Нацією», тобто політичним підметом у державі, було тільки козацтво, і то передусім знатне, аналогічно зрештою до відносин в інших європейських державах у той час» [181, с.24]. Щоправда, треба уточнити, що до української нації органічно входила також національна шляхта і духовенство.

Коли йдеться про модерну націю, то традиційно вважається, що вона заявила про себе в період Великої

французької революції, бо тоді розмилась межа між «нацією» як феодальними верствами і «народом» як третім станом, який перестав бути об'єктом (предметом) політичних дій вищих верств і перетворився в суб'єкт (підмет) цих дій. Отже, модерна нація, як зазначає наш вчений Ольгерд Іпполіт Бочковський, є викристалізованим суб'єктом суспільних процесів, усвідомленою і організованою спільнотою, продуктом розвитку народу, що охоплює етнографічну і ще не сформовану масу як етногенний розчин чи сирівець нації [24, с. 97].

Початок формування української модерної нації, мабуть, доречно пов'язати з національно-визвольною війною під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Тоді українці виступили як цілість і майже повністю перетворились у єдину козацько-селянську націю на одвічних етнічних землях. Незважаючи на пізніші роз'єднання українців, вони завше почували себе єдиною спільнотою. В.Липинський називав повстання українського народу в 1648-1649 роках «революцією, яка силою й розмахом перевищувала все, що тогочасна Європа бачила» [116, с. 5]. Та треба зважати, що, за словами О.І.Бочковського, «модерна нація є кінцевим виявом новітнього культурно-історичного процесу» [24, с.14]. Цей процес дуже складний — і для українців він не завершився до нашого часу, чому протидіяли певні причини.

По-перше, ліквідація в 1764 році автономної гетьманської держави і в 1775 році християнської козацької республіки Запорізької Січі аж ніяк не сприяла модернізації нації, а загальмувала на ціле століття процес національно-духовного відродження, без якого про модерну націю не може бути й мови.

По-друге, народжена у вогнях національно-визвольної війни українська модерна нація впродовж тривалого часу була роз'єднана і розділена різними державами. Поневолювачі намагались різними способами вижити навіть українську мову.

По-третє, українська нація не мала впродовж цілих століть повної соціальної структури. Майже сто п'ятдесят років, з часу ліквідації Запорізької Січі, вона була селянською нацією. Як у Галичині, так і на Наддніпрянщині інтеліген-

ція залишалась слабкою, і в основному, денационалізованою. Лише наприкінці ХІХ століття почалось масове повернення цієї інтелігенції до лона рідної нації.

По-четверте, не могла сприяти консолідації нації також міжконфесійна роз'єднаність. У Галичині й Закарпатті діяла Українська Греко-Католицька Церква, яка від тридцятих років минулого століття, коли заявила про себе «Руська Трійця» на чолі з Маркіяном Шашкевичем, відіграла важливу роль у національному пробудженні українців на галицьких землях. На землях Наддніпрянщини панувала Російська Православна Церква, що від часів Петра І перетворилась формально й фактично в державну інституцію.

Складність українського новітнього культурно-історичного процесу й пов'язаного з ним процесу модерного націотворення можна поділити на такі періоди: 1) період самоусвідомлення на партикулярному рівні; 2) період національного самоусвідомлення в слов'янському контексті; 3) період самоусвідомлення на національно-державному рівні; 4) сучасний період, або період консолідації української нації в умовах незалежної держави. Треба наголосити, що формування української модерної нації після проголошення незалежності відзначається істотними регіональними відмінностями.

Виходячи з поділу на «націю» та «модерну націю», пропонується таке визначення: *модерна (сучасна, новітня) нація — це велика історична спільнота людей, яка визнає свою окремність, єдність свого походження, спільність батьківщини, має повну соціальну структуру і сформовану урбаністичну культуру, створила власну державу або прагне до її створення, характеризується певною ментальністю, зокрема власним соціотипом, та інформаційно-комунікативною системою.* Відсутність у цьому визначенні згадки про мову аж ніяк не заперечує її значення для формування нації. Процеси становлення модерної нації та її мови взаємопов'язані. Мова не віддільна від ментальності нації. Правда, у деякі періоди поневолені народи (несформовані нації) перебувають тією чи іншою мірою в чужомовній орбіті, хоч і не ідентифікують себе з панівною нацією. Пропоноване визначення — це спроба втілити

три головні підходи до нації (духовно-психологічний, політичний та історичний) і поєднати як об'єктивні, так і суб'єктивні її ознаки.

Якщо йдеться про українську модерну націю, то треба зважити, що бурхливий, активний початок її виникнення в часи національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького не був доповнений аналогічним національно-культурним розвитком. Відтак цей процес загальмувався. Лише наприкінці XVIII століття основоположник української літератури народною мовою Іван Котляревський започаткував національне самоусвідомлення на провінційному рівні.

Український поет наповнив всесвітньовідомий сюжет про мандри Енея національним змістом, колоритом. Цьому служать побутово-етнографічні описи, зображення українських історичних подій, широке змалювання соціального життя і, нарешті, ментальності українців. Поема Котляревського була своєрідною візитною карточкою народжуваної модерної нації, яка прощається із своїм минулим і шукає шляхів у майбутнє.

Оцінюючи значення «Енеїди» Котляревського для національного самоусвідомлення українців, доконечно не тільки наголошувати на її позитивному впливі на майбутні покоління, а й зважити те, що вона спричинилась до формування певного, дуже однобічного образу українців серед інших народів. Пантелеймон Куліш писав: «Як появився Котляревський із своїм Енеєм, усі зареготали щиро, що який-то справді чудний той простий народ український, од якого ми, дякуючи деяким старосвітським добродіям, одрізнялись. Зареготали, і той регіт був найстрашніша проба нашому писаному слову українському» [105, т.2, с.509]. А далі він зазначає, що «тим реготом над «Енеїдою» мало-мало не згубили самі земляки свого ж новонародженого слова» [105, т.2, с.510].

Створеного Котляревським іміджу українського люду не розсіяла його славетна «Наталка Полтавка», як і твори сучасників Петра Гулака-Артемівського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Євгена Гребінки та ряду менше відомих письменників. В Україні запанував етнографічний романтизм і сентименталізм. Порушені проблеми були

провінційними, що не давало змоги нашій літературі стати на рівень не лише західноєвропейських, а й сусідніх слов'янських (російської і польської). Російська література вже мала Пушкіна, а польська — Міцкевича, які пов'язували національні проблеми із загальнолюдськими. Окрім того, наші письменники того часу були двомовними: писали як українською, так і російською мовами.

Немалий вплив на національне самоусвідомлення українців мали твори російськомовного письменника Миколи Гоголя. Сам письменник — втілення трагедії українського народу, що засвідчує його душевне роздвоєння. Оцінку Гоголеві та його ролі в українському русі дав Михайло Драгоманов. Він писав: «Гоголь — праотець Шевченка та ще й досі не перегнаний зовсім, молодшими балетристами — він і у своїх творах не перестає являтися з щирим українським характером. І може, не виключаючи і самих Шевченка і Костомарова, Україна не мала ще другого сина, котрий би так виразив у собі дорогі боки її народного духу» [56, с. 27]. Гоголь висміяв типових представників українського панства за їх дріб'язковість і відсутність високих ідеалів. Та й сам він був типовим для тих українців, які розуміли хибність провінціалізму, але вибрали неправильний шлях, перейшовши на службу до поневолювачів. У його творах, як і в ранній поезії Шевченка, за ворогів українського народу видавались поляки й татари, хоч тоді основним ворогом України була Росія. Лише в закодованому образі Вія при глибшому аналізі можна побачити зображення російської безпощадної мілітарної машини та її наступу на український народ і його духовність. Самі ж росіяни ставились до Гоголя упереджено.

Для розвитку національної свідомості українців, особливо інтелігенції, чимало послужила праця невідомого автора «Історія Русів», рукопис якої було знайдено близько 1828 року на Стародубщині. Її автор вважає, що Київська Русь — це державне творіння українців, бо до Русі з російських земель належала лише Новгородщина. На Білорусь він дивиться як на країну «одноплемінну, сусідську». Заперечуючи офіційним російським історикам, він наголошує, що Володимир Мономах був князь руський, київський, а не московський.

Через татарський напад, пишеться в «Історії Русів», і внутрішні незгоди Русь втратила державну самостійність, але з Литвою і Польщею з'єдналась цілком добровільно і була рівноправна з ними в федеративній Речі Посполитій доти, доки Польща не порушила її рівноправності [77, с.42-43]. Обґрунтування генези українців зумовило негативне ставлення автора «Історії Русів» до назв «Україна» та «український». У нього викликає протест те, що московити перехопили для себе наш етнонім.

Незважаючи на історичні неточності, «Історія Русів» нагадувала землячкам з «циновими гудзиками» про славних предків. Михайло Драгоманов зазначає, що її автор виступив як «предтеча саме тієї теорії, науковим виразником якої став опісля й сам д.Костомаров» [77, с.26]. Ці ідеї втілились у праці Миколи Костомарова «Книги буття українського народу», що вважається програмою Кирило-Мефодіївського братства.

З четвертого десятиріччя XIX століття національне самоусвідомлення українців піднімається на новий рівень, що дає підстави говорити про другий період у цьому процесі. Українці починають розглядати себе як рівноправний з іншими слов'янами народ, котрий прагне до слов'янської єдності. Микола Костомаров дорікає росіянам і полякам за те, що не хотіли «ні ляжи, ні москалі» жити з Україною «побратськи» і вчинили «найпоганіше діло» — розділили нашу землю між собою; водночас він вірить, що встане Україна з могили і «буде неподлеглою Річчю Посполитою (республікою.— О.Г.) в союзі Слов'янським» [99, с. 58]. «Книги буття українського народу» завершуються переконанням у месіанському призначенні України, але призначенні не для панування, а для торжества рівноправності. Вплив «Книг народу польського і польського пілігримства» Адама Міцкевича тут не викликає сумніву. Цікаве інше: духовні провідники українського народу поєднували месіанізм України з ідеєю об'єднання слов'янських народів у одну федерацію з центром у Києві, в якому мав би збиратись загальнослов'янський сойм.

На галицьких землях першою ластівкою національного самоусвідомлення була «Русалка Дністровая» (1837 р.), яка

завдала першого удару політиці денационалізації українського населення в Австрії, виступила проти ренегатства панівних соціальних верств, утверджуючи віру в майбутнє нашого народу. У «Русалці Дністровій» обґрунтовувалась єдність всіх українців. «Нарід Руський,— писалось у передмові до народних пісень,— оден з головних поколінь Слав'янських, в середині між ними, розкладається по хліборобських окресностях з-поза гір Beskidських за Дон. Він найширше задержав у своїх поведінках, піснях, обрядах, казках, прислів'ях все, що йому предвіцькі діди спадком лишили...» [188, с.IX]. Така єдність вже проявляється в самому альманасі, що з'явився за три роки до виходу Шевченкового «Кобзаря». В багатьох його творах згадується про козаків як втілення народного духу.

Тоді Маркіян Шашкевич об'єднав навколо себе друзів і дав їм наказ: «Гоніть з Руси мраки тьмаві!». За прикладом молодого священика у церквах зазвучали проповіді народною українською мовою. Як будитель народу, Шашкевич орієнтувався на широкий загал, намагався захопити його як тогочасними народними проблемами, так і зверненням до історії. Він створив, за словами Йосифа Сліпого, підґрунтя для «зукраїнізування церковного життя».

Греко-Католицька Церква в Галичині жила одним життям з рідним поневоленим народом. Гірше було в Наддніпрянщині, де панувала Російська Православна Церква з її агресивним ставленням до інших християнських конфесій, зокрема до уніатства. Якщо в Галичині національна ідентифікація була невіддільна від ідентифікації конфесійної (українець одночасно був і греко-католиком), то на українських землях, поневолених Росією, цього не було: як українці, так і росіяни називали себе православними і не вникали в різне трактування православ'я двома народами.

Тут треба звернутись до думки Євгена Маланюка, який писав, що «помимо енергійної пропаганди Візантії проти «латинства», фанатично-непримиримий дух візантійства ніколи глибше не діткнув Київської Церкви, принаймні до часу політичного упадку Києва», а «християнський «схід» і «захід» співжили в Києві одночасно і досить гармонійно,

хоч і своєрідно» [128, с.107]. На наших землях не було підстав для такого протиставлення двох Церков, яке виходило з Москви та Варшави, в котрих витворились своєрідні воїнничі варіанти православ'я (точніше — цареслав'я) і католицизму.

Намагання з'єднати дві Церкви виникло в Україні не випадково, бо йшлося про таку синтезу, що мала серед нашого народу давні традиції. Берестейська Унія не була якимось регіональним явищем: вона мала на меті захистити українську Церкву в умовах чужоземного поневолення від латинізації, а народ — від полонізації. Для росіян унія означала кінець ідеології, яка силкувалась обґрунтувати посягання Москви на Константинополь для забезпечення верховенства православного царя в цілому православному світі. Москва поводитись віроломно навіть у справах Церкви. Відомо, що єпископ Авраам Суздальський поставив свій підпис під Актом флорентійського порозуміння між Заходом і Сходом 1439 року [162, с.59]. І, незважаючи на те, за прихильність до церковної унії Київський митрополит кардинал Ісидор після богослуження в московському Успенському соборі був кинутий у в'язницю.

Національна окремішність українців визнавалась сумлінними вченими в інших країнах. Відомий чеський історик Франтішек Палацький у 1830 році писав: «Протягом довгих століть русинський (український.— О.Г.) народ є відмінний у мові від росіян і поляків. На півдні русинський народ сягає до Угорщини, ціла Східна Галичина є Русь, де русини простягаються на Поділля, Волинь, Україну (Наддніпрянщину.— О.Г.), далеко за Дніпро до Полтави, як теж до Південної Русі, себто до ріки Кубані. Всі козаки є русини, а не росіяни» [235, с.34].

Безумовно, проживання в неоднакових умовах, які залежали від поневолювачів українських земель, спричинилось до неоднакового розвитку різних галузок нашого народу. Найсприятливіші умови мали галицькі українці в складі Австрійської імперії, хоч і перебували під подвійним (австрійським і польським) національним гнітом. Складнішою була ситуація в Закарпатті. Тут, як пише Василь Маркусь, «якийсь час навіть переважав російський напрям

на чолі з такими постатями як Адольф Добрянський та пізнішими «будителями». Щодо О.Духновича, як і пізніше О.Павловича, то в їх особах і писаннях маємо справу із трагічними «роздвоєними» постатями, що добре розуміли окремішність свого етносу від росіян, проте готові були іти на компроміс з великим російським народом, бо не бачили іншого порятунку для малого карпаторуського народу, крім великої «матушки Росії». До того ще не усвідомлювали собі як слід потенцій українського національного відродження, залишаючись під впливом імперської націоналістичної ідеології про єдність Русі «від Попраду до Камчатки» [130, с.12]. Вони дивились на русофільство, слов'янофільство як засіб самооборони.

Особливе місце в цьому періоді національного самоусвідомлення українців посідає творчість Тараса Шевченка, яка мала вирішальний вплив на формування української модерної нації і була своєрідним містком до третього періоду, коли воно сягнуло вищого рівня. Вже в поемі «Катерина» поет протиставляє українців москалям, чим підкреслює окремішність свого народу, своєї нації, яку згодом розглядає як єдність мертвих, живих і ненароджених.

Після короткочасного захоплення слов'янофільськими ідеями Кирило-Мефодіївського братства Шевченко стає беззастережно на позиції державної незалежності України. Шевченків «Кобзар» посів перше місце серед книг, які формували національний світогляд. Геніальне послання «І мертвим, і живим...» подає в поетичній формі Шевченкове тлумачення нації, зокрема єдності походження українців, спільності батьківщини, особливостей ментальності, відтворює жагу за втратою держави і прагнення за її відродження. Усвідомлення нації як спільноти духовної передає Шевченкове звертання до земляків «брати мої». Для поета Україна є тільки одна, бо нема на світі другої України ні другого Дніпра.

Такі твори Т.Шевченка як «Заповіт», «І мертвим, і живим...», «Великий льох», «Холодний Яр», «Іржавець», «Бували війни й військові свари...» та цілий ряд інших фактично віддзеркалювали національну свідомість українців у середині XIX віку.

Т.Шевченко утвердив своєю творчістю етнонім «українці» як на рідній землі, так і серед інших народів. У його творчості національна ідея викристалізувалась беззастережно й одночасно в ідею національної держави. Відходи від цієї ідеї і спроби розв'язати українське питання в формах федерації чи союзів з іншими державами підтвердили пагубність для нашої нації.

Проте такі спроби проявлялись і пізніше. Михайло Драгоманов пропонував розділити Російську імперію на 20 областей. Територія України (без Галичини, Закарпаття й Буковини), за його проектом, мала бути поділена на три області — Київську, Одеську, Харківську, хоч Литва, Польща і Білорусь виділялись у окремі області. До речі, незадовго до своєї смерті М.Драгоманов у листі до Юліана Бачинського висловлював сумнів щодо доцільності створення незалежної Української держави [17, с.213].

Критикуючи такі погляди Драгоманова, І.Франко писав: «...Під кінець свого життя, коли радикальна агітація в Галичині, в якій він публіцистично і листовно брав дуже живу участь, висунула на перший план принцип національної самостійності без огляду на історичні привілеї і доконечність переміни великих різноплемих держав на федерації рівноправних народностей, зорганізованих не по басейнах рік і хребтах гір, то значить не обласно і територіально, а по теренах, замешканих переважно сею чи тою народністю, — навіть тоді Драгоманов, забираючи голос, виступав головню як критик, остерігаючи перед вибриками націоналізму, звертаючи увагу на множество інтернаціональних елементів у кожній національній організації і загалом на інтернаціональність усеї культури, а не даючи майже нічого для скріплення тої національної синтези, без якої культуртрегерство дуже легко переміняється на винародовлення» [225, с. 429-430].

Сам Франко розв'язання національно-економічних питань пов'язував з виборенням політичної самостійності для нації. Він писав: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді

би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації» [224, с.283]. Водночас Франко сформулював власне розуміння ідеалу національної самостійності, який з тодішньої перспективи лежав поза межами можливого, але його треба усвідомлювати. «Ми, — писав Іван Франко, — мусимо серцем почути свій ідеал, мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вжити всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить нам його, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина» [224, с.284]. Національна ідея втілена в цілому ряді Франкових творів. На першому місці серед них стоїть гімн «Не пора, не пора», вірш «Розвивайся, ой ти, сухий дубе», поема «Мойсей», вірші «Великі роковини» та інші поетичні, публіцистичні і наукові праці. Франків вірш «Не пора, не пора», як і Шевченків «Заповіт», став неофіційним національним гімном.

Діяльність Франка започатковує новий період національного самоусвідомлення. В той час створюються політичні партії, які проголошують своєю метою боротьбу за незалежність України. Історик Михайло Грушевський своєю історією України обґрунтовує окремішність української нації.

Група членів Української народної партії тоді розробила проект «Основного закону «Самостійної України» Спільки народу українського». В його першій статті записано: «Україна є спілка вільних і самоправних земель, утворених на підставі своїх природних особливостей та окремішностей і заселених українцями. Таких земель є дев'ять: Чорноморська Україна, Слобідська Україна, Степова Україна, Лівобережна Україна або Гетьманщина, Північна Україна, Полісся або Гайова Україна, Підгірська Україна, Горова Україна і Понадморська Україна» [157, с.60]. Проте кожна територія землі належить на праві власності всьому українському народові.

Проект визнавав рівноправність усіх українців, не допускав «поділу на касти». Проголошувалась свобода віри та її публічного виявлення. Хоч «всі мови, уживані на Україні, суть вільні», українська мова є офіційна. Міністром

міг бути лише той, хто є «українцем з роду». Для того, щоби мати право бути обраним, вимагалось вміння говорити, читати і писати по-українськи. У проєкті встановлювалось, що «український нарід присвоює собі кольори: блакитний та жовтий» [157, с.66]. Столицею Всеукраїнської спілки мав бути Київ.

Одна із спроб обґрунтувати відродження української держави мала марксистські засади. Її виклав у брошурі «Україна ingredients» Юліан Бачинський. Автор аналізує економічний розвиток України в складі двох імперій — Російської та Австро-Угорської. На його думку, існування імперії Габсбургів втратить сенс, коли відбудеться перетворення «Австрії зцентралізованих країв на Австрію сфедералізованих народів» [17, с.51], які будуть мати свої автономії та національні сойми. Така перебудова врятує галицьку промисловість «від остаточної руїни», сприятиме виникненню української («руської») буржуазії, що розпочне боротьбу з польською буржуазією в Галичині. Позаяк класичною формою буржуазної держави є держава національна, то «на днешнім порядку буде вже стояти справа політичної самостійности українського народу, справа незалежності — національної української держави» [17, с. 70]. Австрія існує, за переконанням Бачинського, тільки тому, що в Росії панує абсолютистський режим,—і тому такі два народи як український і польський тримаються Австрії.

Становище зміниться після виборення в Росії конституції, до чого вона прийде неминуче, бо її економічна європеїзація зумовить європеїзацію політичну. Бачинський дотримувався думки, що європейська Росія складається з трьох «національно-економічних територій»: східної — «великоруської» (московсько-ярославської), північно-західної — польської (варшавсько-лодзької) і південно-західної — української (харківської). «Тожсамість» продукції цих територій при різному розвитку вимагає від найменше розвиненої з них української звільнитись від експлуатації з боку двох інших, бо економічна самостійність спричиняється до економічної боротьби між цими територіями і «виявиться в жаданню поділу Росії на відрубні політичні організми» [17, с.94]. Тоді українська буржуазія проголо-

сить гасло: «Вільна велика, незалежна, політично самостійна Україна — одна, нероздільна від Сяну по Кавказ!» [17, с.97].

На питання Михайла Драгоманова про те, що буде робити така «політично самостійна Україна», Бачинський відповідає: «Коротко: буде мати око все звернене на себе і єї ціль буде лежати у неї, а єї ціла діяльність не буде параліжована сусідами, котрим тепер вона підвладна. Україна буде мати тоді свої фінанси, свою армію, свою торгівлю і свій промисл, усе в своїх руках, і політику заграничну, і політику внутрішню,— буде панею в своїм домі, буде розпоряджатися в нім так, як буде вважати за найліпше, не оглядаючися на інших і не спинювана в тій роботі чужими» [17, с. 213]. В цьому авторові брошури треба визнати рацію: мету незалежної України він аргументував ґрунтовно. Заперечення викликають його марксистські методологічні засади, які розбив в рецензіях на брошуру Іван Франко [226, с. 68-70; 227, с. 55].

Зовсім інакше до питання про доконечність незалежності України підійшов правник Микола Міхновський у своїй промові, що відтак вийшла окремою брошурою під назвою «Самостійна Україна» у Львові (1900 р.). Для нього кінець XIX століття свідчить, що «п'ятий акт історичної трагедії, званої «боротьбою націй», вже розпочався і закінчення наближається» [139, с.173]. З цього він виходить при аналізі можливих перспектив для української нації.

Міхновський робить висновок, що Україна не втратила прав держави з погляду міжнародного права після злучення з Московією в «спілку держав». У брошурі спростовуються закиди, які намагаються видати українців за народ, що ніколи не творив держави і через те не має історичних підстав для її творення. Міхновський пише: «Через увесь час свого історичного існування нація наша з найбільшими зусиллями пильнує вилитись у форму держави самостійної і незалежної. Коли навіть поминути удільні часи, де окремі галузі нашої нації складали окремі держави, то перед нами виникає і литовсько-руське князівство, де геній нашого народу був культурним фактором, і найголовніше галицько-руське князівство, спроба злучити докупити усі галузі, усі гілки нашого народу в одній суцільній державі, спроба, повто-

рена далеко пізніше Богданом Хмельницьким і ще раз — Іваном Мазепою» [139, с.176].

Після Переяславської угоди Україна не втратила права розпоряджатись своєю долею, бо українці намагались повернути «зробану волю», без чого їх чекає повне вимирання як нації. «Над нами,— пише Міхновський,— висить чорний стяг, а на ньому написано: «Смерть політична, смерть національна, смерть культурна для української нації?» Це не є самі слова: зміст їм відповідає» [139, с.179].

Аби врятувати націю, борці за волю написали на своєму прапорі: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ» [139, с.183]. Міхновський доводить, що для цього Україна має не лише історичні традиції. Він спростовує погляд, ніби українська «нація безсила, некультурна й інертна». Такий погляд сформувався лише тому, що для поневолювачів «темрява є спосіб держати нашу націю в неволі». Українська нація два рази втрачала інтелігенцію, бо вона переходила перший раз на «польську національність», а другий — на «російську національність». Проте наприкінці XIX століття український народ почав витворювати нову, третю інтелігенцію, яка «вважає себе безпосереднім спадкоємцем Шевченка, а її традиції йдуть до Мазепи, Хмельницького до короля Данила, минаючи українофілів», і «стає до боротьби за свій нарід, до боротьби кривавої і безпощадної» [139, с.183]. Це боротьба не на життя, а на смерть.

Різниця концепцій Юліана Бачинського і Миколи Міхновського на перспективи відродження Української держави очевидна: перший — всі надії покладає на фаталізм, що зумовлюється економічним розвитком українських земель, а другий здійснення своєї мети ставить у залежність від праці й боротьби нації під кермою інтелігенції.

Тодішнє політичне становище української нації проаналізоване Дмитром Донцовим у його рефераті на II Всеукраїнському Студентському з'їзді, що відбувся у Львові 2-4 липня 1913 року. Доповідач шукає відповіді на питання «куди йти?» Він вважає, що ще в 40-90-х роках XIX століття «було дві нації — Галичане або Русини, та Українці, чужі, часом ворожі одна другій, без тіснішої зв'язи між собою,

без спільної політичної програми, без широкої загальної мети» [76, с.11]. Політичне життя заперечувалось або йшло під знаком вузького провінціалізму.

Майбутнє України Донцов оцінює як «грізні перспективи», бо «дати свободу самовизначення 30 мільонам людности, від котрої виключно залежить, чи Росія зостанеться державою однонаціональною чи перетвориться в федерацію націй — на це жодний росіянин не піде» і «прикладів такого самопожертвування не знає історія» [76, с. 18]. Зваживши це, Донцов виступає за «політичний сепаратизм», який протиставляє концепції самостійної України у злуці з Росією.

У майбутній війні українці мусять стати на «сторону противників Росії», бо в разі перемоги вона прагнучиме «знищити в Галичині огнище української культури» [76, с.26, 28]. Треба віддати належне Донцову: його передбачення підтвердила окупація Галичини російськими військами, які завдали значної шкоди українській культурі, знищивши Товариство «Просвіта» та його осередки в містах і селах.

Для досягнення поставлених завдань Донцов пропонує приділити особливу увагу «мілітарному вихованню і організації молоді», «систематичному політичному вихованню народу в дусі програми сепаратизму», «черговим завданням біжучої політики», що не заперечує «культурної політики» [76, с.29-30].

Чому українці повинні стати в майбутній війні на бік Австрії? Донцов передбачає «розбір Австро-Угорщини», першим кроком до чого буде її перетворення в федерацію вільних націй. Царська ж Росія поставила українців перед дилемою: «**або цілковита смерть, або безпощадна боротьба**» (підкреслюю.— О.Г.). На українцях лежить відповідальність перед нащадками, і їх не може лякати непомірність завдання і «величезність Росії». «Великі нам здаються такими тому, що ми стоїмо перед ними на колінах» [76, с.30].— афористично формулює впевненість у перемозі Д.Донцов.

Проте події Першої світової війни розвивались стрімкіше, ніж могли передбачити найбільші українські оптимісти. Березнева (1917 р.) революція в Росії і розпад Австро-Угорщини поставили перед українським народом такі завдання, до розв'язання яких він не був готовий. Незважаючи на

банкрутство ідеї автономної України в рамках федеративної Росії, керівники-соціалісти Української Центральної Ради ніяк не могли звільнитись від ілюзії. Невміння взаємопов'язати національні і соціальні завдання створило ґрунт для більшовицької пропаганди серед населення з низьким рівнем національної свідомості.

Якщо йдеться про українські націотворчі процеси, то часи національно-визвольних змагань започаткували консолідацію нації. Її апогеєм для того періоду став Акт Директорії про з'єднання всіх українських земель від 22 січня 1919 року. В ньому проголошувалось: «Віднині зливаються в одно віками відділені одна від одної частини України — Галичина, Буковина, Закарпаття і придніпрянська Україна в одну Велику Україну. Сповнилися відвічні мрії, для яких жили й за які вмирили найкращі сини України. Віднині є тільки одна незалежна Українська Народна Республіка. Віднині український народ, звільнений могутнім поривом своїх власних сил має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної незалежної Української Держави на добро і щастя українського народу» [3, с. 105]. Цікаво, що своє прагнення до злуки з усіма українськими землями висловили й українці Закарпаття, які майже тисячу років томилась під чужоземним ґнітом і терпіли страшенну політику мадяризації.

Хоч Акт злуки не був сфіналізований, а українські землі опинились у складі різних держав (СРСР, Польщі, Румунії і Чехо-Словаччини), його ідеї не вмерли: роз'єднана нація прагла до возз'єднання в незалежній державі.

Та шлях до цієї мети виявився не таким простим. Найбільшими ударами для нашої нації стали три голодомори й колгоспізація українського села на Великій Україні, що призвели до посиленої русифікації українців на етнічних землях. Польська влада заперечувала інтегральність української національної спільноти, домагалась розчленування її, поділу на русинів, старорусинів та українців і на окремі «племена», аби денаціоналізувати й полонізувати поневолених українців. В 1930 році розпочався пацифікаційний терор, ще посиленіша полонізація. Румунські окупанти вдалились до жорстоких репресій, аби денаціоналізувати ук-

раїнців Буковини і Бессарабії, видаючи їх за румунів, що «забули рідну мову». Така політика була прямо протилежна до тієї, що проводилась до війни австрійськими властями. Потерпівши поразку в справі денаціоналізації, румуни почали колонізувати українські землі румунським населенням.

Об'єктивно найкращі умови для національного розвитку мали українці Закарпаття, але цьому протидіяв низький рівень національної свідомості населення. Духовенство дотримувалось нерідко угорської і русофільської орієнтації. У культурно-просвітницькій сфері внесли свою частку українці з Великої України та Галичини, які сприяли національно-духовному відродженню Карпатської України. У другій половині 30-х років українці Закарпаття показали свою організованість низкою різних акцій, зокрема 12-тисячною маніфестацією Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Так українці за Карпатами зустріли проголошення 14 березня 1939 року незалежної Карпатської України.

Проголошення Карпатської України, збереженню якої не могла сприяти тодішня міжнародна констеляція, та її героїчна оборона засвідчили, що воля до відродження незалежної держави як держави соборної не вмерла серед українців навіть на тих теренах, які були майже тисячоліття під чужою окупацією.

Прагнення до відродження власної держави проявились у грізні роки Другої світової війни. 30 червня 1941 року у Львові був проголошений Акт про відновлення Української Держави, в якому висловлювалась думка, що «Суверенна Українська Влада запевнить Українському народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб» [97, с.504].

Визначною подією в історії державотворення і національної консолідації було народження Української Повстанської Армії і покликання нею до життя в липні 1944 року Української Головної Визвольної Ради на позапартійній основі. У платформі УГВР зазначалось, що війна, яка ведеться між московсько-більшовицьким і німецько-гітлерівським імперіалізмами відтворює прагнення двох тотальних сил покорити український народ і використати Україну як плацдарм для панування в Східній Європі та зазіхання на цілу Європу.

5 жовтня 1941 року в Києві було утворено Українську Національну Раду як політично-громадський центр. Ще в липні того ж року такий орган виник у Львові під протекторатом митрополита Андрея Шептицького. Проте німецька влада в березні 1942 року заборонила Українську Національну Раду.

Повоєнний період не припинив страждань українців, які, в основному, опинились під більшовицькою окупацією. Тривав процес русифікації українського населення, винародовлення його через державний розподіл молодих спеціалістів, переслідування найменших проявів національної свідомості. Короточасне національно-духовне відродження в 60-х роках компартійна влада придушила.

Ще гіршим було становище тих українців, які опинилися поза межами УРСР у сусідніх державах або союзних республіках. Польський комуністичний уряд провів злочинну акцію «Вісла», виселивши всіх українців з їхніх етнічних земель.

У 80-х роках розпочався новий період національного відродження. До нього спонукала насамперед аварія на Чорнобильській АЕС, що поставила під знак питання саме існування української нації на її етнічних землях. Злочинна поведінка компартійного керівництва після аварії революціонізувала національну свідомість українців. Нові наймасовіші організації Товариство української мови ім. Тараса Шевченка, історично-просвітницька організація «Меморіал» і Народний рух України об'єднали всі патріотичні сили України.

Спроби партійного керівництва приборкати цей процес і спрямувати його у вигідне русло не мали успіху. Довелось прийняти закон, затвердивши державний статус української мови в Україні. Наступного року до Верховної Ради УРСР було обрано велику групу депутатів, які протидіяли комуністичній більшості і змусили її прийняти Декларацію про державний суверенітет України.

Після поразки гекачепістського перевороту в серпні 1991 року парламент змушений був прийняти майже одноголосно Акт про державну незалежність, який потім підтвердив всенародний референдум 1 грудня 1991 року. Національ-

ному самоусвідомленню сприяли такі масові акції, як «жива хвиля» між Києвом і Львовом у січні 1990 року, святкування 500-річчя козацтва, регулярні поїздки з Галичини художніх колективів і досвідчених лекторів у східні, південні і центральні області, фактична легалізація патріотичної періодичної преси.

Нині молодій державі доводиться розв'язувати одночасно три важливі завдання: розбудова національної держави, радикальні перетворення суспільства і консолідація української нації. Останнє надзвичайно важливе, позаяк «модерна нація є кінцевим виявом новітнього культурно-історичного процесу» (О.І.Бочковський). Для українців цей «кінцевий вияв» ще не настав. За часів більшовицького поневолення виник особливий соціальний феномен під назвою «російськомовне населення», значну частину якого серед неросійських народів становлять російськомовні українці. Безумовно, це наслідок русифікації.

За період тоталітарного режиму політика русифікації стала вишуканішою і підступнішою. Окупанти вміло спекулювали на гаслі «поділяй і володарюй», протиставляючи українців різних регіонів нашої батьківщини, особливо так званих «східняків» і «західняків», цебто наддніпрянців і галичан. Останнім був фактично закритий шлях до вищих державних посад. Виняток робився лише для тих, хто одружувався з представницею іншої, як правило, російської національності. В Україні постійно збільшувалась кількість національно-змішаних родин. Особливо розповсюджувались українсько-російські шлюби, а діти від такого подружжя відносились переважно до росіян.

На винародовлення неросійських народів були орієнтовані так звані «ударні комсомольські будови», на які посилалась молодь з різних союзних республік. В Україні стимулювалась практика відмови українців від вивчення рідної мови в школах. За останні десятиліття українська мова була майже повністю витіснена з вищої школи, а в ряді міст — з середньої і початкової. Наука зазнала тотальної русифікації. За словами Івана Дзюби, «сьогодні українська культура — це культура з певною структурою. По-перше, тому, що ряд її ділянок послаблено, а окремих

зовсім немає. По-друге, тому, що українська мова не виконує всіх своїх суспільних і культурних функцій» [52, с.60].

Наприкінці 80-х років українська мова і культура залишилась мовою і культурою селян і творчої інтелігенції. Винятком були лише міста західного регіону, де вона переважала, незважаючи на русифікаторську політику, в обласних і районних центрах.

Ще трагічніше склалась доля українців, які проживають на етнічних землях, що опинились у Російській Федерації. За даними Української Всесвітньої Координаційної Ради, у 1930—1931 роках лише в приволзькому краю діяло 429 українських шкіл та інших навчальних закладів, на Далекому Сході — більше 1000 таких шкіл, стільки ж і на Північному Кавказі. У Краснодарі працював український педагогічний інститут. Преса українською мовою виходила в ряді міст Росії. Відтак лєнінсько-сталінська національна політика призвела до придушення цих національно-культурних паростків нашого народу за межами УРСР. Вже в 60-х роках перестав діяти український театр на Кубані. Ось як насправді проводився геноцид росіян у СРСР, про що так галасують російські імперіалісти з табору «патріотів»!

Проблему денационалізації треба розглядати не лише в сфері національних взаємин, а в широкому соціальному плані. Денационалізовані маси не просто ігнорують ідеал національної держави: вони є тією вибухівкою, яка під популістськими гаслами може в будь-який час призвести до суспільних потрясінь. Нині на денационалізоване населення негативно впливають нерозв'язані соціально-економічні проблеми. Однак в цілому можна говорити про національне пробудження серед індиферентних і денационалізованих верств населення, хоч воно має особливості в різних регіонах, бо по-різному дають про себе знати етнічний, економічний, ідеологічний, культурний аспекти цієї проблеми.

Відверті чи приховані противники незалежності Української держави нерідко спекулюють на етнічному аспекті проблеми нашого державотворення. Найчастіше вживається формула «Україна — багатонаціональна республіка», що зумовлене або нерозумінням, або безсоромною підміною поняття «державна з багатонаціональним складом населен-

ня», яке, на нашу думку, найточніше виражає реальне становище. Інколи вигадуються нові «нації», прикладом чого є політичне русинство в Закарпатті.

Таким же підкопом під незалежність України є вимога державного статусу для російської мови, позаяк в Україні російській мові нічого не загрожує, а її розповсюдження витіснило мову українського автохтонного народу. Якщо вважати, що росіяни в Україні, на думку деяких політиків, не підпадають під поняття «національна меншина», то доведеться визнати їх другим державотворчим суб'єктом, який реалізував на українській землі право на національне самовизначення. Які можуть впливати наслідки з цього, не важко здогадатись.

Мусимо констатувати, що в Українській державі одним з найбезправніших народів є автохтонний український народ. Російське населення в Україні має набагато кращі умови для свого розвитку, ніж українці.

Національні меншини в Україні треба розглядати з двох боків: по-перше, їхні представники є громадянами України, а по-друге, в державному значенні вони належать до українського народу так само, як кожна з них є частиною своєї етнічної спільноти поза межами нашої держави, але тільки в етнічному розумінні чи значенні. На нашу думку, спроби підмінити поняття «український народ у державному значенні» поняттям «народ України» вносить лише термінологічну плутанину.

Поряд з етнічним аспектом немале значення має економічний аспект. Іван Дзюба наголошує, що «ми дуже недооцінюємо саме цей аспект нашої минулої історії; коли ми говоримо про русифікацію, то насамперед звертаємо увагу на різні заборонні заходи щодо мови, культури — це все мало дуже тяжкі наслідки, але смертельний удар Україні був завданий саме цими протекціоністськими економічними заходами, внаслідок чого було підірвано розвиток українських міст, було зупинено розвиток українського ремісництва і промисловості» [52, с. 20]. Перевага ненормальних економічних зв'язків з Росією перервала започаткований вже в XVII - XVIII століттях розвиток приватного підприємництва в Україні.

Не витримують жодної критики спроби підтримати «єдиний економічний простір», «традиційні економічні зв'язки», позаяк йдеться не про що інше, як про імперську політичну стратегію, спрямовану на різні «демографічні маніпуляції», аби форсувати на практиці формування нової історичної спільності на кшталт «радянського народу». Нині ці зв'язки мають будуватись на засадах рівноправності, економічної доцільності та ефективності для України.

Отже, проголошення державної незалежності лише створює передумови для консолідації нації, але ще не дає належних гарантій для цього. Самі українці не мають надійного матеріального і морального самозахисту, а до цього наш народ залишається незахищеним.

Доводиться констатувати, що проголошення незалежної Української держави не зупинило ні русифікації, ні деукраїнізації. Нерідко порушується питання про доцільність нової українізації, як це вже було в 20-х роках. На перший погляд, звучить парадоксально: «українізація України». Якщо ж проаналізувати ситуацію, то саме нею зумовлений цей парадокс. Важко сказати, чи є ще на цій нашій планеті другий великий народ, який би дався так денационалізувати в другій половині ХХ століття, як українці. Намагання навіть нині серед немалої частини українців поставити вище від національних цінностей цінності соціальні, від держави як найвищої політичної організації нації культуру як гаранта від денационалізації викликає тривогу.

Складнощі консолідації української нації проявляються й сьогодні між «західняками» і «східняками», між українськомовним і російськомовним населенням, вони доповнюються суперечностями між українцями як представниками державного українського народу й «неукраїнцями» — номадами, для яких батьківщина там, де легше жити. Проголошення незалежності України лише започаткувало процес консолідації розшматованого чужими державними кордонами народу, який навіть у таких тяжких умовах відродився як модерна нація і постійно прагнув до єдності.

1.2. Тисячолітня традиція українського державотворення

Противники незалежності України роблять особливий акцент на бездержавності в минулому українського народу. На жаль, така думка розповсюджена і серед тих, хто не тільки уболіває за долю молодого держави, а й доклав чимало зусиль для її відродження та утвердження. Іван Дзюба пише: «Визначальним фактором для характеристики політичної історії та громадського життя українського народу була його тривала бездержавність. У всякому разі, українське суспільство протягом століть було переважно громадянським, а не державно-політичним, тобто національне життя підтримувалось в громадянських формах самоорганізації поза державно-політичним, а часто і всупереч їм» [52, с. 23]. Таке твердження викликає заперечення вже хоч би тому, що його автор некоректно вживає поняття «громадянський» замість «громадський», бо перше пов'язане з державно-правовим інститутом громадянства, а друге — з громадою як формою самоорганізації. Водночас з ним не можна погодитись ще з інших причин, про що піде мова далі.

Лише з певними застереженнями є підстави погодитись з думкою Богдана Цимбалістого, який писав: «Довга бездержавність, зокрема відсутність у нашій історії періоду, коли б усі українські племена, землі і верстви були об'єднані під однією сильною своєю центральною владою, не дала українцям нагоди навчитися думати категоріями цілоти українських земель та єдності усіх мешканців України» [233, с. 22]. При такому підході треба було би заперечувати український характер Київської Русі. На щастя, першого грудневий референдум 1991 року спростував й висновок цього відомого нашого вченого.

У світлі подібних тверджень доконечно акцентувати на тому, що Акт проголошення незалежності України серед своїх підстав на перше місце ставить продовження «тисячолітньої традиції державотворення в Україні» [4]. Логічно виникає питання: чи може бути при бездержавності народу тисячолітня традиція державотворення? Отже, питання не таке просте, як здається на перший погляд.

Коли йдеться про державотворчість і проблему державності української нації в минулому, треба, на нашу думку, зважувати дві сторони — формальну і фактичну, а також особливості українського національного державотворення навіть в умовах чужої окупації українських земель. Не обійтись без аналізу тих періодів нашої історії, на які чужі історики нанесли чимало намулу.

Насамперед йдеться про період Київської Русі, щодо якої можна виділити три різні підходи: 1) Київська Русь — «коліска трьох братніх народів» (українців, росіян і білорусів). До речі, в останні десятиріччя тоталітарного режиму почали уникати назви «Київська Русь», замінюючи її невизначеною назвою «Давньоруська держава», яка більше підходила для цієї спекулятивної концепції. Треба наголосити, що сама концепція суперечила іншій марксистсько-ленінській (сталінській) концепції — концепції нації, бо залишалось відкритим питання: як при відсутності єдиного економічного життя українці могли сформуватись як нація? 2) Тракткування Київської Русі як першого періоду в історії Росії. Як уже зазначалось, російський історик В.О. Ключевський називав цей період як «Русь Дніпровська, міська, торговельна», на зміну якій прийшла «Русь Верхньоволзька, удільно-князівська, вільно-землеробська», далі — «Русь Велика, Московська, царсько-боярська, військово-землеробська» і, нарешті, «всеросійський, імператорсько-дворянський» період [88, т.1, с.51-52]. 3) Київська Русь — українська держава.

Критикуючи схему історії, подібну до тієї, якої дотримувався В.О. Ключевський, наш історик Михайло Грушевський писав: «Схема ся стара, вона має свій початок в історіографічній схемі московських книжників, і в основі її лежить ідея генеалогічна — генеалогія московської династії. З початком наукової історіографії в Росії сю схему положено в основу історії «Российского государства». Потім, коли головна вага перенесена була на історію народу, суспільності, культури, і «русская история» стала зближатися до того, щоб стати історією великоруського народу й його культурного життя, задержано ту ж схему в її головних момен-тах, тільки стали відлітати епізоди, що далі, то більше. Ту

ж схему, в простішій формі прийняла наука «истории русского права», складаючися з трьох відділів — права Київської держави, московського й імператорського» [41, с.7-8].

М.Грушевський вказував, що подібна схема «повна таких нераціональностей, і то дуже великих», які він проаналізував ґрунтовно. Як зазначає Грушевський, деякі російські історики починають усвідомлювати недоречність цієї схеми. Він згадує укладача «Русской истории с древнейших времен» (1898 р.) В.Н.Сторожева, який «з притиском підносить, що «Русь дніпровська і Русь північно-східна — два зовсім відмінні явища; історію їх творять неоднаково дві осібні часті рускої народности», а далі вже наш історик уточнює: «Ліпше сказати — дві народности, аби оминати баламуцтв, зв'язаних з теорією «единства русской народности»[41, с. 8]. Безумовно, в разі відмови від «київського періоду» історія великоруського народу залишається без початку, розпочинаючись лише в XIV-XV століттях. В протилежному випадку московські історики залишають без початку історію українського народу, що вже парадоксально само по собі: на території України була держава з українською столицею, але вона не відноситься до України.

Коли йдеться про Київську Русь, то, на нашу думку, треба чітко розрізнати державницькі й культурні аспекти її як спадщини українців, росіян і білорусів. Можна погодитись з І.Дзюбою, який висловлює думку, що «розмежування східних слов'ян на білорусів, українців і росіян виникло, звичайно, досить давно — тут є вагомі наукові докази проти офіційної версії, яка нам давно насаджувалася: мовляв, тільки з XII ст., після татаро-монгольської навали розпочинається це розмежування, — це далеко не так, просто татаро-монгольська наваліа, так би мовити, висвітлила уже результати цього процесу, який тривав кілька віків перед тим» [52, с.39]. Він, зокрема, пише про те, що «чистісінька українська мова, майже така, як сьогодні» існувала ще до хрещення Русі, доказом чого є колядки і щедрівки дохристиянського часу [52, с. 39]. Хоч І.Дзюба не заперечує права росіян на культурну спадщину Київської Русі, але водночас наголошує, що в тій спадщині «саме української духовності відбилосся більше» [52, с.44].

Щодо державницьких аспектів спадщини питання стоїть інакше: претензії Росії на неї безпідставні, бо «історія великоруська.. з українсько-руським (київським) початком, пришитим до неї, се тільки калікувата, неприродна комбінація, а не якась «общеруска» історія» [41, с. 12]. Грушевський вважає, що найраціональнішим є уявлення «історії кожної народности» в її генетичній спадковості, що не відкидає уявлення синхронічного, коли йдеться про укладання «історій всесвітніх». Безумовно, в такому розумінні спадкоємцем Київської Русі є нинішня Україна. Цю лінію послідовно витримує історик Н.Полонська-Василенко [171, т.1, с. 89], а також учасники дискусії 11 і 18 листопада 1930 року в Празі, поштовхом до якої була стаття Мирона Кордуби «Найважливіший момент в історії України».

Київська Русь як імперія проіснувала недовго. Вона розпалась так само, як інші держави раннього Середньовіччя, хоч їхній дальший розвиток пішов у протилежних напрямках. Н.Полонська-Василенко писала: «Європейські держави, вийшли з того поділу оновленими, відродженими, але цього не сталося з Київською державою, бо якраз в часи її найбільшого ослаблення на неї чатував новий ворог — монгольські орди, що дістали назву татар. Ці орди довершили занепад Київської держави, на тлі якої піднімалося Галицько-Волинське князівство, що продовжило на сто років існування Української держави з новим політичним осередком на заході, об'єднало всю Правобережну Україну і зберегло її історичні традиції» [171, т.1, с.89]. Галицько-Волинське князівство стало спадкоємцем Київської Русі. Воно дає нам достатньо підстав для того, аби спростувати концепцію російських істориків про те, що традиції Київської Русі продовжило Ростово-Суздальське князівство, зокрема твердження В.О.Ключевського про прихід на зміну Русі Дніпровської як її наступниці Русі Верхньоволзької [88, т.1, с.51-52].

Якщо ростово-суздальські князі були пов'язані з володарями Київської Русі, то спадковість Галицько-Волинського князівства цим не обмежується. Н.Полонська-Василенко зазначала, що «Роман став могутнім володарем величезної держави, до якої приєднав всі українські землі на Право-

бережжі — від Карпат до Дніпра, Галицько-Волинська держава під проводом улюблених на Волині князів із старшої лінії мономаховичів, природно стала спадкоємцею Київської держави, з якою в'язала її не лише генеалогія князів, але й національний склад населення і спільна історична традиція» [171, т.1, с.193]. На думку історика С.Томашівського, князь Роман «був втіленням української політичної ідеї проти змагань нового панрусизму, репрезентованого після згаданого вище занепаду Києва суздальсько-московськими князями» [211, с.63].

Галицько-Волинське князівство стало щитом проти спроб асимілювати українську націю. Воно запобігло, з одного боку, домаганням Польщі опанувати українськими землями з наступною асиміляцією нашого населення, а з другого, таким же потугам з північного сходу; окрім того, ця держава «відкрила західноєвропейським впливам доступ у широкій мірі й нейтралізувала односторонність впливів візантійських» [55, с.97-98].

Вже в цьому проявились дві протилежні орієнтації, що втілювали галицько-волинські князі, з одного боку, і володарі північно-східних земель колишньої Київської Русі, з другого. На московських землях, як зазначає письменник Юрій Лошиц, існував для князів «давній закон»: «і вмерти не мрій, доки не додаси хоч півлепти до того, що зроблено доброго до тебе і для тебе» [121, с.33]. Під «добром» розумілось не що інше, як загарбання сусідніх земель і прилучення їх до свого князівства. Історик В.Ключевський розрізняє «п'ять головних способів, котрими користувались московські князі для розширення свого князівства: це були скуповування, захоплення збройне, захоплення дипломатичне з допомогою Орди, службовий договір з удільним князем і розселення з московських володінь за Волгу» [88, т.2, с. 18]. Вже при Івані Калиті виробилась нова мораль володаря, яка не має нічого спільного з мораллю київських князів. Це не була мораль великого завойовника Святослава, який перед нападом на чужу країну сповіщав: «Іду на вас».

Мораль київських дружинників і їх князя добре передана в літописі. Князь Святослав так промовляє до своїх воїв: «Уже нам нікуди дітись, а волею і неволею (доведесть-

ся) стати насупроти. Тож не осоромимо землі Руської, ляжемо кістями тут, бо мертвий сорому не зазнає. Якщо ж побіжимо ми, — то сором нам. Тож не втечемо, а станемо кріпко, і я перед Вами піду. Якщо моя голова ляже, — тоді самі подумайте про себе». І сказали йому вої: «Де голова твоя ляже, там і наші голови ми зложимо» [118, с.41]. Князь Святослав навіть постаттю й обличчям нагадував пізніших запорізьких лицарів [55, с.48]. Отож, і в моральному відношенні спадкоємцями Київської держави мають право вважати себе українці, а не росіяни.

Після татаро-монгольської навали північно-східні князі, особливо московські, орієнтувались лише на Орду. Вони не відступали від тих моральних норм, які заклав Іван Калита, котрий у 1328 р. посів великокняжий престол як нагороду за те, що справно виконав доручення хана і розорив разом з татарами Тверське князівство [88, т.2, с. 20]. Калита отримав від хана право збирати данину з інших князів, що давало йому змогу не допускати їх до безпосереднього спілкування з Ордою.

Аналогічної моралі дотримувалось і московське духовенство. Згаданий Ю.Лошиц писав: «Ще в XIII столітті, зразу після навали, руська (московська. — О.Г.) Церква змушена була взяти на себе особливий — за поняттям багатьох — невдячний, двозначний обов'язок: молитись за ханський рід... Такою ціною Церква забезпечувала собі право не платити в Орду жодних податей і не збирати на її користь жодних мит з духовенства й монастирських селян» [121, с.170]. Ярлик на таке звільнення дарував не хто інший, як сам Батий.

Апологети московського імперіалізму в такій приятельській політиці північно-східних володарів з ордою вбачають мудрість своїх князів, забуваючи про мораль. «Але що, — риторично запитує Д.Балашов, — сталося з тією іншою, серединною і головною частиною держави Київської — з правобережжям Дніпра, густо заселеними і пишними («благоденственними») Галичем і Волинню? З Чорною Руссю і Турово-Пинським князівством?... І що збереглося, що залишилось тут за півтора-два століття католицького панування від великої київської старовини? Ні храму, ні книги, ні

жодного літопису, ні навіть пам'яті народної, усної пам'яті про велике минуле своє! Неначе вогонь випалив усе і щент. І стала колиска країни вже тепер називатись Україною, околицею, краєм землі..." [14, с.41-42]. Ці слова належать письменникові. Однак вони не мають нічого спільного ні з історичною правдою, ні навіть з людською порядністю, не кажучи вже про письменницьку чесність.

Як противага Москві на українських землях заявляє про себе феномен Литовсько-Руської держави. Українське населення не лише не противилось литовській займанщині, а й сприяло їй. Та й сама займанщина була доволі дивною. «Се, — пише Михайло Грушевський, — пояснюється тим, що литовські княжата, засідаючи по українських та білоруських землях, старались у всім приноровитися до місцевого життя, його порядків і культури. Вони старалися якнайменше вносити змін у місцеві обставини: «ми старини не рушаємо, а новини не уводимо» — було їх правилом. Вони приймали православну віру, місцеву культуру, мову, одним словом — ставали українськими або білоруськими князями, тільки з нової литовської династії, й по змозі старалися далі продовжувати давніше заведені порядки місцевого життя» [42, с.140]. Прихильність українського громадянства литовські князі здобували насамперед тим, що боролись проти татарів. Отже, й тут бачимо докорінно протилежне ставлення двох народів до татарського поневолення: московське населення мирилось з поневолювачами, переміщувалось з ними, а українці вели боротьбу, шукаючи союзників в інших країнах.

Майже без боротьби литовські князі підпорядковували собі половину території давньої Київської держави [103, с.113]. Лише в створенні Литовсько-Української (Руської) держави українці зуміли протистояти брутальній політиці московської асиміляції. Сильна влада, що концентрувалась у руках великого князя, запобігала розпадові держави. Такий централізм цементував державну єдність, що була доконечна для того часу.

Тодішня українська мова існувала як мова державна, а Руська віра перебувала у привілейованому становищі. Щоправда, литовські князі виступали проти автономістичних

тенденцій в українських землях. Це дало підстави І.Крип'якевичу писати, що «Литовська держава не була державою українською» [103, с.114]. Та треба зважити інше: вона не була й литовською в такому розумінні. Етнічно литовські землі становили в цій державі тільки десятую частину. Окрім того, українські князі й пани «належали до великокняжої ради і через те мали вплив на всі державні справи. Посідали найвизначніші місця в адміністрації і війську, аж до становищ міністрів і гетьманів, — мали становище цілком рівнорядне з корінними литовцями. Разом з тим, здобули окремі соціальні права — звільнення від різних данин, право утримувати свої військові частини і виступати на їх чолі у воєнний похід, право мати провід серед населення своєї землі» [103, с.114]. «Руська правда» зберігала свою силу в цілій державі. Українські поняття (намісник, ключник, тивун та інші) вживалися на корінних литовських землях. Особливе місце посідала Волинь, котра за часів Любарта, який правив нею більше сорока років, залишалась окремою землею, не подібною до інших земель у Великому князівстві Литовському.

Інтересам України відповідала боротьба з татарами, яка відкривала простір для колонізації до Чорного моря. «Це було центральне питання в історії українського народу від початків його існування: Київська держава три століття кривавилася, відбиваючи азійські орди, і врешті впала, не здобувши берегів моря. Цю справу підняла наново Литва» [103, с.114].

Цікаву думку висловив Д.Дорошенко. Він писав: «Історичний процес західної і південної Русі знайшов собі новий спільний осередок в Києві і в Галичі. Можна було сподіватись, що литовська династія й сам литовський етнічний елемент відіграють роль, подібну до ролі варягів X-XI ст., скріпивши собою ослаблений руський елемент і засимілювавшись з руською стихією» [55, с. 108].

Звідси — логічний висновок: аж до політичної унії з Польщею Литва не поневолювала українських земель, а творила з ними одне політичне ціле. Литовські князі дивились на себе як на спадкоємців давньої Руської держави, яким призначено зібрати її землі, тому наші предки в свою чергу визнавали їх законними володарями, а очоловану

ними державу — за власну державу [55, с.117]. По-перше, фактична влада на українських землях залишилась в українських князів і водночас зберігалась попередня управа. По-друге, міста й надалі мали український характер, а міська влада належала українцям. По-третє, українські здобутки в адміністрації, судочинстві й праві, військовій справі перенесені на литовські землі як надбання Великого князівства. По-четверте, українська Церква мала провідне становище в цілому Великому князівстві, а українська мова здобула статус державної мови великокняжого двору й державної канцелярії. По-п'яте, українські князі утримували власні військові частини. Нарешті, геополітика Великого князівства відповідала національним українським інтересам. «Як і сама державна організація, суспільний устрій Литовсько-Руської держави — так правильніше було б назвати Велике Князівство Литовське — є органічним продовженням, розвитком і еволюцією суспільних форм давньої Русі» [55, с.118].

Якщо більшість істориків вважали Велике князівство федерацією, то дещо пізніше дослідники трактували його як «державу держав» [55, с.118], або, кажучи сучасною мовою, конфедерацією. Та треба зважити, що започаткований Вітовтом процес централізації дався взнаки, хоч навіть після його доконання широка внутрішня автономія областей зберігалась. Автономне Волинське князівство проіснувало до 1452р., а Київське князівство як удільне було скасоване ще пізніше (1470 р.), коли помер князь Симеон Олелькович.

Цікаво зазначити, що за даними нової науки соціоніки, Литва (соціотип «Холмс») є дуалом України (соціотип «Доктор Ватсон») [206, с.54-55], а це вже само собою полегшувало співіснування двох народів. Як писав І.Крип'якевич, «надбання з часів Великого князівства залишились для українського народу політичним капіталом також на пізніші часи», тому «розвитку політичної ідеології козащини не можна зрозуміти без традицій державності, яку Наддніпрянина прижила у зв'язках з Великим князівством» [103, с.120]. А козащина, як військово-службова громада, заявила про себе вже наприкінці XV століття: в 1492 р. кримський хан скаржитья великому князеві литовському Олександр-

рові на козаків за те, що вони погромили татарський корабель; через рік козаки під командою черкаського старости князя Богдана Глинського погромили турецьку фортецю Очаків [42, с.175]. Отже, тут йдеться вже про козаків як немалу військову силу, що було результатом їхнього попереднього розвитку.

Українське козацтво відіграло в історії України особливу роль, «зокрема в змаганнях українського народу за відродження своєї державности, а також своєю боротьбою проти навали тюрксько-татарського світу» [59, т.2, с.1067]. Дуже скоро вони перетворились у могутню військово-політичну організацію, яка територіально охоплювала центральну частину південної Степової України. Історик Олена Апанович вважає, що «у Запорізькій Січі проявлялися риси ранньо-буржуазних республік» [8, с. 11]. На відміну від козаків в інших народів, українські козаки дуже скоро піднялись до розуміння своєї загальнонаціональної відповідальності.

У другій половині XVI ст. Січ стала відома далеко за межами України. Європейські володарі шукали контактів з нашим лицарством у боротьбі проти султанської Туреччини. Про вагу запорожців переконливо свідчить те, що в 1594р. німецький імператор послав на Запоріжжя для переговорів свого посла Еріха Лясоту [8, с. 7].

Якщо зважити сказане, то маємо достатньо підстав стверджувати, що, по-перше, тисячолітня традиція державотворення в Україні не перервалась після політичної унії Польщі з Великим князівством, а по-друге, Запорізька Січ продовжила її в нових конкретно-історичних умовах.

Проте найвищого рівня державотворчі процеси досягли в період національної революції під проводом Богдана Хмельницького. Вже в перші місяці серед польських урядових кіл поширювались чутки про намір козаків визволити Україну з-під чужоземного поневолення й утворити свою державу — «Руське князівство» [102, с. 224]. Іван Крип'якевич пише: «Як видно із свідчень Потоцького, ці чутки виходили від самих козаків, але автентичних заяв представників Запорізького війська не збереглося. Відомо тільки, що вже після битви під Корсунем на визволеній території

була проголошена влада Запорізького війська, що в усі визволені міста були призначені полковники, сотники й отамани, які виконували також адміністративні функції» [102, с. 225].

Хмельницький говорив про «удільну, відрізану державу». Він заявляв про свій намір визволити з-під гніту весь Український народ і створити державу в кордонах «володіння великих князів» [102, с. 226]. Гетьман сподівався допомоги від Москви, яка лукавила, не йшла на допомогу, чекаючи, «доки козаки своїми перемогами доконають ляхів і змусять їх відступити від бунтівного краю, щоби тоді легально, не порушуючи вічного миру з Польщею, приєднати Малу Русь до Великої» [88, т.3, с.112]. На запити гетьмана Москва давала відповіді з жорстокими насмішками [88, т.3, с.112]. Як бачимо, твердження про дружбу двох народів, про магнетування українців до Москви не має під собою жодних підстав. Л.Гумільов пише про це, виходячи з конкретних тодішніх умов: «Оцінивши ситуацію, розумний гетьман почав шукати нового союзника» [47, с.249]. Висновок однозначний: Москва розглядалась як союзник після того, коли вже не було надій на продовження союзу з кримським ханом.

Гетьман на самому початку війни докладав зусиль для створення князівства, а себе називав «одновладцем і самодержцем руським» [102, с.225]. Старшина Запорізького війська брала в свої руки адміністративні функції і починала управляти всією країною. Спершу це управління мало військовий характер, але пізніше поширювалося на різні сфери суспільного життя — охоплювало цивільну адміністрацію, судочинство, земельні справи, фінанси і фактично набрало характеру дій державного апарату [102, с.229].

З розгортанням національної революції під проводом Богдана Хмельницького набуває дедалі більшого поширення народна назва «Україна», хоч разом з нею вживалась стара назва «Русь». Та після Переяславської угоди московський уряд починає називати Україну «Малою Росією», що було порушенням міжнародної практики, за якою слово «мала» використовувалось до центральної частини держави, а Україна такою щодо Московії тоді не була. Як держава Україна прийняла герб Запорізького війська, цебто козака

з шаблею і рушницею, що підкреслював роль козацтва в державі.

Фактично на території Наддніпрянщини козацький державний апарат виконував законодавчі, адміністративні і судові функції [102, с.232]. Водночас зменшується роль загальних рад, на противагу яким посилюється роль козацької старшини. У листуванні з російськими воєводами Хмельницький іменувався як «великий государ». Він сам бажав спадкового гетьманства, а не виборного, що обмежувало гетьманську владу. Столицею держави стало незначне місто Чигирин. Запорізька Січ з того часу була одним з прикордонних пунктів. Самоврядування міст у внутрішніх питаннях не обмежувалось, хоч в інших вони підпорядковувались гетьманові.

Добре була налагоджена дипломатична служба. При дворі гетьмана виробився церемоніал прийняття послів з чужих держав. У цьому церемоніалі передбачена участь почесної варті, а інколи — використання військової музики [102, с.252].

При розгляді питання про тяглість українського державотворення треба визначити статус України як держави після Переяславської угоди. Тут висловлюються різні думки. Російська історіографія, як правило, пише про підданство України Росії. Історик В.О.Ключевський вважає, що в Москві «дивились на приєднання Малоросії з традиційно-політичного погляду, як на продовження територіального збирання Руської землі, відрив просторої руської області від ворожої Польщі до дідизни московських володарів, і після завоювання Білорусії та Литви в 1655 р. поквапились внести в царський титул «всієї Великія і Маляя Білія Росії самодержця Литовського, Волинського і Подольського» [88, т.3, с.112]. Однак історик акцентує увагу й на іншій стороні цього. «Очевидно, — зазначає він, — московський уряд, приєднавши Малоросію, побачив себе в тамтешніх відносинах, як у темному лісі. Зате малоросійське питання, так криво поставлене обидвома сторонами, утруднило й зіпсувало зовнішню політику Москви на кілька десятиліть, погрузило її в невилазні малоросійські чвари, роздробило її сили в боротьбі з Польщею, змусило її відмовитись від Литви, і від Білорусії з Волинню і Поділлям і ледве-ледве дало мож-

ливість утримати лівобережну Україну з Києвом на тому боці Дніпра. Після тих втрат Москва могла повторити про себе слова, котрі одного разу сказав, заплакавши, Б.Хмельницький в докір їй за ненадання допомоги вчасно: «Не того мені хотілось, і не так мало воно бути» [88, т.3, с.113].

Читаючи слова В.О.Ключевського, доходимо висновку, що Москва більше втратила, ніж здобула. Та тут виникають питання: чому ж тоді Москва, яка так «настраждалась» через Україну, не відмовилась від неї, а прагнула завше захопити всі її землі? Хіба через Україну Росія вступила в Першу світову війну, ставлячи перед собою завдання захопити Галичину? Історик замовчує, що загарбання України надало Москві можливість стати згодом світовою імперією, а вже в другій половині ХХ ст. російська імперія під назвою СРСР перетворилась завдяки потенціалу України в одну з двох супердержав світу. Лукавство історика спростувала до нього і після нього сама історія.

Радянська історіографія намагалась знайти в Переяславській угоді споконвічне прагнення двох братніх народів до «возз'єднання». У «Тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654-1954 рр.)» підкреслюється: «Возз'єднання України з Росією було закономірним результатом всієї попередньої історії двох великих братніх народів — російського та українського. Воно було зумовлене багатомірним розвитком економічних, політичних і культурних зв'язків України з Росією і відповідало корінним інтересам і сподіванням обох народів». Якщо вірити цим «тезам», то «рішення Переяславської ради було завершенням загальнонародної боротьби за возз'єднання України з Росією, виявом споконвічних прагнень і сподівань українського народу і знаменувало поворотний етап в його житті» [209, с.10].

Безумовно, Переяславська угода справді була поворотним етапом в історії України, бо відривала нашу батьківщину від традиційних зв'язків з європейськими країнами. Всупереч історичній правді радянські історики малювали ідилічну картину українсько-російських взаємин. Приміром, В.Й.Борисенко писав: «Україна, що раніше була безправною колонією Речі Посполитої, у складі Російської

держави одержувала автономію. Забезпечувалися «права і вольності» Війська Запорізького і окремих станів, вибори гетьмана, місцевої адміністрації, традиційне судочинство, власні збройні сили, організація фінансів під контролем царських представників, право зносин із зарубіжними країнами з деякими обмеженнями» [78, т.2, с.71]. Лише в одному можна погодитись з В.Й.Борисенком, хоч і з деякими методологічними застереженнями, що «возз'єднання України з Росією посилило економічну й військову могутність Російської держави. Розширилась її територія, зміцніли кордони на південному заході, в охороні яких брало активну участь українське населення» [78, т.2, с.71].

При визначенні статусу України після Переяславської угоди доконечний конкретно-історичний підхід. Як впливає з цитати В.Й.Борисенка, Україна «у складі Російської держави отримувала автономію». Цей історик зауважує і фальсифікує реальність: по-перше, доцільніше було б говорити про те, що Україна втратила здобутий суверенітет і була зведена до рівня автономії; по-друге, треба сказати, до якого часу тривала ця автономія, про що знову замовчується.

Якщо ж відкинути російську і радянську версії, що далекі від правди, то доконечно зупинитись на інших поглядах. Концентровано їх подає Н.Полонська-Василенко: «1) Унія України з Москвою: а) реальна (М.Дьяконов, О.Попов); б) персональна (В.Сергеевич, Р.Лашенко); 2) васалітет (В.Мякотін у своїх перших працях, М.Покровський, почасти М.Грушевський, І.Крип'якевич, М.Слабченко, Л.Окіншевич, М.Петровський, А.Яковлів у своїх перших працях); 3) протекторат (почасти М.Грушевський, І.Крип'якевич, Д.Дорошенко, Б.Крупницький, А.Яковлів у пізніших працях); 4) псевдопротекторат (Б.Галайчук); 5) Переяславська угода — мілітарний союз двох держав (її висловив перший В.Липинський, та підтримали — І.Борщак, почасти Яковлів в останніх творах, О.Оглоблин)» [171, т.2, с.29].

Можна погодитись з останнім поглядом, як це робить Н.Полонська-Василенко, посилаючись на аргументи Пилипа Орлика. По-перше, «Україна залежала тільки під деяким оглядом від царів московських»; по-друге, після Переяславської угоди «козацька нація і Україна були

вільними»; по-третє, козаки передали московському війську свої твердині і злучили свої війська з царськими задля успіху загальної справи, але царські генерали, скориставши з довір'я названої нації, хитрощами захопили велику кількість інших укріплень і потім почали командувати, «мов би господарі в цілій країні»; по-четверте, «однак козаки зберегли тинь суверенности і навіть по смерті гетьмана Хмельницького цар дав у 1658 р. грамоту Станам України»; по-п'яте, Москва учинила Україні несправедливість, «поневолюючи козаків, позбавляючи їх власних прав та вольностей під покришкою святого союзу і урочистого договору, котрий забезпечив їм уживання цих прав і вольностей», «на Україну вислано війська, які збройною силою тримали козаків у неволі і давали їм відчувати увесь тягар деспотичного панування»; нарешті, по-шосте, «які б великі не були московські насильства, вони не дають ніякого законного права москалям щодо України» [156, с.45-46]. Висновок з політичного меморіалу гетьмана не залишає сумнівів: Переяславська угода 1654 р. була мілітарним союзом двох держав (України і Росії) й була порушена незаконно однією з цих сторін (Росією), що не позбавило українців їх людського і природного права.

Такої ж думки дотримувався Микола Міхновський. «Держава наших предків, писав він, — злучилася з московською державою «як рівний з рівним» і як «вільний з вільним», каже тогочасна формула, себто, дві окремі держави, цілком незалежні одна від одної щодо свого внутрішнього устрою, схотіли з'єднатися для досягнення певних міжнародних цілей» [138, с.80]. Отже, Міхновський трактує «Переяславську конституцію» як документ конфедеративного зв'язку.

Процес національного державотворення не переривався й після того, коли російський уряд, порушивши Переяславську угоду, скасував в односторонньому порядку гетьманську державу й християнську козацьку республіку Запорізьку Січ. В 1785 р. українській шляхті надавалось право самоврядування в формі губерніяльних і повітових дворянських зібрань. Ще залишались старі правові акти (Литовський статут і Магдебурзьке право). Самоврядуван-

ня Києва на засадах магдебурзького права скасоване лише в 1835 р., а ще через кілька літ Литовський статут замінений російськими законами.

Проте українці ніколи не забували головного принципу свого людського і природного права, про який Пилип Орлик писав: «Народ завжди має право протестувати проти гніту і повернути уживання своїх стародавніх прав, коли матиме на це слушний час» [156, с.46]. Про ненависть українців, яка проявлялась через десятиліття після скасування Запорізької Січі, писали чужинці. «Нема найменшого сумніву, — писав німецький дослідник Йоганн Георг Коль в 1841 р., — що колись велетенське тіло Російської імперії розпадеться, і Україна стане знову вільною і незалежною державою. Цей час наближається поволи, але неухильно. Українці є нація з власною мовою, культурою та історичною традицією. Поки що Україна роздерта сусідами. Але матеріал для побудови Української держави лежить готовий: коли не сьогодні, то завтра з'явиться будівничий, що збудує з цих матеріалів незалежну Українську Державу» [192, с.93-94]. На жаль, від написання цих слів до Акту проголошення незалежності України минуло рівно півтора століття.

Водночас треба підкреслити, що «зруйнування Запорізької Січі над Дніпром ще не було кінцем Запорізького війська» [55, с.469]: непокірні запорожці заснували Задунайську Січ, яка проіснувала до 1828 року. Зберігали, хоч і в обокроєній формі, певну автономію чорноморські козаки аж до 1854 року. «Усі ці галузі українського козацтва, — пише Дмитро Дорошенко, — які вели своє походження від запорізького братства, усі ці козацькі організації, цікаві як прояв самодіяльності українського народу; вони зароджувалися в його нутрі; в формах їх організації і життєвого укладу український народ старався здійснити свої ідеали суспільного життя. Ці ідеали, як ми бачили, зустрілися з опором Російської держави, яка була будована на цілком інших основах, протилежних тим, про які мріяв український народ» [55, с.473]. Водночас ці епігони запорізького козацтва (дніпровські, дунайські, чорноморські козаки) «були піонерами української народної колонізації, яка стихійно посувалася до берегів Чорного моря» [55, с.473].

Певною мірою аналогічним було політичне життя в Галичині. 19 квітня 1772 р. українці Львова звернулися до цесаря з петицією, в якій писали про своє прагнення зберегтись як спільнота, що мала колись державну самостійність. Заснована через кільканадцять днів «Головна Руська Рада» випустила декларацію, в якій підкреслювала приналежність галичан до великого українського народу. На виборах до Галицького крайового сейму українці провели майже третину своїх послів.

У Галичині була формально проголошена рівноправність українців і поляків, але на практиці вона не дотримувалась.

Велике значення у національно-культурному житті Галичан відігравало Товариство «Просвіта» і виленене з нього Наукове Товариство ім. Т.Шевченка. Виникли парамілітарні організації, в яких загартовувались майбутні кадри військовиків для Українських Січових Стрільців.

Так Галичина, яка мала ліпші умови для свого національного розвитку в Австрійській монархії порівняно з українськими землями в Російській імперії, перетворюється в «український П'ємонт». Галицькі українці проходять школу європейської політичної боротьби.

Отже, маємо достатньо підстав для того, аби стверджувати, що традиції державотворення не припинялись у різних частинах роз'єднаної України. Звідси — цілковита безпідставність вважати українців недержавною нацією, як це пробували в минулому столітті різні противники чи намагаються «аргументувати» нині російські націоналісти.

З формального боку Україна не втрачала ніколи своєї державності. На користь такого твердження говорить те, що російський монарх титулувався також як «самодержець Малия Росії». Однобічне порушення прав України з боку Росії аж ніяк не узаконювало царського самоправства, про що вже згадувалось. «Коли, — писав М.Міхновський, — один з контрагентів, каже право, переступив контракт, то другому контрагентові лишається до вибору: або вимагати від свого контрагента виконання контракту у тому розмірі й напрямку, в якому він був прийнятий обома ними, або, узнавши контракт зломаним у всіх його частинах, зірвати усякі взаємини з контрагентом» [138, с. 82].

Переяславська угода 1654 р. формально перестала існувати після березневої революції. Чому? Підготований гетьманом і старшиною документ був оформлений у вигляді прохання до царя [102, с.299]. Коли династія, з якою укладався контракт, втратила владу, то така ж доля самого контракту чи договору. Звідси — цілковита законність відновлення Української самостійної держави на землях Наддніпрянщини в 1917 році, як у 1918 році — в Галичині після розвалу Австро-Угорської імперії.

Доконечно наголосити на тому, що йдеться про відновлення державної самостійності, а не про створення самостійної держави. Водночас треба застерегти, що це відновлення здійснюється не на якійсь частині українських земель, а на наших етнічних землях. Інакше кажучи, незалежність України невіддільна від її соборності, що підтверджує Акт злуки. Однак цього не дотримано в Акті проголошення незалежності: з одного боку, він виходить з тяглості «тисячолітньої традиції державотворення в Україні», а з другого боку, проголошує створення самостійної української держави — УКРАЇНИ» [4].

У такому разі загострюється питання про ставлення до Української Радянської Соціалістичної Республіки, про її зв'язок з державою Україною. Українська РСР виникла на противагу Українській Народній Республіці й трималась на московсько-більшовицьких багнетах. Український народ ніколи не мирився з більшовицьким режимом і заявляв про свою волю до відновлення державності. Про це заявили українські націоналісти-революціонери у червні 1941 року. В роки війни була створена Українська Національна Рада, а згодом Українська Головна Визвольна Рада. За кордоном діяли органи, які претендували на право репрезентувати Україну перед світом.

Можна виділити три основні підходи до Української РСР, які, на нашу думку, доцільно назвати: націоналістичним, радянським і прагматичним.

Націоналістичний погляд висловив Степан Бандера: «Так звані союзні республіки в складі Советського Союзу — це ж, як усім відомо, тільки адміністративні експозитури московської влади, що виконують доручення большевицького

центру» [15, с.369]. Українській РСР він протиставляв «підпільну державну формацію» на чолі з УГВР, яка «є втіленням української державности, українським державним утвором, що здійснює волю України, захищає її права та репрезентує її перед чужим світом» [15, с. 26]. С.Бандера виходив з тодішнього внутрішнього становища й не допускав жодних компромісів з «адміністративною експозитурою московської влади» в Україні.

Радянський підхід ґрунтувався на тому, що Українська Радянська Соціалістична Республіка — суверенна радянська соціалістична держава, яка «на основі добровільності і рівноправності ... об'єдналась у Союз Радянських Соціалістичних Республік — єдину союзну багатонаціональну державу» і «зберігає за собою право вільного виходу з СРСР» [95, с.20,21]. Такі ж положення були і в конституції СРСР, хоч вони, по-перше, заперечувались державним гімном СРСР, який наголошував, що «республіки вільні навек об'єднала Великая Русь», а, по-друге, зводились нанівець кримінальним законодавством, за яким боротьба за реалізацію права виходу УРСР з СРСР трактувалась як злочин проти держави.

Третій, прагматичний, підхід обґрунтовував Володимир Винниченко. «Так, — писав він, — форма української державности за цього відтинку нашої історії не є задовільна для нас. Так, — вона не самостійна, не незалежна, вона опанована Росією, вона поневолена, покалічена, грабована, замучена. Але суть її Держави є, вона живе, вона береже в собі сили, які не дозволяють ворогам знищити її, які невіразно тримають у собі ідею самостійности, які в слушний час вибухнуть, щоб здійснити її, — вони, а не хто інший, не якісь сили зовні, а тим паче не крихітна купка емігрантів» [31, с.13]. Звичайно, Винниченко перебільшує оцінку УРСР, коли пише: «Українська держава, українська державність на Україні є» [31, с.13]. УРСР не могла бути українською суверенною державою, проте московські імперіалісти не могли не зважати на неї. Місце в ООН засвідчувало, що становище УРСР формально не рівнозначне «адміністративним експозитурам» в областях і краях РРФСР. І справді, в слушний час Україна скористалась своїм правом вийти з СРСР, хоч і в Акті проголошення незалежності не посила-

лась на нього. Ставши незалежною державою, Україна не вступала в ООН, як інші колишні союзні республіки, за винятком Білорусії, а зайняла як спадкоємиця місце УРСР у цій міжнародній організації.

У середині 50-х років проявились нові нюанси у політиці Москви щодо України. «Тепер,— писав С.Бандера,— у політиці большевиків зародився новий плян оформлення ролі України в комуністичному бльоці. Це мала б бути своєрідна кондомінація України з Росією, зокрема в європейській частині підбольшевицького простору. Як в очолюванні цілого комплексу, опанованого комунізмом, та, зокрема, його азійська частина, маніфестується домінацією Москви і Пекіну, так в європейській частині Росії поруч Москви щораз більше висувається Київ» [15, с.418]. Свідченням таких намірів були помпезні святкування 300-річчя Переяславської угоди як «возз'єднання України з Росією» і повернення Україні Криму.

Проте така політика далі не пішла. Напевне, Москва розуміла, що підвищення ролі Києва не на її користь.

Цікаву думку висловив Володимир Янів, обгрунтовуючи властивий українцям феномен «держави в державі», цебто «створення власної форми життя в чужій державі» [245, с.171]. Цей феномен проявився спочатку в діяльності братств, які розвинули незалежне шкільництво і садівництво, в організації незалежної церковної ієрархії, виникненні козацтва як самостійної військової організації, тривалій боротьбі українських автономістів з московським пануванням, постанові парамілітарних організацій галицьких українців тощо. Вчений згадує Головну Руську Раду, яка мала відділи шкільництва, фінансів і військових справ, змагала до організації національної гвардії та галицьких стрільців, що вело логічно до поділу Галичини як тодішнього штучного територіального утворення на українську і польську.

Як вже згадувалось, в умовах австрійського і польського панування українці створили власні об'єднання, котрі в національному масштабі виконували функції, аналогічні тим, які в державі віднесені до компетенції міністерств. Йдеться, насамперед, про організацію культурно-просвітницької роботи (Товариство «Просвіта»), шкільництва (Товариство

«Рідна школа»), господарсько-торговельного життя (РСУК), науки (НТШ) тощо. Об'єднувальним чинником була національна структура Української Греко-Католицької Церкви. До таких організацій відносяться також парамілітарні формування. «Під большевицькою займанщиною проявляється намагання (українців.— О.Г.) здобути вплив на державний апарат шляхом проникнення до нього» [245, с. 172].

Якщо визначати державу як форму організації політичного життя за територіальним принципом, то треба визнати, що «бажання жити державним життям», «прямування до організації власної спільноти» [244, с. 170,171] ніколи не покидало українців. Справді, ми маємо, як сказано в Акті проголошення незалежності України, «тисячолітню традицію державотворення».

1.3. Росія як національно-політичний феномен

Російська нація як об'єкт дослідження належить, мабуть, до найзаплутаніших у націології. Дуже часто тут політика тяжіє над наукою. Так було раніше, так і сьогодні.

Нерідко російські «дослідники» і політики практично отождоюють націю та імперію. «Нація,— пише скандально відомий Ніколай Лисенко,— це завжди велика ідея вселенського (підкреслюю.—О.Г.) масштабу, що пронизує помисли мільйонів, це завжди велика жертва, яка не вимагає подяки, і велика боротьба, що не знає відпочинку й відступу» [124, с. 125]. На його думку, багато народів ніколи не були й не можуть бути націями в істинному сенсі слова. До них він відносить, зокрема, поляків, болгарів, норвежців, чехів, румунів, абсолютну більшість народів світу взагалі. Н.Лисенко твердить, що нація немислима «без могутнього духовно-енергетичного потенціалу, без усвідомлення свого світового месіанського покликання, поза беззавітним прагненням до здійснення ще одного надзусилля на шляху до мети» [124, с. 125].

Такий погляд, погляд імперіаліста, погляд зверхності властивий не лише доморощеним теоретикам. Його дотримуються й маститі вчені. Приміром, Іван Ільїн, який

називається в сусідній державі «видатним російським національним мислителем» [140, ч.1, с. 14], ще в повоєнний час називав кількісно малі народи племенами. Він повчав менторським тоном: «Ніколи й ніде племенний поділ народів не збігався з державним. Ціла історія дає цьому живі й переконливі докази. Завше були малі народи і племена, не здатні до державної самостійності («самостояния»): простежте тисячолітню історію вірмен, народу темпераментного; і далі, запитайте — де самостійні держави фламандців (4,2 млн. в Бельгії, 1 млн. в Голландії), або валлонів (4 млн.)? Чому не суверенні уеллські кімри і шотландські гели (0,6 млн.)? Де держава кроатів (3 млн.), словенців (1.260.000), словаків (2,4 млн.), вендів (65 000), французьких басків (170 000), іспанських басків (450 000), циганів (до 5 млн.), швейцарських лодинів (45 000), іспанських каталонців (6 млн.), іспанських галлегосів (29 млн.), курдів (більше 2 млн.) і багатьох-багатьох інших азійських, африканських, австралійських і американських племен?» [72, ч.1, с. 19]. Безумовно, якби І.Льїн дожив до наших днів, то змушений був би внести корективи в такі риторичні питання, хоч, правда, редакція журналу «Молодая гвардия», навіть багачи недоречність його пророцтв, пробує переконати читача, що «ця людина випередила час за глибиною осмислення нинішніх подій і подій ХХ століття в цілому» [140, ч.1, с.14].

Відомий вчений Питерим Сорокін, вирізняючи важливі риси російської нації в ХХ столітті, визначав «націю як солідарну, організовану, напівзакриту соціально-культурну групу з багатобічними (багатофункціональними) зв'язками, котра, хоча би частково, усвідомлює свою єдність та існування. Ця група складається з індивідуумів, (1) котрі є громадянами однієї й тієї ж держави, (2) котрі мають спільну або подібну мову та ряд культурних цінностей, причому і те, й інше є наслідком минулої історії їх предків і цих людей, і (3) котрі посідають спільну площу, що розглядається як їх територія, на котрій жили їх предки і на котрій до цього часу жили вони. Нація — це соціальна система, відмінна від держави, а також від якогось етнічного утворення (мова) і від простих територіальних груп (сусідство)» [204, с. 183]. А далі він пише: «Російська нація

складається з трьох великих галузей російського («русско-го») народу — великоросів, українців і білорусів — плюс русифіковані або асимільовані етнічні групи, які входили в Російську імперію і входять у Радянський Союз» [204, с. 185]. Далі він вдається до статистичних матеріалів, порівнює переписи 1926 і 1959 років, за період між якими кількість національностей (етнічних груп) скоротилась з 194 до 108 мовних груп, цебто частина неросійських етнічних груп увійшла до російської нації. Таким чином, Питерим Сорокін, мати якого була зир'яною, схвально висловлюється про русифікаторську й асиміляторську політику царського й більшовицького урядів, з одного боку, і відмовляє українцям і білорусам у праві називатись націями, з другого боку, незважаючи на те, що такий підхід не відповідає його ж визначенню нації, бо він фактично ототожнює державу й націю, проти чого виступає. Громадянство аж ніяк не може бути ознакою нації, бо в такому разі при переході, приміром, українців від однієї держави до іншої, вони мали б автоматично змінювати свою національність. До того ж, залишається відкритим питання: чи входять до російської нації, приміром, євреї, які виїхали до Ізраїлю? Нарешті, чи можна вважати українців і білорусів, які тепер різняться громадянством між собою і з росіянами, вважати й далі «різними галузями російської єдиної нації»?

Як впливає з визначення нації П.Сорокіна, однією з її ознак є спільність або подібність мови та культурних цінностей як наслідку історії та сучасного розвитку. З цим можна було би погодитись, але не будемо ігнорувати іншого: упродовж цілих століть офіційна російська історіографія, як й інші науки в Росії, докладали зусиль для того, аби сфабрикувати історію України. Чи може в такому разі сфабрикована історія бути підставою для приналежності до нації? Ще гірше стоїть питання з територією, бо нема підстав вважати територію України спільною для росіян і білорусів, які на ній раніше не проживали, а тепер проживають лише як результат насильницького асиміляторства, форсованого формування т.зв. «радянського народу».

І. Льїн підходить до питання асиміляції з протилежного боку. Мабуть, він розуміє, що схвалювати асиміляторську

політику царського й більшовицького уряду не на користь Росії, тому намагається показати переваги російської національної політики над такою ж політикою інших держав. Він пише: «... Нехай не говорять, що «національні меншини» Росії стогнали під гнітом російської більшості та її Володарів. Це безглузда і хибна фантазія. Імператорська Росія ніколи не денационалізувала своїх малих народів, на відміну хоч би від германців у Західній Європі» [72, ч.1, с. 19]. Дивує інше твердження: «скільки малих племен Росія отримала, стільки вона і зберегла» [72, ч. 1, с. 20]. Достатньо подивитись на мапу чи порівняти з даними П.Сорокіна, аби дійти іншого висновку.

Проте й тут бачимо підступність. Ільїн заперечує процес денационалізації малих народів у дореволюційній Росії, забуваючи про асиміляцію такого великого народу, як українці. Та для нього, як для апологета московського імперіалізму, про українців нема чого й думати, адже вчені в сусідній державі завше підходили до українців з міркою імперіалістів.

Звинувативши німців у денационалізації різних слов'янських племен (абодритів, лютичів, ліонів, гевелів, редаріїв, укрів, поморанів, сорбів і багатьох інших), існування яких було виплодом його фантазії або залишається в науці проблематичним, Ільїн забуває, що такий самий закид можна зробити й самим росіянам, адже вони виникли внаслідок поглинання інших племен.

Далі він сам заперечує собі. Але таке заперечення має конкретну мету: довести неможливість розмежувати Росію територіально. Ільїн пропонує зважити на «дар російського духа і російської природи» без примусу і непомітно осмиковувати («обрусевать») людей іншої крові, що і передається в південно-російському прислів'ї «батько-турок, мама-грек, а я — росіянин» («папа-турок, мама-грек, а я — русский человек») [72, ч.1, с. 20]. Хіба «обрусение» не є різновидом денационалізації?

Окрім того, Ільїн не відносить до асиміляції політику перемішування народів, яку проводила царська влада. Він пише: «Імператорська Росія не дивилась на свої племена, як на дрова, які мають перекидатись з місця на місце; вона

ніколи не ганяла їх по країні свавільно. Розселення їх у Росії було справою історії та вільного осідання: це був процес ірраціональний, що не може бути зведений до якихось географічних розмежувань; це був процес колонізації, виходу, переселення, розселення, перемішування, уподібнення, розмноження, вимирання» [72, ч.1, с7 20].

Справді, тут дуже тяжко зрозуміти, як може при змішаних шлюбах, перемішуванні населення в просторі не бути денационалізації інших народів. Та питання ще має іншу сторону: чому народи залишали рідні краї, користаючи з права «вільного осідання»? Напевне, треба було вказати, які народи найбільше користались з таких можливостей, адже народи Сибіру чомусь не обирали для свого «вільного осідання» пристойливу Нечорноземну зону, а процес ішов у протилежному напрямі. Про добровільність вже ліпше було б мовчати: кому не відомо про те, як «добровільно» осідали в сибірських снігах, на Зеленому Кліні, Сірому Кліні, в Середній Азії українці чи інші народи?

Квазінаукові інсуніації знадобились Ільїну для того, аби протиставити національну політику дореволюційної Росії політиці більшовиків. Він звинувачує їх в тому, що вони спробували розмежувати Росію на національні «республіки», а «розмежування народів було справою споконвіку безнадійною» [72, ч.1, с.21]. «Зрозуміло, — пише він, — що більшовики під виглядом «національної самостійності» ізолювали, денационалізували та інтернаціоналізували російські племена, розв'язували всі ці завдання диктаторською сваволею, за котрою приховувались партійно-марксистські міркування, і силою червоноармійської зброї» [72, ч. 1, с.21]. Де логіка? Республіки, виявляється, створюються й підтримуються військовою силою лише для того, аби «ізолювати, денационалізувати та інтернаціоналізувати російські племена», хоч ліпші умови для такої денационалізації та інтернаціоналізації тоді, коли такої ізоляції нема. Спекулятивність міркувань і навіть цинічна несумлінність цього «видатного російського національного мислителя» очевидні.

Однак у своєму шовінізмі Ільїн не знає меж. Він пише з сарказмом: «Кожному жителю Росії (про СРСР нема згадок. — О.Г.) має бути надане право визначати за своїм розсудом,

до котрої такої держави йому вигідно належати — до Росії або до якоїсь іншої: хто хоче, потягнеться до Туреччини, хто до Китаю, хто до Польщі, хто до Німеччини. Інші нехай заснують нові держави — Тунгузію, Чувашію, Черемісію, Україну, Білорусію, Зир'янію, Грузію, Кримію, або, на кшталт того, як було в 1917 році — Мошанську Республіку, Саранську Федерацію, Сичевську Демократію, Чухломський Кантон, Новоржевський Штат, Пошехонську Радянію, Бузулуцьке Ханство, Іваново-Вознесенську Соціалістичну Олігархію і Мінське Прелатство. Фанатики «суспільного договору» досі мріють, що після революції тоталітарної тиранії почнеться революція загального розв'язування, меншинної анархії та розкладу Росії в ім'я хибної доктрини, — епоха знищення «каторжної» імперії... епоха завоювання її зміцнілими й хижими чужоземцями. Вони мріють перетворити Росію в безліч політично нікчемних і стратегічно безсилих карликів — і тим віддати її на завоювання і поневолення західним і південно-східним сусідам» [72, ч. 1, с. 17-18].

З методологічного погляду інсуніації Ільїна не витримують жодної критики. Ставити в один ряд великий український народ з, приміром, Зир'янією може лише людина, яка розраховує на невігласів. Згідно з нормами міжнародного права, українці, білоруси, грузини мають право на самовизначення, чим вони скористались у період розвалу СРСР. В Акті проголошення незалежності України серед підстав для створення самостійної української держави називається право на самовизначення, передбачене Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами [4]. Смакувати безглузду політичну практику періоду після більшовицького перевороту й переносити її на нинішній стан теж нема жодних підстав. «Передбачення» хаотичного права вибору громадянства має одну мету: залякати нашпигованого шовіністичною блекотою пересічного російського обивателя.

Для Ільїна взагалі не існує жодного права на самовизначення націй. Тут він не гребує нічим, аби нав'язати свої погляди. «Історія, — пише Ільїн, — знає й односторонні відпадання міст, общин і цілих країн (приміром, Ірландія).

Але ці акти здійснюються поза правом і з порушенням лояльності. Це позаправові дії, це порушення, потрясіння або прямі повстання; це революційні акти, котрі можуть призвести до приборкання або громадянських воєн. Але право на односторонній вихід з держави, чи право на відокремлення і відпадання не визнане ніде; про нього не знає жодна демократична конституція» [72, ч. 1, с. 17]. Тут Ільїн аж ніяк не випередив часу, як його характеризує «Молодая гвардія» [140, с. 14-15], а виявився звичайним шовіністом-ретроградом. У 1960 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам.

Ільїн виступає категорично проти вимог, за його словами, «розчленителів Росії» перетворити її у федеративну державу і побудувати «на загальній добровільній згоді її народів і громадян» [72, ч.1, с. 16]. За його прогнозами, при такій практиці запанує сваволя й утвориться безліч «державиць», кожна з яких матиме свою армію, свою монету, свою дипломатію. «Розчленителі Росії, — далі стверджує Ільїн, — бажають, щоби «російські народності» не зважали більше на існування єдиного російського («русского») народу і держави, а скористались післябільшовицькою смутою для нав'язання загальної сваволі й розпаду — на основі хибно зрозумілої доктрини «суспільного договору» [72, ч.1, с.17].

У разі розпаду Росії, за його скромними розрахунками, виникне до двадцяти окремих держав, які не матимуть ні території, яка не викликала б заперечень, ні авторитетних урядів, ні законів, ні судів, ні армії, ні мононаціонального населення, цебто «до двадцяти порожніх назв» чи «утворених політичних ям» [72, ч. 1, с. 23]. Не більше й не менше! Як наслідок Росія втягнеться в нескінченні громадянські війни.

Найбільше журиться Ільїн долею «Самостійної України». Насамперед така держава (останнє слово він пише в лапках) буде змушена створити нову оборонну лінію від Овруча до Курська, а далі через Харків на Бахмут й Маріуполь. На жаль, читач не може зрозуміти, з чого виходить «видатний російський національний мислитель», вносячи свою лепту в оборонну доктрину України, бо ж Україна

ніколи не претендувала на Курськ, а Овруч знаходиться за сотні кілометрів від кордонів з Росією, якщо, звичайно, «національний мислитель» не позбавляє права на державну самостійність білоруської нації.

Як бачимо, Україні зразу доведеться оборонятись, бо проти неї «ощиряться» фронтом Великоросія і Донське Військо. «Обидві сусідні держави (тут вже останнє слово без лапок.— О.Г.) будуть знати, що Україна спирається на Німеччину і є її сателітом; і що в разі нової війни між Німеччиною і Росією німецький наступ піде з самого початку від Курська на Москву, від Харкова на Волгу, і від Бахмута і Маріуполя на Кавказ» [72, ч. 1, с. 24]. Для чого знадобилась така маячня, стає зрозумілим, коли зважити, що в час її писання над Росією висів тягар минулої кривавої війни. Німеччина як жупел мала спричинити зразу негативне ставлення до самостійної України. При цьому ігнорувалось і те, що Німеччина була розділена й виліковувалась від гітлерівських претензій на світове панування. Окрім того, з Україною вона не має спільних кордонів. Як в такому разі Німеччина могла привести свої війська на наші землі? Це вже плід хворої фантазії цього «видатного російського національного мислителя».

Далі виявляється, що самостійна Україна викличе світовий переляк. Польща, Франція, Англія і США дуже скоро «збагнуть, що визнати Самостійну («Самостийную») Україну означає віддати її германцям (тобто визнати першу і другу світові війни програними!) і забезпечити її не лише південноросійським хлібом (зважмо, що на українських землях вирощується південноросійський хліб.— О.Г.), вугіллям і залізом, а й відпустити їм Кавказ, Волгу й Урал», бо «Самостійна Україна лише може бути «трампліном», що веде німців до світового верховодства» [72, ч.1, с. 24,25].

Некоректність — це найменше лукавство Ільїна. Він чомусь вживає паралельно дві назви для німецької нації — «німці» і «германці», що може внести лише плутанину. Намагаючись спаплюжити саму ідею самостійної України і видаючи українців за німецьких союзників, «видатний російський національний мислитель» гадає, що з цього розпочнеться «отрезвіння Західної Європи від «федеративного»

чаду і від загальноросійського («общерусского») розчленування» [72, ч.1, с. 24]. Невже ж «мислитель» не знає, що Німеччина теж відноситься до Західної Європи?

Помилися «видатний російський національний мислитель» у своїх пророцтвах про ставлення до незалежної України західних держав: вони не забарились визнати нашу державу, хоч позбутись ілюзій щодо Росії зразу не змогли. Ось як характеризує такі настрої український економіст з Канади Мирослав Малецький: «Питання сильної Росії вже після розпаду Советського Союзу не притихло, а навпаки збільшилося. Воно виявилось в безпосередній піддержці — моральній і матеріальній — «демократичної» Росії, президент якої Борис Єльцин обіцяє провести суттєві економічні реформи. Але в світі все пливе — міняється. Події минулих місяців, як виглядає, починають переставляти американську політику на інші рейки. Виборчий успіх «сміливого й дуже щирого» Жириновського, зменшення впливів президента Єльцина, майже відверта проклямація намірів Росії відносно ліквідації сусідніх новопосталих держав та явна ставка на відбудову імперії показали справжнє обличчя теперішньої Росії. Західні політики, а за ними журналісти, мабуть, нерадо, але таки починають добачувати, що ще хтось інший існує у Східній Європі. Починають розуміти, що між цими державами існує Україна з своїм 52-мільйонним населенням, положена в центрі Європи, і хоч з пониженими, але великими природними багатствами, яка за деякий час, при відповідній допомозі, зможе стати стабілізаційним чинником в Європі» [129]. Не самостійна Україна, якої на Заході деякий час недооцінювали, а «демократична» постбільшовицька Росія «отверезила» Західну Європу і США. До цього найбільше спричинилась московська авантюра в Чечні, котра водночас показала, що нинішня Росія — це колос на глиняних ногах.

Так само негативно ставиться Ільїн і до інших держав. Він осуджує Версальську систему, бо завдяки їй на мапі Європи з'явився цілий ряд невеликих і політично слабких держав («Естонія, Литва і Латвія; багатоземельна, але неvigідно захищена Польща; стратегічно безнадійна, але всюди легкопроломна і внутрішньо роз'єднана Чехословац-

чина, маленька і роззброєна Австрія; утята, скривджена і знесилена Угорщина; на сміх роздута, але стратегічно нічого не варта Румунія; і не як колись простора, а по-новому ображена, з мрією про реванш Німеччина» [72, ч.1, с. 25]. Такі малі держави росіянин порівнює з «червоними шапочками», яких залишили «віч-на-віч з голодним і розлюченим вовком», сподіваючись, що його виховає французька «гувернантка». Можна погодитись з Ільїним у тому, що Версальська система безглузда, але для цього були інші підстави, зокрема, негативне ставлення до українського питання. У тому розумінні «першопричини Другої світової війни справді беруть початок із Першої світової війни», бо, як писала одна американська газета в останні місяці війни, гігантський європейський конфлікт був фактично «українським конфліктом» [97, с. 17].

Як національно-політичний феномен Росія дає ключ до розуміння російської нації. Щоправда, тут між самими росіянами є неоднакові підходи навіть щодо дати утвердження їх як нації. Н.Лисенко твердить, що росіяни були нацією вже в XV–XVI століттях [123, с. 124]. Інакше до цього підходить П.Сорокін: «Російська («русская») нація виникла як окрема, відмінна від інших, соціально-культурна система із заснуванням Київської або варязької держави в середині дев'ятого століття» [204, с. 181]. Звичайно, Сорокін йде в руслі російської «науки», яка привласнює собі весь період української державності, аби претендувати на нашу культурно-політичну спадщину.

Відсутність розуміння етнічних процесів серед східного слов'янства і сприймання за істину квазінаукових тверджень з російських джерел породжує аналогічні думки на Заході. Англійський вчений Ентоні Д.Сміт говорить про Росію вже в X—XII століттях, хоч початок формування російської нації датує XV століттям [195, с. 59].

Для характеристики російської нації П.Сорокін виділяє її «істотно важливі характерні риси до яких відносить: «її порівняно довге життя, величезну життєздатність, дивовижну життєздатність, виняткову готовність з боку її членів йти на жертви задля її виживання, а також незвичайний ріст території, населення, політичний, соціальний і куль-

турний ріст» [204, с.184]. Ці основні риси доповнює рядом «додаткових особливостей», як расова й етнічна різноманітність, надання неросіянам («нерусским») найвищих постів у політичній і соціальній сферах, порівняно мирна експансія і ріст, провадження переважно оборонних воєн, відносна добропристійність і висока відданість цій нації з боку її членів» [204, с. 184]. Аби запобігти сумнівам в істинності своїх тверджень, їх автор подає таку примітку: «Постійні методологічні зауваження: практично жодної з окреслених вище істотних рис російської нації неможливо «виявити» чи «заереєструвати» на основі яких би то не було психологічних тестів, що проводяться з небагатьма окремими людьми. Це ще раз доводить, що соціальні і культурні системи за своєю основою істотно відрізняються від простих сумарних стовпищ людей і маси культурних явищ» [204, с.198].

«Перша Київська держава», стверджує Сорокін, сприяла перетворенню східнослов'янських груп у російську («русскую») націю, котра залишилась до нашого часу «головною і вирішальною групою, діяльність котрої в основному визначила весь характер наступної історії російської («русской») держави, культури та історичної долі всіх неросійських народів, котрі були «інтегровані» і переважно асимільовані в часи першої руської держави, імперії та Радянського Союзу» [204, с. 186]. Тут П.Сорокін, як бачимо, висловлює протилежну думку, ніж І.Ільїн: він не протиставляє політики щодо неросійських народів у часи імператорські і радянські, не осуджує більшовицького перевороту так, як це роблять інші російські вчені нині. Якщо Росія й зазнала в більшовицький період територіальних втрат, то вони були компенсовані за рахунок нових набутків: відірвані раніше від російської («русской») нації «частини російських («русских») народів» (?) були «возз'єднані» з «Матушкою-Росією».

П.Сорокін пише про життєздатність і творчий потенціал російської нації у політичній і військовій галузях, про здатність творити такий політичний режим, який найбільше підходить до певних умов, захищаючи державну незалежність і національні цінності, та замінити його в разі потреби. Російська нація випробувала в різний час всі види

політичної організації (монархічну і республіканську, демократичну і самодержавну та інші, аж до «режиму Радянського Союзу») [204, с. 189]. Останній режим він називає «найрадикальнішим політичним нововпровадженням», метою якого є «творення не лише політичної, але також і економічної, і соціо-культурної демократії» [204, с. 189]. Якщо на руйнівній фазі революції використовувались криваві методи, то згодом становище змінилось — і радянський режим почав радикально ліквідувати експлуатацію та несправедливість. Переваги цього режиму для П.Сорокіна доказує практика: він розповсюдився в інших країнах. Вчений лицемірить, бо не звертає уваги на те, як цей режим розповсюдився за межами СРСР.

Безумовно, П.Сорокін знав справжнє становище в Радянському Союзі, як і його характеристики іншими вченими. Приміром, М.Бердяєв ще в передвоєнний час писав: «Радянська Росія є країна державного капіталізму, котра може експлуатувати не менше від приватного капіталізму. Перехідний період може затягнутись до нескінченності. Ті, котрі в ньому панують, захопляться смаком панування і не захочуть змін, що неминучі для остаточного здійснення комунізму. Воля до влади стане самодостатньою і за неї будуть боротися, як за мету, а не як за засіб. Все це було поза круговидом Леніна. Тут він особливо утопійний, дуже наївний. Радянська держава стала такою ж, як і кожна деспотична держава, вона діє тими ж засобами, брехнею і насильством. Це насамперед держава військово-поліцейська» [19, с.105]. Що до цього ще додати?

Два російські вчені, які поза своєю волею опинились у еміграції, мають протилежні погляди на сталінський період правління. М.Бердяєв пише: «Сталінізм, тобто комунізм періоду будівництва, перероджується непомітно в своєрідний російський фашизм. Йому властиві всі особливості фашизму: тоталітарна держава, державний капіталізм, націоналізм, вождизм і, як база, — мілітаризована молодь. Ленін не був ще диктатором у нинішньому значенні слова. Сталін вже вождь-диктатор у нинішньому значенні слова» [19, с. 20]. На протигагу цьому П.Сорокін твердить: «До кінця 1920-х років ця руйнівна оргія (або, за його словами, «пер-

ша фаза російської революції». — О.Г.) почала пригасати і поступово змінилась конструктивною перебудовою і створенням нових цінностей. Ця конструктивна фаза, тимчасово перервана другою світовою війною, тривала і триває донині» [204, с.196]. Він навіть фіксує «форми російського соціального і культурного відродження», зокрема перехід від грубої сили і нещадного терору до правління на основі закону, політичної, економічної, соціальної і культурної демократії та прав особи, утвердження неросійських національностей Радянського Союзу, прославлення культурної спадщини Київської Русі та царської Росії в галузі релігії, політики, військової справи, етики права, економіки та мистецтва» [204, с.196].

П.Сорокін зазначає особливу стабільність російської сім'ї, чим вона відрізняється від західних «капіталістичних» країн. Він наголошує, що в дещо модифікованій формі відроджується місцеве самоврядування. Відновлена Російська Православна Церква, деякі інші організації. Російський народ не поступається жодному з народів за рівнем розвитку науки, філософії, релігії, етики, права, літератури, музики, драми, живопису, спорту та інших сфер культурної творчої діяльності.

Викликає подив вихвалання П.Сорокіним здобутків комуністичної моралі в Радянському Союзі. Він пише: «У своїх основних рисах ця «нова етика» є новим повторенням і модифікацією вічних, загальних моральних принципів, детально висловлюваних всіма великими релігіями і системами етики, охоплюючи Нагірну проповідь і заповіді блаженства Христа» [204, с. 197]. Якщо вірити П.Сорокіну, то комуністична мораль, з одного боку, протидіє моральній деградації, моральному цинізму та релятивізму, а з другого боку, сприяє зміцненню колективів. Важко сказати, чого тут більше — непоінформованості в тодішній радянській реальності чи відвертого лицемірства.

Найбільше радіє Сорокін з того, що «радянські народи» за політичним, військовим, економічним, промисловим і технологічним рівнем перетворилися в одну з двох наймогутніших держав світу. В руслі офіційної радянської пропаганди вчений хвалить «миролюбну» міжнародну

політику СРСР і потуги його керівництва запобігти виникненню воєн та встановити міцний мир. Далі Сорокін вдається до пророкувань: «Якщо не вибухне нова світова війна, то навряд чи можна сумніватись, що Радянський Союз, все ще керований російською («русской») нацією, може з надією дивитись у своє майбутнє», бо він «вже став конструктивним лідером серед усіх націй і, напевне, буде продовжувати грати цю керівну роль у наступні десятиліття і, можливо, навіть століття» [204, с. 198]. Пророцтво вченого не справдилось: через кілька десятиріч після написання цих слів Радянський Союз розпався, а російська нація попала в тотальну глибоку кризу, яку вже давно передбачали на Заході.

Події кінця ХХ ст. спростували також висновки «видатного російського національного мислителя» Івана Ільїна. Він писав: «Росія не випадкове накопичення територій і племен і не штучно складений «механізм областей», а живий організм, який виріс історично і оправдався культурно та не підлягає свавільному розчленуванню. Цей організм — це географічна єдність, частини котрої пов'язані господарським взаємодивленням; цей організм — це духовна, мовна, і культурна єдність, що історично зв'язала російський народ з його національно-молодшими братами духовним взаємодивленням; він — державна і стратегічна єдність, яка довела світові свою волю і свою здатність до самооборони; він — справжня твердиня європейсько-азійського, а тому і вселенського світу і рівноваги» [72, ч. 1, с. 18].

За твердженням Ільїна, розчленування цього організму мало би пагубні наслідки для всього людства, не давши йому «ні оздоровлення, ні творчої рівноваги, ні миру», бо імперіалістичні сусіди зразу посягнули б на «невпорядковані і незахищені новотвори»: Німеччина — на Україну і Прибалтику, Англія — на Кавказ і Середню Азію, Японія на береги Далекого Сходу і т.д., внаслідок чого Росія перетвориться в гігантські «Балкани», вічне джерело війни, у великий розсадник смуту і стане невеликою виразкою світа [72, ч. 1, с. 18]. Треба застерегти, що тут «видатний російський національний мислитель» чомусь забув наголосити, що Росія може перетворитись у гігантські «Балкани» з вини самого московського керівництва, яке чинитиме пере-

шкоди іншим народам у реалізації їхнього права на національне самовизначення.

У душі російського шовінізму І.Ільїн осуджує принцип «національної свободи», який вимагає національної «політичної самостійності». Тут він вдається до безпардонної підміни понять: всі народи Росії трактує не інакше, як племена. «Ні історія, — пише Ільїн, — ні сучасна правосвідомість не знає такого правила: «скільки племен, стільки держав». Це нововинайдена, безглузда і пагубна доктрина; і нині вона висувається саме для того, щоби розчленувати єдину Росію і згубити її самобутню духовну культуру» [72, ч. 1, с. 19]. Звичайно, йому треба було б визнати за рацію, коли б він назву «плем'я» вживав у автентичному розумінні, а не трактував розширено. Справді племенний поділ народів не збігався з державним, але не можна плутати плем'я з нацією, бо не можуть бути племенами народи СРСР, які налічують мільйони і навіть десятки мільйонів людей.

Безперечно, ідеолог російського білого руху І.Ільїн добре розумів, що не можна відносити ні українців, ні білорусів, ні грузинів, ні татар й інших народів колишнього СРСР до племен, але без цього не могла обійтись його концепція. До речі, в цьому почали розбиратись вчені на Заході, долаючи московські фальсифікації. Е.Д.Сміт писав, що спроби Радянського Союзу «викувати територіальну націю» звелись *in extemis*, у своєму крайньому вияві, до відродження того самого великоросійського націоналізму, який намагались подолати, а часткові відступи від нього в період перебудови змусили відсунути на невизначений термін ідеал злиття «соціалістичних націй СРСР» [195, с. 156, 110]. Дальший розвиток подій взагалі відкинув це «злиття» і спричинився до поділу СРСР на окремі держави.

Зваливши всі народи СРСР в одну купу племен, І.Ільїн знайшов ще один «аргумент» проти розчленування, бо «цілий ряд російських племен живе донині в стані духовної і державно-політичної низькокультурності» [72, ч. 1, с. 21-22]. Тут він сам собі заперечує, бо ще недавно заперечував національний гніт у царській Росії. Чому ж тоді цілий ряд «племен» не міг підняти з стану низькокультурності?

Свої сподівання Ільїн пов'язував з майбутньою Третьою світовою війною, якою може закінчитись «радянська революція». Тоді «в племенному і територіальному складі російського («русского») населення відбудуться такі зміни, після котрих сама ідея національно-політичного розчленування Росії може виявитись абсолютно нежиттєвою химерою, планом не лише зрадницьким, а й просто дурним і нездійсненним» [72, ч. 1, с. 22]. Майже за аналогією з більшовицькою пропагандою «видатний російський національний мислитель» у спробах розчленувати Росію звинувачує насамперед німецьку пропаганду, яка вклала «надто багато грошей і зусиль» в український «сепаратизм», а можливо і не лише в український, відтак таврує психоз удаваної «демократії» й удаваного «федералізму», що охопив «широкі верстви пореволюційних честолюбців і кар'єристів», і, на решті, «світове закулісся». Лише повний крах змусить їх відмовитись від здійснення своїх планів. У разі падіння більшовиків світова пропаганда за пророкуванням Ільїна, кине у всеросійський хаос гасло «народи колишньої Росії, розчленяйтесь!» [72, ч. 1, с. 22-23].

Як бачимо, Ільїн залишився вірний методам російсько-імперіалізму. Він не хоче бачити причин майбутніх потрясінь на території «імперії зла», які зумовлені її національною політикою, шукає винуватців поза її межами. Якщо в такому хаосі стерно правління не опиниться в міцних руках національної диктатури, котра приведе Росію до єдності і припинить «сепаратистський рух у країні», тоді почнеться «розчленування», якого так боїться Ільїн. Що в такому разі чекає Росію? «Видатний російський національний мислитель» погрожує громадянськими війнами, найманими «сепаратистськими бандами», військовою окупацією, маріонетковими урядами, захопленням сировини тощо. А вже про погроми, голод, холод, безвладдя й говорити не доводиться!

Далі «обгрунтовується» доконечність сильного державного центра в Росії, що зумовлюється силою рівнинного простору, силою національного темпераменту, силою слов'янського індивідуалізму й слабкістю суспільної дисципліни російського («русского») народу. Ось чому,

виявляється, для Росії треба сильної влади! Така сильна влада має бути «національно-переконливою» і «релігійно-переконливою», а ще «автономною і предметно переконаливою владою» і «вольовим центром країни». Спочатку Ільїн вважає, що «російська («русская») державна влада може визначитись тільки вірою, совістю, честю і російським загальнонародним добром», а відтак пише: «Безвільність і слабовільність не імponує російській («русской») людині. Не маючи зрілого вольового характеру сама, російська людина потребує волі від свого правителя. Вона шанує покрик, суворість, твердість перед умовлянням, «дискусіями» і коливанням; вона надає перевагу навіть самоправству перед вольовою нікчемністю. Йй доконечна імперативна переконлива влада» [72, ч. 1, с. 23].

Ільїн називає основи такої сильної влади. Він виступає за одноособового керівника держави, що втілює єдність авторитарного ладу з перевагами демократії. Проте така влада має бути сильною правовою владою, уникнувши тих перепон, які роблять її слабкою.

Єдність держави і центральної влади не може ставитись під сумнів. Ільїн виступає категорично проти існування окремих обласних автономій чи національних держав у Росії, хоч не заперечує проти виділення «сфер обласної та національної самостійності», аби «наситити всенародне єднання духом братерської солідарності», цебто «державний лад Росії повинен бути за формою унітарним, а за духом федеративним», «єдиним, але диференційованим», «мати сильний центр, що децентралізує все, що можливо децентралізувати без небезпеки для єдності Росії» [72, ч. 1, с. 34]. Для цього всі державні справи треба розділити на дві категорії: «центрально-всеросійські (верховні) і місцево-автономні (низові)».

Прогнози майбутнього Росії Ільїн ґрунтує на історичних, національних, релігійних, культурних і державних основах та інтересах. Він закликає «кувати» «новий російський («русский») дух», який «позбудеться спокус», «очистить душу від слабостей, блудів і потворності минулого», «оновить у собі дух, утвердить нову «русскость» на нових, національно-історичних предковичних, але за змістом і за творчим

зарядом оновлених основах» [72, ч. 2, с. 203-204]. До найголовніших хиб російської душі віднесені безхарактерність, недостатнє почуття власної духовної гідності, наповнення політичного життя ненавистю та схильністю до анархії.

На одинадцять років Ільїн випереджає моралізаторські потуги КПРС, котра в своїй програмі поставила завдання про виховання нової людини в СРСР. «Видатний російський національний мислитель» пише: «Росії потрібна нова людина з оновленим — релігійним, пізнавальним, моральним, мистецьким, громадянським, власницьким і господарським — укладом» [72, ч. 2, с. 205]. На його думку, Росія чекає «нового, християнсько-соціального, вольового, творчого виховання» [72, ч. 2, с. 205]. В цьому Ільїн не оригінальний. Більше як за тридцять років до нього подібну думку висловив М.Бердяєв: «Російська революція не є феномен політичний і соціальний, це насамперед феномен духовного і релігійного порядку. І неможливовилікувати і відродити Росію лише політичними засобами. Доконечно звернутись до більшої глибини» [20, с. XIII].

Однак М.Бердяєв не захищав так централізму Росії, як Ільїн, бо бачив й інший бік у російському житті. «Росія,— писав він,— гине від централістичного бюрократизму, з одного боку, і темного провінціалізму, з другого» [20, с. 73]. Філософ сумнівався в тому, що центр зможе приписати свободу, якщо нема волі до свободи в самому народному житті. Та він прагне пробудити в народній душі нові сили, підійти до неї з любов'ю і без насильства [20, с. 78].

Якщо М.Бердяєв закликає до засвоєння деяких західних чеснот, застерігаючи, що й після цього треба залишитись росіянами, то І.Ільїн настроєний відверто проти Заходу. «Живучи,— пише він,— у дореволюційній Росії, ніхто з нас не зважав на те, до якої міри організована громадська думка Заходу настроєна проти Росії і проти Православної Церкви» [72, ч. 2, с. 200]. Чомусь він забуває, що своїм гаслом «Москва — Третій Рим, а четвертому не бути» сама Москва викликала вогонь проти себе. Та й сам Ільїн дає приклад заходофобії своїми інсинуаціями у прогнозах майбутнього Росії, підтверджує те, що приписує західноєвропейським народам, — «план ненависті і владолюбства».

Він писав, що «західні народи не розуміють і не терплять російської («русской») своєрідності і «випробовують єдину російську державу як греблю для їх торговельного, мовного і завойовницького поширення» [72, ч. 1, с. 19]. Напевне, варто було «видатному російському національному мислителю» І.Ільїну самому задуматись над своїми словами: «Росія не має в світі щирих доброзичливців. Російський народ може надіятись тільки на Бога і на себе» [72, ч. 2, с.201]. Якщо воно справді так, то логічно виникає питання: чому таке ставлення до росіян? Може на це дадуть відповідь самі росіяни, які намагались не так, як Ільїн, підходити до російських національних проблем.

1.4. Росіяни серед інших народів: гене́за кеснофобії

Наперекір Ф.Тютчеву, який вважав, що «розумом Росію не зрозуміти», його земляки-вчені намагались не просто вірити в свою батьківщину, а й зрозуміти її народ. Проте такий підхід не був простим. «З давніх часів,— писав М.Бердяєв,— було передчуття, що Росія призначена до чогось великого, що Росія — особлива країна, не подібна до жодної країни світу. Російська («русская») національна думка живилась почуттям боговибраності й богоносності Росії» [20, с. 1]. Сам Бердяєв шукає гене́зу цього в старій ідеї Москви як Третього Риму, що відтак перейшла через слов'янофіліство до Достоевського, Владіміра Соловйова і до неослов'янофілів.

Хоч Бердяєв визнає, що до цих ідей «налипло багато фальші й обману», він водночас бачить у них і «щось справді народне, справді російське» («русское») [20, с. 1]. Визнаючи, що Росія ще сімдесят п'ять років тому залишалась усамітною провінцією в світовому та європейському житті, філософ все-таки доходить висновку про «особливе й велике призначення» Росії, бо «біологічно неможливо» усвідомлювати таке призначення у періоди найбільшого духовного піднесення, якщо його нема в народі.

М.Бердяєв сподівався, що після першої світової війни «творчий дух Росії посяде, нарешті, великодержавне стано-

вище в духовному світовому концерті» [20, с. 2], Європа змушена буде визнати вплив Росії на своє внутрішнє життя, а «слов'янська раса» не буде поступатись расам латинській і германській. Така віра в призначення Росії «визначати і перетворювати духовне життя Заходу» ґрунтувалась на ірраціональних чинниках. Філософ називає Росію «суперечливою», «антиномною», що зумовлене «суперечностями російського буття». Як історичне буття, так і творчий російський дух роздвоєні. Така роздвоєність проявилась найяскравіше в Достоєвського. Бердяєв пише: «Бездонна глибіння і неосяжна височинь поєднуються з ницістю, нешляхетністю, відсутністю гідності, рабством. Безмежна любов до людей, істинно Христова любов, поєднується з людиноненавистливістю і жорстокістю. Жадоба абсолютної свободи в Христі (Великий Інквізітор) мириться з рабською покірністю. Чи не така й сама Росія?» [20, с.4].

Філософ пише про антиномії Росії. Перша антиномія: «Росія — найнедержавніша і найанархічніша країна в світі», з одного боку, і «Росія — найдержавніша і найбюрократичніша країна в світі», з другого боку; друга антиномія: «Росія — найнешовіністичніша країна в світі», з одного боку, і «Росія — найнаціоналістичніша країна в світі», з другого; третя антиномія: «Росія — країна безмежної свободи і духовних далечей, країна бурлаків, мандрівників і шукачів, країна бунтівна і моторошна в своїй стихійності, в своїм народнім діонісизмі, що не бажає знати форми», з одного боку, і «Росія — країна нечуваного сервілізму й моторошної покорності, країна, позбавлена усвідомлення прав особи і яка не захищає гідності особи, країна інертного консерватизму, поневолення релігійного життя державою, країна міцного побуту й тяжкої плоти», з другого боку [20, с.4, 6, 7, 8, 14]. Бердяєв сподівався, що перша світова війна витягне Росію з цього запамороченого кола, допоможе показати її мужнє обличчя.

Не так воно сталося, як гадалось. З першої світової війни Росія попала у вир кривавої громадянської війни, а відтак опинилась під комуністичною диктатурою, бо «для народної свідомості більшовизм був російською («русской») народною революцією, повинню буйної, народної стихії» [19, с. 109]. Бердяєв пише: «Народні маси були дисципліновані

й організовані в стихії російської революції через комуністичну ідею, через комуністичну символіку. В цьому незаперечно заслуга комунізму перед російською («русской») державою. Росії загрожувала повна анархія, анархічний розпад, він був зупинений комуністичною диктатурою, котра знайшла лозунги, котрим народ погодився підпорядковуватись» [19, с. 109]. Самобутність Росії, врешті-решт, призвела її до більшовизму і в цьому не було нічого випадкового: цьому сприяли особливості російського національного характеру.

Такі особливості росіян українські вчені аналізували ще в середині минулого століття. Згадаймо відому працю Миколи Костомарова про дві руські народності. До них звернувся наш сучасник Володимир Янів. Він писав: «Протиставляючи Захід — Сходові, протиставимо в основному, географічно беручи, Європу — Азії. Але специфічне місце при тому займає Росія. Ні об'єктивно стверджені дані (передусім аналіза російської духовності і похідних її явищ, себто російської творчості), ні суб'єктивне почуття росіянина, засвідчене низкою найвизначніших ідеологів, не уповноважують до того, щоб Росію зарахувати до Європи. Ствердження факту приналежності України до Європи в такому зіставленні однозначне з доведенням психологічної самобутності української нації у відношенні до Росії» [245, с. 131]. Отже, приналежність нинішніх етнічних російських земель до Київської держави аж ніяк не говорить на користь спільності російського й українського народу чи правильності концепції «колиски трьох братніх народів». В.Янів також намагається перекинути місток від російського національного характеру до більшовизму, бо «саме більшовизм може бути доказом пасивізму загалом, який не здобувся на акт протесту проти деспотії горстки узурпаторів, що призвели нарід до злиднів, кріпацтва і протиприродної стахановщини» [245, с. 136].

Росіяни своєрідно сприймали досягнення західної культури». «Варто, — писав Л.Шестов, — російській людині хоч трохи подихати повітрям Європи, і її починало паморочити. Вона тлумачила по-своєму, як і належить дикунові, все, що йому доводилось бачити і чути про успіхи західної куль-

тури» [242, с. 60]. Росіяни не сприймають досягнень західної культури, всі освічені російські люди тавруються «анти-христами», бо «будь-яка участь у культурі «єретичного Заходу» є відречення від Христа, що віддалився, начебто, від всього світу й «живе тільки в Росії», «Третньому Римі», «Новому Ізраїлі» [242, с. 78]. Напевне, на цій підставі не можна погодитись із твердженням Троцького про вплив на російську економіку і російську думку Заходу [213, с. 88], бо тут залежність від західних впливів набагато складніша.

На ставлення росіян до західних європейців проливає світло Сергій Соловйов. У своїй «Історії Росії з найдавніших часів» він приділяє особливу увагу відмінностям між Східною та Західною Європою. На землях нинішньої Росії панувала сумна, сувора, одноманітна природа, яка не сприяла розвиткові почуття краси й піднесенню святкового настрою. Нечисленне народонаселення, розкидане на широких просторах, не спонукало до самостійності, а ще більше підсилювало незахищеність людини. У таких умовах держава могла існувати лише при сильній централізації, з одного боку, і прив'язуванням людини до певного місця, з другого. Безумовно, такі дії уряду зумовлювали протилежну реакцію населення: воно намагалось уникнути податків і неоплатної служби. Про прив'язаність людини до одного місця тут не могло бути й мови.

Та, на думку С.Соловйова, найперше впадає у вічі мандрівнику по Європі те, що Західна Європа кам'яна, а Східна Європа дерев'яна. Звідси — історик шукає причин кочового способу життя на європейському Сході. «При відсутності, — пише він, — різноманітності, різкого розмежування місцевостей нема таких особливостей, котрі би діяли сильно на творення характеру місцевого народонаселення, робили для нього тяжким залишення батьківщини, переселення» [199, с. 249]. Мабуть, ці особливості разом з іншими чимало спричинились до того, що нині десь 25 млн. росіян опинились за межами Російської Федерації, що підтверджує думку С.Соловйова.

Дерев'яне житло формувало спосіб життя в усіх сферах. Насамперед воно не сприяло впевненості в завтрашньому дні, бо достатньо було іскри, аби перетворити весь дім у

купу попелу. Окрім того, в самому домі не було чогось цінного, за чим можна сумувати чи жаліти. Як наслідок, люди втікали з дому, села чи міста, втікали від татарина, литовця, тяжких податків, дурних чиновників. Та, як зазначає історик, «брести нарізно не було по чому, бо скрізь можна було знайти одне й те ж, скрізь Руссю пахло» [199, с. 249].

Відсутність каміння й роз'єднання людей впливали на церковну архітектуру. Церкви будувались окремими багатими людьми; їх було багато, але вони не відрізнялись величністю, як храми в Західній Європі. Сама Москва мала сільський характер столиці землеробської держави.

Не відрізнялись від Москви й інші міста московської землі. Багатолюдних міст не було. Церкви ставились окремими людьми і не могли бути ні пишними, ні великими.

За царську службу не виплачувались гроші, а роздавались землі, що вимагало прив'язання селян до землі. Так, до речі, було і в нашому столітті, коли всупереч закону колгоспний селянин не мав права вийти з колгоспу. Однак такий примус не сприяв підвищенню продуктивності праці в сільському господарстві: земля виснажувалась, техніка знищувалась, хліба не вистачало — і його доводилось закуповувати за кордоном, у країнах, в яких умови для сільськогосподарського виробництва набагато гірші.

У Московії панувало страшенне пияцтво, яке не осуджувалось населенням. С.Соловйов бачить його причини у тих умовах життя, в яких знаходились жителі Росії. Він пише, що «людині для відновлення урівноваження сил своїх доконечно покидати інколи буденні, щоденні заняття і переноситись в інший світ, перемінити заняття і стан духа» [199, с. 344]. Однак різні люди відриваються від буденності неоднаково. Для освіченої людини в цьому нема жодних проблем: вона легко і природно переходить від однієї діяльності до іншої, а окрім того, для неї відкриті багатства довоколишнього світу. На противагу їй неосвічена людина в умовах бідного життя шукає забуття за допомогою штучних засобів (алкоголю, опію тощо). Що говорити про простих смертних, якщо так любив «забуватись» сам цар Олексій Михайлович, котрий для забави споював бояр і думних дяків.

Протидіяти цьому могла освіта. Та в Московській державі не було можливостей для навчання, тому молоді «великоросіяни» змушені були ще в XVII ст. звертатись до українських учителів. Однак московське духовенство боялось конкуренції, бо молодь навчалась у «малоросійських монахів» латині та грецької мови і, звичайно, таке духовенство не могло рівнятись з освіченими юнаками. Аби протидіяти цьому, воно вдавалось до таких «аргументів»: звісно, що київські монахи разом з латинню навчають різних ересей. Та мало того, що російські люди навчаються Бог знає чого в Москві у «малоросійських монахів, хочуть ще їхати до Києва, там навчатись, у самому гнізді (підкреслюю.— О.Г.) цієї латині» [199, с. 327]. Таке ставлення до українських вчителів було ще за Олексія Михайловича, цебто до так званого «возз'єднання». Не змінилось воно й пізніше, аж до царювання Катерини II [222, с. 99]. Зіткнення між старими й молодими вчителями спричинились до розколу в московській Церкві, що залишив глибокий слід на російському суспільному житті.

Пияцтво не могло залишатись поза увагою чужинців. Як пише С.Соловйов, чужинці повторяли: «Нема країни в світі, де би пияцтво було таким загальним пороком, як у Московії. Всі, незалежно від звання, статі й віку, духовні і світські, чоловіки і жінки, молоді й старі, п'ють горілку постійно, перед обідом, після обіду і під час обіду» [199, с. 330].

Вище духовенство занепокоїлось, бо пияцтво охопило також «духовні чини», проникло в монастирі. Не допомогла навіть царська грамота, бо через двадцять років після неї новгородський митрополит вже своєю грамотою забороняє ігуменам, чорним і білим попам, дияконам, старцям і черницям пити в корчмах і валятись п'яними по вулицях.

Окрім відсутності освіти, на громадянське змужвіння молоді впливала негативна батьківська поведінка. Вона не могла протидіяти сваволі й самодурству дітей. Відтак вона відображалась на ставленні дітей до сімейних відносин, а також до природи (тварин, рослин тощо), бо «раб немило-

сердний до підлеглого йому раба чи тварини» [199, с. 347]. Звідси — намагання проявити свою силу у взаєминах із слабшим, бо не було морального стримування, а, навпаки, перед очима щоденно поставав інший приклад. Отож, взаємини в російських родинах були далекі від нормальних. Чоловіки часто били жінок, а жінки чоловіків. Нерідко використовувалась отрута або жінки віддавались у монастирі. За вбивство чоловіка дружину закопували живою в землю і тримали до смерті.

Широко розповсюджувались різні акти насильства, грабунки і вбивства, що, врешті-решт, послаблювало усвідомлення суспільних зв'язків, сили держави і суспільства, покладаючись лише на власну силу й випадок. Так росіянин «звикав жити в лісі, а не в суспільстві й поводитись відповідно до цього» [199, с. 349].

Навіть у самій столиці не було безпеки життя. Середньовічна Московська держава не могла дати захистку мандрівникові, бо знатні бояри чи окольничі утримували цілі сотні челяді, яка звикла харчуватись за рахунок подорожних чи візиторів до свого господаря. Грабунки супроводжувались часто-густо вбивствами. Такого не могло бути на Заході, де прибульцеві надавався гарантований захист у замку.

Хоч москвини заздрили західноєвропейцям, далі від цього не йшли. Що говорити про культуру, коли ще за царя Олексія Михайловича простим людям заборонялось забавлятись музикою, а було наказано спалювати музичні інструменти? Появу музиканта пов'язували з різними забобонами й безчияствами, але на бенкетах у царя від музики не відмовлялись. Такі дві правди!

Москвини бачили, що в інших народів не знали подібної духовної темноти. Волею-неволею доводилось звертатись до чужих вчителів, зокрема із сусідньої України. Серед запрошених був Симеон Полоцький. Проте дуже скоро старі московські вчителі відчули вплив прибульця при царському дворі й почали шукати якихось мотивів для його звинувачення як представника хибного вчення. Сам Симеон

Полоцький писав про тодішніх московських вчителів і священників: «Багато невігласів, котрі ніколи й ніде не були вчителями, наважуються називатись вчителями... насправді це не вчителі, а мучителі. Через те посилилась в людей злість, надмірно розповсюдилось лукавство, ворожба, чаклунство, розбій, злодійство, вбивства, пияцтво і безглузді грища, грабунки, розкрадання і до цього подібне, нарешті й повстання проти влади» [199, с. 373]. У Московській державі священники не вели мирян, а плентались за ними, тому миряни дивились на священника як на «останнього раба», нав'язували йому свою волю. Жодні новинки не допускались: з таких новинок насміхались, вони осуджувались і відкидались.

Яскраву картину допетрівської Московії змалював у праці «Політичні думи» серб Юрій Крижанич, який у другій половині XVII ст. майже 20 років прожив у Москві. «Російська людина, — писав він, — сама нічого не вимудрує, якщо їй не покажуть; книг не має вона жодних ні про землеробство, ні про інші ремесла; вона ледача, не підприємлива, сама собі не хоче добра зробити, якщо силою не буде змушена; мова її збіднена, бідніша від всіх європейських мов, тому не дивно, що розуми наші (московитів.—О.Г.) тупі й задубілі; чого не можемо словом сказати, того не можемо й думою задумати; історії російська людина не знає, жодних політичних розмов вести не може і тому чужоземці ставляться до неї з презирством» [199, с. 377]. Проте серед росіян панував «китаїзм», цебто надмірна самооцінка. «Китаїзм» всотувався в кров з молоком матері: його не позбулись навіть ті, хто міг ознайомитись з європейською наукою. Згадаймо як прояв «китаїзму» характеристику російської мови Михайлом Ломоносовим і порівняймо її з характеристикою Крижанича.

Повною протилежністю до Москви була Україна. Знаний історик і мандрівник Павло Алепський, котрий відвідав нашу землю в середині XVII ст., писав: «... По всій Козацькій землі ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони (українці.— О.Г.) за малими винятками, навіть здебільшого

їх жінки та доньки, вміють читати та знають порядок богослужби і церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт і не дозволяють, щоб вони тинялись по вулицях» [192, с. 27]. Залишається додати, що враження Крижанича про Московію і Павла Алепського про Україну стосуються одного й того ж часу.

Московська грубість і відсутність етикету проявлялись також на міждержавному рівні. Ось що сказав датський король про московських послів: «Якщо ці люди ще до мене прийдуть, то змушений буду побудувати їм свинячий хлів: тому що, де вони постоять, там півроку ніхто не може жити через сморід» [199, с. 377]. Цитуючи ці слова, які привів Ю.Крижанич, Сергій Соловйов пише: «Таку-то сумну картину народного банкрутства в економічному і моральному відношенні накреслив нам слов'янський патріот, котрого не можна запідозрити в байдужості чи зловісті щодо виразок Давньої Росії...» [199, с. 378-379].

У свою чергу московські сановники не знали дипломатичного етикету при прийнятті чужоземних представників вдома. «Щодо чужоземних послів, — пише відомий американський вчений Річард Пайпс, — особливо західних, московський двір любив виявляти підкреслену грубість, неначе намагаючись показати, що в його очах вони представляють правителів нижчого гатунку» [161, с. 106]. Іван IV лише для турецького султана робив виняток.

Ю.Крижанич зазначав, що московити не вміють культурно розмовляти, а, окрім цього, до їх головних пороків відносяться також лінь, пияцтво і марнотратство; від марнотратства походить жорстокість у ставленні до підлеглих — і московити не вміють триматись з гідністю. Від цього в державі панує саволя, невизначеність або ж надмірна жорстокість. «Розплодились, — пише Ю.Крижанич, — в російському народі премерзотні норози, тому перед іншими народами росіяни («русские») виявляються облудливими, невірними, схильними до злодійства, вбивства, негречними в розмові, неохайними. А від чого це походить? Від того, що будь-яке місце наповнене корчмами, заставами, відкупни-

ками, шинкарями, виїмковиками, тайними виказувачами: люди звідусіль і скрізь пов'язані, нічого не можуть вільно робити, працею рук своїх не можуть вільно користуватися» [199, с. 377-378]. Все доводиться робити тайно, приховуючись від такої великої юрми гнобителів народу, що самі не отримують належної плати й не можуть гідно виконувати своїх обов'язків, тому шукають користі й беруть подарунки від злодіїв. А ось висновок: ото ж, люди, звикнувши все робити потайки, як злодії, зі страхом, з обманом, забувають про будь-яку честь, стають боягузами на війні, схилиються до всякої нелюдськості, нескромності й неохайності; не вміють вони цінувати честі, не вміють виявляти відмінності поміж людьми» [199, с. 378].

Чималою мірою всі ці пороки, на які вказує Ю. Крижанич, зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми умовами життя. Р. Пайпс пише: «Існувала корінна невідповідність між можливостями країни та її потребами» [161, с. 35]. Для захисту величезної території малозаселеної держави вимагалось численого війська, яке треба нагодувати. Для задоволення такої потреби вихід знайшли у посиленні кріпосного права, хоч в Західній Європі воно вже почало відживати. Так росіяни стали невільниками своїх надмірних територіальних апетитів. С. Соловйов шукає оправдань для такого історичного парадоксу. Він пише: «... У Західній Європі завдяки її вигідному становищу посилилась промислова й торгова діяльність, односторонність в економічному житті, панування нерухомої власності, землі зникло; побіч неї з'явилась рухома, гроші, збільшилось народонаселення, розбагатіло місто і звільнилось село. А на сході створилась держава при найневигідніших умовах, з величезною об'ємністю і малим народонаселенням, яка потребувала великого війська, змушена бути військовою, хоч зовсім не войовнича, зовсім без завойовницьких прагнень, яка мала на увазі лише постійний захист своєї незалежності і свободи всього народонаселення, — держава бідна, землеробська, і як тільки взаємини в ній між частинами народонаселення почали визначатись за головними потребами народного і держав-

ного життя, то вона і показала відоме в подібних державах явище: озброєна частина народонаселення годується безпосередньо за рахунок неозброєної, володіє землею, на котрій неозброєна людина є кріпосним робітником» [199, с. 431-432]. Якщо абстрагуватись від відомих неточностей, приміром, про невойовничий характер москвитів з їх політикою «збиральництва земель», доведеться визнати, що в приведеній цитаті С. Соловйов досить правильно показав прямо пропорційну залежність неволі російського народу від величини державної території.

Філософ М. Бердяєв розглянув це питання в дещо іншій площині. «Величезні простори, — писав він, — легко давались російському народові, але не легко давалась йому організація цих просторів у величезній у світі державі, підтримка й охорона порядку в ній. На це пішла більша частина сил російського народу» [20, с. 62]. Потреби такої гігантської держави залишали дуже мало вільного часу, бо все пішло на державну службу. Як наслідок, пише М. Бердяєв: «Росіяни майже не вміють радіти. Нема в росіян («русских людей») творчої гри сил. Російська душа пригнічена безмежними російськими полями і безмежними російськими снігами, вона потопас і розчиняється в цій безмежності. Оформлення своєї душі й оформлення своєї творчості утруднено було для росіянина. Геній форми — не російський геній, він через силу поєднує владу просторів над душею. І росіяни майже не знають радості форми» [20, с. 62-63]. Таке ставлення до форми відбилось на психології росіян. Відсутність радості форми спричинилась до погоні за новими землями, погоні безглуздої і навіть на шкоду своєму народові.

З проблемами території С. Соловйов пов'язує перенесення столиці держави. Хоч захопившись великодержавною концепцією, він підпорядковує їй свої висновки. Заявляти сьогодні, що спочатку столиця держави була в Новгороді, а з нього перенеслась до Києва жоден сумлінний історик не наважиться. Твердження про перенесення столиці з Києва до Володимира — це вже данина ідеологічним схемам

російського імперіалізму. До того ж приписувати Україні властиву Росії відсутність цивілізації, що теж спричинилась до перенесення столиці, — не що інше, як нав'язування історичній науці ідеологічних міфів.

Майже як детективну історію описує, — а не аналізує! — історик С.Соловйов захоплення Сибіру. Якщо вірити йому, то тут йдеться не про «завоювання однією сильною державою інших великих, більше чи менше цивілізованих», бо «ми (росіяни.— О.Г.) бачимо на першому плані колонізацію, зайняття пустинних просторів для мирної праці» [199, с. 498]. Якою була ця «мирна праця» каторжних рабів у сибірських снігах, історик знав, мабуть, дуже добре. Та він насмілився, як справжній колонізатор, зневажати тамтешніх жителів, називаючи їх народцями, що стоять на низькому рівні політичного розвитку, звинувачуючи їх у хижачтві, постійній ворожнечі у взаєминах із сусідами, цебто росіянами. А звідси карколомний і абсурдний висновок, що «в підкоренні ворога тут полягає доконечна оборона від нього» [199, с. 499]. Цікаво, як могли сибірські «народці» загрожувати гігантській Московській державі?

Якщо вже бути коректним, то треба зазначити, що російська експансія йшла не лише в сибірському напрямі. Р.Пайпс зазначає, що в XVI-XVII ст. рідко попадався рік, аби росіяни не вели боїв на своїх південних і південно-східних кордонах. Далі американський вчений додає: «Хоч деякі російські історики схильні вбачати в цих війнах чисто оборонний характер, вони досить часто були результатом натиску російської колонізації» [161, с. 35]. Говорити про якусь цивілізаторську роль Росії в Сибіру нема підстав. Дослідник Ю.Липа нагадує, що за 300 літ у Сибір було заслано мільйон «злочинців,— йдеться про довоєнний період,— що обійшлося державі коло мільярда російських рублів, але від цього не зазнав поліпшення добробут сибірського населення і не побільшала його чисельність» [114, с. 91].

Все це спонукає звернутись до характеристики С.Соловйовим варварського й цивілізованого суспільства. Він

висловлює думку, що діяльність Петра I «виражала великий переворот, великий рух у житті народному, прагнення відокремитись від засад суспільства варварського і засвоїти для себе засади суспільства цивілізованого» [199, с. 621]. Основною ознакою варварства історик вважає прагнення жити за чужий рахунок, користуватись плодами чужої праці, не працюючи самому. «Наша Росія, — пише С.Соловйов, — була саме хвора цією присутністю в ній варварської засади, засади зашкарублості, яка породжувала прагнення жити чужою працею і, в свою чергу, підтримувалась цим прагненням» [199, с. 622]. Щоправда, далі він заперечує собі: «Але якщо сильні були риси варварства в давньому російському суспільстві, то суспільство все ж не було варварським: це проявлялось у постійному поступальному русі при всіляких переполах, у розумінні тих недугів, від яких повинне звільнитись для дальшого історичного руху» [199, с. 622]. Проте таке оправдання нічого не дає, бо, врешті-решт, воно має цілком визначену мету: прославити Петра I як «трудівника на троні».

Далі С.Соловйов пише, що у «варварського народу всі його члени — воїни, а всі воїни — раби» [199, с. 629]. А перед цим він визнавав: «Бідність держави і доконечність утримувати величезне військо, захищати величезну покордонну лінію, відбиватись з усіх сторін від ворогів — ось дві тяжкі умови життя Московської держави» [199, с. 628].

Високо оцінюючи діяльність Петра I, який намагався витягти Росію з варварства, С.Соловйов не може замовчати того, що його перетворення ще більше погіршили моральний стан суспільства. В чому суть? До того часу суспільство перебувало в застої, воно не рухалось. Петрівський переворот послабив старі суспільні зв'язки, а ще цей час лише продовжував і посилював коливання і смуту, започатковану змінами в церковному житті в другій половині XVII ст. Церковний розкол спричинився до посилення байдужості до церкви серед мас, чого не зумів виправити Петро I світськими насильницькими методами.

Насправді Петро I не міг витягти Росії з варварства, бо сам

перетворював її варварськими методами. Він не визнавав жодних заборон ні в середині своєї держави, ні щодо інших народів. Про це писали навіть росіяни. Історик В.Ключевський висловився однозначно: «Реформа Петра була боротьбою деспотизму з народом з його задубілістю. Він сподівався грозою влади викликати самодіяльність в уярмленому суспільстві і через рабовласницьке дворянство насадити в Росії європейську науку, народну освіту як необхідну умову суспільної самодіяльності, хотів, щоби раб, залишаючись рабом, діяв свідомо і вільно». [88, т. 4, с. 203]. Петро I не мав жодних почуттів до Західної Європи, бо бачив недоброзичливість її народів у ставленні до Росії. Сам він прагнув лише використати Європу, насамперед її технічні досягнення. Ось що він сказав: «Нам треба Європи на кілька десятків літ, а потім ми до неї повинні повернутися задом» [88, т. 4, с. 196]. Учений Іван Лисяк-Рудницький чітко протиставляє мету Петра I і його засоби. «Реформи Петра I, — наголошує він, — друга після опричнини «революція згори» в російській історії — не змінили нічого істотного у структурі держави й суспільства. Щоправда, перетворення Московського царства на Російську імперію дало останній фасад — але не більше як фасад, — тогочасної європейської абсолютної монархії. Проте було б колосальною помилкою не бачити корінних різниць між європейським абсолютизмом XVI-XVIII століття і російським самодержавством» [117, т. 1, с. 215-216].

Вчені простежили прямий зв'язок не лише петрівських реформ з опричніною, а й з більшовизмом. «Комунізм, — писав М.Бердяєв, — у період сталінізму не без підстави може уявлятися продовженням справи Петра Великого» [19, с. 120]. А І.Лисяк-Рудницький підкреслював: «Навіть поверховий спостерігач не може не бачити, що між такими постатями, як Петро Великий і Сталін, існує внутрішня духовна спорідненість. Ряд характеристикних рис деспотичної монархії Миколи I віднаходимо в сучасній Радянській Росії. Чи обожнювання Сталіна не нагадує старомосковського цезаропапізму?» [117, т. 2, с. 321-322]. Доречно нагадати,

що нинішні російські націоналісти звинувачують Петра I в захопленні Заходом, яке, врешті-решт, начебто призвело до більшовицького перевороту в 1917 році.

Петрівські реформи викликали «нерозуміння» в народі й навіть, за словами історика В.Ключевського, «глуху протидію в народній масі», бо вони, по-перше, довели до найвищого рівня напруги примусову працю народу на державу, а, по-друге, сприймалися як незрозуміле ламання вікових звичаїв, старовинного укладу російського життя, що освячувався народними звичками й віруваннями [88, т. 4, с. 207]. Не випадково в народному середовищі виникли легенди про Петра I як про царя-самозванця та царя-антихриста, що посягав на чистоту рідної віри й рідних звичаїв. Це ще раз підтверджує правильність висновку, що нема підстав до того, щоб «Росію зараховувати до Європи» [245, с. 131].

У цьому розумінні наша батьківщина докорінно відрізняється від Росії. «Україна, — писав І.Лисяк-Рудницький, — ніколи не пережила доби насильного і раптового «узахіднення», аналогічної з царюванням Петра в російській історії. І в цьому аж ніяк нема нічого дивного. Країна, що від своїх початків була суттєво європейською, — і в цьому значенні «західною», — не потребувала асимілюватися до Європи шляхом наглої, революційної перебудови» [117, т. 1, с. 2]. Саме Україна була для Росії першим «вікном у Європу» ще до Петра, підготувавши ґрунт для його реформ [117, т. 1, с. 72]. В історії духовної школи петрівська реформа сприймалась за «українізацію» в прямому й буквальному значенні слова [222, с. 98]. Говорити про якийсь культурний вплив Росії на тогочасну Україну нема жодних підстав, адже вже за Петра I московський патріарх Адріан сам не мав освіти.

Та тогочасні московити дивились на українців як на чужий народ. У Московському царстві все, що неподібно до тамтешніх звичаїв, сприймалось як еретицтво й зрада православ'ю, чужоземці не вважались людьми, а якимись нечестивими істотами, з якими в піст не личить навіть розмовляти [112, с. 32]. Можна уявити собі, як ставились

московити до того, що на архієрейських кафедрах почали осідати українці. Незадоволення московського духовенства передавалось неосвіченій масі.

Ненависть росіян до українців відверто проявлялась ще в середині XVIII ст., коли наші земляки трактувались як «черкасишки ні на що не здатні» [199, с. 327]. Свою ненависть до українців переносили на школи, які засновувались у Московії нашими земляками. Тут дивились на людей, а не на справу. Ще за царя Олексія Михайловича, прозваного «тишайшим», українців ототожнювали з поляками й вимагали від них відокремитись від поляків «як вірою, так і чином» [61, с. 125]. Сам Петро I не міг йти наперекір цим почуттям неосвіченої туманної маси, тому після смерті патріарха Адріана патріарший престол залишився незайнятим, а Стефан Яворський, який мав найбільше підстав осісти на ньому, став лише «блюстителем патріаршого престолу».

С.Соловйов говорить про заслуги Петра I перед своїм народом. Та історик лукавить, коли пише про «приклад правильного погляду, правильного почуття, за яким Петро вказав нам (росіянам. — О.Г.) природних союзників серед народів одноплемінних» [199, с. 583]. Якщо російський історик, за московською традицією, вважає одноплемінним народом українців, то факти говорять протилежне, а він сам собі суперечить, згадуючи про них.

Однак С.Соловйов залишається вірним собі, коли йдеться про ставлення росіян до українців. Цей «одноплемінний народ» він малює найчорнішими фарбами. Виявляється, що «Малоросія показувала хаос» — і лише російський цар міг навести в ній порядок. За словами історика, в Україні «всі були незадоволені, всі надсилали скарги, виказували один на одного Москві» [199, с. 581]. Історик зазначає, що незадоволення спричинилось внутрішніми, а не зовнішніми умовами. Звичайно, С.Соловйов замовчує про те, яку роль в цьому хаосі зіграла сама Москва і чому українці «кидались то до поляків, то до турків». «Після Богдана Хмельницького, — пише він, — не було гетьмана, котрий би

не зрадив або не був звинувачений у зраді своїми ж — інтриги, виказування не мали кінця» [199, с. 581].

Такі слова змушують до певних роздумів. По-перше, в них віддзеркалене ставлення росіян до українців, що потім підхоплюють більшовики: українцям, мовляв не можна вірити, бо вони завше зрадять. По-друге, історик чомусь «забуває», що інтереси України й Москви не збігались, як не збігаються й нині. Чи не варто було б згадати, що ця «зрада» українців насправді була, з одного боку, відповіддю на зрадницьку політику Москви щодо України, а з другого, спровокована насаджуванням серед українців традиційних московських порядків, практики виказування. «У Московській Русі і в часи імперії, — пише Р.Пайпс, — поголовне здиство чиновництва було симптомом глибокого недуга — беззаконня, відданим супутником котрого воно є завжди» [161, с. 375]. Історик Н.Карамзін вважав, що «якби відповідати одним словом на питання: що робиться в Росії, то довелось би сказати: крадуть» [161, с. 375]. По-третє, С.Соловйов замовчав, що російського царя «зраджували» не лише всі гетьмани після Богдана Хмельницького, але й сам Хмельницький. Великий гетьман бачив віроломність Москви й намагався незалежитись від неї, ставлячи на перше місце українські національні інтереси.

У такому розумінні політика гетьмана Івана Мазепи на союз із шведами була продовженням політики Богдана Хмельницького, спробою реалізувати його плани. Хіба має Москва після Андрусівського перемир'я підстави для того, аби звинувачувати українців у «зраді»?

Напередодні розриву з Московією гетьман Мазепа наголошував, що «нинішні договори наші з Швецією суть тільки продовження давніших, а в усіх народах уживаних. Та й що ж то за народ, коли за свою користь не дбає і очевидній небезпеці не запобігає? Такий народ неключимістю своєю подобиться, воістину, нетямущим тваринам, од усіх народів зневажаним» [126, с. 44]. Король Карл XII у прокламації до українського народу проголошував: «І так я обіцяюся і перед цілим світом урочисто присягаюся честю своєю Королівською

після повалення ворога свого поновити землю тую Козацьку, або Руську, в первісному її стані самодержавному і ні від кого в світі не залежному, про що я з Гетьманом вашим Мазепою письмовими актами зобов'язався і ствердив, а гарантувати їх узяти-ся найперші в Європі держави» [77, с.265-266].

Українсько-російські взаємини від лиховісного 1654 р. ще і ще раз підтверджують, що Москва не дотримувалась взятих на себе зобов'язань, заперечувала органічне право українського народу на національне самовизначення, грубо втручалась у внутрішні справи України, вдавалась до фальсифікації Переяславської угоди вже після смерті Богдана Хмельницького. Коли помер Іван Скоропадський, Петро I заборонив вибори гетьмана на тій підставі, що начебто не знає надійної людини для такої посади [199, с.582]. Який цинізм, адже стаття 6 договору між Москвою та Україною встановлювала, що гетьман обирається без царського дозволу. «Борони Боже,— записано в ній,— смерті на пана гетьмана,— бо кожна людина смертна, без цього не може бути,— щоб Військо Запорізьке саме між собою гетьмана вибирало та його царську величність повідомляло; щоб це його царській величності не у гнів було, бо це давній військовий звичай» [102, с. 300]. С.Соловйов замовчує, що в цьому проявилось грубе порушення Переяславської угоди з боку Петра I.

Москва втручалась не лише в справи України. Петро I не міг оминати нагоди, аби брутально втручатись у внутрішні справи обессиленої на той час Польщі начебто для того, щоби «звільнити православних жителів західної Росії від польських утисків» [199, с. 552]. Його комісар Рудаковський поводився безцеремонно. Хоч польський уряд вимагав відкликати комісара, цар зігнував таке звернення. Стара московська традиція: визнавати лише силу.

Незважаючи на те, що нині російські націоналісти звалюють на Петра I всі наступні біди, його діяльність була переломною для Московської держави. Перемога в Полтавській битві виводила її в число впливових держав. Цьому особливо сприяла поразка України, чим зразу

скористався цар. Через 13 років після Полтавської битви Росія стане імперією, цебто поставить себе на однаковий рівень у тодішній Європі з Священною Римською імперією. Не лише перед самою Росією, а й перед іншими народами постало питання: «яке місце посяде ця нова держава, в яких взаєминах буде вона з іншими державами; яких засад дотримуватись у своїй політиці, чим керуватись у дружбі й ворожнечі?» [199, с. 546].

Не викликає сумніву, що поява Російської імперії стала переломним пунктом в європейській, а відтак і в світовій історії. На жаль, для зміцнення Москви внесли чималу лепту українці: без України Російської імперії не було б. Українці мали блискучі шанси для того, аби після Конотопської звитяги в 1659 р. не лише звільнитись від московського поневолення, яке добре проявилось за п'ять років після Переяславської угоди, а й створити нову ситуацію в Європі. Проте ці шанси не були використані. Від слави під Конотопом [119, с. 80] українці дійшли до ганьби під Полтавою лише за піввіку.

Історик С.Соловйов має рацію, коли пише, що в Західній Європі «дуже погано знають російську історію» [199, с. 695]. Залишається додати що не лише в Західній Європі. Від її незнання чи, точніше, від неправильних висновків з неї найбільше страждала Україна. В чому ж причини цього незнання? Гадаю, що в чужих землях дивляться на тютчевські слова, що «розумом Росії не зрозуміти, аршином спільним не зміряти», як на поетичну гіперболу, не бачать у них суті російського національного характеру. По-перше, прикладаючи до Росії «спільний аршин», забувають, що вона не може бути розглянена в системі координат цивілізованого світу, бо для неї не існує якихось правових норм чи міжнародно-правових зобов'язань. Росія дотримується договорів з іншими державами доти, доки не має сили їх порушити. Сподіватись на якісь гарантії від неї можуть лише ті, хто не знає, з ким має справу. По-друге, при ставленні до Росії нерідко нехтується генетичний підхід. Її партнери чи сусідні народи вважають, що наступний режим буде інший, ніж

попередній, наступний володар буде ближчий до цивілізованого світу. Як наслідок партнери і сусіди Москви завше зазнають поразки, бо вони живуть у полоні ілюзій, а не жорстокої реальності. Московська етнопсихологія давалась і дається взнаки: вона не може бути змінена за один день.

Україна вже не раз гірко поплатилась за свої ілюзії щодо Росії, але не винесла з цього належних уроків. Переяславська ілюзія не навчила українських демократів у 1917 році. М.Грушевський тоді писав: «Українці в політичній справі хочуть утворити широку національно-територіальну автономію України в складі федеративної Російської республіки» [45, с. 121]. Чого хотіли українці, того не хотіли росіяни, прийняті імперіалістичним духом. Ілюзія 1917 р. не стала уроком для українського керівництва після розпаду СРСР: воно повірило, що постгекачепістська Росія твердо вийшла на дорогу демократичного розвитку, — і знову розчарування.

Таких висновків після гекачепістського перевороту не зробили й інші держави. «З розпадом, — пише М.Малецький, — Советського Союзу не відійшла, однак, в минуле й забуття ідея великої імперіальної Росії. Вона залишилась живою між більшістю владної еліти, та не без опертя і підтримки західного світу» [129]. Російська армія, вчорашні кадебісти, російське православ'я, колишні більшовицькі активісти і навіть «демократи» — ось ті сили, які прагнуть відновити імперію. Західні держави плекали ілюзію, що існування великої Росії буде в їхніх інтересах, — і їм довелось розчаруватись. На щастя, нинішнє розчарування в Росії прийшло на Заході дуже скоро. Чеченська авантюра показала перед цілим світом агресивну суть «демократичної» Росії.

Розділ II

Більшовицький імперіалізм

Гене́за московського імперіалізму пов'язана з утвердженням Москви як «збиральниці» земель колишньої Золотої Орди і поневолених нею держав. Першим кроком до цього була монголофільська політика московських князів, котрі не визнавали жодних моральних пересторог, жодних законів і спирались на засади азіатського деспотизму. Ідеалом правителя для населення такої держави був цар Іван Грозний, а пізніше — Петро I. Не випадково цих двох самодержців найбільше любив третій московський деспот — Сталін.

За часів сталінського правління і при його наступниках нав'язувалась лєнінська концепція імперіалізму. Ось як передається її суть в одному з академічних видань: «ІМПЕРІАЛІЗМ. 1. Остання, найвища стадія розвитку капіталізму, в яку він вступив наприкінці XIX - на початку XX ст. і для якої характерним є панування монополій, боротьба між великими державами за джерела сировини, ринки збуту, чужі території тощо... 2. Капіталістичні держави на цій стадії капіталізму або їх керівна верхівка, що проводить загарбницьку політику...» [194, с. 20]. При такому трактуванні випадає основне, цебто зв'язок «імперіалізму» з імперією, що визначається як «велика монархічна держава, на чолі якої стоїть імператор» та «велика імперіалістична держава, що, як правило, має колонії» [194, с. 21].

Напевне, при розкритті суті імперіалізму треба виходити з останнього визначення імперії. Тоді його можна трактувати як політику великої держави, спрямованої на загарбання чужих територій і перетворення їх у колонії.

2.1. Більшовизм як різновид московського імперіалізму

Остаточне оформлення московської імперії відбулось у часи Петра I і Катерини II. Перенесення столиці з Москви до Петербурга офіційна історіографія пояснювала як намагання зміцнити пробите «вікно в Європу». Та, напевне, в

цьому проявилась ще важливіша мета, зумовлена потребою підтвердити початок нової епохи в історії Росії, яка намагалась порвати зі «стариною» і для цього навіть змінила свою назву. Зміна назви не вела до зміни суті імперії. М.Бердяєв вказував, що, незважаючи на свій національний склад, російська імперія «не може розглядатись як механічна мішанина народностей,— вона російська («русская») за своєю основою і завданням у світі» [20, с. 144].

Російський імперіалізм має свої особливості, що відрізняють його від імперіалізму західноєвропейського. Такі особливості властиві всім його різновидам (царському, більшовицькому і постгекачепістському, або «демократичному»), що надавало завше рис надмірної бруталності як імперіалізму азіатському.

По-перше, держави Західної Європи завойовували свої колонії далеко за морями. В цілому вони впливали позитивно на розвиток тих заморських володінь. Росія, на противагу їм, приєднувала колонії до метрополії, розрісшись до того, що навіть продала за безцінь одну з них (Аляску), бо не була спроможна утримати її. Про якусь культурну місію метрополії щодо колоніальних володінь на просторах Європи та Азії не могло бути й мови. Серед московських колоній були такі, що стояли набагато вище від метрополії за рівнем свого культурного розвитку (наприклад, Україна). Щодо народів Півночі Росія спрямовувала свої зусилля не на те, аби їх підняти на вищий рівень, а воліла їх ліквідувати фізично.

По-друге, московський імперіалізм впливав із самої суті психології росіян. «Широчінь російської («русской») землі і широта російської («русской») душі придушували російську енергію, відкриваючи можливість руху в бік екстенсивності» [20, с. 64]. В той же час західноєвропейець «звик покладатись на свою інтенсивну енергію й активність» [20, с. 65]. Загарбання чужих земель для Росії не було нічим обгрунтованим.

По-третє, парадоксальність московського імперіалізму в тому, що він перетворював у колоніальних рабів не лише поневолені народи, а й частини свого власного народу, особливо в Азії. Така політика сприяла формуванню значних

відмінностей у росіян, що опинились на загарбаних землях. Юрій Липа писав: «Змінюється і характер тих людей, що приходять до Сибіру. Уже в підсвідомості сибіряка існує переконання, що він живе не в батьківщині того народу, з якого вийшов. На тій батьківщині зісталась держава, література, політичне життя. Йому ж, навіть не раз чистому москвині, не вдається побороти в собі бажання продовжувати творчу працю свого племені, але не в старих формах, а в нових, що більш відповідають його новій обстановці» [114, с. 62].

По-четверте, як вже зазначалось, народи європейських колоній Росії за своїм культурним рівнем були вище від росіян. Їхні представники мали визначальний вплив на розвиток культури імперії. Антиномійність Росії, про яку писав М.Бердяєв, проявилась і в її духовності. Російська інтелігенція, яка збагатила світову культуру геніальними творами, відділялась завше від народу «китайським муром», залишала його в лабетах середньовічної дикості, яку він ніс у загарбані країни.

По-п'яте, московський імперіалізм зрісся з ідеологією своєрідного варіанту православ'я, яке за своєю суттю було царслав'ям і яскравим втіленням цезаропапізму. Московський царат претендував на роль керівника всього православного світу. Зрісшись з державою, РПЦ мала найсприятливіші можливості для впливу, не відкидаючи й підкупу владик інших православних Церков. Водночас, на противагу західноєвропейському імперіалізму, московський імперіалізм насаджував не лише національний, а й жорстокий релігійний гніт.

Московський імперіалізм ґрунтується на відповідній національній ідеї, започаткованій у доктрині «Москви — Третього Риму» ченця Філофея Псковського, розвиненій у Третьому Інтернаціоналі атеїста В.Ульянова і продовженій у концепції «особливої ролі» Москви в світі охристиянізованого компартократа Б.Єльцина. В основі цієї ідеї завжди лежав месіонізм. Український вчений Роман Кісь визначив п'ять ознак цього месіонізму: телеологізм, профетизм, есхатологізм, хіліастичність, максималізм [86, с. 61].

Звернемось до характеристики цих ознак, яку дає їм згаданий автор. Телеологізм означає, за твердженням адептів російської національної ідеї, усесвітнення ролі Росії. Змінювались нюанси, а не суть. У дореволюційні часи ця ідея пов'язувалась з задумом Божим; більшовики розглядали її, виходячи з неминучості побудови «світлого майбутнього», початок якому заклав листопадовий переворот у 1917 році; постгекачепістські лідери спочатку бачили її в диктаті своєї держави в новоімперській СНД, а тепер — у ролі світового жандарма. Профетизм втілюється в специфічному «пророчому» тоні «обґрунтування» російської національної ідеї від ченця Філофея до нинішніх імперських ідеологів, які домагаються увічнити місце Росії «під сонцем». Звідси прямий вихід на есхатологізм як переконання у великому майбутньому Росії для оновлення всього людства. Хіліастичність московського месіанства віддзеркалюється у вірі про можливість збудувати самою Росією чи під її проводом «тисячолітнє царство», в якому пануватиме цілковита справедливість і соціальна гармонія. Йдеться про лєнінську концепцію світової комуністичної революції, горбачовське нове політичне мислення та єльцинську доктрину світового жандарма. Максималізм зводиться до гіпертрофованих претензій, які могли б окрилити імперського раба, навіть йому переконання про «переваги Росії» над іншими країнами в світі.

Від російської національної ідеї з такими ознаками не відмовлявся жоден з керівників Росії від часів ченця Філофея до часів Бориса Єльцина. Не були винятком і більшовики, що репрезентували найбрутальнішу форму російського нігілізму.

Більшовизм ґрунтувався на московських традиціях деспотичного управління, які успадковані від правителів Золотої Орди. На словах захищаючи народ, він вже після приходу до влади заперечив демократію в будь-якій формі і накинунув чекістську диктатуру, що не йшла в порівняння навіть з розгулом царських інквізиторів у найчорніші часи.

Хоч марксизм виник за межами Росії, він набув у формі більшовизму-ленінізму російського, азіатського характеру і наблизився до слов'янофільських ідей. Більшовики знову

перенесли столицю з Петербурга до Москви, що відповідало ідеям слов'янофілів. Москва в більшовицькій доктрині виступала як майбутнє всього людства, що неминуче прийде до комунізму. Шлях до нього веде через деспотичну бюрократичну державу, яка начебто спроможна перетворити все суспільство за сконструйованими схемами. Крайній етатизм — такий характер більшовицького комунізму в Росії, що відтак експортувався в інші поневолені країни; він повністю збігався з традиціями російської державності. За своєю ідеологічною конструкцією радянське більшовицьке царство уподібнювалось до московського православного царства. Імперіалістична ідея про «Москву — Третій Рим» трансформувалась в ідею Третього Інтернаціоналізму, а марксистський месіанізм пролетаріату — в месіанізм російського народу.

Ототожнення російського народу з світовим пролетаріатом мало зворотний бік: в пропагандистських штампах Захід майже повністю ототожнювався з буржуазією й капіталістичним «рабством». Отже, за такою логікою більшовицька Росія трактувалась як вітчизна робітників цілого світу, яких у часи Маркса буржуазія «позбавила» вітчизни.

Фактично між соціалістичним (пролетарським) інтернаціоналізмом і російським (радянським) патріотизмом ставився знак рівності. Таким чином, захист «першої в світі соціалістичної держави» розцінювався як патріотичний обов'язок робітника в будь-якій державі світу. М.Бердяєв писав: «У Росії виростає не тільки комуністичний, а й радянський патріотизм, котрий є просто російський патріотизм. Але патріотизм великого народу повинен бути вірою у велику і світову місію цього народу, інакше це буде націоналізм провінційний, замкнутий і позбавлений світових перспектив. Місія російського народу усвідомлюється як здійснення соціальної правди в людському суспільстві, не лише в Росії, а і в усьому світі. І це згідно з російськими традиціями» [19, с. 120-121]. І далі: « Російський («русский») комунізм, якщо поглянути на нього глибше, в світі російської історичної долі, є деформація російської ідеї, російського месіанізму і універсалізму, російського шукання царства правди, російської ідеї, що прийняла в атмосфері війни і розкладу

звироднілі форми. Але російський комунізм більше зв'язаний з російськими традиціями, ніж про це думають, традиціями не лише добрими, а й дуже поганими» [19, с.126].

XX століття підтвердило, що російський більшовизм відрізняється від гітлерівського нацизму лише словесним оформленням, а не суттю. Вони мають такі спільні засади: тоталітарна держава, державний капіталізм, націоналізм, вождизм, месіанізм і мілітаризм. Проте ці два різновиди тоталітаризму не могли мирно співіснувати. Спроби сталінсько-гітлерівського кондомінату в світі виявилися тимчасовими: протилежність (чи, точніше, збіг) тодішніх московської і німецької імперських ідей, мета яких проявилась у прагненні до встановлення світового панування призвела, врешті-решт, до кривавої війни. М.Бердяєв передбачав її загрозу. Він вважав, що «поразка радянської Росії була би і поразкою комунізму, поразкою світової ідеї, котрою провіщає російський народ» [19, с. 119].

Історія пішла іншим шляхом. Спочатку зазнала поразки ідея комунізму в державах Європи, а відтак — більшовицька імперія. Та не викликає сумніву, що висновок М.Бердяєва відповідав конкретно-історичній ситуації 30-х — 40-х років. Якби більшовицька Росія програла війну, то комунізм зазнав би нищівного удару у всесвітньому масштабі.

М.Бердяєв признається, що ідеологічно не сприймає радянської влади, бо це «влада, яка заплямувала себе жорстокістю і нелюдськістю, ціла в крові, вона тримає народ у тяжких лещатах» [19, с. 120]. Незважаючи на те, російський філософ погоджується підтримати цю криваву владу, бо вона — «єдина влада, яка виконує хоч якийсь захист Росії від небезпек, котрі їй загрожують» [19, с. 120]. Як бачимо, російська національна ідея приводить логічно Бердяєва на позиції захисників більшовицької імперії як спадкоємниці монархії Романових. Чи не варто над цим задуматись нині, коли, з одного боку, навіть російська демократія набуває дуже часто відверто імперіалістичного характеру, а частина ще не консолідованих в єдину націю українців підпорядковує національну ідею задоволенню сьогоднішніх соціальних потреб? Бердяєв критикує більшовицьку ідею лише з соціального погляду. Коли ж заходить

про Росію як вітчизну, то тут він залишається російським шовіністом та імперіалістом.

Відштовхнувшись від бердяєвського підходу до російського патріотизму, логічно доходимо висновку, що форсоване «формування» нової історичної спільноти під назвою «радянський народ» було нічим іншим як продовженням у новій формі русифікаторської політики царизму. Чого не зміг зробити російський цар, те хотіли зробити московські більшовицькі диктатори. Поставлена мета виправдовувала посилення репресій. На думку Бердяєва, «Ленін не був ще диктатором у сучасному сенсі слова. Сталін уже вождь-диктатор у сучасному фашистському смислі. В об'єктивному своєму сенсі процес, який відбувається, є процес інтеграції, збирання російського («русского») народу під прапором комунізму» [19, с. 120].

Російські більшовики поєднали національну ідею з наївним аграрним соціалізмом, який завше був властивий російському селянству, і видали цю суміш за марксизм XX століття, назвавши його ленінізмом. Більшовики мали свого попередника ще в 40-х роках XIX століття в особі Белінського. «Для того, аби ошчасливити більшу частину людства, — передає його думки М.Бердяєв, — можна стягти голови хоч би сотням тисяч. Белінський — попередник більшовицької моралі. Він говорить, що люди так дурні, що їх насильно треба вести до щастя. Белінський признається, що, ставши царем, він був би тираном для справедливості. Він схильний до диктатури» [19, с. 34-35].

Органічний зв'язок більшовизму з ментальністю російського народу обгрунтовував Степан Бандера. Він застерігав від ілюзій, які розповсюджувались у повоєнний час серед частини емігрантів. На думку цих емігрантів, «московська нація, московський імперіалізм і більшовизм — це три окремі, а не органічно зрослі між собою явища», «ворогом для всіх інших народів є сам большевизм» і «в боротьбі проти нього можна мати російський народ за союзника» [15, с. 276]. Теоретик українського революційного націоналізму не протиставляє названих категорій, а показує їхній взаємозв'язок. Для нього не існує абстрактного імперіалізму, а «імперіалізм російського народу», який залишається незмінний за сут-

тю, хоч змінює форми і методи. У цьому російський (чи московський) імперіалізм не відрізняється від будь-якого іншого. «Його суттю є безнастанне намагання підкорити собі інші народи та за рахунок їхнього визиску й знищення постійно збільшувати свою силу, засяг свого володіння, розріст московської нації та її імперії» [15, с. 509]. Отже, йдеться про те, що московський імперіалізм, по-перше, ґрунтується на експлуатації чужих націй, доводячи їх до знищення; по-друге, загарбання має яскраво виражену мету: посилення і могутності, збільшення чисельності власної нації та розширення території. В цьому більшовицький імперіалізм виступає як один з різновидів московського імперіалізму.

Водночас більшовицький імперіалізм маскується під пролетарський, соціалістичний інтернаціоналізм, чим намагається продемонструвати відчуженість від дореволюційного московського імперіалізму і навіть його протилежність. Справді більшовицький імперіалізм дуже складний феномен. На нашу думку, можна виділити його чотири сфери.

Спочатку більшовицький імперіалізм проявився як радянський імперіалізм. Географічно він охоплював майже повністю територію колишньої царської Росії, а відтак приєднав до себе й деякі інші краї, зокрема західноукраїнські землі, що до 1918 року входили до складу Австро-Угорської імперії. Для завоювання симпатій неросійських народів більшовицькі лідери задекларували визнання за всіма ними права на самовизначення аж до утворення незалежних держав. Насправді зразу після листопадового перевороту 1917 року вони почали облутувати формально суверенні радянські республіки різними договорами і фактично підпорядковувати їх радянській Росії. В 1922 році було проголошено відновлення імперії під назвою «Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Проте вже в конституції СРСР договір про його утворення, який, до речі, не був ратифікований жодною з чотирьох тодішніх «союзних» республік, зазнав істотних змін. Дуже скоро розпочалась реколонізація України, Білорусі, республік Закавказзя та інших. Повнота влади перейшла до більшовицької партноменклатури, політику якої в «союзних»

республіках проводили слухняні функціонери. На практиці Москва жодного суверенітету цих республік не визнавала. Вже після смерті Сталіна була перетворена в автономну «союзна», а отже, суверенна за конституцією Карело-Фінська Радянська Соціалістична Республіка.

Крім цієї першої сфери більшовицького імперіалізму, після Другої світової війни виникла друга сфера. «Визволивши» від німецької окупації деякі європейські країни, радянська Москва намагалась перетворити їх у так звані країни народної демократії. Хто не підкорявся, той таврувався як фашист. Яскравий приклад маємо в особі югославського диктатора Тіто, який від комунізму не відмовлявся. Як пише Мілован Джілас, «у Тіто сталінське безумство догматика еволюціонувало в усвідомлений прагматизм» [51, с. 381].

Як наслідок сформувався «соціалістичний табір» на противагу західним країнам. Ці держави-сателіти облутувались різними договорами, зокрема втягнулись у Варшавський військовий договір і в Раду економічної взаємодопомоги. Межі цієї сфери більшовицького імперіалізму не були чітко виражені. Розмитість посилилась після того, коли керівництво комуністичного Китаю перестало миритись із статусом «молодшого брата» Москви і його підтримали керівники Албанії. Деякі з комуністичних вождів у країнах-сателітах почали маневрувати. Приміром кубинський диктатор Фідель Кастро, за образним тодішнім порівнянням, був серцем у Пекіні, а шлунком — у Москві. Особливу позицію щодо інших «соціалістичних» країн зайняла Румунія. Хиталось у ставленні до Москви в'єтнамське керівництво.

У цій сфері більшовицького імперіалізму не могло бути уніфікації такої, як у середині СРСР. Найближче до Москви стояла Монголія, фактичним правителем якої за часів Цеденбала була його брутальна дружина-росіянка. Державний статус цієї країни мало чим відрізнявся від статусу радянської «союзної» республіки. Куба, яку Москва прозвала «островом свободи», лавірувала між Москвою і Пекіном. Нарешті, румунське керівництво претендувало на особливе місце в міжнародній політиці, хоч їх країна зали-

шалась членом Варшавського договору і Ради економічної взаємодопомоги.

Безправність країн «народної демократії», що пізніше ярликувалися «соціалістичною співдружністю», проявилась у повоєнний час неодноразово. Найвищого цинізму вона досягла в окупації Угорщини (1956 р) і Чехословаччини (1968 р)

Безцеремонність Москви щодо країн, які попали в другу сферу її імперіалізму, не викликає сумніву в їхньому колоніальному статусі, окрім застережень вище. Для підтвердження звернемось до визначення поняття «колонія» в радянській літературі. В «Українському радянському енциклопедичному словнику» написано: «КОЛОНІЇ — країни або території, що перебувають під владою метрополій», а «МЕТРОПОЛІЯ — капіталістична держава, що володіє колоніями» [217, т.2, с. 118, 388]. Щоправда, можна висунути контраргумент, що СРСР не має підстав називатись капіталістичною країною, але від такого твердження нічого не зміниться.

Як завше, КПРС та її лідери силкувались облагородити свій колоніалізм. У горбачовському варіанті компартійної програми читаємо: «Найповніше взаємини соціалістичного інтернаціоналізму втілились у соціалістичній співдружності. Країни співдружності — учасниці Ради Економічної Взаємодопомоги, Організації Варшавського Договору, — злучені єдністю корінних інтересів і цілей, вузами широкого багатопланового співробітництва, координують свої дії в міжнародних справах. Історія ще не знала такої співдружності країн, де ніхто не має і не може мати особливих прав і привілеїв, де міжнародні взаємини справді перетворились у взаємини між народами, де склались і розвивались плідні зв'язки на різних рівнях — від найвищого партійного і державного керівництва до трудових колективів. Співдружність помножує сили братніх держав у соціалістичному будівництві, допомагає зберегти їх надійну безпеку» [133, с. 129].

Важко сказати, чого в цьому положенні більше — цинізму чи намагання видати бажане за дійсне. Який наслідок від «примноження» сил у «соціалістичному будівництві», ми бачимо на прикладі Східної Німеччини, що відносилась

до найрозвиненіших країн «соціалістичної співдружності». Після ліквідації колоніального режиму на цій території та возз'єднання її з Федеративною Республікою Німеччини, виявилось, що для того, аби їй за рівнем економічного розвитку наблизитись до інших земель ФРН, треба цілих десятиріч.

Московські керівники не приховували мети, для якої створювалась «соціалістична співдружність». У тій же компартійній програмі зазначалось, що «з самої суті соціалізму випливає об'єктивна потреба дедалі більшого зближення соціалістичних країн» [133, с. 129]. Безумовно, під «зближенням» треба розуміти не що інше, як перетворення їх у звичайні «союзні» республіки СРСР. Були навіть приклади, коли «братня соціалістична держава» сама просилась до СРСР, але їй відмовляли тому, що кремлівські керівники не наслідувались передчасно відкривати свої карти.

Суперництво між Москвою і Пекіном змушувало московських лідерів робити гарну міну при поганій грі. Для цього вони знову вдалися до словоблудства, вживши термін «світовий соціалізм». «Світовий соціалізм», — заявляв Михайло Горбачов, — потужне міжнародне творення, він спирається на високорозвинуту економіку, солідну наукову базу, надійний військово-політичний потенціал. Це більше третини людства, десятки країн і народів, які йдуть по шляху всебічного виявлення інтелектуальних багатств людини і суспільства» [133, с. 7]. Така характеристика мала стратегічну мету — повернути на свій бік ті країни, які підтримували Китай.

Водночас кремлівські ідеологи галасували про всесвітньо-історичні перемоги соціалізму, його нові здобутки. До країн «соціалістичної співдружності» вони в один час зарахували Лаос і Камбоджу. Далі — спробували завоювати Афганістан, але безуспішно.

Вербальне будівництво соціалізму дуже скоро показало повну неспроможність. Створена московськими багнетами «світова соціалістична співдружність» розпалась, спростувавши горбачовське твердження про те, що «соціалізм — це реальна можливість, відкрита для всього людства, приклад поривів у майбутнє» [133, с. 7].

Виникнення третьої сфери московського більшовицького імперіалізму пов'язане з розпадом західноєвропейських колоніальних імперій і народженням нових незалежних держав у Африці та Азії. Кремль побачив у цих відсталих країнах, назвавши їх «розвиваючимися», резерв для поповнення своїх колоніальних володінь. Була запущена примітивна схема. У них, мовляв, нема експлуаторських класів, бо експлуаторами були європейці. Отже, вигнавши чужих капіталістів, народи цих країн мають готову соціальну базу для перетворень за зразком СРСР. Спочатку висунули ідею про так звану «національну демократію» в цих африканських і азійських країнах, а відтак пішли далі, заявивши про те, що певна частина їх іде шляхом соціалістичної орієнтації. Ще в 1986 р. кремлівські лідери продовжували вважати: «Широкі перспективи суспільного прогресу відкриває некапіталістичний шлях розвитку, шлях соціалістичної орієнтації, вибраний рядом країн, що визволилися. Їх досвід підтверджує, що в сучасних умовах, при наявному в світі співвідношенні сил розширились можливості раніше поневолених народів відкинути капіталізм, будувати своє майбутнє без експлуаторів, в інтересах трудящих. Це явище великого історичного значення» [133, с. 135-136].

Історія насміялась з цього «великого історичного значення». Лейтенанти і сержанти, які приходили до влади в колишніх колоніальних країнах, проголошували, як правило, себе полковниками, а країну — державою соціалістичної орієнтації. Відтак вони могли сподіватись на допомогу від «братньої» Москви, яку використовували на свій розсуд, будуючи пишні палаци, басейни та інші об'єкти, від яких населення не мало жодної користі. Деякі з африканських лідерів, насамперед ті, хто закінчував військові училища в СРСР і добре знав зовнішню політику Москви, проголошували створення «марксистсько-ленінських партій».

Через якийсь час у країні «соціалістичної орієнтації» міг відбуватись державний переворот, що неодмінно називався революцією, і до влади приходив новий лідер, який звинувачував свого попередника у тяжких гріхах, а себе оголошував єдиним спасителем народу і клявся у відданості «соціалістичному вибору». Попри все це, Москва

квапилась на допомогу новому «ленінцеві». Її не турбувало, що цей «ленінець» був кривавим диктатором і вів війну проти власного народу. Інколи доходило до абсурду: керівники однієї з таких країн зібрали примітивні знаряддя праці, проголосили побудову соціалізму і звернулись до Кремля, аби прийняти їхню країну як «союзну» республіку до СРСР. Москва, звичайно, поздоровляла, але прохань не задовольняла, бо тоді б її колоніальна політика стала очевидною, а обезсилена внутрішніми і зовнішніми суперечностями держава «розвиненого соціалізму» боялась міжнародної ізоляції.

Нестабільність політичної ситуації в молодих африканських і азійських країнах давала про себе знати. Часто-густо їх доводилось вилучати з країн «соціалістичної орієнтації», а їх лідерів, за більшовицькою традицією, таврували як буржуазних переродженців і «махрових фашистських диктаторів». Незважаючи на комічність «соціалістичної орієнтації», її визнавав навіть прагматик М.Горбачов.

Нарешті, четверта сфера московського імперіалізму. Її складали московські агентури в західних державах, що називались марксистсько-ленінськими партіями. Форми залежності цих партій від московських більшовицьких лідерів змінювались. У 1919 р. Москва створила Третій Інтернаціонал (Комінтерн). Компартії, які входили до нього (налічувалось 43), були його секціями. Провідною секцією вважалась ВКП(б). Керівні органи Комінтерну знаходились у Москві. Аби стати секцією Комінтерну, компартія-претендент мала відповідати 21 вимозі (визнання диктатури пролетаріату і необхідність боротьби за неї; повний розрив з реформізмом і центризмом; допомога соціалістичним республікам у боротьбі з контрреволюцією; поєднання легальних і нелегальних методів боротьби; підтримка національно-визвольного руху тощо).

Немає сумніву, що ці партії аж ніяк не могли виражати національних інтересів. Вже така вимога як допомога соціалістичним республікам у боротьбі з контрреволюцією змушувала їх виступати проти власного народу, якщо проти нього воювала радянська Росія та її сателіти. Цікаво, що в партійній школі для чужоземних

комуністів у СРСР «запроваджувались курси диверсійної справи, партизанського руху, конспірації нелегального апарату» [134, ч. 7-8, с. 34].

Через двадцять років після свого створення Комінтерн настільки деградував, що цього не приховували навіть його керівники. Представник ВКП(б) і Виконкому Комінтерну (ВККІ) Д. Мануїльський восени 1942 р. в замітці «Про роботу Секретаріату» писав: «1) Секретаріат не збирається. Щоденного керівництва секретарями нема. 2) Нема відкритої критики недоліків секретарів. Готвальд випиває. Зарозумілість Тореза (порівнював себе з Леніном). Доллорес зволікає з документами, сказав їй прямо про це. 3) Апарат пробує сісти на голову секретарів. Ставиться по-нехлюйському (образливе ставлення до відділу кадрів). 4) Розхищується дисципліна і субординація. 5) Загибель італійських товаришів. Багато вдаваного в роботі. Невігластво...» [134, ч. 5, с. 80]. Навіть сталінське керівництво пішло на розпуск Комінтерну.

Намагання перейти до інших форм залежності цих компартій від московського керівництва виявились неспроможними — і кремлівські керівники не наважувались скликати навіть після 1970 р. міжнародні наради цих партій, позаяк деякі з них (приміром, компартії Італії, Іспанії та інші) відкинули явно абсурдні догми і проявляли реалістичніший підхід до оцінки світового суспільного розвитку. Таврування таких партій, як опортуністичних, не давало жодного ефекту — і Москва поклала в основу свого ставлення до них сподівання на якісь зміни в майбутньому.

На XVII з'їзді КПРС міжнародний комуністичний рух називався авангардом робітничого руху, всіх сил світового революційного процесу, найвпливовішою ідейною і політичною силою сучасності. У горбачовській редакції програми КПРС зазначалось: «Революційні партії робітничого руху керуються науковою теорією суспільного розвитку — марксизмом-ленінізмом, проводять принципову класову політику. Їх відрізняють переконаність у історичній неминучості заміни капіталізму соціалізмом, ясне розуміння об'єктивних закономірностей соціалістичної революції, в яких би формах — мирних чи немирних — вона не здійснювалась,

вміння використовувати загальні принципи боротьби за соціалізм у конкретних умовах кожної країни» [133, с. 132].

Короткий аналіз чотирьох сфер московського більшовицького імперіалізму показує, що він як різновид московського імперіалізму змінив форму, залишивши незмінною суть: успадкована від Філофея Псковського доктрина «Москва — Третій Рим, а четвертого не буде», була замінена ленінською доктриною Третього Інтернаціоналу про світову комуністичну революцію. Основне залишилось незмінним, бо, за словами М. Бердяєва, «Імперіалістична воля є завжди воля світового існування» [20, с. 111]. Але більшовизм не витримав іспиту історії — і на зміну більшовицькому імперіалізмові прийшов так званий «демократичний» (постгекачепістський) імперіалізм.

Як імперіаліст «інтернаціоналіст» Ленін нічим не відрізнявся від попередніх володарів, які тлумили найменші прояви національної свідомості українців. Він накинув українським комуністам імперіалістичну ідею, що вільна Україна не може існувати без більшовицької Росії. Так Ульянов виступив продовжувачем політики Петра І. Інші більшовицькі лідери (Сталін, Хрущов, Брежнев, Андропов, Черненко, Горбачов) не відійшли ні на йоту від колоніальної політики цього душителя українського народу.

Вірними слугами московських більшовиків були українські (точніше — «малоросійські») більшовики, що ніколи не відмовлялись від «спільної батьківщини — СРСР». Про якісь ухили в компартії України з національного питання можна говорити з певною долею скептицизму: вони, як правило, завше вигадувались Москвою для того, аби ще сильніше прив'язати «хаклов» до своєї колоніальної колісничці.

Як і царські імперіалісти, більшовики нав'язували українцям ще із шкільної лави комплекс національної меншовартості, зокрема ненависть до власної історії, паплюжили борців за волю українського народу. Підтримуючи національно-визвольну боротьбу інших народів, вони не визнавали такого права на неї для українців. Великий гетьман Іван Мазепа таврувався як зрадник. «Рідні» яничари, як це було й раніше, змагались у паплюженні гетьмана з

московськими фальсифікаторами, які успадкували від Пушкіна для Мазепи кличку «злодей», бо Мазепа «прагнув до відокремлення України від Росії» [197, с. 742]. Власні же фальсифікатори фактично їм «заперечували»(!) навіть у цьому, пишучи: «Українські /буржуазні/ націоналісти намагались виправдати зрадливість Мазепи і зобразити його борцем за свободу України. Ці твердження спростовані в українській радянській історіографії» [217, т. 2, с. 322]. Водночас підносилися культ чужих героїв. Душителю українського народу Петро I зображався як добродійець. Дарма, що таке трактування суперечило оцінці, яку дав цьому тиранові Тарас Шевченко в ряді своїх творів.

Так формувалось почуття якоїсь спільної для українців і росіянів батьківщини. Водночас наша культура і наука з волі більшовиків позбавлялась цілого ряду імен. Такий підхід призвів до того, що в західних країнах не мають справжнього уявлення про українців як велику європейську націю.

Формуючи «*homo sovieticus*», імперіалісти-більшовики вигадали концепцію «радянського народу» як «нової історичної, інтернаціональної спільноти». Під цю концепцію підводилась відповідна теоретична база, бо, за більшовицькою соціологією, нації виникли в період зародження капіталізму, тому вони невічні і на зміну їм повинні прийти нові спільноти людей типу «радянського народу». Такий народ, твердили «фахівці» з Москви, має спільну батьківщину, якою є СРСР, спільну економічну, політичну й ідейну основу і спільну мову міжнародного спілкування. Останньою, безумовно, визнавалась російська мова. Формально її вивчення в школах трактувалось як добровільне, а насправді вона постійно заганяла в глухий кут «національні мови», начебто російська мова була якоюсь наднаціональною. До того ж, відомі «теоретики» з національного питання тільки російський народ у СРСР називали великим і тільки його мові пророкували майбутнє, в праві на яке заперечували іншим мовам.

Верховоди КПРС цинічно заявляли, що «національне питання, яке залишилось від минулого, в Радянському Союзі успішно розв'язане» [133, с. 156]. Та тут залишалась нез'ясованою друга сторона цього питання: для чого «дальший

розквіт націй і народностей», якщо «розвиток несе з собою у віддаленій історичній перспективі повну єдність націй»?

Логіка ленінського «розв'язання національного питання» була цілком ясна: позаяк з усіх мов народів СРСР лише російська мова має незаперечне право на існування в майбутньому, то нема чого докладати зусиль для вивчення інших мов, що оголошувались неперспективними. «Вчені» навіть визначали час смерті різних мов «братніх» радянських народів. Найкоротший час надавався мові українського народу, для якого російська стала вже давно «другою» рідною мовою.

Русифікації служили засоби масової інформації, освіта, видавнича справа. Якщо в минулі століття українська нація змогла зберегтись тому, що на сторожі національних духовних надбань стояло село, то в повосенний час російськомовне телебачення захоплювало нові й нові рубежі в найвіддаленіших населених пунктах. До них могло не доходити українське телебачення, але російське доходило неодмінно.

Колоніальна політика в духовній сфері полягала в тому, щоб «провінціалізувати» українську культуру, обмежити її лише етнографічними проявами, чим ще раз підтвердити її меншовартість. Вища школа повністю переходила на російську мову викладання. В деяких вищих навчальних закладах абітурієнти навіть екзамен з української мови складали російською. Фактично українська мова була усунена з науки. Наукова література в Україні почала повністю переходити на мову російську. Дисертації виконувались російською мовою, бо нерідко вони надсилались у Москву на «чорні рецензії». Майже всі наукові журнали в Україні виходили російською мовою.

Геноцид українців як державна політика більшовицького імперіалізму не знав жодних обмежень. По-перше, за сімдесят років панування тоталітарного режиму в Україні були три голодомори (1921-1922, 1932-1933, 1946-1947). По-друге, як наслідок насильницької колективізації та штучного голодомору знищена основна соціальна верства нації — селянство. По-третє, більшовики вели неоголошені війни проти українського народу, вдаючись до: а) масового

фізичного знищення, висилання до Сибіру (на явну смерть), на передові позиції лінії фронту тощо; б) морального знищення — виселення цілих сімей, окремих поселень в необжиті райони азійської частини СРСР, скерування молодих спеціалістів в чужомовне середовище з метою асиміляції, цілеспрямована русифікація усіх регіонів України. По-четверте, була знищена національна інтелігенція, в т.ч. національно свідоме духовенство. Нарешті, по-п'яте, з вини московського більшовицького керівництва, його слухняних київських ставлеників Україна зазнала в 1986 р. впливу «мирного атома», наслідки якого до цього часу не з'ясовані.

Нерідко апологети більшовизму протиставляють правильну теорію хибній практиці, списуючи на неї всі упущення так званого «реального соціалізму». Проте практика не могла бути іншою: вона випливала з теорії. Іван Франко дійшов такого висновку ще задовго до встановлення тоталітарної більшовицької диктатури в Росії.

Вивчення ленінської концепції з національного питання і його практики в перші роки після більшовицького перевороту під безпосереднім керівництвом Леніна спростовують такі марксистсько-ленінські спекуляції сучасних необільшовиків.

2.2. Імперіалістична стратегія під популістськими гаслами

Ленін мало турбувався становищем неросійських народів («іногородців») у Російській імперії. До національного питання він звернувся лише тоді, коли почали проявлятися симптоми розпаду збираної упродовж цілих століть імперії. Про якесь «геніальне передбачення» Леніна національних процесів до більшовицького перевороту і після нього говорити нема жодних підстав.

Ось схема ленінської «теорії» національних відносин. Молодий Ульянов взагалі цими питаннями не цікавився. У «Проекті програми Російської соціал-демократичної робітничої партії» (1902 р.) він виступає за «визнання права на самовизначення за всіма націями, котрі входять до складу

держави» [29, с. 28]. На перший погляд, тут не може бути якихось заперечень, і більшовики можуть гордитись тим, що народились з прапором самовизначення націй. Та в тому-то й небезпека, що більшовики-ленінці мають свою мову, відмінну від нормальної людської. Так і тут. Самовизначення націй трактувалось як самовизначення пролетаріату кожної нації. Про національну автономію російські марксисті-імперіалісти навіть не думали, а зводили все до утвердження політичних і громадянських свобод, рівноправності усіх людей, незалежно від статі, мови, релігії, раси, нації і т.д. Фактично йшлося не про демократичне самовизначення націй, а про рівність пролетаріатів усіх націй. Таке трактування не було змінено ні на Стокгольмському (1906 р.), ні на Лондонському (1907 р.) з'їздах більшовицької партії.

Видаючи себе за інтернаціоналіста, Ленін дуже часто виступав на захист інтересів «іногородців». У 1912 р. у статті «Переселенське питання» він писав, що «переселення з Росії проводиться для справи все того ж націоналістичного принципу русифікації околиць» і «в результаті у переселенців з туземцями створюються прямо ворожі взаємини» [29, с. 98].

Хоч істина завжди конкретна, та коли йдеться про ленінську національну політику, то здається, що партія не може ігнорувати цього положення. Адже нинішні умови показують, що переселення призводить до ворожих взаємин переселенців (а точніше сказати, — колонізаторів) і корінного населення. Переселенці, як правило, формували так зване «російськомовне населення». Кількісно серед нього переважають росіяни.

Фарисейство Леніна проявляється в його різному ставленні до «іногородців» у Росії та до зарубіжних націй. У зверненні «До всіх громадян Росії» він таврує російську монархію «як одну з твердинь реакції в цілому світі», що «видає себе за захисника свободи і незалежності слов'ян», і «тільки перемога федеративної республіки на Балканах поряд з перемогою республіки в Росії здатна врятувати мільйони людей від бідувань війни і від мук гніту та експлуатації в так звані «мирні» часи» [29, с. 100]. Однак він ніяк не ставить питання про перетворення російської мо-

нархії в федеративну республіку. «Ми,— пише Ленін в листі до С.Г.Шаумяна,— принципово проти федерації — вона послаблює економічний зв'язок, вона непридатний тип для однієї держави. Хочеш відокремитись? Забирайся до діявола, якщо хочеш розірвати економічний зв'язок або, правильніше, якщо гніт і тертя «співжиття» такі, що вони псують і занепащають справу економічного зв'язку. Не хочеш відокремлюватись? Тоді вибач, за мене не вирішуй, не думай, що ти маєш «право» на федерацію» [29, с. 176].

Водночас Ленін виступає за автономію, чого він не допускав раніше. До 1912 р. він погоджувався лише на самоврядування, а тепер твердить, що «боятись автономії в Росії... даруйте, це смішно! Це реакційно. Наведіть мені приклад, придумайте приклад, де автономія може стати шкідливою! Не наведете. А вузьке тлумачення: лише самоврядування — в Росії (і в Пруссії) на руку поганій поліцейщині» [29, с. 175]. Ось так сам себе шмагає «геніальний» організатор федерації — Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Проте Ленін підкреслював, що він не визнає реальних гарантій права. «Право на автономію? — заперечує він Шаумяну.— Знову неправильно. Ми за автономію для всіх частин, ми за право на відокремлення (а не за відокремлення всіх!). Автономія це наш план устрою демократичної держави. Відокремлення зовсім не наш план» [29, с. 176].

Отже, більшовики за право на відокремлення, але проти його реалізації. Ленін іде ще далі, заявляючи: «Право на самовизначення є виняток з нашого загального засновку централізму» [29, с. 176]. Згодом ці ідеї були реалізовані в ленінській політиці КПРС з національного питання. Конституції (як сталінська, так і брежнєвська) надавали союзним республікам право виходу з СРСР. «За кожною союзною республікою зберігається право вільного виходу з СРСР» [94, с. 27],— писалось у конституції СРСР 1977 року. Проте жодної гарантії для реалізації цього права не передбачалось, а, навпаки, боротьба за його втілення трактувалась у кримінальному законодавстві як державний злочин.

Ленінський «загальний засновок централізму» дозволяє порівняти його теоретичні положення з сімдесятирічною

історією тоталітарного режиму. Висновок не викликає сумнівів: сталінсько-брежнєвська політика щодо союзних республік з повним правом на те називалась ленінською.

Для чого більшовицька партія заявляла про підтримку права націй на самовизначення? Ленін відповідає: «Для боротьби з виразкою націоналізму в усіх її формах дуже важливе значення має проповідь права на самовизначення» [29, с. 178]. «Проповідь права» — не більше і не менше.

З особливою злістю Ленін накидається на концепцію національно-культурної автономії, що мала підтримуватись серед деяких марксистів того часу. Для нього така автономія не що інше, як «мертва утопія націоналістичних міщан», бо ж вона пов'язана з «вилученням з провадження держави» питань національної культури, тобто передовсім шкільної справи [29, с. 179]. Його аргументація не відрізняється нічим від того, до чого вдаються нинішні шовіністи-інтернаціоналісти, бо ж «треба добиватись злиття всіх дітей всіх національностей в єдиних школах певної місцевості» [29, с. 180]. «Інтернаціоналіст» Ульянов категорично заперечує право на національні школи в багатонаціональній Росії. Його слова нагадують вироки 30-х років: «створити особливу грузинську школу в Петербурзі на основах грузинської «національної культури» — неможливо, а проповідь на такий кшталт є занесення шкідливих ідей у народну масу» [29, с. 180]. Причини такого ставлення «інтернаціоналіст» пояснював у згаданому листі до Шаумяна: «...У Росії вже є капіталістична економіка, яка робить російську мову доконечною» [29, с. 175]. Таким чином, практика часів застою, котрі раніше називали періодом «розвиненого соціалізму», коли в «союзних республіках» закривались школи з мовою автохтонного населення і масово переводились на російську мову навчання повністю відповідали настановам Леніна.

Напередодні першої світової війни національне питання висунулось на чільне місце. Щоби зберегти централізовану державу, як плід імперіалістичної політики царського режиму, більшовики змушені були приділити йому чималу увагу. Вже тоді з'явився «авторитет» у підході до його розв'язання і Ленін віддає йому належне. Він пише: «У теоретичній марксистській літературі цей стан справ і ос-

нови національної програми [соціал]-[демократів] вже були висвітлені за останній час (насамперед тут висувається стаття Сталіна)» [29, с. 181]. Даремне нинішні більшовики критикують роботу Сталіна: нема послідовності, адже її хвалив сам Ленін.

Захопившись критикою ідеї національно-культурної автономії, Ленін проявляє некоректність у термінології. В одному випадку йдеться про культурно-національну автономію, а в другому — про національно-культурну; нема послідовності щодо вживання лапок. Нарешті, Ленін у своїй злості доходить до апогею: «Культурно-національна автономія» означає саме найвитонченіший і тому найшкідливіший націоналізм, означає розбещення робітників гаслом національної культури, пропаганду глибоко шкідливого і навіть антидемократичного розподілу шкільної справи за національностями. Одним словом, інтернаціоналізмові пролетаріату ця програма суперечить безперечно, відповідаючи лиш ідеалам націоналістичних міщан» [29, с. 183].

Інколи Ленін змушений проявляти реалізм у підході до національного питання, заперечуючи свою вчорашню думку. Якщо в листі до С.Г.Шаумяна 6 грудня 1913 р. він визнає право націй на самовизначення лише декларативно, то 15 грудня навіть наголошує, що розв'язання питання самовизначення має бути справою, котра вирішується «парламентом, сеймом, референдумом меншини, що відокремлюється» [29, с. 184]. Перегорнемо сторінку — і вже читаємо, що «заперечення права на відокремлення «грає на руку» найнесосвітнішому великоруському чорносотенному націоналізмові», а через сторінку дізнаємось, що «для марксиста, при інших рівних умовах, завжди надається перевага великим державам, ніж дрібним» [29, с. 185, 186].

Нині масову русифікацію нерідко приписують тим, хто начебто викривив і перекутив ленінське вчення з національного питання, в послідовності якого вже не раз можна було переконатись, бо тут кожен, хто лише захоче, знайде підтвердження протилежних позицій. Вже згадувалась Ленінова критика переселенської політики царизму. Та мине дещо більше року — і він писатиме, що «тільки реакціоне-

ри можуть зажмурювати очі на прогресивне значення цього сучасного переселення народів» [29, с. 145], бо воно ламає «національні переділки і забобони», з'єднуючи разом робітників усіх країн.

До чого може призвести на практиці ленінська протидія національно-культурній автономії? Висновок однозначний: критикуючи під гаслами інтернаціональної культури, пролетарського інтернаціоналізму таку автономію, Ленін підспудно захищає політику асиміляторства, національного нігілізму, бо зрозуміло, якою мовою можуть навчатись пролетарські діти в такій багатонаціональній державі як Росія.

Непослідовність Леніна проявляється особливо в ставленні до національних держав. Він доходить до того, що визнає національну державу «правилом у досвіді світової історії», протиставляючи їй національно-культурну автономію. А в статті «До питання про національну політику» вже пише: «Демократична держава повинна визнати автономію різних областей, особливо областей і округів з різним національним складом населення. Така автономія нітрохи не суперечить демократичному централізмові: навпаки, лише через автономії областей і округів у великій і розмаїтій за національним складом державі можна здійснити дійсно демократичний централізм. Демократична держава безперечно повинна визнати певну свободу рідних мов і відкинути будь-які привілеї мови над іншою» [29, с. 221]. Залишається таємницею, як демократична держава забезпечить таку «повну свободу», якщо Ленін, з одного боку, заперечує можливість національного принципу в шкільництві, а з другого, підкреслює необхідність вивчення російської мови всіма жителями імперії.

Звертаючись до статей Леніна, які написані до листопадового перевороту 1917 р. в Росії, бачимо повну протилежність тому, що давала практика за часів більшовицького режиму. Щоправда, непослідовність ленінської національної політики яскраво проявлялась вже тоді. За три з половиною роки до захоплення влади більшовиками в Росії їх вождь пропонував записати в законі: «Будь-які заходи шкільних рад, що порушують в чому би то не було повну рівноправність націй і мов місцевого населення або про-

порційність витрат на культурно-просвітницькі потреби відповідно з часткою національних меншин у населенні, визнаються нечинними і підлягають скасуванню за протестом, котрий управнений заявити будь-який громадянин держави, незалежно від його місця проживання» [29, с. 227]. Насправді за часів тоталітарного режиму лише одна національна меншина на землях інших народів мала всі гарантії для задоволення культурно-просвітницьких потреб: це — росіяни. Некорінне неросійське населення такими правами в Росії ніколи не користувалось: паростки національно-культурного розвитку українців у Російській Федерації дуже скоро були зведені нанівець.

У статті «Про національну гордість великоросів» Ленін критикує царський уряд за пригнічення Польщі, України та інших країн під гаслом «захисту вітчизни» великоросів. Та дуже скоро він викриває сам себе, виступаючи проти «міщанського ідеалу федеративних відносин» [29, с. 229], протиставляє їм централізацію. Для Леніна нема проблеми державних кордонів, бо для нього важливіша «єдність робітників, єдність інтернаціональної класової боротьби пролетаріату». Однак історія повністю спростувала такий висновок. Проблема Нагірного Карабаху показала, що інтернаціональна солідарність поступилась місцем проблемі державних кордонів, підтвердивши крах створюваних штучно міжнародних взаємин у СРСР.

Метою соціалізму Ленін називав «не тільки зближення націй, але і злиття їх» [29, с. 317]. Шлях до цього настільки «діалектичний», що не піддається жодному логічному аналізу. Ленін пише: «До злиття націй веде тільки звільнення пригнічених націй, справжнє викорінення національного пригнічення, і критерій цієї дійсності в політичному сенсі полягає якраз у свободі відокремлення. Свобода відокремлення — ліпший і єдиний політичний засіб проти ідіотської системи дрібних держав і національної відрубності, котра, на щастя людства, безупинно розвалюється всім розвитком капіталізму» [29, с. 335-336].

Ленін протиставляє два методи «злиття» народів: у Першій світовій війні вони «зливаються» «в коаліції через насильство і фінансову залежність», а в громадянській війні

проти буржуазії більшовики будуть з'єднувати і зливати народи «добровільною згодою, солідарністю трудящих проти експлуататорів» [29, с. 372].

Абсурдність «аргументів» Леніна відчувається на кожному кроці: він може підтримувати дві протилежні орієнтації — за свободу відокремлення націй і водночас за зближення і злиття націй. Щоб якось звести кінці з кінцями, Ленін вдається до розширеного (порівняно з сталінським поняттям, яке він кілька років тому хвалив) визначення націй, віднісши до них колоніальні народи.

Другий його прийом полягає в тому, щоб заплутати поняття пригнобленої нації. Справді російський колоніалізм має певні особливості порівняно із західноєвропейським, про що вже йшлося. Проте «передбачення» Леніна виявились занадто оптимістичними. Він писав, що «відокремлення Польщі і Фінляндії після перемоги соціалізму може відбутись лише не надовго», бо як «висококультурні люди» поляки і фінляндці дуже скоро переконаються в правильності «скорішого зближення і злиття всіх націй у соціалістичному суспільстві» [29, с. 388]. Насправді дуже скоро Ленін переконається, що польські робітники не послухають його закликів підтримати війська радянської Росії, що наступали на Польщу, і виступлять проти них, поставивши на перше місце національні інтереси.

Щоби ліквідувати національний гніт, Ленін вважає доконечним забезпечити національну рівноправність, визнавши право нації на свою національну державу. Соціалістів пригноблених націй, котрі не виступають за послідовне і беззастережне відокремлення пригноблених націй від їх власних націй, він називає негідниками.

Ленінська демагогія з особливою силою дала про себе знати незадовго до більшовицького листопадового перевороту. «Ми,— говорить він 12 травня 1917 року,— до сепаратистського руху байдужі, нейтральні. Якщо Фінляндія, якщо Польща, Україна відокремляться від Росії, в тому нічого поганого нема. Що тут поганого? Хто це скаже, той шовініст. Треба з'їхати з глузду щоби підтримати політику царя Ніколая. Так Норвегія відійшла від Швеції... В обох народів, у пролетаріату Норвегії і Швеції зміцнилось до-

вір'я один до одного після відокремлення» [29, с. 417]. Якщо вже бути послідовним, то напрошується один висновок, що всі наступники Леніна «з'їхали з глузду», бо ніхто з них не хотів миритись навіть з домаганнями неросійських народів на забезпечення національно-культурного розвитку.

За кілька місяців до захоплення влади більшовиками їх лідер міг давати прямо протилежні заяви. У травні він пише: «Російський народ, робітники і селяни, не хочуть і не будуть пригнічувати жодного народу; — не хочуть і не будуть насильно тримати в кордонах Росії жодного неросійського («невеликоруського») народу» [29, с. 419]. Водночас він заявляє: «Республіка російського («русского») народу повинна привертати до себе інші народи або народності не насильством, а винятково добровільною згодою на створення спільної держави» [29, с. 421-422]. 17 червня вже проголошує: «Ми хочемо єдиної і нероздільної республіки російської з твердою владою, але тверда влада дається добровільною згодою народів» [29, с. 423]. 22 червня прокламує: «Хай Росія буде союзом вільних республік» [29, с. 424]. Від «єдиної і нероздільної республіки російської» до «союзу вільних республік» — лише 5 днів знадобилось для подолання такої карколомної відстані.

Минає ще два-три місяці — і Ленін повністю солідаризується з висновками Енгельса, що «пролетаріат може використати лише форму єдиної і нероздільної республіки. Федеративна республіка є ще й тепер, в загальному і в цілому, доконечністю на гігантську територію Сполучених Штатів, хоч на сході їх вона вже стає перешкодою. Вона була би кроком вперед в Англії, де на двох островах живе чотири нації і, незважаючи на єдність парламенту, існують одна коло другої три системи законодавства. Вона давно вже зробилася перешкодою в маленькій Швейцарії і якщо там можна ще терпіти федеративну республіку, то тільки тому, що Швейцарія задовольняється роллю чисто пасивного члена європейської державної системи. Для Німеччини федералістичне ошвейцарювання її було би величезним кроком назад» [29, с. 431-432].

Історія ХХ століття спростувала прогнози Енгельса, хоч він керувався «найпередовішою» методологією. Сполучені

Штати Америки залишились федеративною республікою. Не став федеральний устрій перепоною для розвитку маленької Швейцарії. Німеччина як федеративна держава вийшла в число найпередовіших країн світу, хоч не послухала прогнозів Енгельса. До того ж виник цілий ряд нових федеративних держав. Лише Росія, «добровільно» об'єднавши суверенні республіки в СРСР, перейшла від формального федералізму до централізованого унітаризму і, врешті-решт, розпалась як наслідок реалізації неросійськими народами права націй на самовизначення.

Після захоплення державної влади більшовиками, вони під тиском об'єктивних обставин були змушені змінити своє ставлення до федерації. «Декларація прав трудового та експлуатованого народу» проголосила: «Радянська Російська республіка засновується на основі вільного союзу вільних націй як федерація Радянських національних республік» [29, с. 443]. З того часу словосполучення «федерація вільних республік», «федерація вільних націй» вживаються неодноразово.

Проте більшовики та їхній лідер, як і в минулому, вкладають у слова такий зміст, що лише затумують їх. Через кілька місяців після перевороту Ленін розглядав «федерацію, як перехід до добровільного злиття», заявляв, що вона є «лише перехідним кроком до справді демократичного централізму» [29, с. 452, 453]. У «Листі до робітників і селян України щодо перемог над Денікінім» він висловився настільки відверто, наскільки цинічно: «Ми (невідомо, хто має розумітись під цим «ми» — більшовики чи сам Ленін як колись самодержці Росії?— О.Г.) прагнемо до тісного об'єднання і повного злиття робітників і селян усіх націй світу в єдину всесвітню Радянську республіку» [29, с. 477].

Якщо простежити діяльність більшовицького уряду Росії після 1917 року, то вона буде спрямована саме на становлення такого «союзу народів колишньої імперії», про яку згадує «Декларація прав народів Росії», або, іншими словами, на реанімацію розвалені імперії. У доповіді Леніна про партійну програму на VIII з'їзді РКП(б) 19 березня 1919 року сказано: «Кожна нація повинна отримати право на самовизначення, і це сприяє самовизначенню трудящих»

[29, с. 465]. Через два місяці він підписує разом із Сталіним директиву про військову єдність радянських республік, цебто їх повне підпорядкування московському командуванню. У цій директиві наголошується, що для успіху у війні доконечною умовою є «єдине командування всіма загонами Червоної Армії і найстрогіша централізація в розпорядженні всіма силами і ресурсами соціалістичних республік, зокрема, всім апаратом військового постачання, а також залізничним транспортом» [29, с. 467-468]. А 1 червня 1919 р. Всеросійський центральний виконавчий комітет ВЦВК видає декрет, що визнає за доконечне «провести тісне об'єднання: 1) військової організації і військового командування, 2) Рад народного господарства, 3) залізничного управління і господарства, 4) фінансів і 5) комісаріатів праці радянських соціалістичних республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії та Криму для того, аби керівництво названими галузями народного життя було зосереджене в руках одних колегій» [151, с. 131-132].

Фактично йдеться про відновлення імперії, що розвалилась внаслідок революції. Звичайно, проти цього лакейські «уряди» маріонеткових радянських «держав» не могли заперечувати. У Зверненні Революційного комітету УРСР «Робітникам і селянам України» цинічно заявлялось, що в Україні повинна бути лише одна збройна сила — «російсько-українська Червона Армія» [151, с. 136]. Привертає увагу те, що «керівники» УРСР навіть не наважились написати «українсько-російська», а тільки «російсько-українська».

Не можна оминати згаданий лист Леніна до робітників і селян України в зв'язку з перемогою над Денікіним. Тут вже нема жодного маскуванню. Він пише: «Ми — противники національної ворожнечі, національних чвар, національної окремішності. Ми — міжнародники, інтернаціоналісти. Ми прагнемо до тісного об'єднання і повного злиття робітників і селян всіх націй світу в єдину всесвітню Радянську республіку» [30, с. 641-642]. «Вождь трудящих всього світу» висловився так, що нема сумніву: він хотів би бачити «всесвітню Радянську республіку», звичайно, з центром у Москві.

Новим кроком до відновлення імперії був X з'їзд РКП(б). У його резолюції з національного питання вказується, що «досвід Росії з використанням різних форм федерації, з переходом від федерації, заснованої на радянській автономії (Киргизія, Башкирія, Татарія, горці, Дагестан), до федерації, заснованої на договірних взаєминах з незалежними радянськими республіками (Україна, Азербайджан) і з допусканням проміжних ступенів між ними (Туркестан, Білорусія),— цілком підтвердив всю доцільність і гнучкість федерації як загальної форми державного союзу радянських республік» [151, с. 176]. Як впливає з цього, більшовики вмісне трактували федерацію настільки розширено, щоби в нього можна було вкладати навіть далекі одна від одної форми взаємозв'язків.

Необхідність федеративного зв'язку радянських республік вони обгрунтовували економічними чинниками. Щоправда, тоді все списувалось на колоніальну політику царського уряду: «Знищення фактичної національної нерівності тут є тривалий процес, який вимагає упертої і наполегливої боротьби з усіма пережитками національного гніту і колоніального рабства. Національна нерівність до цього часу ґрунтувалась на історично складеній економічній нерівності» [151, с. 172]. Околиці Російської імперії, вказувала резолюція, перебували «на становищі колоній і напівколоній, котрі насильно утримувались у ролі постачальників різнорідних сирівців, які оброблялись у центрі» [151, с. 172].

Фатальним для України, як і інших радянських республік, став 10 серпня 1922 р. політбюро ЦК РКП(б) доручило оргбюро створити комісію, на яку покладались обов'язки підготувати на пленум ЦК РКП(б) питання про взаємини РРФСР і «незалежних національних радянських республік». Підготований проект резолюції передбачав «вступ» України, Білорусії, Азербайджану, Грузії та Вірменії в Російську Федерацію на правах автономних республік. Ленін розкритикував цей проект, який розробила комісія, очолювана Сталіним, бо в ньому досить відверто виступали цілі більшовиків ліквідувати «незалежні» радянські республіки. Він настояв на тому, щоби замість положення про

їх «вступ» у РРФСР, записати «формальне об'єднання» разом з РРФСР у союз радянських республік Європи і Азії, бо «ми (російські більшовики?— О.Г.) визнаємо себе рівноправними з Українською РСР та ін. і разом і поряд з ними входимо в новий союз, нову федерацію, Союз Радянських Республік Європи і Азії» [29, с. 523-524]. Через кілька днів майбутня «федерація» фігурувала під назвою «Союз Соціалістичних Радянських Республік».

Цікаво, що створенням СРСР займалось партійне керівництво РКП(б), яке постійно нав'язувало свою волю слухняним керівникам «незалежних» радянських держав. 30 листопада 1922 р. політбюро ЦК РКП(б) затвердило основні пункти конституції СРСР. У них детально визначалась структура державних органів «союзної держави», компетенція Центрального виконавчого комітету «Союзу» та інші питання. До Ради народних комісарів СРСР мали входити народні комісаріати закордонних справ, військово-морських справ, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення, пошт і телеграфів, вищої ради народного господарства, робітничо-селянської інспекції, праці, продовольства та фінансів. У раднаркомках союзних республік такі наркомати ліквідувались, а наркомати юстиції, освіти, внутрішніх справ, землеробства, охорони здоров'я і соціального забезпечення констатувались як республіканські.

Більшовицьке керівництво заздалегідь формувало вигідний йому склад тих владних органів, які мали вирішувати питання союзного договору. Серед їхніх делегатів переважали більшовики. Приміром, на VII Всеукраїнському з'їзді рад, що відбувався в Харкові з 10 до 14 грудня 1922 р., з 829 делегатів більшовиками були 739, а інші партії взагалі не були репрезентовані. До речі, українці серед делегатів становили тільки 46% (364 делегати), а переважали представники національних меншин (304 росіяни, 130 євреїв, 12 поляків і ще 20 представників інших національностей). На IV Всебілоруському з'їзді Рад білоруси становили теж менше від половини делегатів (48%). Нарешті, показовий склад делегатів, які на II з'їзді Рад СРСР затверджували першу «союзню» конституцію (Росія — 77%, Україна — 16%, Закавказзя — 5%, Білорусія — 2%). Якби навіть представ-

никами неросійських республік були прихильники їх незалежності, то вони нічого не вдіяли б.

Зрозуміло, що питання про майбутні рішення вже I з'їзду Рад не викликали жодних сумнівів. Перший пункт прийнятої постанови зазначав: «Декларацію і союзний договір в основному затвердити» [151, с. 283]. Водночас вони передавались «на додатковий розгляд ЦВК союзних республік для того, щоби відгуки союзних республік були подані ЦВК Союзу РСР до найближчої чергової його сесії», яка мала «затвердити текст декларації і союзного договору та негайно впровадити їх у дію», а відтак «остаточний текст декларації і союзного договору» подати «на остаточне затвердження» II з'їзду Рад [151, с. 283].

Цілий «букет» правових порушень. По-перше, СРСР створюється ще до остаточного затвердження тексту декларації та союзного договору. По-друге, текст цих документів «в основному» затвердив I з'їзд Рад СРСР, а доробляє його і негайно впроваджує в дію ЦВК СРСР. По-третє, лише після «негайного впровадження» має бути «остаточне затвердження». По-четверте, як відомо, 2, 3 і 4 пункти «Постанови про затвердження Декларації та Договору про утворення СРСР» взагалі не були виконані, хоч і використовувались у компартійній пропаганді аж до розвалу СРСР.

У декларації більшовицьке керівництво, як завше, фіксувало суперечливі положення. З одного боку, проголошувалось, що «Союз цей є добровільним об'єднанням рівноправних народів, що за кожною республікою забезпечене право вільного виходу з Союзу, що доступ до Союзу відкритий всім соціалістичним радянським республікам, як тим, котрі існують, так і тим, що мають виникнути в майбутньому», а з другого боку, фактично заперечувалась ця добровільність входження і можливість виходу в положенні про те, що СРСР «послужить надійною твердинею проти світового капіталізму і новим вирішальним кроком на шляху об'єднання трудящих усіх країн у Світову Соціалістичну Радянську Республіку» [151, с. 264]. Насправді вже тоді радянські чиновники дивились на СРСР не як на «союз рівноправних державних одиниць», а як початок їх ліквідації.

Правовий аналіз декларації та договору про утворення СРСР переконує, що вони повинні оцінюватись як міжнародно-правові документи, які доконечно вимагають ратифікації суб'єктами «нової федерації», цебто формально незалежними державами, які перетворюються в союзні республіки. Проте більшовицький правовий нігілізм знехтував навіть цю вимогу, хоч вона також була би формальною. Договір і декларація були затверджені на сесії ЦВК СРСР не як міжнародно-правові документи, а як акти державного права СРСР, частини його конституції. В такому разі з формального боку «нова федерація» виникла як грубе ігнорування міжнародно-правових норм. Постанова ЦВК СРСР передбачала «негайне впровадження» в дію конституції СРСР і водночас визнала за доконечне винести її на остаточне затвердження II з'їзду Рад СРСР, який вніс лише незначні доповнення до двох її статей.

Затверджена конституція складається з невеликої преамбули та двох розділів — декларації про утворення СРСР і аналогічного договору.

Декларація про утворення СРСР аж ніяк не може сприйматись за конституційний акт. Її мета — політично та ідеологічно обґрунтувати утворення СРСР. Якщо вірити декларації, то з часу утворення радянських республік держави світу розкололись на два табори — табір капіталізму і табір соціалізму. В таборі капіталу панують «національна ворожнеча і нерівність, колоніальне рабство і шовінізм, національне пригнічення і погроми, імперіалістичні звірства і війни», а в таборі соціалізму — «взаємне довір'я і мир, національна свобода і рівність, мирне співжиття і братерське співробітництво народів» [151, с. 317].

Цей «правовий» акт за своєю демагогічністю перевищував навіть директивні висновки більшовицької партії. Не минуло року, як XII з'їзд партії визнавав фактичну нерівність радянських республік. Що ж могло змінитись з квітня 1923 р. до кінця січня 1924 р.?

Творці декларації «знайшли» ті підстави, які «владно вимагають об'єднання радянських республік в одну союзну державу, яка здатна забезпечити і зовнішню безпеку, і внутрішній господарський розквіт, і свободу національного

розвитку народів». Без такої «союзної держави» буде неможливо «відновити народне господарство». На озброєння береться такий жупел як «небезпека нових нападів» капіталістичних держав. До «об'єднання в одну соціалістичну родину» також «штовхає трудящі маси радянських республік» і «сам устрій Радянської влади, інтернаціональної за своєю класовою природою».

Нарешті, як вже зазначалось, декларація заявила про претензії московського більшовицького керівництва на об'єднання «трудящих усіх країн у Світову Соціалістичну Радянську Республіку».

Таким чином, більшовицька імперія вже при своєму виникненні протиставила себе цілому світові. Про нормальне співробітництво з іншими державами, коли СРСР навіть у конституції заявив про свою агресивну суть, не могло бути жодної мови. Напевне, в тому коріння того становища, котре, врешті-решт, було трактоване як застій. Нині правда про передвоєнні сталінські п'ятирічки загальновідома.

Другий розділ конституції охоплював договір про утворення СРСР. У цьому дуже детально перелічені питання, які союзні республіки «добровільно» передали найвищим органам влади СРСР. Вони налічують двадцять чотири пункти. Як випливає з нього, союзні республіки звільняються від зовнішньополітичної діяльності. Віднині СРСР репрезентуватиме їх у міжнародних відносинах, взявши на себе укладення договорів з іншими державами, оголошення війни та укладення миру, ратифікацію міжнародних договорів, керівництво зовнішньою торгівлею тощо.

Внутрішнє життя СРСР настільки централізоване, що навіть про якусь автономію їх тут стверджувати годі. Адже до компетенції СРСР віднесені встановлення основ і загального плану всього народного господарства, єдиної грошової і кредитної системи загальних засад землеустрою і землекористування, як і користування кадрами, лісами і водами на всій території СРСР, основ судоустрою і судочинства, цивільного і кримінального законодавства, основних законів про працю, загальних засад у галузі народної освіти, загальних заходів у галузі народного здоров'я, системи мір і ваги, загальносоюзних податків і прибутків, системи внутрі-

шньої торгівлі. Якщо сюди додати керівництво транспортом і поштово-телеграфною справою, утвердження єдиного державного бюджету, організацію і керівництво збройними силами, прийняття загальносоюзних законів про міжреспубліканські переселення і союзне громадянство, організацію всесоюзної статистики, право амністії, а також скасовувати постанови з'їздів Рад і центральних виконавчих комітетів союзних республік, то маємо всі підстави охарактеризувати цю «нову федерацію» як унітарну державу.

Відвертим знуцанням із союзних республік у такому світлі виглядають положення про їх суверенні права і власне громадянство. Декоративно звучить положення статті з конституції: «Суверенітет союзних республік обмежений лише в рамках, вказаних у цій Конституції, і лише з предметів, віднесених до компетенції Союзу. Поза цими рамками кожна союзна республіка здійснює свою державну владу самостійно. Союз Радянських Соціалістичних Республік охороняє суверенні права союзних республік» [151, с. 321].

Такі положення не мають нічого спільного із «суверенітетом», що в перекладі з французької означає «найвищу владу». «Український Радянський Енциклопедичний Словник» дає таке розширене визначення: «СУВЕРЕНІТЕТ — повнота влади держави; незалежність держави, що полягає в її праві за власним розсудом вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи без порушення прав інших держав, принципів і норм міжнародного права» [217, с. 323]. У конституції СРСР нема жодного положення про права союзної республіки, за винятком статті 4, за якою союзна республіка зберігає право виходу з СРСР, хоч не встановлюється для цього жодних правових гарантій.

Імперська суть СРСР проявляється в тому, що його конституція позбавляє союзні республіки як «суверенні держави» прав мати власні збройні сили, грошово-кредитну систему, дипломатичну службу тощо. Списувати таке становище на перекидання Сталінін лєнінської національної політики — це вже не що інше, як ігнорувати факти. Справді Лєнін вважав за доконечне «залишити Союз Радянських Соціалістичних Республік лише у взаєминах військовому і дипломатичному, а в усіх інших відносинах

відновити повну самостійність окремих наркоматів» [29, с. 532]. До цього дуже часто звертаються, аби протиставити лєнінській національній політиці як правильній сталінську практику в національних відносинах як неправильну. Однак при такому підході замовчується прада, бо далі Лєнін пише: «Треба мати на увазі, що кришіння наркоматів і неузгодженість між їхньою роботою щодо Москви та інших центрів може бути паралізоване достатньо (підкреслюю.— О.Г.) партійним авторитетом (читай: диктатурою.— О.Г.), якщо він буде використовуватись із скільки-небудь достатньою обачністю і неупередженістю» [29, с. 532]. Настанова одназначна: не турбота про суверенітет союзних республік, а про партократичне самодержавство. Окрім того, така турбота зумовлена далекосяжнішими планами лідера більшовицької партії, бо, за його словами, «школа, котра може постати для нашої держави через відсутність об'єднаних апаратів національних з апаратом російським, незмірно менша, нескінчено менша, ніж та школа, котра постане не лише для нас, але й для цілого інтернаціоналізму, для сотень мільйонів народів Азії, яка має виступити на політичній авансцені у найближчому майбутньому, наздогін за нами» [29, с. 532-533].

Лєнінська настанова виявилась лихозвісною, незважаючи на те, що в конституції СРСР 1924 р. не було статті про більшовицьку партію як «керівну і спрямовуючу силу». Щоправда, така стаття навіть була зайва, бо партодержавство ще в 1918 р., після розправи над партією лівих есерів, стало доконаним фактом. Насторожує ще й інше, що правник за університетською освітою Ульянов-Лєнін у своїй останній статті орієнтує партію на паралізування «невзгоди» між Москвою та іншими центрами.

Унітарний характер СРСР ще раз підтверджується встановленням пріоритету союзного законодавства над республіканським, широкими повноваженнями верховного суду СРСР і особливо існуванням такого органу як об'єднане державне політичне управління (ОДПУ). Його уповноважені при урядах союзних республік діють на основі спеціального положення, що затверджується в законодавчому порядку, а нагляд за законністю його дій покладається лише на про-

курора СРСР. Конституція СРСР не дала «жодних вольностей» навіть для формування урядів союзних республік, бо перелічила у них всіх наркомів.

Порівняння «Договору про утворення СРСР» як складової частини конституції СРСР і документа під тією ж назвою, що був затверджений в основному 30 грудня 1922 р., показує значну розбіжність між ними.

По-перше, якщо в «Договорі про утворення СРСР» 1922 р. налічується 26 статей, то в ньому як частині конституції вже 72 статті. Вони не збігаються навіть за структурою. У конституції «договір» поділяється на 11 глав, яких нема в документі 1922 р. і має такі істотні доповнення, що дають підстави для сумнівів, чи можна вважати його основою договір 1922 р. Тут навіть не дотримана форма договору, допускаються такі підміни, котрі докорінно змінюють його суть.

По-друге, документ 1922 р. зазначав, що «затвердження, зміна і доповнення союзного договору віднесені до виняткового права з'їзду Рад Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [151, с. 268]. Вилучена стаття 8 договору 1922 р., за якою з'їзди Рад СРСР і сесії ЦВК СРСР скликаються в столицях союзних республік.

По-третє, конституційний «договір» значно доповнений порівняно з текстом 1922 р. Тут треба згадати насамперед глави про верховний суд СРСР і ОДПУ, які в документі 1922 р. лише згадувались.

По-четверте, на другому документі в цілому ряді випадків підмінено слова, які змінюють докорінно зміст. Приміром, у договорі 1922 р. передбачалось «встановлення основ організації збройних сил Союзу Радянських Соціалістичних Республік», а в конституції вже СРСР належить «організація і керівництво збройними силами Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [151, с. 265, 319]. Аналогічна підміна слова «регулювання» на «керівництво» істотно змінила попереднє положення про транспорт і поштово-телеграфну справу. Окрім того, внесені нові пункти, які спрямовані на ще більше обмеження прав союзних республік.

Отже, після приходу до влади більшовики за п'ять років відновили розваленої імперію. Від проголошеного ними права націй на самовизначення нічого не залишилось. Договір про

утворення СРСР був актом реставрації імперії майже в попередніх межах. Як показує аналіз цього договору 1922 р. і як складової частини конституції СРСР 1924 р., централізаторська тенденція проявилась з достатньою виразністю.

Намагання трактувати історію СРСР як перекручення ленінської національної політики в період культу особи Сталіна спростовується реальністю. Насправді ленінської національної політики як цільного вчення не було: лідер більшовиків не випереджав подій, а йшов за ними наздогін, намагаючись знайти якісь найефективніші варіанти для збереження Російської імперії в дореволюційних межах. Він замінював партодержавством царське самодержавство, що реалізували повністю його наступники. Для Леніна не існувало жодних правових перепон: на першому місці завше стояли імперські інтереси, для оправдання яких він вдавався до популізму і демагогії.

СРСР була імперією в повному розумінні слова з панівною російською нацією. Навіть його керівники не заперечували проти того, що за кордоном державні діячі називали цю «нову федерацію» Росією. Нерідко самі вони чинили так само, що не залишилось поза увагою закордонних комуністів [51, с. 50]. Звідси — спроби звинувачувати більшовицьке керівництво в антиросійській політиці не мають під собою жодних підстав.

Керівництво СРСР проводило ту ж національну політику, що й царський уряд, не зраджуючи інтересів росіян. Врешті-решт, русифікація набрала небувалих темпів не лише в глибину, а й у ширину. Така політика повністю відповідала інтересам росіян як панівної нації в СРСР. Намагання відновити СРСР — в інтересах насамперед російської нації як панівної нації з імперськими амбіціями.

2.3. Від ідеологічної українофобії до реколонізації України

Імперіалістична суть більшовизму проявилась у ставленні до України. Як і національна політика більшовиків взагалі, це ставлення не було однаковим у різні часи, що видно на поглядах їх лідера.

Хоч проблемами розвитку України Ленін цікавився від початку своєї діяльності, сфера його інтересів тоді була обмежена, головним чином, економічним розвитком нашої батьківщини та роботою партійних організацій на її території. Якоїсь потреби в розширенні тематики він, мабуть, не вбачав, адже марксистки завше ставили національні проблеми на другорядні місця. Лише піднесення національно-визвольних рухів у Російській імперії змусило лідера більшовиків зайнятись цими проблемами.

Ленін дуже стривожився тим, що в Україні заявила про себе націоналістична течія, хоч до націоналістів відносив усіх, хто не погоджувався з шовінізмом більшовиків. Він дуже зрадив, коли український соціал-демократ В.Степанюк (справжнє прізвище Оксен Лола) написав до газети «Правда» статтю проти так званого «сепаратизму» з позицій централіста. У листі до В.Степанюка він запитує, чи справді М.Басок-Меленевський «повернув до націоналізму і сепаратизму», і чи справді «спілкивці з українськими соціал-демократами чи Донцовим» об'єднались [30, с. 304]. Тоді ж він закликає воювати з націоналістами та українськими соціал-демократами [30, с. 304].

Водночас Ленін гостро критикує кадета М.Могилянського, співробітника газети «Речь» за те, що його стаття — «справжнє шовіністичне цькування українців за «сепаратизм» [30, с. 305]. На думку Леніна, такі закиди безпідставні, бо «на всеукраїнському з'їзді студентства у Львові проти гасла політичної незалежності України виступили й деякі українські соціал-демократи в особі емігрантів-українців з Росії, виступили проти соціал-демократа Донцова, котрий запропонував з'їзду прийняту більшістю всіх проти 2-х резолюцію про «самостійну Україну» [30, с. 305].

На противагу М.Могилянському, який «кидає проти Донцова і проти всього з'їзду українських студентів брутальні, лайливі слова з лексики чорносотенців» Ленін викладає марксистський погляд: «Марксистки ніколи не дадуть запаморочити собі голову національним гаслом — однаково, великоруським, польським, єврейським, українським чи іншим. Але марксистки не забувають також абеткового обов'язку будь-якого демократа боротись проти

будь-якого цькування якої би то не було нації за «сепаратизм», боротись за визнання повної і беззастережної рівноправності націй і права їх на самовизначення» [30, с.306].

Ніхто не повірив би, що стаття «Кадети про українське питання» (1913 р.) і «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради» (1917 р.) належать тому самому авторові. Адже в першій вже така толерантність і плюралізм, що аж дивуєшся. Ленін пише: «Можна дотримуватись різних поглядів на те, яким має бути, з погляду пролетаріата, це самовизначення в кожному окремому випадку. Можна і треба сперечатися з націонал-соціалами на кшталт Донцова, але підлотне цькування за «сепаратизм», цькування людей, що не можуть захищатися, це межа безсоромності наших кадетів» [30, с.306]. У «Маніфесті» Ленін не церемониться з Українською Радою, бо вона не визнає більшовицької влади в Україні й відкликає з фронту українські частини; він говорить з нею мовою ультиматумів, погрожуючи українському керівництву відкритою війною [30, с. 453-455].

Ленін позірно захищає українців, їхні національні права, рівноправність з іншими народами. Йому не подобається, що єпископ Никон хоче протиставити українців євреям, полякам, грузинам та іншим народам, котрих у Росії називали чужородцями («инородцами»), бо «українець єпископ Никон та його однопумці випрошують у великоруських поміщиків привілеїв українцям на тій підставі, що вони брати, а євреї — чужородці» [30, с. 309]. Увага Леніна до єпископа Никона зумовлена тим, що він, правий за поглядами, першим поставив свій підпис під законопроектом про українську школу і товариства. Законопроект передбачав: «Дозволити викладання в початкових школах українською мовою; призначати вчителями українців; запровадити викладання української мови й історії України; не переслідувати українських товариств і не закривати їх у порядку адміністративного розгляду, часто голої сваволі» [30, с. 309]. Як завше, Ленін нападає на єпископа за те, що для останнього гасло «національної культури» українців насправді означає «лозунг пропаганди чорносотництва українською мовою, лозунг українсько-клерикальної

культури», цебто він «є клерикальний або буржуазний обман» [30, с. 310]. Така культура не потрібна народним масам, бо лише інтернаціональна (міжнародна) культура всесвітнього робітничого руху «означає повну, справжню, щирю рівноправність націй, відсутність національного гніту, здійснення демократії» [30, с. 310].

Наприкінці 1913 р. лідер більшовиків пише велику статтю «Критичні замітки з національного питання». Однією з причин її написання було те, що «український опортуніст» Лев Юркевич піддав критиці більшовицьку програму з національного питання. Тут знову Ленін нападає на лозунг національної культури. Всіх, хто захищає такий лозунг, він називає «націоналістичними міщанами». Для нього «процес асиміляції націй капіталізмом» є «величезним історичним процесом». З таких позицій «асиміляторства» Ленін бореться проти Л.Юркевича, який вказує, що в Україні, незважаючи на піднесення української національної свідомості серед робітників, меншість робітників національно свідомі, а більшість знаходиться під впливом російської культури.

Щоб «спростувати» погляди Л.Юркевича, Ленін вдається до абсурдних аргументів. Виявляється, що противниками визвольних домагань українців є класи поміщиків і буржуазії великоруської і польської, а протистояти цим класам може лише робітничий клас, який веде за собою демократичне селянство. На основі цього робиться «славнозвісний» висновок: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути і мови» [30, с. 322-323].

Упродовж цілих десятиріч цей «висновок» трактувався так розширено, що цілком логічно підводив до другого висновку — про національну меншовартість українців порівняно з іншими народами: всі нації можуть створити власні національні держави, а українці — неспроможні. Ленінська демагогічна заява використовувалась компартійними ідеологами навіть для умов тоталітарного режиму, коли, за марксистсько-ленінськими тлумаченнями, пролетарів не могло бути. Далі. Незрозуміло, про яку вільну Україну говорить Ленін. Чи він солідаризується з якимось з поглядів українських «цілком буржуазних націоналістів, з котрих

одні хочуть повної рівноправності та автономії України, а інші незалежної української держави» [30, с. 322], чи має якийсь інший варіант?

Відповідь видно з наступного абзацу. Як більшовик-марксист Ленін схвально відгукується про інтенсивне пересування з Росії в Україну десятків і сотень тисяч селян і робітників у капіталістичні економії, на рудники, в міста. Він пише: «Факт «асиміляції» — в цих межах — великоруського і українського пролетаріату очевидний. І цей факт безумовно прогресивний» [30, с. 323]. Ця асиміляція не припиниться навіть тоді, коли б Україна стала незалежною державою, — ось з чого радіє асимілятор-шовініст. «Припустимо, — пише Ленін, — що між Великоросією та Україною стане з часом державний кордон, — і в цьому випадку історична прогресивність «асиміляції» великоруських і українських робітників буде очевидна, як прогресивне перемелювання націй у Америці» [30, с. 323].

Захопившись боротьбою проти Л.Юркевича, розвінчуванням його поглядів на українське робітництво, Ленін навіть робить відкриття про «дві нації в кожній сучасній нації». Щоправда, далі він не обгрунтовує висунутого положення, а говорить про дві культури в кожній національній культурі. Такі дві культури є і в «українстві» [30, с. 324]. Коли вже Ленін хотів бути послідовним марксистом, то він мав би виділити в кожній нації не дві нації, а стільки, скільки в ній є класів.

Націоналізмові Ленін протиставляє інтернаціоналізм, який неминуче пов'язується з централізмом. Для обгородження централізму додається означення «демократичний». Відтак — напад на ще одного українця, на Драгоманова, з працями якого, як випливає з критичних завважень, лідер більшовиків навіть не був ознайомлений.

«Турбота» Леніна про українців проявилась у статті «Ще про націоналізм», в якій критикується доповідь члена Державної думи Савенка про «мазепинство», цебто український національний рух. Доповідач боїться, що «якщо українцям вдасться, справді, відірвати 30 мільйонів малоросів від російського («руського») народу, тоді настане кінець великої Російської імперії» [30, с. 344]. Та Ленін турбується не про

Україну, а про «зміцнення єдності Росії через автономію України» [30, с. 345]. У статті «Про право націй на самовизначення» лідер більшовиків не заперечує права українців на побудову власної держави, хоч ставить виникнення її в залежність від 1000 факторів [30, с. 376]. Далі він заявляє: «Ми, пролетарі, заздалегідь оголошуємо себе *противниками* великоруських привілеїв і в цьому напрямі ведемо всю свою пропаганду та агітацію» [30, с. 376]. Та Ленін брутально нападає на «хлопчика без штанів» Л.Юркевича, котрий вважає, що російські марксистки відстоюють державну цілість імперії, і проповідує «*виділення українських робітників в окрему національну організацію*» [30, с. 410]. Напевне, Ленін не бачить, що його підтримка «права самовизначення націй» є повною протилежністю «злиттю робітників усіх націй» [30, с. 415]. Водночас залишається секретом, хто реалізує таке право, якщо робітники позбавляються іншого права — об'єднуватись у національну організацію.

Отже, Ленін за збереження імперії, але він таєвує тих політичних діячів Росії, котрі говорять про те відверто. Суть Першої світової війни з боку Росії він вбачає у намаганні захопити чужі території, серед них «прагнення захопити Галичину». Для цього ще до війни царизм використовував у Галичині москвофільський рух, не жалюючи мільйонів для підкупів галицьких москвофілів і «не зупиняючись ні перед яким злочином задля великої мети «возз'єднання» [30, с. 425]. Здається, Ленін проти загарбницької політики царизму.

Однак звернемось до його листа, адресованого Інессі Арманд, від 30 січня 1917 року. Тепер більшовицький лідер дуже тішиться тим, що між українцями Галичини і Наддніпрянщини нема єдності у підході до майбутнього своєї батьківщини. Він згадує воронезького селянина, котрий «відбув рік у німецькому полоні (взагалі там тьма жахів) у таборі з 27000 осіб *українців*. Німці створюють табори за націями і всіма силами відколюють їх від Росії; українцям підіслали спритних лекторів з Галичини. Результати? Заледве 2000 були за «самостійність» (самостійність у сенсі більше автономії, ніж сепарації) після місячних зусиль агітаторів!! Решта впадали в люті при думці про відокремлення від Росії та переході до німців чи австрійців» [30, с. 434].

Емоційне схвалення безмежне: «Факт знаменний! Не вірити не можна. 27000 — число велике. Рік — термін великий. Умови для галицької пропаганди — архісприятливі. І все ж близькість до великоросів брала гору!» [30, с. 434]. Тут шовінізм адресанта видає себе повністю: низька національна свідомість полонених наддніпрянських українців його звеселяє.

Дістається від Леніна військовому міністрові Керенському, котрий намагався протидіяти скликанню Другого українського військового з'їзду. Якщо українці вважали розпорядження міністра порушенням свободи зборів і критикували за це Керенського, то Ленін підходить до цього з іншого боку. Він підкреслює, що «свою «великодержавною» націоналістичною політикою гр. Керенський тільки підсилює, тільки розпалює саме ті «сепаратистські» прагнення, проти котрих Керенські і Львови хочуть боротись» [30, с. 441].

Наприкінці червня 1917 р. Ленін пише невелику статтю «Україна», в якій аналізує виданий Центральною Радою і схвалений Всеукраїнським військовим з'їздом «універсальний акт» про устрій України. Цікаво, що тут лідер більшовиків не прозиває Центральної Ради органом української буржуазії, як це буде дуже скоро. Тут він визнає повну законність вимоги автономії України в межах Росії. Ленін іде навіть далі від вимог Центральної Ради. За його словами, «жоден демократ, не кажучи вже про соціаліста, не наважиться заперечувати найповнішої законності українських вимог. Жоден демократ не може також заперечувати права України на вільне відокремлення від Росії», бо, виявляється, «саме беззастережне визнання цього права одне лише і дає можливість агітувати за вільний союз українців і великоросів, за добровільну злуку в одну державу двох народів» [30, с. 444]. А далі вже відверто: «Ми (більшовики.— О.Г.) не прихильники дрібних держав» [30, с. 445].

Через два дні Ленін закликає урядові партії Росії виконати вимоги українців, бо ці вимоги «найскромніші» і «найзаконніші»: 1) «Україна вибирає місцевим населенням одного представника до центрального російського уряду»; 2) «на Україні має бути обраний місцевим населенням один

представник центрального російського уряду». «Поступітьесь українцям — це говорить розум, бо інакше буде гірше, силою українців не утримаєш, а тільки озлочиш. Поступітьесь українцям — ви відкриєте тоді дорогу до довір'я між обома націями, до братерського союзу їх, як рівних!» [30, с. 446].

На противагу іншим партіям більшовики, за твердженням їхнього лідера, виступають «за повну і необмежену свободу українського народу» і «повинні зламати те старе, криваве і брудне минуле, коли Росія капіталістів-гнобителів грала роль ката над іншими народами» [30, с. 450]. Звертаючись до українців, він заявляє: «Ми скажем українцям: як українці, ви можете влаштовувати в себе життя, як ви хочете. Але ми простягнемо братерську руку українським робітникам і скажемо їм: разом з вами ми будемо боротися проти вашої і нашої буржуазії. Тільки соціалістичний союз трудящих всіх країн усуне ґрунт для національних чварів і гризні» [30, с. 450].

Одинадцять днів мине і Ленін напише ляхозвісний «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради», де все буде поставлене на імперський ґрунт. Тут вже не право влаштовувати життя, як українці бажають, а пряме звинувачення Центральної Ради в тому, що «вона веде двозначну буржуазну політику, котра давно вже виражається в невизнанні Радою Рад («Советов») і Радянської («Советской») влади на Україні» [30, с. 453-454]. Здається, що слова, процитовані вище і попередні належать різним авторам. Але воно не так! Поставивши Раді чотири вимоги, більшовицький керівник вимагає дати відповідь за 48 годин.

1 січня 1918 року Ленін показує зразки більшовицької «дипломатії». Погоджуючись на ділові переговори з Центральною Радою, він пише резолюцію своєї РНК, де читаємо, що «тільки Ради («Советы») української селянської бідноти, робітників і солдат можуть створити в Україні владу, при якій зіткнення між братерськими народами будуть неможливі» [30, с. 456]. Напевне, випадок безпрецедентний у дипломатичній практиці: більшовики домовляються, але не приховують, що хочуть іншої влади у чужій державі.

Позиція лицемірна аж до цинізму: більшовики йдуть на переговори з Центральною Радою, а водночас виступають у ролі окупантів України. Ленін назначає С.Орджонікідзе «тимчасовим Надзвичайним комісаром Района України», а на другий день вже називає його «надзвичайним Комісаром України» [30, с. 458, 459]. Щоб виправдати своє грубе втручання у справи держави, яку більшовицький уряд на словах визнає [30, с. 453], РНК привласнює собі право інтерпретувати волю українського народу: «Національні же вимоги українців, самостійність їх народної республіки, її права вимагати федеративних відносин, визнаються Радою Народних Комісарів повністю і жодних суперечок не викликають» [30, с. 462].

З так званим радянським «урядом» в Україні більшовики-ленінці теж не панькаються. Скерований в Україну петроградським РНК нарком В.Антонов-Овсєєнко поводить-ся як необмежений диктатор, не визнає навіть влади ЦВК у Харкові, без погодження з цим урядом призначає від свого штабу комісарів на залізничні станції та в окремі міста Донецького басейну. Доходить до того, що аж Ленін благає свого наркома усунути тертя з харківським керівництвом, примиритись, усунути призначених комісарів і «визнати за ними в с і л я к и й суверенітет» [30, с. 473, 470, 471]. Впадає у вічі те, що Ленін визнає за своїми харківськими васалами не повний, а лише всілякий суверенітет.

Незважаючи на загострені взаємини В.Антонова-Овсєєнка з українським «урядом» того ж дня Ленін звертається по радіо з такою заявою: «Вся влада на Україні в руках Ради («Совета»). Безперечна влада Харківського ЦВК на Україні; призначений більшовик Коцюбинський головнокомандувачем військами Української республіки» [30, с. 473]. Як завше, лідер більшовиків видавав бажане за дійсне. Невідомо, що він розумів під Україною. Невже ж територію, яку окупували московсько-більшовицькі війська? Окрім того, виникає ще закономірне питання: якщо вся влада в Україні належить Харківському ЦВК, то чому тоді головнокомандувача військами іншої держави призначає Ленін?

Явну неповагу до «всілякого» суверенітету України, який так Ленін закликав дотримувати свого наркома, він де-

монструє у зверненні «Соціалістична вітчизна в небезпеці». Від імені свого петроградського уряду більшовицький керівник наказує робітникам і селянам Петрограда, Києва та всіх міст, містечок, сіл і сілець на лінії нового фронту мобілізувати батальйони для копання шанців під керівництвом військових спеціалістів». А далі юрист Ульянов творчо використовує свої правові знання: «До цих батальйонів повинні бути залучені всі працездатні члени буржуазного класу, мужчини і жінки, під наглядом червоноармійців; хто чинить опір — розстрілювати» [30, с.478]. Ось так! Без суду і слідства!

Хоч ще в лютому 1918 р. Ленін розголосив про безперечну перемогу в Україні радянської влади, він не міг ігнорувати реального становища — і 27 квітня того ж року змушений піти на переговори з урядом Української Народної Республіки, а повноважним представником «Російської Федеративної Соціалістичної Радянської Республіки» посилає Йосифа Джугашвілі — Сталіна. У склад цієї делегації увійшли також Д.Мануїльський і Х.Раковський. Про суверенітет радянської України Ленін знову «забув».

Ця тенденція простежується у написаній Леніним постанові ради оборони від 17 лютого 1919 р., в якій зазначається, що на залізницях України треба запровадити воєнний стан. Знову безпрецедентне явище в міжнародній практиці: Ленін визнає «всілякий суверенітет» радянської України, але питання про запровадження воєнного стану в чужій державі вирішує без неї [30, с. 514].

Керівник сусідньої держави йде далі: він турбується навіть про організацію статистики в Україні, сам назначає членів українського радянського уряду. Через кілька тижнів так висловлює свою радість: «Ми маємо тепер Радянську Україну. А Радянський уряд на Україні щодо нас, коли постане питання про хліб, поставить ціну не по-гендлярському, не так, як ставить спекулянт і той мужик, котрий говорить: «Голодний дає і тисячу за пуд, плюю на державну монополію, я би хотів лише нажитись, а якщо народ голодує, тим ліпше, більше дадуть» [30, с. 516]. Звичайно, радіти було за що, бо «запаси хліба величезні, але всього зразу вивести ніяк. Нема апарату» [30, с. 516-517]. За виз-

нанням Леніна, в Україні не було кому будувати радянську владу, тому українським товаришам повинні допомогти «робітники півночі».

Цікаво, що голова уряду російських більшовиків звертається до пітерських робітників від імені «українських товаришів», хоч і не каже, хто його уповноважував. Суверенної України він просто не визнає. Якщо треба сформувати радянський апарат, то робітники з півночі допоможуть. «Ми,— пише він,— в Центральному Комітеті нашої партії, обговоривши це становище, дали завдання — спочатку зробити все для перебудови апарату на Україні і взятись за роботу, коли буде зброя в руках і буде апарат, а до 1 червня отримати за це 50 мільйонів пудів хліба» [30, с. 517]. Отже, братерський обмін: «українські товариші» дають хліб, а «робітники півночі» — апарат і зброю.

Та навіть погрози Леніна «українським товаришам» не дали бажаних для нього результатів. Один з «українських товаришів» нарком О.Г.Шліхтер зміг заготувати лише вісім з половиною мільйонів пудів хліба, але в Москву і Петроград відіслали десь коло двох млн. Три чверті хліба залишилось в Україні на пайковій видачі, в основному, робітникам Донбасу і на Червону Армію [30, с. 731]. Отже, в Україні становище теж не було таке прекрасне, як повідомляли Ленінові прислані ним опричники. Але Ленін чинить тиск на наркома Шліхтера, волаючи: «Якщо не підвезете до 1/V або 1/VI — ми поздихаємо всі» [30, с. 521]. Для того, аби вивезти з України 50 млн. пудів хліба, він навіть запитує, яких екстренних заходів треба вжити. А 3 квітня 1919 р. Ленін заявляє: «В Україні у нас (підкреслюю.— О.Г.) є 258 мільйонів пудів хліба, з яких 100 мільйонів уже забезпечені в продрозкладку...» [30, с. 522]. Керівник РРФСР, обминаючи голову «уряду» радянської України, дає безпосередні розпорядження наркомам «суверенної» держави.

Не тільки ігнорування суверенітету України, а й підміна державного керівництва партійним уже в перші роки більшовицької диктатури входили в практику і розцінювались Леніним як таке, що цілком зрозуміле. 22 травня 1919 р. разом з Калініним він телеграфував партійному керівництву в Україні: «Цека РКП пропонує Цека КПУ не

ставити на обговорення українського Раднаркому відповідальних фінансових рішень, на кшталт випуску нових знаків чи обміну карбованців без попереднього запиту Цека РКП, позаяк такі заходи можуть вживатись лише у всеросійському масштабі» (підкреслюю.— О.Г.) [30, с. 557] Дивна суверенна держава, котрій чуже керівництво з-за кордону не дозволяє випускати і обмінювати власних грошей. Щодо «всеросійського масштабу», то тут очевидно, що Ленін вважає Україну частиною Росії. Більшовицький імперіалізм дає про себе знати: для нього не існує ні міжнародного права, ні різниці між партійним і державним керівництвом.

Партійне втручання в державні справи особливо проявилось у військовій сфері. У «Проекті директиви ЦК про військову єдність», підписаному Леніним і Сталіним, ставиться завдання об'єднати в союз РРФСР з «братніми Радянськими республіками України, Латвії, Естонії, Литви і Білорусії» для того, щоб «вести оборонну боротьбу проти спільного ворога — світового імперіалізму та підтримуваної ним чорносотенної і білогвардійської контрреволюції» [30, с. 508]. Для цього призначається «єдине командування всіма загонами Червоної Армії і найсуворіша централізація в розпорядженні всіма силами і ресурсами соціалістичних республік» [30, с. 508]. Раді оборони та іншим центральним установам РРФСР доручається єдине керівництво поставанням військ. На території всіх республік об'єднуються залізничний транспорт і управління залізничною мережею, вони підпорядковуються народному комісаріату шляхів сполучення РРФСР. Знову — ігнорування навіть формальностей суверенітету названих «братніх радянських республік»: без жодного погодження з ними все вирішують у Москві Ленін і Сталін.

За партійною директивою центральний виконавчий комітет Української РСР приймає резолюцію (?) від 18 травня 1919 р. про об'єднання військових сил [151, с. 130-131]. Після ленінсько-сталінської директиви на Україну надходять телеграми, зміст яких говорить вже сам за себе. У червні 1919 р. у телеграмі на ім'я раднаркому України Ленін вказує: «Просимо негайно поширити на Україну декрет

Раднаркому РРФСР від 10 травня 1919 р. про забезпечення і урівняння в правах з добровольцями робітників, призваних не військовим відомством» [30, с.573]. Впадає у вічі, що телеграму підписує «Голова Ради оборони Ленін», але вона іде так, як маніфести російських царів у першій особі множини. Окрім того, у правовому розумінні ця телеграма не має аналогів, бо голова ради оборони РРФСР дає розпорядження «урядові» сусідньої держави.

Того ж дня Ленін дає наказ голові української надзвичайної комісії за допомогою Дзержинського очистити чекістський склад у сусідній державі. 11 червня 1919 р. він домагається від раднаркому України «обговорити нагально екстренні заходи допомоги Петроградів продовольством і збором обіцяного, в кожній волості призначити відповідального» [30, с. 576]. Через два дні керівник уряду чужої держави Ленін надсилає телеграму безпосередньо голові Катеринославської Ради про мобілізацію робітників [30, с.577], чим показує «демократичний» централізм на практиці.

У телеграмі до Києва від 13 серпня 1919 р. на ім'я Раковського, Троцького і Коссіора рекомендується (?) «закрити всі комісаріати, крім військового, шляхів сполучення і продовольства», мобілізувавши «всіх поголовно на військову роботу» і поставивши завдання «протриматись хоч кілька тижнів, зливши в одну установу Раднарком, Радоборони, ЦВК і КПУ» [30, с. 606]. Отже, Ленін, котрий разом із Стасовою, послав телеграму від імені політбюро РКП, не проводить жодної різниці між органами державної влади, виконавчо-розпорядчим і партійними органами. З правового боку таке злиття переконує лише в одному, що в державі встановлюється диктатура партії, цебто парто-державство.

Фактично Москва не визнає якоїсь самостійності керівництва радянської України, та в популістських цілях більшовики вдаються до демагогії. У проекті резолюції ЦК РКП(б) про радянську владу в Україні вказується, що РКП «стоїть неухильно на точці зору визнання самостійності УРСР» і водночас «буде прагнути до встановлення федеративних зв'язків РРФСР і УРСР» [30, с. 607]. РКП турбується

про стан української культури (мови, школи і т.д.), яка впродовж віків придушувалась російським царизмом і експлуаторськими класами, і зобов'язує всіх членів партії «всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури» [30, с. 607].

Цікавий погляд Леніна, як автора цього проекту, на причини націоналізму в Україні. Він вважає, що націоналістичні тенденції спостерігаються «на ґрунті багатовікового пригнічення в середовищі відсталі частини українських мас» [30, с. 607]. Тут Ленін сам собі заперечує, адже в попередніх статтях до націоналістів («націоналістичних міщан») він відносив представників української інтелігенції. До речі, в доповіді на спільному засіданні ВЦВК, Московської ради робітничих і червоноармійських депутатів, всеросійської ради професійних спілок і представників фабрично-заводських комітетів Москви 4 липня 1919 р. «Про сучасне становище і найближчі завдання Радянської влади» він говорив, що «при надто недостатній пролетарській свідомості в Україні, при слабкості і неорганізованості, при петлюрівській дезорганізації і тиску німецького імперіалізму — на цьому ґрунті там стихійно виростала ворожість і партизанщина» [30, с. 601]. Виходить, що український пролетаріат також відносився до «відсталі частини українських мас».

Згаданий проект резолюції про радянську владу в Україні просякнутий популізмом і антиукраїнським духом. З одного боку, Ленін вимагає від членів більшовицької партії на території України «насправді проводити право трудящих мас вчитись і розмовляти в усіх радянських установах рідною мовою, всіляко протидіяти русифікаторським спробам відсунути українську мову, перетворюючи її в знаряддя комуністичної просвіти трудових мас», а з другого, вказує, що «треба негайно вжити заходів до того, щоби не допустити наповнення радянських установ елементами українського міського міщанства, яке чуже розумінню умов побуту широких селянських мас і нерідко прикривається іменем комуністів» [30, с. 607, 608]. Як правило, до відсталих мас марксизм відносив селянство, тобто ту частину, в якій, на думку Леніна, спостерігаються націоналістичні тенденції.

Такий «відступ» від марксизму має прагматичну мету. Все стає зрозумілим, коли повернутись до попередніх абзаців проекту резолюції, де йдеться про так звану «державну заготівлю хліба за твердими цінами», як пише Ленін, «контр-революційна демагогія» зображає як «випомповування хлібних та інших харчових продуктів з України до Росії» [30, с. 608].

Ставлення Леніна до України й української мови вузько прагматичне. Ще в березні 1919 р. на VIII з'їзді РКП(б) він говорив: «Україна відділена була від Росії винятковими умовами і національний рух не випустив там коренів глибоко. Наскільки він проявився, німці виперли його. Це факт, але факт винятковий. Там навіть з мовою так стоїть, що невідомо стало: масова українська мова чи ні?» [30, с. 518]. Висновок не викликає сумнівів: московські більшовики не знають справжнього становища на реколонізованій ними радянській Україні.

Нерідко ленінці були послідовнішими в національному питанні, як сам Ленін. На VIII всеросійській конференції РКП(б) він критикує А.Бубнова, Я.Дробніса, Д.Мануїльського, Х.Раковського та інших, які навіть звинувачували його самого за переоцінку національного питання в Україні [30, с. 612-613]. Для Леніна доля України не важлива. Його не турбує питання, чи буде Україна окремою державою, бо «важливі інші питання, важливі основні інтереси пролетарської диктатури», а українські робітники і селяни можуть за кілька років випробувати «на практиці і злиття з РРФСР, і відокремлення від неї в окрему самостійну УРСР, і різні форми їх тісного союзу і т.д., і т.п.» [30, с. 632]. На словах все залежить від українських робітників і селян.

У «Листі до робітників і селян України щодо перемог над Денікініми» Ленін вдається до підміни слів, аби завуалювати їх суть. Він пише, що поряд з комуністами-більшовиками в Україні є комуністи-боротьбисти. Боротьбисти «відстоюють безумовну (підкреслюю.— О.Г.) незалежність», а «серед більшовиків є прихильники повної (підкреслюю.— О.Г.) незалежності України, є прихильники більш чи менш тісного федеративного зв'язку, є прихильники повного злиття України з Росією» [30, с. 643]. Аби

відрізнити боротьбистів від більшовиків, Ленін щодо перших вживає слово «безумовну», а щодо других — «повну», хоч у цьому випадку можна було б вжити одне слово.

Вражає ще й інше. Якщо всі боротьбисти про майбутній статус України дотримуються одного погляду, то серед більшовиків таких поглядів аж три (повна незалежність, тісний федеративний зв'язок з Росією, повне злиття з Росією). Але Ленін не аналізує цих різних поглядів, хоч за логікою вони не могли б співіснувати в одній партії, та ще такої, як партія більшовиків з жорсткою дисципліною. Мабуть, на такі різні орієнтації вплинув національний склад КПУ. За офіційними даними, відомо, що в наступному році серед більшовиків на Україні українці становили лише 19% [59, с. 1011]. КПУ була територіальною організацією РКП і не більше, що відтворили вже самі назви — «Комуністична партія України» і «Російська комуністична партія».

Ленін звинувачує тих комуністів, які орієнтуються на «безумовну державну незалежність України» ні більше, ні менше, як у «дрібнобуржуазних дрібногосподарських національних забобонах» [30, с. 644]. З такими, як відомо, більшовики ніколи не мирились. У той час, коли Ленін звертається з листом до робітників і селян України, він має вже готовий план ліквідації партії українських боротьбистів. Цей план дуже підступний, і тому не друкувався цілих 26 років. «Визнати,— пише Ленін,— боротьбистів партією, яка порушує основні принципи комунізму своєю пропагандою розподілу військових сил і підтримкою бандитизму (читай: українського національно-визвольного руху.— О.Г.), що прямо на руку білим і міжнародному імперіалізму» [30, с. 647]. Якщо в «Листі до робітників і селян України щодо перемог над Денікіним» Ленін зазначає, що великоруські комуністи «повинні бути поступливі при незгодах з українськими комуністами-більшовиками і боротьбистами», то в написаному одночасно з ним проекті резолюції про українську партію боротьбистів останнім закидається «їх боротьба проти гасла тісного і тіснішого союзу з РРФСР», щоб у «недалекому майбутньому» «ліквідувати боротьбистів» (невідомо — саму партію чи її членів?— О.Г.). Ленін «благословляє» як на жорстокість («не пропускати жодного

огріху боротьбистів без негайного і суворого покарання»), так і лиховісний чекістський компромат («збирати дані про непролетарський і найненадійніший характер більшості членів їх партії») [30, с. 647]. Така ленінська реакція на плюралізм серед комуністів.

Політбюро ЦК РКП(б) отримало доручення встановити «момент ліквідації» партії боротьбистів, про що воно має повідомити Укрревком (Всеукраїнський військово-революційний комітет). Ленін не зважав навіть на те, що ЦВК і РНК УРСР передавали Укрревкому лише такі функції: а) організація всебічного сприяння Червоній армії у справі остаточного розгрому білогвардійців; б) революційна остаточна ліквідація поміщиків і поміщицького землеволодіння; в) встановлення твердої робітничо-селянської влади на території радянської України; г) скликання IV Всеукраїнського з'їзду Рад зразу після «визволення» більшої частини української землі [30, с. 647, 737]. Звичайно, під пункт «в» можна віднести і ліквідацію партії боротьбистів, але це буде розширене тлумачення норми. До чого може призвести таке тлумачення, не міг не знати Ленін як юрист за університетською освітою.

Через три місяці на IX з'їзді РКП(б) Ленін розкриває своє поняття «терпеливості» щодо боротьбистів. «Ми,— говорить він,— обіцяли боротьбистам поступки, але з умовою, що вони будуть вести комуністичну політику. Таким способом ми довели, що жодної нетерпеливості не маємо» [30, с. 656]. Виходить, коли ти дотримуєшся більшовицьких поглядів, тоді вони будуть терпеливі до тебе, а в протилежному випадку про терпеливість не може бути мови. Більшовики ліквідували боротьбистів як партію, а через п'ятнадцять років ліквідовуватимуть і членів цієї партії: Сталін виконає директиву Леніна повністю.

Ставлення Леніна до України як російської колонії не змінювалось ніколи, бо вона була джерелом хліба, вугілля, солі і т.д. У «Зверненні до селян України» Ленін не дає жодного натяку, що йдеться про громадян іншої держави, а ставиться до них так, як до своїх підлеглих [29, с. 515]. Отже, він не робив жодної різниці між формально незалежними державами, а розглядав їх як частини уні-

тарної РРФСР. Сталін і в цьому лише виконував і продовжував ленінські плани.

Апогеєм «турботи» Леніна про Україну стало створення СРСР, внаслідок якого була завершена реколонізація наших земель після національно-визвольних змагань. Як вже неодноразово зазначалось, він ніколи не відмовлявся від втягнення України до союзу з Росією. Українські більшовики показали, за деякими винятками, себе «вірними ленінцями». V Всеукраїнський з'їзд Рад обрав Леніна, хоч він і не був громадянином Української РСР, своїм почесним головою, та сам більшовицький лідер обмежився письмовим привітанням, в якому зазначав: «... Ніяк не можу прийняти пропозиції з'їзду і приїхати особисто» [30, с. 676].

На XI з'їзді РКП(б) Ленін висловив своє незадоволення компартійним керівництвом Української РСР. «Україна, — говорив він, — незалежна республіка, це дуже добре, але в партійному відношенні вона іноді бере, — як би ввічливіше висловитись? — обхід, і нам якось доведеться до них дістатись, тому що там сидить народ хитрий, і ЦК — не скажу, що обманює, але якось трохи відсувається від нас» [30, с. 685]. А перед цим він заявив відверто: «Про жодне відновлення великої промисловості в Росії, про якесь справжнє будівництво соціалізму не може бути й мови, бо його не можна побудувати інакше, ніж через велику промисловість, якщо ми не відновимо, не поставимо на належну висоту Донбас» [30, с. 683].

Карти відкриті: Росія не обійдеться без України. В цьому прихована доконечність її реколонізації. Сталінська концепція «автономізації» була логічним висновком ленінського «вчення» з національного питання. Та Ленін побачив, що навіть покірні інтернаціоналісти — «націонали» не погоджуються з формальною ліквідацією своїх республік, тому він вдався до лукавства: проголошувався добровільний союз республік з єдиною партократичною диктатурою в Москві. Наступники Леніна нічого оригінального не вигадали. Вони лукавили так, як і їх покійний наставник, відновлюючи Російську імперію під новою назвою.

2.4. Необільшовицький рєваншизм

Дуже скоро формальний «союз» республік перетворився в унітарну державу. Союзні республіки, суверенітет яких визнавався конституційно, насправді мало чим відрізнялись від адміністративно-територіальних одиниць (областей і країв) у РРФСР. У радянській партократичній державі всі партійні організації (республіканські, крайові, обласні, окружні, міські, районні) були зобов'язані проводити на відповідних територіях «всю роботу на здійснення політики партії», організовувати виконання директив ЦК КПРС [133, с. 198].

Компартійна номенклатура, що остаточно сформувалась у 30-х роках, зберігалась після того, коли про злочинну діяльність тоталітарного режиму взнав цілий світ. Щоправда, у постсталінський період вона неодноразово підтвердила свій статус «колективної мафії, яка вже сама стала визначати своїх сталіних» [80, с. 83]. Усунення Хрущова від партійного керма — переконливий доказ такого висновку.

Навіть у часи перебудови компартійна номенклатура дотримувалась незаперечного табу на критику так званої «ленінської національної політики». Ще в 1986 році в партійній програмі серед переваг соціалізму називалось те, що в СРСР «усунена національна нерівноправність, утверджені юридична і фактична рівність, дружба і братерство всіх націй і народностей» [133, с. 127].

За три роки до розпаду СРСР головний компартійний ідеолог Олександр Яковлев намагався переконати, що «імперія зла» — це наслідок «власної історії», бо «ця єдність начебто сформувалась під впливом об'єктивних причин». «Існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік, — продовжує він, — дозволяє кожному з народів, зберігаючи і розвиваючи свою батьківщину, цінувати і берегти спільну Батьківщину. Радянська людина будь-якої національності скрізь повинна почувати себе як вдома. *Будь-яка розділювальна колія за національною ознакою була би кладовищем (? — О.Г.) надій і могилою демократії*» [244, с. 346]. Висновок парадоксальний: визнання демократії без визнання права

нації самостійно вирішувати питання про власну долю. «Архітектор перебудови» стає на захист «радянської людини», як категорії, котра сформульована на кшталт «російської людини» («русского человека»), що однозначно показує її коріння. Проте він дещо «ревізує» заявлені більшовицькі догми, визнаючи право підкорених Москвою народів працювати для своєї батьківщини, яку нерідко в радянській літературі відносили до розряду «малих батьківщин».

Цікаво, що вже через два дні О.Яковлев, оцінюючи «положення, що в нашій країні (СРСР — О.Г.) сформувалась нова історична, соціальна та інтернаціональна спільність людей — радянський народ», скаже: «Вже тут більше фрази, ніж суті»[244, с. 354]. Він же дасть своє тлумачення «злиття націй», посилаючись на Леніна, який начебто «писав про інше — про злиття *інтересів* націй у соціалістичному суспільстві», бо національні та національно-державні відмінності, «на думку Леніна, будуть триматись ще довго і дуже довго»[244, с. 354]. Проте зразу ж критикує «прагнення до самоізоляції та спроб деяких республік відірвати свою економіку від «єдиного народногосподарського комплексу країни» (СРСР.— О.Г.) неефективність якого на той час не викликала сумнівів, бо служила форсованому формуванню згаданої «соціальної та історичної спільності» через русифікацію неросійських народів більшовицької імперії. Сильний центр і сильні республіки, розвинена економічна взаємовідповідальність» [244, с. 443].

Подібні думки ще раз переконують нас у правильності перестороги Миколи Ганкевича. «Федераційна Росія,— писав він,— це безлике фарисейство, за яким криється російський імперіалізм, давня російська захланність і заборчність; це ліберальна маска найбільшого ворога України і найбільшого ворога демократії на Сході Європи»[37, с. 21]. Насамперед вона буде спрямована проти України, заперечуючи українському народові в праві на побудову власної держави. Історія більшовицької імперії — переконливий доказ цього. Федерація — це маска, за якою до певного часу приховуються прагнення унітаристів, прихильників збереження великої Росії — і тільки. Для цього вони вда-

ються до спекулятивного арсеналу понять («союз», федерація, конфедерація, співдружність), заяв про суверенітет чи незалежність неросійських народів.

На нашу думку, необільшовицький реванш доцільно поділити на два періоди: 1) профілактичний; 2) реанімаційний. Перший період розпочався наприкінці 80-х років і тривав до серпневого гекачепістського перевороту в 1991 році. Відтак настала короткочасна перерва, коли діяльність компартії була формально припинена, хоч вона продовжувала діяти фактично в різних формах. Другий період пов'язаний з легальною діяльністю необільшовиків після ослаблення антикомуністичного наступу на державному рівні. Такі періоди властиві як Україні, так і Росії, в яких необільшовики взаємодіють, або ще точніше: українські компартійці визнають зверхність московських.

На першому періоді компартійне керівництво СРСР докладало зусиль для збереження територіальної цілості імперії. Вигадувались різні проекти, аби запобігти розпадові. Приміром, пропонувався химерний проект перетворення «союзу республік» у «союз народів». Виношувались плани поділу СРСР на 50 штатів з федеральною столицею, звичайно, в Москві, а також порушувалось питання про заборону «права вільного виходу з СРСР» в конституції держави як «очевидно безглуздої формули»[198]. У такому випадку на перше місце ставились різні емоційні «аргументи».

Горбачовське компартійне керівництво, яке проголошило курс на перебудову, підходило прагматично до розвитку національних відносин. «Опрацьовуючи основні напрями національної політики на перспективу, особливо важливо потурбуватися про те, щоби внесок усіх республік в розвиток єдиного народногосподарського комплексу відповідав їх зрослому економічному і духовному потенціалові. Розвиток виробничої кооперації, співробітництва і взаємодопомоги республік — у найвищих інтересах нашої багатонаціональної держави і кожної республіки. Завдання партійних організацій, Рад полягає в тому, щоби повніше використовувати наявні можливості в спільних інтересах, наполегливо долати будь-які прояви місництва»[133, с. 53].

Як впливає з цих настанов звітної доповіді М.Горбачова на XVII з'їзді КПРС, союзні республіки зобов'язані ще більше сил віддавати для розвитку РРФСР, використовуючи компартійно-державні важелі.

Як завше, мета реформаторів імперії завуальовувалась під «спільні інтереси». О.Яковлев вважав: «Доконечно розробити, в теорії і на практиці, шляхи і способи оптимального поєднання інтересів загальних і часткових. У специфічних умовах багатонаціонального складу суспільства, федеративного державного устрою це вимагає також і певного переосмислення прав і обов'язків у взаєминах між Союзом і республіками як його складниками, а також між самими республіками»[244, с. 403]. У такому світлі розглядався національний фактор, бо він «може і повинен стати ще однією рушійною силою перебудови»[244, с. 359].

Для горбачовського керівництва було властиве плентання за подіями. Спочатку акцентувалось на прискоренні науково-технічного прогресу як головному важелі підвищення ефективності виробництва. Та дуже скоро виявилось, що прискорення гальмує політична система. Відтак з'ясувалось, що політичні реформи неможливі без усунення від влади компартноменклатури. Назріла доконечність перегляду засад компартійної диктатури чи навіть відмови від неї. Так було і в національній політиці Москви. «Архітектори перебудови» запізнювались з реформами в цій сфері, висували пропозиції якихось змін лише тоді, коли бачили в них останню можливість для збереження імперії. Останній раз людство побачило злісну агресивність більшовизму 19 серпня 1991 р. Та це не врятувало СРСР, а прискорило його розпад. Газета «Известия» писала: «Радянський Союз помер не в русі, від інфаркту. Не доживши року до свого 70-річчя, він, як похилий дід, випустив дух у реанімації. І не допомогла ні метушня визнаних лікарів, ні крововилив у Прибалтиці, ні припарки в Ново-Огарьові. Може, він якийсь час ще би і протягнув, встигнувши в передсмертних конвульсіях накоїти немало лиха, але втручання безталанних хірургів у серпні прискорило неминучий кінець. Союз помер 21 грудня за дивним збігом, у день народження свого хрещеного батька Й.Сталіна»[177].

Аби врятувати СРСР від неминучого розпаду, ультра-реакційні сили в компартійному керівництві сформули Державний комітет з надзвичайного становища в СРСР (ГКЧК СРСР), який вирішив запровадити надзвичайний стан у деяких місцевостях імперії терміном на 6 місяців. Вони, як завше в такому випадку діяли більшовики, керувались «життєво важливими інтересами народів нашої Батьківщини, всіх радянських людей» [65]. Та найголовніше було зберегти СРСР, чого вони не приховували, заявляючи про свої наміри, які спрямовані на «подолання глибокої і всебічної кризи, політичної, міжнаціональної і громадянської конфронтації, хаосу і анархії, які загрожують життю та безпеці громадян Радянського Союзу, суверенітету, територіальній цілості, свободі і незалежності нашої Вітчизни» [65]. Цікаво, що свої протиправні дії вони обгрунтовували результатами «всенародного референдуму про збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік» 17 березня 1991 року, хоч від того часу масова свідомість зазнала докорінних змін, що підтвердили наступні події.

Справжні наміри гекачепістів розкрили у своїй відозві представники Народної Ради Верховної Ради України та демократичних організацій у таких словах: «Припинити процес демократизації суспільства, відновити диктатуру номенклатури КПРС, зупинити рух республік до державної незалежності, зберегти імперію»[32]. Секретаріат ЦК КПУ у шифрограмі до обкомів зобов'язував вжити заходів щодо участі в підтримці ГКЧП. «У всій роботі,— зазначалось у ній,— необхідно виходити з того, що сьогодні ключовим питанням є збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Будь-які дії скеровані на підрив Союзу, порушення радянських законів, повинні викорінюватись», а далі зверталась увага на те, що «вжиті керівництвом країни заходи відповідають настроям переважної більшості трудящих і принциповій лінії Компартії України»[122]. Як видно, керівництво КПУ «похоронило» Декларацію про державний суверенітет України, а державного статусу української мови на території держави не визнавало, надсилаючи свої директиви російською мовою.

Намагання сталіністів зазнали поразки, бо, на відміну від короткочасної і несміливої хвилі демократизації після смерті Сталіна, тепер, за словами Богдана Гориня, демократія «встигла пустити глибоке коріння у всі верстви населення»[92]. 24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла Акт проголошення незалежності. За нього голосували навіть ті, хто п'ять днів тому надсилав згадану шифрограму від імені ЦК КПУ. Тоді лідери національно-демократичних сил не проаналізували причин, які спонукали вчорашніх ревних прихильників збереження СРСР до таких дій. По-перше, компартійні лідери України боялись репресій щодо комуністичних сил у Росії, тому вирішили якнайскоріше відірватись, вийшовши з-під впливу московського антикомуністичного керівництва. По-друге, гекачепістський переворот скомпрометував у очах широких народних мас верховодів КПРС і їх підлегли в Україні голосуванням за Акт проголошення незалежності України демонстрували відмінність свого курсу. По-третє, відверте протистояння волі народу до незалежності призвело б у таких умовах до політичної смерті самої компартії в Україні і могло б спричинитись до суду над нею як злочинною організацією. По-четверте, як показали наступні події, комуністичні верховоди недооцінювали процес «суверенізації», який охопив союзні республіки СРСР, сприймали його як кон'юнктурний. Отже, голосування за Акт від 24 серпня 1991 року було тактичним ходом, а не стратегічною лінією керівництва КПУ. Нарешті, по-п'яте, такий тактичний хід допомагав «вірним ленінцям» утримати в своїх руках позиції в економіці, політиці і духовній сфері.

Мине три місяці — і комуністи почнуть об'єднуватись, маскуючись під «соціалістів». Виникають соціалістична партія в Донецьку і соціалістична партія трудящих у Луганську. Вже в грудні 1991 р. компартія реанімується під назвою «соціалістичної партії». Зовнішні атрибути «установчого» (точніше, відновлювального) партійного з'їзду переконують у цьому: бюст Леніна на сцені, прапори колишніх СРСР і УРСР, визнання більшовицького принципу «демократичного централізму», марксизму-ленінізму і досвіду КПРС, передовиця «Україна: загроза націоналізму» в

газеті «Мысль» як органі марксистської платформи в КПРС, гасло «Соціалістична Вітчизна в небезпеці» на розповсюдженню серед делегатів «Комуністичному дайджесті», застереження в резолюції «від згубності будь-яких кроків до самоізоляції» не вимагають коментарів. Звідси — помилковість припущення про те, що «процес суверенізації комунізму в Україні настав»[228].

Реорганізація компартійців в Україні відбувалась одночасно з перегрупуванням сил однодумців у інших колишніх союзних республіках. Узгодженість дій необільшовиків не викликала сумнівів. Однак про об'єднання їх у «всесоюзному масштабі» офіційно не заявлялось. Напевне, головною перешкодою для цього був антикомуністичний курс московського керівництва. Не треба відкидати свіжого сліду від гекачепістського перевороту в народній пам'яті.

Та вже тоді цинізм необільшовицьких реваншистів не знав меж. Навіть у Львові компартійці відзначили в грудні 1991 року «роковини встановлення Радянської влади в Україні», осудили на ньому блокаду більшовицької газети «Правда» і зібрали кошти для її підтримки. Серед уболівальників за радянською владою — активісти соціалістичної партії, ветерани війни і праці, «захисту ленінської спадщини», комсомолу [178]. «Формально КПСС-КПУ, їх підрозділи не існують, але частина апаратників зайняла міцні позиції в бізнесі, накопичує капітали завуальованої парткаси. Тобто залишається надійна база для діяльності, відродження компартії в тому чи іншому вигляді»[147].

Тверезі заклики покінчити з більшовизмом з'являлись і в московській пресі. Академік С.Шаталін писав у дні гекачепістського перевороту: «КПРС уже повністю виконала свою історичну місію: вона показала цілому світові і своєму народові, як не можна жити. Щоправда, ціна цього нав'язаного людям безвідповідального соціального прожектерства виявилась історично надмірно високою, жорстокою і кривавою. КПРС не може змінитись — це і аксіома, і доведена теорема. Її єдиний і останній історичний шанс полягає в тому, щоби покаятись і зійти з політичної сцени» [236].

Заклики доречні, але не до цього адресата: більшовики ніколи не каюлись за найтяжчі злочини перед народом. Вони завше шукали виправдання в тому, що марксизм-ленінізм правильний, але його положення хибно реалізувались на практиці, або в осуді власних керівників, які обрані на засадах «демократичного централізму», за «зраду ленінської стратегічної лінії партії».

Хибність більшовицької доктрини загальновідома. 15 грудня 1991 р. в газеті «Вашингтон пост» Майкл Доббс писав: «Чим більше Горбачов латав систему, тим більше прояснювалось, що просто залатати її буде недостатньо. Лозунг «прискорення» поступився лозунгові «перебудови». Врешті-решт і сама перебудова була дискредитована. Повністю прогнила будівля вимагала реконструкції. Те, що почалось як спроба оновити комуністичну систему, привело до антикомуністичної революції. Спробувавши реформувати комунізм, Горбачов врешті-решт лише прискорив його занепад»[164]. Напевне, найбільше Горбачов, як і його попередники, зазнав невдачі через нехтування національного чинника.

Для російських політиків на першому місці завше стояло одне: зберегти імперію. Цій меті підпорядковувалось все інше, хоч воно подавалось як першорядне. Не були винятком у цьому й більшовики, які реанімували імперію під назвою СРСР. У цьому питанні сходяться комуністи-ортодокси і антикомуністи-реформатори.

Посттекачепістська ейфорія дуже скоро показала, що між московськими імперіалістами розходження стосуються другорядних питань. Гекачепісти-реваншисти, незадоволені млявістю горбачовського «новоогарьовського процесу» реформувати СРСР під назвою «союзу суверенних держав» чи якоюсь подібною, спробували зберегти «імперію зла» військовою силою, поставивши під загрозу демократичні завоювання самих росіян. Їхні противники з антикомуністичного табору вирішили діяти обачніше. Коли український народ на першого грудневого референдумі проголосував за незалежну державу, московський антикомуністичний лідер Єльцин вдався до тактики поступового відновлення імперії.

Через тиждень після всенародного референдуму в Україні лідери трьох держав (України, Російської Федерації та Білорусі) підписали Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав, в якій констатували, що Союз РСР як держава, суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність перестав існувати. Вони виходили з того, що «переговори про підготовку нового Союзного договору зайшли в тупик (глухий кут. — О.Г.), об'єктивний процес виходу республік із складу СРСР і створення незалежних держав став реальним фактом»[66]. Проте Біловезькі угоди 8 грудня 1991 р. ґрунтувались на негативному ставленні до «імперії зла», а не на спільності поглядів щодо майбутнього колишніх республік. Вже незабаром з'ясувалась протилежність позицій керівників України і Російської Федерації. В Києві оцінювали СНД як форму «цивілізованого розлучення» суверенізованих республік. Московські керівники дивились на «співдружність» як на етап у процесі реставрації імперії в попередніх межах.

Треба зазначити, що Російська Федерація ратифікувала угоду трьох слов'янських держав остання. Виступаючи в російському парламенті, Б.Єльцин пояснював: «Після серпня розпад Союзу РСР увійшов у нову стадію, почалась його агонія. А водночас ми почали тонути в погодженнях, широких і вузьких обговореннях, консультаціях. Все це набувало характеру якоїсь дурної нескінченності. На тлі загостренішої економічної кризи, відсутності найпотрібнішого ці ігри дедалі більше роздражнювали народ. Як наслідок такого розвитку могло бути одне — продовження дезінтеграції країни» [196]. Він вказав на докорінні зміни в ситуації після прийняття декларацій про суверенітет 1990 р., котрі поставили «фактично хрест на унітарній моделі Союзу», хоч його керівництво «у попередньому варіанті Союзного договору по суті протягло ту ж саму модель Союзу з сильним центром» [203].

Головний підсумок Біловезьких угод Б.Єльцин формулює в таких словах: «Три республіки, котрі виступили засновниками СРСР, призупинили процес стихійного розпаду того спільного простору, в якому живуть наші народи (підкреслюю.— О.Г.). Знайдена єдино можлива формула співжиття в нових умовах — співдружність

незалежних держав. В угоді констатується, що СРСР припиняє своє існування»[203]. Керівник Росії відкинув звинувачення учасників Біловезької угоди у розвалі СРСР, бо він виявився неспроможним відігравати позитивну роль у взаєминах між його членами. Інакше кажучи, створення СНД — це вимушений запобіжний захід в умовах стихійного розпаду СРСР. Логічно випливає висновок, що СНД аж ніяк не засвідчує добрих намірів російського керівництва усунути несправедливості, які допустила Москва щодо колоніальних «союзних республік».

У російській пресі ялозиться питання про кордони між молодими незалежними державами на руїнах СРСР. «Всі ці внутрішньорадянські кордони були позначені, коли кордон радянської держави і його центральноєвропейського поясу мав часове і тимчасове, тобто ідеологічне значення, зараз же вони набувають нового геополітичного значення і з цього погляду спричиняють проблему перегляду... Найголовніше в тому, що це не лише державно-географічні кордони з усіма зумовленими цим наслідками економічно-стратегічного характеру, а й кордони культурні, які зачіпають національну ідентичність Росії»[198]. Отак прихильник «антропократії» В.Страда перестерігає перед «пагубними наслідками» в разі збереження між молодими незалежними державами «ідеологічних кордонів революційної держави, протиставляючи їм «новий кордон — кордон виживання в рамках демократії». Залишається додати, що в тлумаченні московських політиків, публіцистів і навіть вчених демократія неодмінно служить імперії!

Біловезькі угоди започаткували процес, який віддзеркалила Алма-Атинська декларація 21 грудня 1991 року. Її учасники як керівники одинадцяти незалежних держав (України, Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Російської Федерації, Таджикистану, Туркменистану, Узбекистану) заявили про свою мету «побудувати демократичні правові держави, взаємини між якими будуть розвиватися на основі взаємного визнання і поваги державного суверенітету й суверенної рівності, невід'ємного права на самовизначення, принципів рівноправності та невтручання у внутрішні справи, відмови від

застосування сили й загрози силою, економічних та будь-яких інших методів тиску, мирного врегулювання спорів, поваги прав і свобод людини, охоплюючи права національних меншин, сумлінного виконання зобов'язань та інших загальновизнаних принципів і норм міжнародного права» [5]. Вони визнали непорушність кордонів і припинення існування СРСР.

Як показали події, серед усіх держав найбільше ігнорує такі засади керівництво Російської Федерації. До цього часу московські можновладці не хочуть визнати їх ні в середині держави, ні щодо своїх сусідів, зокрема України. До чого лише не вдавались? І посягання на державний суверенітет, і економічний шантаж, і претензії на частину території нашої держави, і втручання у внутрішні справи, і спроба нав'язати нерівноправні договори...! А українська національна меншина в Російській Федерації позбавлена елементарних можливостей для національно-культурного розвитку в той час, коли Москва намагається голосливо звинувачувати нашу державу в порушенні прав «російськомовного населення» (!).

З новими реаліями ніяк не міг змиритись колишній компартійний лідер М.Горбачов. Напередодні алма-атинської зустрічі він звернувся з листом до її учасників. У цьому листі не приховується намагання «повернути колесо історії» в напрямі до реанімації колишнього СРСР. Він висловлює сім міркувань, щоби «окреслити мінімум положень, без яких Співдружність у сучасних умовах... не може стати життєздатною» [164]. Насамперед, він пише, що «повинно бути чітко зафіксоване розуміння Співдружності як багатонаціонального утворення при абсолютній рівності не лише самих держав, але і національностей, які проживають у них, всіх релігій, традицій, звичаїв, геополітичного місцезнаходження» [164]. Це перше міркування показує, що колишній генсек не дуже турбується про коректність деяких понять. Не легко уявити собі «національності, які проживають» у державах, бо ж цим терміном позначається приналежність до певної нації [159]. Мабуть, Горбачов виступає за рівність життя терміну (?), бо інакше не пояснити його ребусу. Новотвір «геополітичне місцезнаходження» підходить більше до па-

родій, ніж до офіційних листів. Та в цілому не викликає сумніву, чого хоче адресант. Він навіть пропонує назву «Співдружність Європейських і Азіатських Держав — СЄАД», хоч і подає свою пропозицію в директивній формі, а не обґрунтовує. Напевне, така пропозиція дозволяє уникнути в назві слова «незалежних», котре, як бачимо далі, не може не турбувати проектанта «Союзу Суверенних Держав».

По-друге, екс-генсек показує свої футурологічні здібності, бо передбачає, що в сотень мільйонів людей «неминуче виникне почуття втрати великої Батьківщини», тому «на якийсь доволі тривалий період доведеться погодитись» з нормою (? — О.Г.) — «громадянин Співдружності», поряд з громадянством у відповідній державі [164]. Знову Горбачов продемонстрував рівень своїх правових знань, даючи своє тлумачення громадянства. «Боюсь,— він продовжує,— що якщо це все не буде продумане, розв'язане і надійно гарантоване, концепція Співдружності буде (яка самовпевненість! — О.Г.) відкинена на народному рівні» [164]. Напевне, Горбачов турбується, щоб СНД не спіткала доля ССД як цекістської кабінетної концепції.

Далі Горбачов вже виступає як прагматик. Ось його **третьє** міркування: «Я переконаний: треба відповідних структур економічної взаємодії в рамках Співдружності» для «створення спільного «євразійського ринку» [164]. **По-четверте**, повчає екс-генсек: «З повною відповідальністю і знанням справи щодо цілісної системи військово-стратегічної безпеки країни (отже, СНД чи СЄАД — країна? — О.Г.) можу сказати, що найменші спроби дезінтегрувати цю систему здатні породити лихо міжнародного масштабу» [164]. Рецепт простий: єдине командування, бо «колективне командування — це абсурд» [164]. **По-п'яте**, Горбачов виступає за єдину зовнішню політику і міжнародну правосуб'єктивність СНД. **По-шосте**, в листі обґрунтовується те, що пізніше імперіалісти назвали «єдиним духовним простором», котрий неможливий без «мови міжнаціонального спілкування», а нею на практиці буде лише російська мова. **По-сьоме**, «починати нову епоху в історії країни (? — О.Г.) треба з гідністю, з дотриманням легітимності» [164], тому, виявляється, постанову про припинення Радянського Союзу має прийняти

Верховна Рада СРСР на своєму останньому засіданні. Щоправда, Горбачов «забув», що найвищим органом державної влади в колишньому СРСР був З'їзд народних депутатів, а не Верховна Рада СРСР.

Вже ці «міркування» Горбачова підтверджують, що він віддзеркалює плани реанімації СРСР під назвою СНД. При цьому підходить Росія захопила би всі ключові позиції, перетворивши суверенітет своїх «союзників» у фікцію. Цілком слушно ще напередодні алма-атинської зустрічі висловлювались такі побоювання: «Живе в народі — і не тільки в нашому — глибока, майже генетична недовіра до політичних союзів, що не раз уже оберталися на звичайне імперське ярмо, яке то послаблюється, то налягає дужче, а суті своєї не змінює... Чому б прямо і відверто демократичній Росії, яка переймає у спадок все добре і зле, а відтак й історичну відповідальність за імперську зверхність, не виступити із заявою, де б однозначно ствердити, що минулому вороття немає і не буде ніколи? Хай би й прозвучало відверте слово каяття» [84].

Звичайно, такого каяття від Москви ніхто не дочекається доти, доки вона не перестане існувати як імперія. Посттекачепістська Росія й надалі силкується проводити імперіалістичну політику, чому буде приділена увага в іншому розділі. Та не може не насторожувати, що в Росії заявив про себе **реанімаційний необільшовицький реваншизм**, про ідеологічні засади якого маємо підстави судити за книгою лідера комуністичної партії Російської Федерації Г.Зюганова «За горизонтом» [71, с. 192].

Звернення до книжки московського комуністичного лідера допомагає уявити майбутню зовнішню політику Росії, позаяк у Державній Думі комуністи вийшли на перше місце за кількістю депутатів. Як випливає з неї, комуністична доктрина — це лише фасад, за яким приховується чисто прагматична політика. В її основі лежить ідея Великої Росії, що ототожнюється із соціалістичною ідеєю. «Можна сміливо стверджувати,— пише Зюганов,— що за своєю суттю «московська ідея», така таємнича й незбагненна для Заходу, є ідея глибоко соціалістична. Сьогодні історія знову залишає для народів нашої Батьківщини той самий вибір,

що і в 1917, і в 1941 році: або Велика Держава і соціалізм, або дальший розпад, остаточне перетворення в колонію» [71, с. 175]. Треба зазначити, що комуністичний лідер тут непослідовний, бо ж наслідком розпаду може бути не перетворення в колонію, а кільканадцять малих держав, що визнають російські політологи.

На перший погляд, здається, що перед загрозою розпаду Росія мала би потурбуватись про самозбереження. Однак плани російських комуністів інші. Зюганов пише: «Наші найближчі цілі — торжество народовладдя, державна єдність Росії в оновленім союзі радянських народів, громадянський мир у суспільстві, спокій і безпека в кожному домі, добробут у кожній родині» [71, с. 175]. Звичайно, у цій цитаті найбільшу тривогу викликають слова про «державну єдність Росії в оновленім союзі радянських народів». В уяві виникають події в двох «гарячих районах» планети — на Кавказі і на Балканах. Як показали воєнні події на території Чечні, велика мілітарна машина не спроможна придушити національно-визвольну боротьбу малого народу, який порушує «державну єдність Росії».

Боротьба чеченського народу має глобальний вплив. По-перше, вона започаткувала другий період розпаду Російської імперії після того, коли з політичної карти світу зникла імперія під назвою «Радянський Союз». Інакше кажучи, розпочалась суверенізація колишніх автономій Російської Федерації. За ним неодмінно наступить третій період — суверенізація регіонів. Така тенденція вже проявилась на Уралі — і буде наївно недооцінювати її. Незалежно від конкретних наслідків чечено-російської війни програє Росія, бо перемога чеченців посилить національно-визвольну боротьбу інших неросійських народів, а придушення їх Москвою спричиниться до нових антиросійських протестів в автономіях на території Російської Федерації. По-друге, хід війни змушує переглянути великодержавні, імперські амбіції Кремля. Неупереджений аналіз підтверджує, що спроба відродити «союз радянських народів», про що мріє Зюганов, на практиці означала б не що інше, як «балканізацію» шостої частини земної суші. Врешті-решт, наслідком такої необільшовицької реанімації імперії стала би світова

катастрофа. Якщо маленька Боснія затривожила цілий світ, то що тоді говорити про величезний азієвропейський простір? По-третьє, чечено-російська війна сприяла переорієнтації політики західних держав, підірвала довіру до Росії як «демократичної держави» і повернула їх погляд до України як стабілізатора на теренах Центральної і Східної Європи. Шляхетні наміри західних політиків, які допомогли Росії проникнути до Ради Європи, можуть дати протилежні наслідки, бо такі дії інших держав лише стимулювали агресивність російського керівництва, підживляли його авантюризм. По-четверте, нинішні російські політологи вважають, що найбільша небезпека для Росії в найближчому майбутньому — це посилення «мусульманського фактора», який в недалекому майбутньому спроможний охопити центральноазійські держави на південному кордоні Російської Федерації.

Аналіз висловлювань Зюганова ще раз переконує, що червоний реванш планується для цілого світу. На думку компартійного лідера, роз'єднаність серйозно заважає комуністам світу, тому її доконечно подолати. Цьому повинна служити єдність стратегічних цілей. Він не хоче бачити якихось відмінностей між комуністичними («братерськими») партіями в самій Російській Федерації та «республік злочинно розчленованого Радянського Союзу» [71, с. 174]. «Ми, — пише Зюганов, — покладаємо великі надії на Союз компартій, на Координаційну раду керівників Компартій, створених на території СРСР (як бачимо, для нього «імперія зла» існує досі. — О.Г.), з багатьма з яких нас пов'язує особиста дружба» [71, с. 174].

Як ортодоксальний більшовик, Зюганов не задовольняється такою формальною єдністю, а мріє про «виковані форми справжньої, а не формальної єдності» [71, с. 174]. За цими словами приховується не що інше, як прагнення відновити єдину компартію на теренах колишнього Радянського Союзу.

Та Зюганов йде далі. Назвавши КІПРФ «невід'ємною частиною міжнародного комуністичного руху», він хвалиться, що його партія «відновила зв'язки з більш ніж 120 комуністичними, лівими, соціалістичними партіями, рухами та організаціями» [71, с. 174]. Він пише: «Особливо хочеться виді-

лити наші консультації та зустрічі в Парижі, Відні, Гельсінкі, Делі, Пхеньяні, Всесвітній конгрес на підтримку Куби в листопаді минулого (1994 р.— О.Г.) року, під час якого відбулись ґрунтовні розмови з товаришем Фіделем Кастро» [71, с. 174].

Не можна оминати того, що Зюганов пише не про встановлення, а про відновлення зв'язків з комуністичними і прокомуністичними організаціями в інших країнах. Отже, він не приховує, що компартія Російської Федерації — це продовження історії КПРС, а не нова партія. Які наслідки можуть бути після «ґрунтовних розмов з товаришем Фіделем Кастро», не важко здогадатись, коли повернемось до спровокованої на початку 60-х років кремлівським керівництвом Карибської кризи.

Нині за комуністів проголосував кожен четвертий активний виборець Росії. Та вони цим не задовольняються, чого не приховує й Зюганов. «Потрясіння,— пише він,— пов'язані з розвалом СРСР, кінцем «біполярного» світу, нинішнім приниженням Росії та посилюванням її рішучості повернутись на історично успадкований шлях національно-державного розвитку, засвідчують, що час серйозного перерозподілу геополітичного балансу сил і зміни культурно-світоглядного вектора епохи вже не за горами» [71, с. 3]. Якщо комуністи змогли б отримати не чверть, а більше половини голосів російських виборців, то світ міг би опинитись перед реальною загрозою глобальної катастрофи, бо тоді розпочався б «серйозний перерозподіл геополітичного балансу сил».

Безпринципність європейських лідерів у ставленні до Росії вже не раз оберталась трагедією для людства. Якби вони дивились у перспективу після більшовицького перевороту в 1917 р., то неодмінно дійшли б висновку, що доля майбутньої «імперії зла» вирішується на полях України, без потенціалу якої Москва не змогла б відбудувати зруйноване війною господарство. Така ж недалекоглядність проявилась і наприкінці Другої світової війни та після її закінчення. Нині апогеєм безпринципності європейських лідерів стало голосування за прийняття Росії до Ради Європи. Логічно виникає питання: чому до України ставились

вимоги в повному обсязі, а до Росії — жодних, хоч такої зневаги прав людини і сваволі, як у цій азієвропейській державі, нема в жодній країні Європи?

Дехто з дипломатів побоювався, що в разі неприйняття Росії до Ради Європи могла б виникнути нова «берлінська стіна», забуваючи, що цю стіну побудував не хто інший, як Москва. Напевне, про таку «стіну» йдеться в словах про «серйозний перерозподіл геополітичного балансу сил», аби створити умови для світової пожежі.

Намагання поєднати ідею Великої Росії з соціалістичною ідеєю проявляється у ставленні Зюганова до більшовицького перевороту в 1917 р., який він, за традицією своїх попередників, продовжує називати «великою жовтневою соціалістичною революцією». Головна її заслуга, як пише лідер московських комуністів, в тому, що вона «врятувала Росію як велику державу від повного економічного і воєнного краху, від територіального розпаду», а «іншого шляху до порятунку, крім встановлення влади робітників і селян, докорінних соціалістичних перетворень, у країні не було» [71, с. 165].

Підкреслюючи «величезний вплив» більшовицького перевороту, Зюганов приписує йому найбільші здобутки нашого століття, бо «цілий світ, і особливо ситий Захід, користується плодами нашої Революції та нашої Перемоги» (у Другій світовій війні.— О.Г.) [71, с. 165-166]. Необільшовицького лідера не бентежить те, що в цілому світі створена більшовиками держава тепер напівофіційно називається «імперією зла». Та цікаві такі його визнання: «Боротьба за національне і державне виживання вимагала найкрутіших заходів, граничної централізації, планової економіки, жорсткої дисципліни, високого самозречення» [71, с. 166]. Тут виправдовуються всі «найкрутіші заходи» сталінсько-енкаведистської машини. Раз виправдовуються, то висновок однозначний: їх можна повторити, якщо йдеться про «національне і державне виживання» росіян.

Нинішнє керівництво Росії, якщо вірити Зюганову, проводить «антинародний курс», тому лідер необільшовиків виступає за нову зовнішню політику. «Нова зовнішня політика країни,— пише він,— буде означати повернення до

захисту національних інтересів, відновлення традиційних союзницьких зв'язків у всіх регіонах світу та інтернаціональну солідарність з країнами і народами, які борються за збереження свого державного суверенітету, проти політики «нового світового порядку» [71, с.156-157]. Така небільшовицька відповідь на «сльцинсько-козиревський зовнішньополітичний курс», який, за твердженням Зюганова, ґрунтується на «пропагандистських утопіях», «авантюризмі й непередбачливості».

Хоч мусимо визнати рацію такої зюгановської характеристики зовнішньополітичного курсу посттекачепістської Росії, одночасно не можемо не зазначити, що така характеристика ще більше підходить до політики КПРФ. Г.Зюганов вважає, що вона має виходити з двох основоположних цілей: «відновлення державної єдності радянських народів і демократизації глобальної системи міжнародних відносин» [205]. Як воно може виглядати на практиці, показала Державна Дума Російської Федерації, прийнявши постанову «Про поглиблення інтеграції народів, які об'єднувались у Союз РСР, і скасування Постанови Верховної Ради РРФСР від 12 грудня 1991 року» [93].

Звичайно, такі цілі аж ніяк не ґрунтуються «на тверезому зваженні реалій сучасного міжнародного життя» і остаточно спростовують зюгановське твердження, що «для комуністів і в цих умовах залишається незмінним ідеал миру і міжнародного співробітництва» [71, с.157]. Чи можливе «відновлення державної єдності радянських народів» мирним шляхом? Ні в кого не буде заперечень, що при «тверезому зваженні реалій» мусимо дійти висновку: реанімація СРСР суперечить тенденціям суспільного розвитку та інтересам неросійських народів колишньої «імперії зла». Загальмувати процес остаточного розпаду останньої імперії, дотримуючись ідеалу миру не спроможний вже ніхто — і московські комуністи не виняток. Нині йдеться не про відновлення цієї імперії в межах СРСР, а про можливість збереження вже Російської Федерації. Серед різних варіантів майбутнього цієї держави як рудименту «імперії зла» на перші місця ставляться два такі, які передбачають «різну міру розпаду Росії (перший варіант) або «усихан-

ня» її території (другий варіант)» [170, с. 37]. Перший варіант зводиться до «припинення існування єдиної Російської Федерації в нинішніх кордонах як результат її поділу на Європейську та Азійську Росію, виділення в самостійні держави ряду нинішніх республік у складі РФ (Татарстану, Башкортостану, Саха-Якутії, Туви та ін.) або великих міжрегіональних утворень (Сибірської, Уральської, Далекосхідної та інших республік)», а другий — до «створення «Російської Федерації як самостійної «Російської («Русской») республіки» тільки з російських («русских») регіонів без охоплення нинішніх республік у складі РФ» [170, с. 36]. Якщо ці варіанти «не можуть бути здійснені мирним шляхом» [170, с. 37], то такий висновок підходить до намагання реанімувати імперію в колишніх межах.

Напевне, «відновлення традиційних союзницьких зв'язків» вимагає не більше і не менше, як реанімації військової організації Варшавського договору, бо Зюганов у ставленні до НАТО не відрізняється від комуністичних верховодів СРСР у повоєнні роки. Та як відновити такі зв'язки, коли керівництво Польщі не приховує свого наміру вступити до НАТО? Виходить: Варшавський договір, але без Варшави! Нарешті, що таке «Інтернаціональна солідарність», показала московська воєнна авантюра в Афганістані, яка закінчилася ганебною поразкою для Кремля.

Отож, небільшовицька «нова зовнішня політика» буде на практиці не чим іншим, як політикою «холодної війни» в нинішніх умовах. Намагання ж повернути політику реформ у протилежному напрямі призведе до загострення внутрішньодержавного становища в самій Російській Федерації.

Насамперед, як вже зазначалось, російські комуністи силкуються реанімувати СРСР. Ще в жовтні 1994 р. в діалозі з А.Прохановим голова КПРФ Г.Зюганов сказав: «Ми зуміли нав'язати зв'язки з комуністичним рухом на всій території СРСР. Недавно лідери дев'ятнадцяти компартій, створені в республіках, домовились про спільні дії щодо відновлення Радянської союзної держави. Це винятково важливо. В Україні, Білорусі, Казахстані — я там був недавно — ситуація змінюється докорінно» [71, с. 127].

Після поїздки в Україну на початку 1996 р. комуністичного керівництва Державної думи Російської Федерації приймаються дві постанови — «Про поглиблення інтеграції народів, які об'єднувались у Союз РСР, і скасування Постанови Верховної Ради РРФСР від 12 грудня 1991 року» та «Про юридичну силу для Російської Федерації — Росії результатів референдуму СРСР 17 березня 1991 року з питання про збереження Союзу РСР». В першій постанові фактично визнається існування СРСР, бо постанова російського парламенту «Про денонсацію Договору про створення СРСР» трактується як така, що втратила силу [93]. Якщо вже бути коректним, то доведеться визнати: денонсація Договору про створення СРСР була зайва, бо цей міжнародноправовий документ не був ратифікований договірними сторонами, про що вже йшла мова. Ставлення до наслідків референдуму 17 березня 1991 р. вимагає зваження конкретно-історичних умов. Для України він втратив свою правову силу тоді, коли абсолютна більшість населення нашої держави підтвердила Акт проголошення незалежності від 24 серпня 1991 року.

Однак не будемо нехтувати тим, що за першу постанову російського парламенту проголосувало 250 депутатів, а проти — 98; другу — 252 депутати, 33 — проти, а 5 — утрималось [93]. За московськими депутатами, постанова яких викликала обурення в цілому світі, пішли їх однодумці-нардєпи з Києва. Один з них, секретар ЦК КПУ П.Цибенко, спробував спаплюжити висліди першого грудневого референдуму. Він писав: «У річницю березневого референдуму доречно буде згадати наслідки грудневого референдуму в Україні. Результати його були фальшовані — це настільки очевидно, що не вимагає доказів (додам: бо їх у компартійного функціонера нема.— О.Г.). Здається, французи мають прислів'я: «Хочеш перемогти на референдумі, розумно (а я би сказав хитро) сформулюй питання». Цією хитрістю, підступністю наші опоненти скористались сповна. Складником цієї «піррової перемоги» стало те, що 3-4 місяці напередодні референдуму в засобах масової інформації, на екранах телевізорів, передачах радіо, в пресі йшло відверте братання партії влади та Руху. Всі інші політичні сили і,

насамперед, ліві були, по суті, заганні в підпілля. Цим наслідки референдуму були заздалегідь визначені» [93].

Треба сказати, що компартійний функціонер намагався одурити хитро, а вийшло, як завжди, по-більшовицькому. По-перше, тільки наївні люди можуть думати, що на 1 грудня 1991 р. існувала якась відмінна від компартії «партія влади», адже державне керівництво на всіх рівнях змінилось незначно порівняно з тоталітарним періодом, який зазнав остаточного краху в серпні того року. По-друге, якщо би комуністи (а інших лівих сил в Україні тоді не існувало) і намагались вести пропаганду за збереження СРСР, то вони б не мали навіть і «піррової перемоги», бо гекачепістська позиція компартійного керівництва відвернула від них широкі маси населення. По-третьє, вчорашні компартійні керівники саме докладали зусиль, аби в тих умовах відвернути увагу від злочинної діяльності республіканської компартійної верхівки, бо не хотіли поєднати процесу державотворення з демонтажем партократичної системи. По-четверте, свою толерантність до політичних опонентів компартійні функціонери відверто продемонстрували в дні гекачепістського перевороту, опанувавши засоби масової інформації. У Москві навіть не виходила офіційна газета державної влади «Известия».

Оцінку ухвалі Державної думи про скасування постанови Верховної Ради РФ, яка денонсувала Союзний договір 1922 року, дало в своїй заяві Об'єднання українців Росії 16 березня 1996 року. В ній зазначено: «Спричинивши негативну реакцію політичних діячів і громадськості різних країн, постанова, прийнята 14 березня 1996 року, створює загрозу для погіршення міжнародної обстановки. Від державної незалежності добровільно не відмовиться жодна з республік колишнього СРСР [67] (підкреслюю.— О.Г.).

Чому ж стали реальністю рецидиви «імперії зла»? Найголовніша причина в тому, що сімдесятирічна війна московських більшовиків проти народів колишнього СРСР, як і розв'язана компартійною державою «холодна війна» проти народів світу, не була логічно завершена. Відносно мирний розпад СРСР на останній стадії заколихав не-комуністичні сили, зокрема керівників західних держав,—

і вони повірили в демократизацію постгекачепістської Росії. Іншими словами, був зігнорований досвід демонтажу нацистської політичної системи. Тоді Головний обвинувач на Нюрнберзькому процесі від США Роберт Джексон сказав: «Якщо ми не зуміємо знищити причини і запобігти повторенню подібного варварства, то матимемо підстави сказати, що ХХ століття призведе до загиби цивілізації» [183, с. 8]. Слова американського правника ще більше стосуються московсько-більшовицького режиму, ніж німецько-нацистського. Нинішня легковажність як на теренах колишнього СРСР, так і серед політиків Заходу дає свої плоди: більшовицьке варварство знову загрожує світовій цивілізації, як і в 1917 році.

Україна в цьому — не виняток. «Оксамитова революція» не дала відчутних результатів, не полегшила економічного становища держави, позаяк не розв'язане основне питання — питання про владу. Її важелі й далі залишаються в руках відвертих комуно-соціалістів (необільшовиків) та їх прихованої агентури. Проте противники нашої незалежної держави відмовляються від маніфестування себе як панівної політичної сили в Україні, бо таке лукавство допомагає їм звалювати всю вину за нинішнє становище в суспільстві на націонал-демократів, котрі розпорошились поглинені міжпартійною боротьбою. Безумовно, така розпорошеність аж ніяк не сприяє державотворчим процесам, бо створює сприятливі умови для зміцнення позицій комуно-соціалістів.

Спроби комуно-соціалістичних (необільшовицьких) сил взяти політичний реванш навіть не приховуються. Лідер комуністів, які об'єднались під парасолькою соцпартії України, Олександр Мороз заявляє цілком відверто: «У політичних сил, які визначають сьогодні владу в Україні, нема авторитетної основи, тоді як, скажемо, комуністи (ще один доказ на користь віднесення соцпартії до комуністичних сил.— О.Г.) при всій суперечності недалекого минулого, можуть спертись на подвиг самозречення ленінців, на ентузіазм індустріалізації і культурної революції, на свою роль у перемозі над фашизмом і відродженні, в ліквідації Чорнобильської катастрофи. Історична хроніка і людська пам'ять цупко утримують ці аргументи. Новим же політикам треба

знайти наявність нового зв'язку часу, щоби, утверджуючи нову державність, закрити цим зв'язком реальність семи десятиріч» [142, с. 60]. Сказано безапеляційно. Замість того, аби визнати злочини КППС у часи тоталітарного режиму, «соціалісти» завуальовують їх під «суперечність недалекого минулого». Якщо йти далі, то за такою логікою можна говорити і про «подвиг самозречення» гітлерівців на фронтах Другої світової війни. Однак держави антигітлерівської коаліції підійшли інакше до оцінки цього «подвигу».

Цинічно звучать спроби опаплюжити наше сьогодні й оправдати злочинну діяльність КППС. Ось що пише професор з Києва В'ячеслав Кудін, якого необільшовицька газета «Комуніст» називає ученим, знаним не лише в Україні, але і за її рубежами, хоч і не аргументує, чим він так прославився: «Якою вона, ця «загальноновизнана» (не уточнюється ким.— О.Г.) демократія є насправді, свідчать не пропагандистські пасажі соросів, бжезинських, кісінджерів, власних драчів, коротичів (?— О.Г.), павличок (мабуть, «знаний учений» хотів написати: павличків.— О.Г.), мовчанів, які топчуть усе радянське, що було у житті України і скоро, напевне, у своїх спекуляціях на вчорашніх недостатках і горі (особливо тих, що пов'язані з голодом та колишніми таборами) почнуть називати такі цифри втрат, що будь вони наполовину правильними, то на Україні не залишилося б уже жодної живої людини. Сказаним зовсім не виправдовую ні жорстокість таборів (концтаборів, професоре!— О.Г.), у яких гинули тисячі (десятки мільйонів, професоре!— О.Г.), ні жажливості голоду (голодомору, професоре!— О.Г.) початку 30-х та меншого за масштабами весни 1946 року» [104]. Справді професор не лише не виправдовує, а й замовчує. А чому б не згадати голодомору початку 20-х років, сліз матерів від афганської авантюри та інших більшовицьких діянь, про які буде згадано далі?

Водночас необільшовики замовчують причини нинішнього тяжкого становища народу, основними з яких, на нашу думку, є три. Перша — розпад СРСР і виникнення нових держав на його руїнах пов'язується одночасно з доконечністю радикальної економічної реформи, яка вимагає відмови від партійно-державного регулювання економіки й

переходу до ринкових засад, а також переорієнтації взаємозв'язків, виходячи з інтересів цих держав. Акцент прихильників реставрації СРСР на тій підставі, що начебто основна причина важкого економічного становища в незалежних державах зумовлена перерваними економічними зв'язками насправді лише перекручує суть справи. Треба зважити, що так званій «єдиний народногосподарський комплекс», врешті-решт, неминуче вів до таких наслідків, будуючи затратну заідеологізовано-мілітаризовану економіку, при якій взаємини Росії, а ще точніше її європейської частини з іншими республіками СРСР чи навіть азійськими областями й краями самої РРФСР були взаєминими метрополії й колоній. Економічні інтереси неросійських народів грубо ігнорувались.

Отже, до різкого погіршення економічного становища в усіх колишніх союзних республіках СРСР, в тому числі й Росії, призвели не перервані економічні зв'язки, як пояснюють комуністи, а нераціональна економічна система за часів компартійного тоталітаризму.

Друга причина — це наслідок «оксамитової революції», яка пропливає надзвичайно мляво. В молодих незалежних державах, як правило, при владі залишилась компартійна номенклатура, цебто ті, кого М.Джилас називає новим класом [49]. Вона докладає зусиль для збереження свого панівного становища, вдаючись до мімікрії, аби уникнути відповідальності за падіння життєвого рівня широких народних мас. В Україні «знайдені» такі винуватці. У «Слові до виборців» 28 березня 1994 року Олександр Мороз відносить до них тих, «хто недавно керував або тепер керує нашою державою, займаючи в ній найвищі посади: Юхновського, Ланового, Пинзеника, Жулинського, Морозова, Рябченка, Черняка, Ємця, Костенка, Таланчука, Шишкіна, Дзюбу, Маркулова, Бабича, Герца, Ткачука, Шпека, Павличка, Яворівського, Пилипчука, Танюка, Гриньова, Тернопільського, Климпуша, Лук'яненка, Лубківського, Крижанівського, Сандуляка, Муляву, Скіпальського, Погрібного, Яковину, Фридрака і т.д., і т.п.» [142, с.48–49]. Цікаво, що серед таких винуватців нема жодного комуно-соціаліста, нема й тих колишніх прем'єр-міністрів, котрі не можуть

бути віднесені до націонал-демократів. Коментарі зайві!

У дусі компартійного зневаження «презупції невинності» як засадничого положення права О.Мороз іде далі. Він заявляє: «Не торкаються обласних і районних державних адміністрацій, де за згодою Президента (до речі, ця посадова особа не віднесена до числа винуватців, «хто довів державу до розвалу». — О.Г.) обов'язково ключові посади займають рухівці та члени УРП» [142, с. 48]. Для того, аби переконатись у лукавстві подібних тверджень Мороза, достатньо звернути увагу хоч би на одне: майже в кожному населеному пункті на схід від Збруча далі стоять пам'ятники більшовицьким лідерам. Напевне, якби справді рухівці та члени УРП мали таку владу в областях і районах, про яку говорить лідер соціалістів, то цього не було б.

До речі, тепер на чолі Верховної Ради України стоять комуно-соціалісти Мороз і Ткаченко, але становище не змінюється на краще: все звалюється на виконавчу владу, а парламент виводиться з-під удару.

Пошуки винуватців, за комінтернівською термінологією «ворогів народу», мають визначену мету: домогтись реваншу, повернути компартійну тоталітарну диктатуру. «Гасло «сильної влади», — зазначає Леонід Кучма, — має багато прихильників серед людей, виснажених своїм економічним станом, нездатністю влади забезпечити їх невід'ємні права, в тому числі захистити від злочинності та зловживань у різних ешелонах влади» [108]. До цього веде політика вчорашньої компартноменклатури, яка діє за правилом: чим гірше для народу, тим ліпше для неї, — бо широкі народні маси починають жаліти за старими порядками.

Третя причина нинішнього економічного становища в колишніх радянських республіках спровокована політикою керівництва Російської Федерації, котре рекрутоване із вчорашніх найвищих ешелонів компартійної номенклатури. Вона змінила прапори, але залишилась на старих позиціях у зовнішній політиці. Тут між московськими небільшовиками та антикомуністами нема розходжень, що підтверджують результати голосування за дві вже згадані постанови Державної думи Російської Федерації, які підтримали не лише комуністи, але й антикомуністи-імпе-

ріалісти. Отже, суперечності між ними внутрішні: назовні залишаються більшовицькі ідеологічні настанови на створення світової імперії. Неадекватне уявлення західних політиків про нинішні перетворення в постгекачепістській Росії аж ніяк не сприяє встановленню справедливих міжнародних взаємин на євразійському просторі.

Необільшовицький реванш обґрунтовується Г.Зюгановим у політичному звіті на III з'їзді КПРФ: «Країна відкинена на 400 років назад, до кордонів XVI століття, позбавлена результатів багатовікового розвитку, виходу до світових торговельних шляхів. Перервані життєво важливі міжнародні господарські зв'язки.

Десятки мільйонів співвітчизників залишилися за межами Російської Федерації як другосортні громадяни. Там, де кордонів ніколи не було та вони й не потрібні, поставлені пропускні пункти і митниці, а там, де вони доконечні, їх просто нема» [71, с.147].

Як бачимо, з одного боку, державне керівництво Росії з колишніх вищих ешелонів компартноменклатури після деякої правової мімікрії відверто продовжує загрожувати мирові, безпеці й стабільності в світі, свободі народів розпаденої імперії, спадкоємцем якої незаконно проголосила себе Російська Федерація, позбавивши такого права інші держави, а з другого боку, зрадницька компартноменклатура в незалежних державах на території колишнього СРСР гальмує прогресивні реформи в економічному, політичному й духовному житті, створюючи вибухонебезпечну ситуацію на широкому євразійському просторі. Отже, без міжнародного суду над КПРС за злочини тоталітарного режиму мир, безпека і стабільність у світі будуть під постійною загрозою, а свобода народів колишнього СРСР стоятиме під знаком питання.

Нормальний світовий розвиток вимагає міжнародного суду над КПРС на принципах Статуту Міжнародного Військового Трибуналу, за яким судились гітлерівські верховоди, як логічного завершення сімдесятирічної війни більшовицьких імперіалістів проти народів колишнього Радянського Союзу й країн радянського блоку та «холодної війни» більшовизму проти всього людства.

Положення цього Статуту не обмежені в часі. Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції від 11 грудня 1946 р. підтвердила принципи міжнародного права, які визнані Статутом Нюрнберзького Трибуналу й виражені у його вироді [168, с. 549]. На 42-ому надзвичайному засіданні Контрольної Ради за клопотанням засуджених про помилування маршал Соколовський як представник від СРСР заявив, що головні військові злочинці заслужили визначеного їм у вироді Трибуналу покарання. Він сказав: «Міжнародний Військовий Трибунал у Нюрнберзі заслухав справу, яка має надзвичайно виняткове значення. Трибунал розглянув справу про злочинну агресію, яка втягнула людство в катастрофу світової війни, про воєнні злочини, безпрецедентні за масштабами і жорстокістю, і про організовані гітлерівською державою вбивства мільйонів мирних громадян» [184, с.546].

Принципи Нюрнберзького Трибуналу були прийняті в Статуті Міжнародного Військового Трибуналу для Далекого Сходу [168, с. 549]. Отже, вони утвердились як засади міжнародного права.

Тепер у цілому світі відомо, що за своїм тягарем злочини більшовицького тоталітарного режиму перевищували злочини гітлерівців. Для підтвердження такого висновку треба проаналізувати ці злочини згідно з положеннями Статуту Міжнародного Військового Трибуналу. Стаття 6 цього Статуту передбачає відповідальність за:

а/ злочини проти миру, а саме: планування, готування, розв'язування або ведення агресивної війни чи війни з порушенням міжнародних договорів, угод чи заповідей, або участі в загальному плані чи змові, які спрямовані на здійснення будь-якої з названих дій;

б/ воєнні злочини, а саме: порушення законів чи звичаїв війни. До цих порушень відносяться вбивства, мордування або забирання в рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території; вбивства або мордування військовополонених чи осіб, які перебувають у морі; вбивства закладників; пограбування суспільної чи приватної власності; спустошення, які не виправдані воєнною необхідністю, та інші злочини;

с/ злочини проти людяності, а саме: вбивства, винищення, поневолення, заслання й інші жорстокості, які вчинені щодо цивільного населення до війни чи під час неї, або переслідування з політичних, расових і релігійних мотивів з метою здійснення або в зв'язку з будь-яким злочином, який підлягає юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи є такі дії порушенням внутрішнього права країни, де вони вчинені, чи не є такими [218, с. 64].

Вирок Міжнародного Військового Трибуналу від 1 жовтня 1946 р. кваліфікує як злочинну діяльність нацистської партії за ведення агресивної війни, за онімечення населення на захоплених землях через знищення місцевих звичаїв і виявлення та арешт осіб, які протидіяли німецькій окупації, за переслідування євреїв, за реалізацію програми рабської праці, за порушення міжнародно-правових норм у ставленні до військовополонених. У висновку щодо діяльності керівного складу нацистської партії зазначається, що «політичне керівництво використовувалось для цілей, котрі згідно із Статутом (Міжнародного Військового Трибуналу.— О.Г.) є злочинними й охоплювали онімечення приєднаних територій, переслідування євреїв, виконання програми рабської праці й жорстоке ставлення до військовополонених» [173, с. 413]. У вирокі визнається як необгрунтоване твердження про те, що включення окупованих країн до складу Німецької імперії начебто дає їй право ставитись до цих країн так, як до частини Німеччини, цебто кваліфікується як незаконна гітлерівська «доктрина підкорення».

Міжнародний Військовий Трибунал визначив коло осіб, які підлягають відповідальності за злочинну діяльність нацистської партії. У вирокі зазначається: «Керівний склад нацистської партії названий у Обвинувальному висновку як група або організація, яка повинна бути оголошена злочинною» [173, с. 408]. Цей керівний склад був особливою вибраною групою в середині самої гітлерівської партії та мав особливі повноваження. Головний обвинувач від Франції Шампетє де Ріб довів відмінність між «звичайним злочинцем» і колом тих злочинців, котрі притягались до судової відповідальності на засадах Статуту Міжнародного Військового Трибуналу. Він наголошував: «Геноцид, вбив-

ства чи якийсь інший злочин, вчинений державним апаратом, стає анонімним. Ніхто не несе головної відповідальності. Всі її розділяють: і той, хто своєю присутністю підтримує апарат, і той, хто вчиняє злочин, і той, хто виражає бажання, щоби він був здійснений таким способом, і той, хто видав наказ про його здійснення» [183, с.191]. Позаяк тут йдеться про «злочин націонал-соціалістичної держави», то «всі підсудні як керівники націонал-соціалістичної партії та високі керівники держави несуть головну відповідальність за те, що вони задумали або вчинили цей злочин» [183, с.193].

Проте Міжнародний Військовий Трибунал мав на меті не лише притягнути до відповідальності керівників нацистської партії за вчинені злочини. Він, як вже йшлося, заклав міжнародно-правові основи для притягнення до відповідальності й майбутніх злочинців за скоєні аналогічні злочини. У Статуті Міжнародного Військового Трибуналу, його Обвинувальному висновку та Вироку, а також в обвинувальних промовах Головних обвинувачів від США, СРСР, Великобританії та Франції розроблені й обгрунтовані міжнародно-правові засади щодо кваліфікації злочинної організації, відповідальності її керівництва за злочини проти миру, воєнні злочини й злочини проти людяності, попередження подібних злочинів у майбутньому. Вони дають підстави для того, аби порушити питання про відповідальність КППС як злочинної організації за злочини проти миру, за воєнні злочини, за злочини проти людяності. Такий суд міг би гарантувати мир, безпеку й стабільність у світі, свободу для народів колишнього СРСР.

Злочини КППС, її керівного складу стосуються майже цілої планети, майже всіх країн і народів, що, безумовно, вимагає створення Міжнародного Військового Трибуналу для справедливого і неминучого суду, аби остаточно припинити діяльність КППС як тоталітарно-імперської злочинної організації й запобігти її реанімації в будь-якій формі.

Стаття 6 Статуту Міжнародного Військового Трибуналу допомагає провести аналогії між діяльністю нацистської і більшовицької партій, котрі встановили диктатуру

відповідно — в гітлерівській Німеччині й на території колишнього Радянського Союзу. Такий аналіз зроблений у платформі Українського національно-патріотичного блоку Львівщини «Міжнародний суд над КПРС за злочини тоталітарного режиму — гарантія миру, безпеки й стабільності в світі, запорука свободи народів колишнього СРСР». Він підтверджує, що злочинна діяльність більшовицького керівництва РКП(б) — ВКП(б) — КПРС нічим не відрізняється, а в ряді випадків перевищує за своєю тяжкістю злочинну діяльність нацистської партії, що вимагає судового процесу над КПРС як злочинною організацією. Згідно з Конвенцією про незастосування терміну давності до воєнних злочинців і злочинів проти людства терміни давності до вчинених керівництвом КПРС злочинів теж не можуть застосовуватися.

У зв'язку з цим виникає ряд питань. Насамперед — докази звинувачення. На нашу думку, до них треба віднести різні постанови більшовицької партії та уряду СРСР, документи більшовицького керівництва в Україні. Не викликає сумніву, що силу доказів звинувачення мають різні директивні записки Леніна та інших керівних діячів більшовицької партії. Чимало таких доказів до цього часу ще засекречено в архівах. Особливо це стосується різних сфабрикованих судових процесів, енкаведистсько-кагебістських матеріалів. Окрім того, не можуть бути проігноровані матеріали колишніх обласних партійних архівів. Доцільно використати покази очевидців тяжких злочинів тоталітарного режиму, кіноматеріали, фотоматеріали тощо.

Вимагає ґрунтовного осмислення коло осіб, котрі повинні нести відповідальність за злочини компартійного тоталітарного режиму. Хибна думка, що такі особи вже не живуть. Приміром, керівники КПУ, які винні в організації першотравневої демонстрації в Києві зразу після аварії на Чорнобильській АЕС, ще й нині посідають місця в різних керівних органах, не кажучи про злочинців «всесоюзного масштабу», бо ж йдеться про міжнародний суд.

Суд над КПРС як злочинною організацією — це не якась жаждоба помсти: він — запорука антитоталітарного майбутнього для наступних поколінь. Світова громадськість не

завше має достатнє уявлення про злочини більшовизму, не прогнозує потенційних руйнівних наслідків комуністичного (необільшовицького) реваншу в Російській Федерації, як і в інших державах на території колишнього СРСР. Про це застерігає в «Литературной газете» Олег Мороз, який обурюється тим, що на щогорічному лютневому Всесвітньому економічному форумі в швейцарському місті Давосі роль своєрідного «бенефіцієнта» належала лідерові російських необільшовиків Геннадію Зюганову. Це засвідчують не лише запрошення Зюганова на сніданки та обіди, участь у дискусіях і діалогах, а й численні інтерв'ю та прес-конференції.

Згаданий публіцист пише: «Що на все це сказати? Захід не вперше влаштовує більшовикам гігантську безплатну рекламу. Для них це шоу, розвага. А те, що Росія після буде кров'ю харкати, — на це їм наплювати» [137]. До цього доконечно додати, що такі наслідки можуть чекати не лише нашого північно-східного сусіда, бо московські більшовики не приховують своїх намірів відновити СРСР, тому не обмежать своєї діяльності територією Російської Федерації.

Лідер необільшовиків в Україні П.Симоненко відверто заявляє: «...Компартія вважає, що проголошення державної незалежності України цілком поєднувалося з її перебуванням у складі Союзу РСР. А тим часом руйнування Радянського Союзу було здійснено незаконно, без згоди народів союзних республік і Союзу в цілому» [190]. До речі, про всенародний референдум 1 грудня 1991 р. він чомусь не згадує — для нього існує лише референдум 17 грудня 1991 року. Мабуть, П.Симоненко забув про те, як виправдовували його попередники розпуск Установчих зборів та як вони повелись зі своїми союзниками — з партії лівих есерів. Не згадується також «законний» гекачепістський переворот, який міг би закінчитись гулагівським «світлим майбутнім».

В «аргументації» необільшовицького лідера простежується саме один акцент — підтвердити законність створення СРСР, незважаючи на те, що факти свідчать протилежне. Звідси — намагання здійснити новий переворот легально. Має рацію московський публіцист Олег Мороз, оцінюючи потенційний другий прихід більшовиків до влади: «Є, однак,

істотна різниця між першим і другим приходом більшовиків. У першому вони захопили владу за допомогою збройного перевороту. Ніхто тоді нас — народ — не питав, чи хочемо ми їх. І впродовж усіх 70 років більшовицького правління жоден з них цим питанням не цікавився. У найгірші хвилини це для нас служило за оправдання: що поробити, проти сили не попреш. Тепер інше. Жодного оправдання в нас вже не буде. Ми самі за ручку готові привести марксистів-ленінців до влади»[142].

Українці не будуть мати підстав для оправдання ще більше. Хто співчуватиме народові, який після 70 років більшовицького поневолення, витерпівши найстрахотливіші злочини від муравйовського пљондрування Києва до чорнобильської катастрофи, проголосував на парламентських виборах за спадкоємців цих злочинців? Адже сам П.Симоненко пише: «Ми пишаємося тим, що нам вдалося відновити Комуністичну партію — партію самовідданих борців за інтереси народу, і ми робитимемо все можливе, щоб на зміну буржуазно-націоналістичній Україні (додам: де небільшовики панують у парламенті.— О.Г.) найшвидше прийшла нова, соціалістична Україна»[190].

Яке майбутнє може чекати українців у «новій, соціалістичній Україні»? «Перспективу,— пише Олег Мороз,— уявити неважко. Слідом за економічним обвалом, карточками, голодом все піде за звичним комуністичним сценарієм: суворя цензура, репресії, табори... Не тому, що так хоче особисто товариш Зюганов чи хтось ще,— цього об'єктивно вимагають інтереси утримання влади. «Соціал-демократична» і взагалі вся м'якотіла складова частка миттєво зникне з комуністичної керівної верхівки, ніби-то її взагалі не було. Пам'ятаєте, як зникли меншовики та есери невдовзі після 1917-го? У взаєминах з Заходом відновиться «холодна війна» причому така, котра постійно загрожує перейти в «гарячу» [142].

Треба віддати належне цьому публіцистові: перспектива накреслена правильна, бо так підказує досвід реалізації вчення марксизму-ленізму в усіх країнах світу. А цей досвід впливає з самого цього вчення, про що писав ще на початку нашого століття Іван Франко.

Розділ III

Російський некомуністичний імперіалізм

Розпад СРСР висунув на перший план некомуністичні концепції імперіалізму як заперечення його більшовицького варіанту. На наш погляд, ці концепції доцільно виділити в три групи: традиційно-апологетичний імперіалізм, «євразійський» та національно-возз'єднувальний (націоналістичний). Треба зразу застерегти, що вони мають певні подібності між собою і не можуть бути відгороджені «китайським муром» від більшовицького імперіалізму.

Різниці, що зразу можуть видатись за істотні, при глибокому розгляді виявляються незначними, а інколи навіть штучними, або кон'юнктурними. Приміром, традиційно-апологетичний імперіалізм має два різновиди, які найяскравіше репрезентують Іван Солоневич та Ігор Шафаревич. На практиці відмінності між ними стосуються лише внутрішніх питань і підходу до їх розв'язання, але не зачіпають суті.

3.1. Традиційно-апологетичний імперіалізм

а) «Народна монархія» Івана Солоневича

Порушення питання про реставрацію монархії в Росії можна сприйняти як несерйозне, адже від її ліквідації минуло майже вісімдесят років. За цей час цілий ряд монархічних держав став республіками. Повернення до монархії асоціюється зі спробою повернути колесо історії. Проте такий погляд поверховий, коли йдеться про нашого північно-східного сусіда. Має рацію Володимир Янів, стверджуючи: «Держава постає там, де є динаміка, сильно розвинена вольовість, яка зуміє силою розуму розв'язати рівнобіжні (або й розбіжні) змагання сильних індивідуальностей, як це бачимо в Європі, або там, де є пасивний, байдужий загал, який не вміє протиставитись деспотові і підчиняється його волі, як це бачимо в Росії» [245, с. 139].

Твердження Івана Солоневича, що «Росія творила царів — а не царі Росію» [200, с. 159] аж ніяк не спростовує попередньої думки. Справді російський народ, як «Єсенін» за своїм соціотипом, вимагав дуала «Максима», цебто сам породив тирана. Згодом цей же тиран сам творив Росію, діючи всупереч об'єктивним інтересам народу, що бачимо найяскравіше на прикладі Петра I.

Концепція «народної монархії» Івана Солоневича цікава тим, що її автор залишився монархістом в повоєнний час, коли, як вже зазначалось, в цілому ряді країн монархії перетворювались у республіки. Він, син білоруського селянина, закликає повернутись до «державних принципів Московського Царства» [200 с. 223]. «Монархія,— пише він,— не тільки форма правління, властива як типова для російської національної ідеї, але й пункт концентрації всіх творчих національних сил» [201, с. 142].

Іван Солоневич (1891-1953), який майже двадцять останніх років життя провів за кордоном, намагається надати своїй концепції практичності. В передмові до його «Політичних тез», що друкувались у журналі «Наш современник», її автор пише: «Робота Солоневича приваблює зрілою енергією, силою. Вольовий заряд — можливо, найцінніше в ній. Сьогодні, коли суспільство уражене анемією, атрофією волі, ця якість настільки рідкісна, наскільки доконечна. В цьому розумінні стаття (?— О.Г.) Солоневича актуальніша від недавнього есе А.Солженіцина «Як нам обладнати Росію». Реакція на публікацію Солженіцина показала, що з бойовиками диктаторів типу Гамсахурдіа або самостійними (так в оригіналі.— О.Г.) політиками не можна говорити мовою сентименталістів. Сила — тільки її спроможні зрозуміти ці закаменілі у самовтішнім захопленні владою люди» [1, с. 138].

Вихідним у концепції Солоневича, хоч сам він войовничо виступає проти концепцій, приміром, в історичній науці, є положення про домінанту, що трактується як «визначальна лінія національного характеру» [200, с. 165]. Він не приховує того, що не визнає ні рівності людей, ні рівності народів. За його переконанням, в «загальному фронті людства» на крайніх позиціях стоять Ньютон і ботокуд, а між ними інші

нації, народи і племена. «Кожна з них (мабуть, націй.— О.Г.) має домінанту національного характеру: якусь суму, напевне, спадкових даних, котрі визначають типову реакцію цієї нації на навколишню дійсність. Ця дійсність, напевне, не має жодного впливу на загальний склад національного характеру: в одних і тих же історичних і географічних умовах різні народи діють і продовжують діяти по-різному» [200, с. 178]. Інакше кажучи, те, що Солоневич визначає як домінанту національного характеру, нині називається національною ментальністю [85, с. 9-10].

При характеристиці російського народу Солоневич впадає в суперечності. Як абсолютна більшість російських імперіалістів, він розпочинає історію Росії від Київської Русі, аби показати невмирущість російської імперії. Для цього він пише: «Так звана «Імперія Олега» існує й до цього часу — і всі спроби її подріблення зазнали краху» [200, с. 169]. А вже через кілька сторінок подає як факт те, що російська державність «виросла в Москві в 13-16 століттях, в умовах майже абсолютної відірваності від Західної Європи» [200, с. 176], чого про Київську Русь («Імперію Олега») не скажеш. Далі він стверджує: «Російський народ у жодному випадку не є народом степів — це народ лісів. Його державність народилась і виросла в лісах» [200, с. 176]. Суперечності Солоневича — це результат упередженого погляду в минуле. В першому випадку він намагався протиставити Російську імперію як тисячолітню імперію Карла Великого, а в другому — спростувати концепції («монгольської крові» росіян, норманську тощо) походження російської держави. З історичними фактами він поводить досить свавільно. Заявивши про негачію історичних концепцій, Солоневич сам діє навпаки: намагається втиснути історію Росії в прокрустову схему власної концепції.

Згадані суперечності автор «народної монархії» не може оминати й тоді, коли заходить про приклад Візантії для «пояснення виникнення нашої Імперії» [200, с. 170]. Його дивує, як міг суздальський смерд, котрий підтримав Боголюбського, брати за приклад Візантійську імперію, про яку не мав жодного поняття. Тут нема нічого дивного: в протилежному випадку не було би підстав стверджувати, що

«слабкий народ не міг би побудувати великої імперії» [200, с. 174], а для Солоневича найголовніше довести, що імперію створював народ («русский мужик»). Як виявляється, цей народ мав помічників серед інших народів. «Російський плутатар, звіролов, бортник та інші якимось просувались все далі й далі на північ, якимось осідали поряд з туземними фінськими племенами — з усякою мер'ю, чужддю, вессю, — зживались з ними, мабуть, наймирніше, зливались і — з відрізаних від всього світу боліт, волзько-окського міжріччя почали будувати Імперію — і побудували» [200, с. 171]. Чи можна в такому разі твердити про неперервність «Імперії Олега», якщо її почали будувати в місцевості, далекій від Києва?

Однак Солоневича така логіка не турбує, бо в іншому місці він говорить про імперію Рюриковичів. Коли ж Київська Русь була розгромлена степом через внутрішній розклад, «її кращі елементи емігрували на північ, в суздальські ліси (як у 1917 році за кордон), і там взялись за відтворення демократичної і монархічної центральної влади» [200, с. 158]. Цікаво, що за словами «народного монархіста» цей процес розпочався до татарської навали. Знову історик і правник має підстави оцінити твердження Солоневича як невігластво або явний обман.

Однак звернемо увагу на мовний парадокс. Слово «еміграція» в словниках пояснюється як «переселення із своєї батьківщини в іншу країну, зумовлене соціально-економічними, політичними, або релігійними причинами» [194, т. 2, с. 477; 217, т. 1, с. 585; 59, т. 2, с. 629]. Якщо так, то Солоневич знову сам собі заперечує: емігранти не могли продовжувати Київської Русі, а творили разом з угро-фінськими племенами нову державу.

У традиційному плані для ідеологів російського імперіалізму подається політика «збиральництва» Москви. Щоправда, ще один парадокс «народного монархіста»: збільшення населення він обмежує чомусь лише європейською частиною Російської імперії, а збільшення території демонструє матеріалами для всієї території. Отож, динаміка європейської частини імперії виглядає так: 1480 р.— 2,1 млн. осіб, 1580 р.— 4,3 млн., 1680 р.— 12,6 млн., 1780 р.— 26,8 млн.,

1880 р.— 84,5 млн., 1895 р.— 110 млн. осіб; а територія держави в 1464 р. становила 550 тис. кв.км, в 1505 р.— 2 млн. 225 тис. кв.км, 1584 р.— 4,2 млн. кв.км, в 1598 р.— 7,1 млн. кв.км, в 1613 р.— 8,5 млн. кв.км, 1645 р.— 12,3 млн. кв.км, 1796 р.— 19,3 млн. кв.км, в 1917 р.— 21,8 млн. кв.км [200, с. 58].

Тенденційність «народного монархіста» не має меж. «Іван Грозний,— пише він,— продовжуючи політику своїх попередників і спираючись на народні низи (?— О.Г.), розгромлює залишки удільної аристократії й закінчує давно розпочату при його попередниках організацію найширшого селянського самоврядування» [200, с. 158]. Та звернемося до думки історика В.Ключевського. Він (Іван Грозний.— О.Г.) аргументує: «Однобічний, себелюбний і недовірливий напрям його політичної думки при його нервовій збудженості позбавляло його практичного такту, політичного окоміру, чуття дійсності, і, вдало взявшись за завершення державного ладу, який заклали його предки, він непомітно для себе самого закінчив тим, що розхитав самі основи цього порядку» [88, т. 2, с. 187]. Як вказує Ключевський: «Опричники ставились не на місце боярів, а проти боярів, вони могли бути за самим призначенням своїм не правителями, а катами землі. В цьому полягала політична безцільність оприччини, зумовлена ударом, причиною котрого був лад, а не особи, вона була спрямована проти осіб, а не проти ладу» [88, т. 2, с. 172]. Звідси — абсурдність думки Солоневича цілком очевидна.

Переваги російського духа Солоневич бачить у дарвінівській реакції на доквілля, котра дала змогу народові стати «переможцем у життєвій боротьбі», бо, «незважаючи на всі помилки, падіння і катастрофи, які йшли через трагічну нашу історію, народ зумів знаходити вихід з положень, що здавались зовсім безвихідними, ставати на ноги після найтяжчих помилок і поразок, правильно визначати свої цілі й знаходити правильні шляхи їх досягнення» [200, с. 160]. Такі властивості, за його твердженням, «по-перше, відрізняють його (російський народ.— О.Г.) від інших народів світу — англійців і німців, іспанців і поляків, євреїв і циганів» і, «по-друге, тисячу років проявились з достатньою визначеністю» [200, с. 160].

Історичні та ідеологічні підтасування потрібні Солоневичу для того, аби доказати правильність концепції «народної монархії». Якщо вірити йому, то «російська монархія історично виникла як результат повстань низів проти боярства» [200, с. 150]. Проте тут ставиться під сумнів спадковість цієї монархії, до того часу, коли розпочалась боротьба проти боярства. Ще дивніше виглядає таке положення: «Російське селянство потрапило під кріпосний гніт у період відсутності монархії,— коли царі знищувались, а країною розпоряджалась дворянська гвардія» [200, с. 150]. Отже, за твердженням Солоневича, кріпосне право виникло в Росії після смерті Петра I. Та факти стверджують інше. Кріпосне право оформилось у Росії Судебником 1417 р. за великого князя московського Івана III, а остаточно Соборним викладом («уложением») 1649 р., коли царський престол посідав Алексей Михайлович; імператриця Катерина II в 1785 р., цебто через 23 роки після знищення Петра III, видала Даровану грамоту, якою затвердила чинні привілеї дворянства. Такі факти відомі кожному, хто вивчав історію Росії.

Для накидання своєї «народної монархії» Солоневич доходить аж до такого твердження: «Російська монархія була лише одним з результатів спроби побудувати державу не на юридичних, не на економічних, а на чисто моральних основах — з європейською монархією її об'єднує тільки спільність зовнішньої форми. Але обидві вони названі одним і тим же іменем» [200, с. 150]. А що вже сказати про таке: «У нас була, а після 1861 року знову почала відроджуватись демократія незмірно вищого стилю, ніж англосаксонська — рівність духовно рівних людей, без огляду на їх титули, кишені, національність і релігію» [200, с. 150]? Почитавши сентенції Солоневича, можна засумніватись у чесності таких письменників, як Гоголь, Тургенєв, Некрасов, Чехов та інших, які показали справжнє обличчя російської демократії.

Доконечно наголосити, що свою «народну монархію» Іван Солоневич, син білоруського селянина, який напевно на власній спині переконався в привабах російської демократії та російського кріпацтва, писав у повоєнні роки,

коли більшовицька імперія вийшла переможцем у війні проти Німеччини. Ідеолог «народної монархії» не дожив до 1989 р., коли ця ж переможна Росія капітулювала без одного пострілу перед Німеччиною, віддавши їй захоплені в 1945 р. німецькі землі. Можливо, він інакше оцінив би російський дух, побачивши наслідки нинішньої чеченсько-російської війни.

Крім «Народної монархії», як підсумкового твору, монархічні ідеї Іван Солоневич пропагував в інших своїх працях, що були відомі за межами Росії. В 1990 р. читач часопису «Наш современник» зміг ознайомитись з його маніфестом «Політичні тези російського народно-імперського (штабс-капітанського) руху». Тут він виступає, з одного боку, як ідеолог «широкої верстви простих людей, які зневірилися у абстрактних політичних доктринах маститих лідерів», а з другого,— як представник молодшого покоління емігрантів («штабс-капітанів») на противагу «генералам» (П.Мілюкову, П. Струве) [1, с. 137]. Маніфест Солоневича — широкоплановий документ, в якому порушений цілий комплекс питань. Між «Політичними тезами» і «Народною монархією» спостерігаються відмінності в аргументах для обґрунтування концепції монархізму. Ознайомлення з «Політичними тезами» провокує на звинувачення нинішніх московських націоналістів (націонал-реформістів) у плагіаті.

Маніфест розпочинається з бачення Солоневичем російського націоналізму, що допоможе Росії втілити свою «неповторну місію в історії людства» [201, с. 139]. Він протиставляє націоналізм шовінізмові, космополітизмові та інтернаціоналізмові. «Ідея кожного націоналізму,— пише монархіст,— є ідея, що об'єднує і виховує націю до виконання її історичної місії на землі. З цього погляду — шовінізм є погане виховання нації. Космополітизм — відсутність будь-якого виховання. Інтернаціонал — каторжна праця нації для чужих їй цілей» [201, с. 139]. Сформульовано чітко — і треба визнати рацію апологетові монархії.

Та Солоневич не може обійтись без абсурду. Далі читаємо: «Російський («русский») націоналізм як ідея, що державно оформлює націю, нерозривно пов'язаний з одноособовою

дідичною («наследственной») монархічною владою, яка втілює в собі релігійний сенс нашого соціального буття. Республіканський націоналізм — якби він й існував,— означав би відрив Росії від її глибоких релігійно-моральних витоків» [201, с. 139]. Як ідеолог, Солоневич не доводить своїх положень історичними фактами, а натягає ці ж сфабриковані факти на свій ідеологічний копил, про що вже йшлося. Інакше кажучи, Солоневич не аргументує, а постулює, не гребуючи нічим і не відчуваючи жодної відповідальності.

Російський націоналізм у тлумаченні Солоневича може мати лише релігійну основу («християнське й православне світовідчуття») і без православ'я стає «нісенітницею», а, окрім того, він «нерозривно пов'язаний з існуванням Імперії Російської, яка історично з'єднує материк з європейським півостровом, забезпечує нації російській («росийской») безприкладний в історії світу неперервний життєвий простір, який містить у собі всі необхідні матеріальні ресурси для самостійного і самобутнього розвитку» [201, с. 139].

Та з'єднати вогонь і кригу неможливо, тому Солоневич залишається вірним сам собі: вже на наступній сторінці він забуває про те, що тільки писав до цього. Така суперечність аж випирає в апології російського православ'я і спроби пов'язати його з націоналізмом. Ось Солоневич пояснює: «Російська — не візантійська — православна свідомість шукає Правди-Справедливості, яка досягається не через насильство й обман, а через розуміння й любов, на шляхах переваги в усіх людських взаєминах духовного елемента над матеріальним. Саме тому в нас ніколи не розцінювались — чин, як він розцінюється в Німеччині, титул, як він розцінюється в Англії, або гроші, як вони розцінюються в Америці,— в нас переважала чи мала тенденцію переважати чисто духовна оцінка людської особи» (підкреслюю.— О.Г.) [201, с. 141]. А перед тим він же писав: «Основною чеснотою нації є сила. Основною чеснотою національної ідеї є також сила... Без сили можуть бути народці, племена і клани — але нації не може бути» [201, с. 141]. Цю суперечність побачив автор вступної статті до маніфесту при його перекладі в журналі «Наш современник», він застеріг, що в

абсолютизації сили «погодитись із Солоневичем неможливо» [1, с.138]. Справді: сам «народний монархіст» змушений «ошляхетнити» свою абсолютизацію сили, вдаючись до звуженого її тлумачення, аби якось нейтралізувати негативне сприйняття. Однак сентенції на кшталт «православної сили» нічого не дають, бо в людському сприйнятті «російська сила» завше буде асоціюватись з її проявами на теренах Чечні — не інакше, де вона придушує волелюбність тих, кого Солоневич таврує як «іногородців». Врешті-решт, слабкість для «народного» імперіаліста-монархіста — «величезний гріх» як нації, так і національної ідеї. За неї завше чекає розплата. Так російські більшовики розплатились за гріхи власного народу, вчинені за двісті років.

Коли читаєш маніфест Солоневича, мимоволі напрошуються асоціації з подібними більшовицькими програмами. Приміром, російський націоналізм у його інтерпретації мало чим відрізняється від комунізму. «Як ідея Божої правди на грішній землі», російський націоналізм не буде примирювати стани, класи й касти, буде боротися проти поділу російського народу на «пролетарів» і «буржуїв», він протиставить такому поділу й боротьбі «програму-мінімум» — який збіг з термінологією більшовиків! — ліквідацію соціального поділу. Замість соціальних груп має, за маніфестом Солоневича, прийти «государева служба», цебто підпорядкування особистого інтересу інтересові загальнонаціональному. Знову якийсь дивовижний збіг з більшовицьким марксизмом (підпорядкування особистих інтересів колективним і загальнонародним, створення загальнонародної держави тощо)! «У перекладі на сучасну мову,— пише Солоневич,— це буде означати заміну станової або класової будови корпоративною будовою, або таким ладом, де кожен росіянин («русский», про «іногородців» не йдеться.— О.Г.) посідає в нації те чи інше становище тільки й винятково залежно від своїх особистих якостей і своєї особистої праці — без огляду на родоводи і на капітали» [201, с. 140].

Для зацікавлених можу порадити заглянути в програму КПРС, прийняту в 1961 р. Та тут не будемо звинувачувати Солоневича в плагіаті: його маніфест написаний набагато

раніше від хрущовської партійної програми, а подібність зумовлена тим, що маніфест і програма ґрунтуються на соціальній демагогії.

Як більшовики на практиці, так Солоневич в ідеології орієнтуються не на правову державу, а на правовий нігілізм, цебто те, що в останній час російські публіцисти трактують як «беспредел». «Народний монархіст» оправдовує відсутність конституції в Росії тим, що монархія начебто не зустрічалась зі спробами обмежити царську владу, а навпаки, користувалась такою підтримкою народу, яка була зацікавлена в посиленні ролі монарха. Вкотре Солоневич «забуває» те, чого не прощають учневі середньої школи? Чого вимагали декабристи, як не обмеження або й ліквідації самодержавства? Чому сам цар змушений був 17 жовтня 1905 р. видати маніфест «Про вдосконалення державного порядку», пішовши на деяке обмеження самодержавства? Чому ж, врешті-решт, березнева революція 1917 р. змела самодержавство, а не прагнула до його зміцнення?

На думку Солоневича, майбутня монархія в Росії має бути «загальнонародною монархією» (в більшовиків була «загальнонародна держава»), шлях до якої лежить через російську національну революцію при участі монархії. Така революція «приведе до самодержавства інтелігенції, яке обмежується монархією й тими моральними принципами, котрі вона втілювала в собі» [201, с. 143]. Як наслідок, в Росії знову запанує династія Романових.

Майбутня державність має ґрунтуватись на «віками перевіренних принципах православно-національної Російської державності» [201, с. 150]. «Православний принцип» Солоневич, врешті-решт, зводить до «православної терпимості до будь-якої релігії, яка проявляє таку ж терпимість до релігій Росії» [201, с. 150]. Не просто второпати, про що йдеться: про релігії за рубезем чи неправославні конфесії в імперії? Принцип «православної терпимості» автоматично переноситься й на національне будівництво в Росії, заперечуючи «духовне або матеріальне придушення» російським народом решти «народностей», які населяють державу. Для утвердження всередині й захисту зовні релігійних і національних основ імперії існує державний

принцип, що означає технічну й адміністративну організацію країни. Коротше кажучи, Солоневич проявив віртуозне володіння діалектичним методом: Російська імперія будується на православних засадах, але визнає духовну свободу кожної людини й не надає переваг православним і росіянам. Та не будемо шукати якоїсь логіки в ідеології, яку зіткано з суперечностей.

Чи може російське православ'я мирно існувати з іншими релігіями, переконаємось, читаючи положення маніфесту, що названі «Російські державні принципи». Тут Солоневич нападає навіть на католицизм і протестантизм, не допускає порозуміння між ними. Він пише: «Проекти злиття християнських Церков (єкуменічна ересь) ми вважаємо такими антиправославними проектами, як проекти будь-яких інтернаціоналів — антинаціональними проектами» [201, с. 158].

Майбутнє Росії він пов'язує тільки з православ'ям (звичайно, в московській версії) — і не інакше. Без православ'я Росія, за його твердженням, не може існувати. «Якщо католицизм, — пише Солоневич, — релігія насильства й організації, протестантизм — угоди й розрахунку, то православ'я — релігія милості й любові — релігія превеликого світу й превеликого оптимізму. Це — основна й незнищенна цінність Росії, котра не може бути підпорядкована жодним мінливим завданням державного будівництва, хоча би тому, що будь-яке підпорядкування цієї релігійної цінності якій би то не було іншій — неминуче й автоматично потягне за собою послаблення й знищення Росії» [201, с. 158].

Не будемо все зводити до релігії православної, бо католицизм не може суперечити національним (але не імперським) інтересам російського народу. Російська греко-католицька Церква започаткована ще в 1917 році. Цілий ряд емігрантів пожовтневої доби бачили в католицизмі шлях до духовного оздоровлення Росії. Князь А. Волконський ще на початку 30-х років писав: «Прийняти католицизм означає насамперед — повернутись до православ'я перших сімох Вселенських соборів» [35, с.8]. Хіба ті російські емігранти, котрі так думали, не були патріотами?

Суперечності ідеології «народної монархії» проявляються і в ставленні Солоневича до національного питання в Росії.

Спочатку він ніби толерантно ставиться до інших народів. Вже на початку маніфесту стверджує, що «російський націоналізм має достатньо мужності, щоби всі власні помилки перелічити на свій рахунок, а не спихати їх на чужі плечі — масонські, німецькі, єврейські, англійські, японські та які завгодно. Там, де ми терпіли поразки, ми терпіли їх тільки й винятково з своєї власної вини» [201, с. 140]. Чи ж не відповідь всім тим сучасним імперіалістам, котрі шукають бісів у сусіда, а не у власній хаті? «Народний монархіст» заявляє, що російські націоналісти «категорично» відкидають ту систему насильницької або напівна-сильницької русифікації, котра існувала в Росії в останні десятиріччя» [201, с. 156], цебто за часи більшовизму, але не за часи царизму. Цікаво?

Добрый «народний монархіст» готовий виділити у спільно-му російському домі окрему квартиру для кожного народу. Та ось його пропозиція щодо «єврейського питання». Це питання треба ліквідувати остаточно через «еміграцію всіх євреїв (вони, до речі, «принципово не визнаються громадянами Росії». — О.Г.) у країни, які не мають з Росією спільних кордонів» [201, с.156]. Раніше начебто до євреїв він нічого не мав, ні в чому їх не звинувачував, а тепер підходить до них з презумпції вини. Як у байці: ти винен, бо я хочу їсти.

Коли йдеться про шкільництво, то Солоневич теж проявляє гнучкість. Заявивши, що школа повинна бути «яскраво національна», — а якої національності, якщо не російської? — він пізніше змилюється і дозволяє кожному громадянину й кожній етнічній та іншій (може, кримінальній?) групі вчитися будь-якою мовою, котрою вона забажає. Та, посягати на права державної (звичайно, російської) мови не дозволяється. Для України «народний монархіст» має такі рецепти і прогнози: «Отож, якщо в Україні знайдеться достатня кількість студентів, котрі побажають вчитися по-українському,— що більше, ніж сумнівно,— то держава зобов'язана організувати український університет. Але держава також зобов'язана підтримувати російські університети в Україні. Ми цілком впевнені, що, при відсутності політики насильства, чисто технічні переваги російської мови автоматично ліквідують

будь-які самостійні (так в оригіналі.— О.Г.) тенденції. Культурна самостійність, яка переходить у державний сепаратизм, розглядається, як державна зрада» [201, с. 156]. Більшовики, треба підкреслити, неухильно дотримувались такої самої політики, хоч Солоневич чомусь називає її «системою насильницької або напівна-сильницької русифікації». Де ж послідовність?

Тих, від імені кого написаний маніфест, Солоневич називає «рухом, котрий розпочався за тисячу років до нас (цебто ще в дохристиянські часи.— О.Г.) і котрий буде тривати тисячу років без нас і після нас» [201, с. 159]. Дивно лише одне: російський православний націоналізм розпочався до прийняття християнства, до православ'я і до виникнення російської нації в суздальських лісах! Нації не було, православ'я не було, а російський православний націоналізм вже був і буде вічно. Самовпевненість, яка не обмежується ні простором, ні часом — такий висновок з «пророцтва» російського імперіаліста, який не хотів залишатись білоруським селянином.

б) Місія «злютованих народів»

Вже назви статей Ігоря Шафаревича «Відокремлення чи наближення?», «Чи має Росія майбутнє?», «Російське питання», його великої праці «Русофобія» говорять самі за себе. Цілком очевидно, що вчений уболіває за майбутнє свого народу, який упродовж багатьох століть був панівним в одній з найбільших світових імперій. Нема сумніву, що від майбутнього Росії чимало залежить доля ще недавно поневолюваних нею народів, особливо української нації, якій іронією історії доводиться проживати найближче до метрополії. Та не будемо забувати іншого: російські демократи, як правило, обмежували свій демократизм російським середовищем і не допускали його для так званих «інородців».

Навіть побіжне ознайомлення з публіцистикою Шафаревича, російського академіка, фахівця в галузі теорії чисел і алгебраїчної геометрії, дозволяє дійти висновку, що в ній порушуються дві основні проблеми — доля Росії як світової держави й пошуки причин того становища, в якому

опинилась «імперія зла» через кілька десятиліть після перемоги разом з альянтами над гітлерівською Німеччиною. Для розуміння останньої проблеми важливе значення має велика праця цього автора «Соціалізм як явище світової історії». Кризу російської держави вчений розглядає в контексті загальної світової кризи. У передмові до монографії він пише: «Навряд чи доконечно доводити, що однією з основних сил, під впливом котрої розвивається сучасна криза людства, є СОЦІАЛІЗМ» [237, с. 6]. Ці слова написані в 1977 році, коли в СРСР запанував застій, але західні держави не знали подібних кризових явищ.

Впадає у вічі те, що Шафаревич вже у вступі до монографії без жодного застереження ототожнює СРСР з Російською імперією, а країн, покорених Москвою, для нього просто не існує або вони вже похоронені. Він пише: «Досвід, подібний до пережитого в ХХ столітті Росією, навряд чи випав на долю іншому сучасному народові, можливо, він має не так багато прецедентів і в усій світовій історії» [237, с.12].

Так може писати лише той, хто не хоче розуміти, що, по-перше, неросійські народи зазнали ще більшого лиха, ніж самі росіяни. Адже голодомори, які у 20-х і 40-х роках обезкровлювали Україну, торкались тільки тих районів Росії, в яких компактно проживали українці. По-друге, Росія ХХ століття аж ніяк у політичному розумінні не обмежується власними етнічними російськими землями, бо вони в кілька разів менші від території навіть нинішньої Російської Федерації. Так під плащиком кривди російського народу просувається московська імперська ідея.

Порівняння праць Н.Бердяєва і Шафаревича переконує, що другий ступає крок назад. Бердяєв ставить перед собою завдання дослідити, як вже зазначалось, джерела російського комунізму, а Шафаревич, навпаки, затушковує ці джерела, аби звалити всю вину за сімдесятирічний соціальний експеримент у Росії на русофобів. Бердяєв доводить органічний зв'язок між Третім (комуністичним) Інтернаціоналом і Третім Римом як панівною ідеєю в дореволюційній Росії, незалежно від того, чи вона офіційно пропагувалась у певні періоди. Після більшовицького перевороту росіяни

реалізували своє «месіанське покликання» в новій формі [19, с. 188].

Шафаревич у згаданій праці лише де-не-де згадує російських творців соціалізму й борців за його втілення. Більше уваги він приділяє тим керівникам радянської Росії, які були за походженням євреями. В цьому нема нічого випадкового: дослідник не шукає істини, а закопує її. В першій частині своєї праці вчений розглядає хіліастичний соціалізм, цебто систему поглядів про віру в тисячолітнє царство Боже на землі. В другій частині йдеться про державний соціалізм. Чого тут тільки не знайти? Соціалізм в імперії інків, у державі єзуїтів у Парагваї, соціалістичні тенденції в старовинних цивілізаціях Месопотамії, Єгипту, Китаю. Один з параграфів закінчується словами китайського диктатора Мао Цзедуна. А для власних диктаторів і власного державного соціалізму місця вже не вистачило.

У цьому розумінні більше пощастило третій частині монографії. Тут згадується не тільки Ленін. Автор цитує Бакуніна, який вважав, що соціалізм близький російському селянству, а головною революційною силою називав селян і розбійників, бо «розбійник — справжній і єдиний революціонер у Росії», «коли ці два види бунту, розбійників і селян, об'єднуються — відбувається народна революція» [237, с.201]. Шафаревичу нема після цього куди втікати — він трактує розходження між Марксом і Бакуніним не як «принципове, а радше технічне».

Ідеологічну солідарність з Марксом і Енгельсом проявили російські нігілісти Чернишевський і Нечаєв. Останній навіть дорікав поміщикам за те, що вони послабили гніт селян після реформи 1861 року, а це, на його думку, на десять років відсуне в Росії революцію. Енгельс також з подібного приводу писав Марксові: «... на ринку поліпшення настрою. Будь прокляте те поліпшення!» [237, с. 288].

Якби Шафаревич проявив більше сумлінності, то він мав би визнати, що соціалістична ідея вічно «сиділа» в душі російського селянина. Не випадково Олександр Герцен сподівався, що російська община буде в майбутньому зародком соціалізму і допоможе Росії врятуватись від капіталістичного розвитку.

Далі Шафаревич заперечує погляди, які розповсюджені на Заході, про те, що «більшовизм — це типowo російське явище, спадщина Нечаєва і Бакуніна і перекручення марксизму» [237, с. 347]. Свій погляд він формулює однозначно: «Нігілізм бакунівського напрямку і марксизм розвинулись з одного й того ж джерела... Марксизм ґрунтується на тому ж психічному фундаменті: безкомпромісно ворожому ставленні, лютий ненависті до навколишнього життя, що допускає лише один вихід — його повне знищення» [237, с. 348]. Чому Шафаревич так відпекується від визнання загальноприйнятого на Заході погляду, що більшовизм є російським різновидом марксизму? Тут нема випадковості: адже в протилежному випадку він мав би погодитись з тим, що більшовизм — це одна з форм російського імперіалізму, який несе відповідальність за всі злочини в СРСР, але це не відповідає його концепції.

Таких самих проблем торкається Шафаревич і в другій великій своїй праці «Русофобія». На початку він критично розглядає «грубу схему» історії Росії, що почала розповсюджуватись з 60-х років на Заході та в самвидавівській літературі. За цією схемою, історію Росії визначають «архетипні» риси її народу (рабська психологія, відсутність почуття власної гідності, нетерпимість до чужої думки, холопська мішанина злості, заздрості і схиляння перед чужою владою). Паралельно до цього вже в XV ст. починає проявлятися «московський («русский») месіанізм», або простіше — «вселенська московська («русская») пиха», що втілилась у концепції «Москви — Третього Риму» і в XX ст. переросла в ідею світової соціалістичної революції. Як наслідок Росія опинилась під владою деспотичних режимів, у кривавих катаклізмах, що засвідчили періоди правління Івана Грозного, Петра I, Сталіна. Проте, прихильники цієї «схеми» не здатні зрозуміти причини своїх нещастя і в усюму звинувачують чужородців (татарів, греків, німців, євреїв), а тільки не самих себе [237, с. 392-393].

Якщо вірити такій концепції, то всі жорстокості революції, цебто більшовицького перевороту, 1917 р. пояснюються особливостями російського національного характеру, а сам переворот і сталінський режим закономірно

впливають з історії Росії. Звільняючись від чужої та незрозумілої для неї європеїзованої культури, Росія дедалі більше нагадує Московське царство. Спроби спертись на «самобутній шлях розвитку», що означає не що інше, як «московський месіанізм», врешті-решт, призведуть до сплеску московського націоналізму, відродження сталінізму і нової хвилі антисемітизму. (До речі, так воно й проявилось на практиці, про що вже була і ще буде мова в цьому розділі). Вихід полягає в тому, аби припинити ці тенденції та побудувати суспільство на кшталт сучасних демократій. Підсумовуючи Шафаревич пише: «Деякі ж автори цього напрямку висловлюють безкомпромісно-песимістичний погляд, який не припускає для росіян надії на якесь усвідомлене існування: історії вони взагалі ніколи не мали, мали тільки «буття поза історією», народ виявився удаваною величиною, росіяни лише продемонстрували свою історичну імпотенцію, Росія приречена на швидкий розпад і знищення» [237, с. 393]. Якщо під Росією розуміти СРСР, то такі прогнози «швидкого розпаду і знищення» вже справилились, а тепер події в Чечні засвідчують продовження цього процесу вже в самій Російській Федерації.

Звичайно, Шафаревичу такий погляд на історію Росії не може імпонувати. Він відкидає з порога тезу про «рабську душу» російської людини і про Росію як азіатську деспотію. Тут вчений пробує спертись на думку Пушкіна, який такі хибі приписує Заходові, а не Росії. За Шафаревичем, концепція «Москва — Третій Рим» яку сформулював у XVI ст. псковський монах Філофей, «не мала політичного аспекту, не штовхала Росії до якоїсь експансії або православно-месіонерства» [237, с. 395-396]. Він голосливо заявляє, що начебто за 400 років ця концепція ніяк не проявлялась, хоч постійні прагнення царизму завоювати Константинополь загальновідомі. Захопивши «Другий Рим», володар «Третього Риму» став би фактичним зверхником всього православного світу.

Для обґрунтування протилежного погляду на російський народ, ніж той, який почав розповсюджуватись з 60-х років, Шафаревич зазначає, що дійсність ніяк не узгоджується з тезою про рабську покірність російського народу

в допетровську добу. «Розкол, коли другорядні зміни обрядів, які не мали догматичного значення, після запровадження владою не були прийняті більшою частиною нації, люди тисячами втікали в ліси, йшли на муки і смерть, самоспалювались — і за 300 років проблема не втратила своєї гостроти» [237, с. 397].

Насправді, в цьому яскраво підтверджується не «відсутність» рабської покори серед росіян, а їхня догматичність щодо поверхового виконання обрядів і навіть дикість. Приміром, розстрижений протопіп Логвін «плював через поріг у вітвар увічі Никону і, зірвавши з себе сорочку, кинув її в обличчя патріарха» [88, т. 3, с. 298]. Коментарі зайві! «Розкол,— пише Ключевський,— принизив авторитет старовини, піднявши в ім'я її бунт проти Церкви, а в зв'язку з нею і проти держави. Більша частина московського («русского») церковного світу тепер побачила, які погані почуття й нахили може виховати ця старовина і якими небезпеками загрожує сліпа до неї прив'язаність» [88, т. 3, с. 299]. Розкол протидіав перетворенням, без яких не могла обійтись Московська держава.

Майже в більшовицькому дусі пробує спростувати Шафаревич думку, висловлену англійським вченим Р.Пайпсом у книзі «Росія під старим режимом», про те, що законодавство імператора Ніколая I стало зразком для законів гітлерівського «Третього Райху». Таких джерел вчений шукає ще в Гоббса, Спінози і Руссо, забуваючи, що подібний підхід у науці не коректний, бо йдеться про законодавчу діяльність самодержця й диктатора, а не про концепції суверенітету, що обґрунтовувались згаданими вченими в конкретний історичний час.

Шафаревич не має сумніву, що схильність критикованих ним авторів для історичних досліджень не може бути самоціллю, а визначається їхніми інтересами. Він пише, що «багато явищ, котрі автори розгляданого напряду оголошують типово російськими, виявляються не лише типовими для Росії, а й взагалі не російськими («русскими») за походженням, занесеними із Заходу: це як би плата за вхід Росії в сферу нової західної культури» [237, с. 400]. Знову захист горезвісної російської самобутності, що набу-

ває особливого розповсюдження після розпаду СРСР і такої ж загрози для Російської Федерації.

Про своїх опонентів Шафаревич пише: «Почуття, котрі рухають авторами, важко інакше схарактеризувати, як РУСОФОБИЮ (причому повністю підходять обидва змісти, що вкладаються в термін «фобія» — страх і ненависть). А ненависть до однієї нації найскоріше пов'язана з загостреним переживанням своєї приналежності до іншої» [237, с. 440]. Тепер вчений може сказати відверто, що ці автори (євреї, «Малий Народ») безустанно докладають зусиль, аби зруйнувати все, що підтримує існування «Великого Народу», цебто росіян: вбити інтерес до праці й долі свого народу, культивувати насильство серед молоді, перетворити чоловіків у алкоголіків і наркоманів, викликати в жінок нехоть до народження дітей, щоби народ вимер [237, с. 477, 478]. Отак Шафаревич одним пострілом вбиває зразу двох зайців: оправдовує російський народ і знаходить винуватців його нинішнього становища. Проте він не пояснює того, чому такі явища найбільше поражають російську глибинку, в якій згадані ним русофоби ніколи не проживали.

«Малий Народ», вчить Шафаревич, загрожує не лише росіянам, а й українцям і білорусам; він не зводиться лише до оцінки «нашої історії», а й проектується на майбутнє. Проте сам «вчитель» не може погодитись з тим, що ще якийсь народ у СРСР урівноправниться з росіянами. Намагання неросійських народів СРСР боротись за свої права Шафаревич називає «нестерпним, радикальним націоналізмом» і так формулює їх концепцію: «всі проблеми національного життя неросійських народів зводяться, врешті-решт, до придушення цих народів росіянами, в прагненні їх русифікувати. Області (про те, що союзні республіки — це державні формування не йдеться.— О.Г.), які населені цими народами, є російськими колоніями. Перед народами стоїть ясна мета: звільнення від російського колоніального панування» [237, с. 492]. Наголос на «статусі колоній» ставиться начебто для того, аби забезпечити неросійським народам підтримку світової громадськості, позаяк колоніалізм — це ганьба ХХ століття і колонії повинні здобути незалежність.

Відтак Шафаревич викладає чужі аргументи на користь свого погляду і, звичайно, свої контраргументи, але в традиційному стилі заперечення. По-перше, «з території, населеної неросійськими народами, випомповуються великі цінності, за рахунок яких збагачується населена росіянами частина СРСР». По-друге, зменшується густина корінного населення через його депортацію в минулому і переселення великої кількості росіян тепер. По-третє, придушується національна культура. По-четверте, придушується національна релігія. По-п'яте, «національна мова дедалі більше витісняється російською» [237, с. 493]. З перелічених аргументів Шафаревич погоджується лише з останнім, але від того, що російська мова є «державною мовою в СРСР» (підкреслюю.— О.Г.), росіяни начебто нічого не виграють.

Навіть більше! Шафаревич пише про ті переваги, які мають неросійські народи, зокрема їх культурні діячі, від русифікації. Приміром, Микола Гоголь мав би набагато менший вплив на людство, якби «його світлом не світилась вся російська культура» [237, с. 499]. Якби Шафаревич проявив більше сумлінності, то він би відтворив ставлення діячів російської культури до Гоголя й не «забув би» (вкотре!) трагедії українця. Російський письменник Андрій Бєлий (Борис Бугаєв) писав, що в «Страшній помсті» Гоголь осюжетив «чудноту», зокрема, «те, що робило Гоголя нещирим, незрозумілим, чужим сучасникам, що змушувало Пушкіна не вірити «хохлу», Жуковського засинати над рукописами Гоголя, а Толстого-американця кричати, що Гоголя слід закувати в окови... Не російське («русское») серце! — кричав Толстой-американець і Пушкін боявся, що хитрий хохол обскаче всіх» [208, с. 97]. Сам Гоголь називав тогочасну Росію «кацапією», а Україну — «гетьманщиною», прагнув повернутись до Києва. Наш земляк міг творити доти, доки його творчість живилась соками батьківщини. «Позбувшись малоросіянізму, — пише Сергій Єфремов, — Гоголь перестав бути Гоголем, у йому вмер дійсно великий письменник. Його останні твори — то тільки попіл з того, чим колись жив письменник, то недогарки його переполовиненої істоти» [62, с. 29]. Стільки

уваги приділено цим питанням тільки тому, аби показати, чим насправді обернулось для Гоголя «світло» російської культури!

Однак Шафаревич іде далі. Він пише: «Такий напрям можна помітити і в поглядах Шевченка, про що свідчить його російська проза, бажання бути також і російським письменником» [237, с. 499]. Мабуть, цей аргумент розрахований на тих, хто не знає, що наш поет осуджував росіян, називаючи їх москалями, за поневолення України. Про його оцінку Петра I, Катерини II, Ніколая I та інших членів російського царського двору не знають лише ті, хто взагалі не знайомий з творчістю Шевченка. І, нарешті, російська література не знає в себе такого письменника як Шевченко — досить заглянути в будь-який її підручник.

Шафаревич лізе із шкіри, аби довести тяжке становище росіян в «імперії зла». Спочатку він звертає увагу, що життєвий рівень росіян нижчий, ніж у багатьох інших народів (грузинського, вірменського, українського, латиського чи естонського). У такому разі логічно виникають питання: чому ж російський народ не звільниться добровільно від «утримання» цих народів? Що його стримує в СРСР, невже «російський месіанізм»?

Заперечивши розумність росіян (звичайно, голосливо!), Шафаревич оправдовує русифікацію, протиставляє росіян західноєвропейцям: «Не думаю, — пише він, — що росіяни грішать тією розумністю, яка є у ставленні західних європейців до їх східних сусідів і тим більше до неєвропейських народів. Росіяни змішуються з іншими народами і часто схильні надто низько цінити свою культуру» [237, с. 499]. Він шукає аргументів для спростування ідеї «колоніалізму російського типу». Якщо російський народ страждає матеріально, то, вважає вчений, цей «тягар» він несе добровільно й лише для одного — турботи про інші народи. Насправді життєвий рівень росіян у Російській Федерації навмисно понижується, аби спонукати їх переселятись в інші республіки, допомагаючи там проводити політику русифікації.

Саме цим зумовлюється зміна національного складу неросійських республік, бо так формується «єдиний радянсь-

кий народ» як нова історична «спільність», або, інакше кажучи, «російськомовне населення», що складається з росіян і русифікованих яничарів і є п'ятою колоною «колоніалізму російського типу» на загарбаних Москвою землях. Якби Шафаревич сумлінно досліджував національні взаємини у СРСР, то мав би порівняти динаміку національної структури неросійських республік і частку в ній росіян за повоєнний час. Та сумлінність суперечить його імперіалістичній концепції, яка не має нічого спільного з реальністю.

Твердження Шафаревича, що в СРСР першими жертвами впали російська національна культура і російська національна Церква можуть ввести в оману лише закордонних читачів. Звичайно, можна спекулювати на тому, що в Росії нема своєї академії наук, але треба пояснити чому. Як відомо, такою є академія наук СРСР, яка, до речі, після розпаду СРСР стала зразу Російською академією наук. Можна згадувати, що колись Російська Православна Церква переслідувалась, але це буде невелика частина правди, позаяк діяльність московського патріархату скоро віднови-лась і РПЦ стала відвертим союзником більшовицької партії в проведенні колонізаторської, русифікаторської політики. При допомозі цієї ж партії РПЦ домоглась ліквідації УАПЦ і заборони УГКЦ, які не відновили своєї діяльності за весь період існування СРСР. Водночас російська культура, а точніше — квазікультура, заповонила всі союзні республіки. Для посиленої русифікації російська більшовицька партія не допускала жодної самостійності своїх «бойових» загонів у неросійських республіках.

Отже, російський народ став жертвою імперіалістичної політики власної держави, а інші народи СРСР були жертвами російського імперіалізму, що, врешті-решт, відповідав інтересам російської нації. Черногорський вчений Мілован Джілас писав, що Сталін називав СРСР Росією; він не лише інспірував російський патріотизм, а й захоплювався ним, ідентифікував себе з ним [51, с. 50]. У прийнятій вже в 1986 р. новій редакції Програми КПРС вказувалось, що «опанування поряд з мовою своєї національності російської мови, що добровільно прийнята радянськими людьми як засіб

міжнаціонального спілкування, розширює доступ до досягнень науки, техніки, вітчизняної і світової культури» [133, с.157]. Для Шафаревича цей очевидний факт не підходить, бо не відповідає його концепції. Відповідальність за злочини більшовизму він хоче перекласти на всі народи СРСР. «У цій катастрофі, котру пережила країна, однаковою мірою винні всі, якщо уважно розібратись. Наприклад: спочатку були латиські стрільці, котрі придушували повстання і працювали в ЧК, а потім росіяни й українці виселяли латишів у 40-і роки» [238, с. 200]. Всі біди в національному житті СРСР начебто спричинені пануванням соціалістичної ідеології, від якої страждають не менше й росіяни, що першими зазнали її ударів. А вина в «болісних явищах» у національному житті СРСР лягає не тільки на російських нігілістів, а й на українських боротьбистів (?), латиських червоних стрільців і багатьох інших.

Далі Шафаревич доходить абсурдного висновку: «суперечності існують не між окремими національностями, а між ідеєю національності й людьми, котрим ця ідея ворожа. Зараз тим людям вигідно протиставляти російським національним почуттям почуття інших народів» [238, с. 200]. Не викликає сумніву, що, за такою логікою, відповідальність лягає на євреїв. Сам Шафаревич не бачить «істинних причин для роз'єднання наших (?— О.Г.) народів», бо «взаємні образи» можна простити [238, с. 200].

У цілком більшовицькому дусі Шафаревич обстоює ідею «зближення народів», збереження зв'язків між народами СРСР, аби подолати кризу СРСР. Він вимагає відмовитись від уявлень про «колонізацію» і перегляду з самого початку концепції «деколонізації». Він пише: «Народи нашої країни злютовані спільною історією. Вона наділила нас єдиним у цілім світі досвідом, котрого не мають жодні інші народи» [237, с. 497]. Цей вистражданий спільно досвід накладає на всі народи СРСР відповідні моральні зобов'язання. Шафаревич цілком серйозно переконує нас, що в багатьох відношеннях народи СРСР ще 20 років тому перебували набагато далі на історичному шляху, ніж чимало тих народів, «котрих ми звикли тільки «доганяти» [237, с.497]. В ЦЬОМУ НІБИТО ПОЛЯГАЄ ІСТОРИЧНА МІСІЯ ТИХ

НАРОДІВ, ЯКІ НАСЕЛЯЛИ РОСІЮ, А ПОТІМ — РАДЯНСЬКИЙ СОЮЗ, ДЛЯ ЦІЛОГО ЛЮДСТВА.

Проте народи, поневолені Москвою, не послушали подібних пересторог. Цікаво, що припинення діяльності СРСР хронологічно збіглось з відкритою публікацією одночасно в двох книгах статті Шафаревича з його «пророцтвами». Аргументи російського математика не переконали неросійських народів. Він протиставив кількість націй (близько 2 тисяч) і кількість держав (близько 150), аби звести до абсурду ідею національної держави. Проте тут він допускає підміну понять, вважаючи націями навіть племена, а це в будь-якій науці не коректно. На його думку, «ніщо не вказує на необхідність роздрібнення держав до національних атомів» [237, с. 498-499]. Отже, цілком зрозуміло, що найбільше право на державне існування мають імперії, до яких тоді належала і російська імперія під назвою СРСР.

Шафаревич зневажає ООН як «охлократію націй», а появу нових держав оцінює негативно. В СРСР, за його термінологією, є «області», а союзних республік як державних формувань нема. Якщо більшість населення цих «областей» має право на відокремлення, то таке право має мати й меншість населення цих «областей». Іншими словами, тут «обгрунтовується» регіональний сепаратизм, бо таке ж право на свою державу як Україна можуть мати Закарпаття, Донбас, «Новоросія», східний регіон тощо. Звідси — його скептичне ставлення до плебісциту як засобу для реалізації права нації на самовизначення.

«Спростування» права націй на самовизначення в концепції Шафаревича має ще одну мету: довести, що Росія не втратила майбутнього. Він ставить питання: «ЧИ ЖИВА ЩЕ РОСІЯ?», а відтак доходить такого висновку: «Доля Росії знаходиться в наших руках, залежить від індивідуальних зусиль кожного з нас. Але саме існування може бути тут здійснене на єдиному шляху — через ЖЕРТВУ» [237, с.513].

Жертва може дати сил для подолання багатьох перепон, що стоять на шляху розвитку Росії, але тільки тоді, коли вона його має. На думку Шафаревича, місія Росії в тому, що її шлях воскресіння збігається з тим, котрого шукає

людство, аби вийти з сліпого кута, врятуватись від безглуздої гонки індустріального суспільства, культу влади, мряки безвір'я.

Стаття Шафаревича про майбутнє Росії закінчується словами, що «вона (Росія.— О.Г.) перейшла через смерть і може почути голос Бога. Але Бог творить історію руками людей, і це ми, кожен з нас, може почути Його голос. А може, певна річ, і не почути. І залишитись трупом у пустині, котра накриє руїни Росії» [237, с. 515]. Безумовно, таке твердження спростовує попередні, що Росія має «переваги» перед іншими народами.

Можна повністю погодитись з Шафаревичем, коли він у бесіді під назвою «Ми всі опинились на згарищі...» в 1990 році казав: «Втрата почуття національної індивідуальності призводить до відчуження від свого народу і в крайніх проявах до сприйняття його як матеріалу для соціальних експериментів» [237, с. 528]. Щоправда, подібні експерименти не обмежувались соціальною сферою (розкуркулювання, розселення, ліквідація національної інтелігенції, закріпачення жінки тощо), а створювали ґрунт в економіці. Найбільша за всю історію людства технологічна катастрофа на Чорнобильській АЕС була пересторогою для тих, хто хотів зберегти найбільшу колоніальну імперію, підштука-туривши фасад. Гекачепістський переворот (серпень 1991 р.) переповнив чашу терпіння народів «імперії зла». Тенденція утворення незалежних держав, яку заперечував Шафаревич, підтвердилась і в СРСР.

Теоретична безвихідь, яка спіткала російського вченого на шляху пошуків виходу з кризового становища під прапором «історичної місії злитованих спільним життям народів», переконала в безплідності таких упереджених підходів, з одного боку, й показала його повний ідейний збіг з позиціями більшовицької партії, з другого. Тут маємо ще один доказ на користь того, що більшовизм є одним з різновидів російського імперіалізму. Насильницьке «спільне життя» не принесло нікому щастя — наступило розлучення поневолених народів як підтвердження тенденції національного розвитку в світі.

3.2. Імперіалізм на засадах «євразійства» і пасіонаризму

Історія російського «євразійства» розпочинається ще в дореволюційний період. Воно було не просто історіософською школою, що займалась дослідженням минулого, а й геополітичним рухом, який претендував на безпосередню участь у перебудові майбутньої Росії, хоч і відмовлявся називатись партією, і водночас серйозним культурно-літературним явищем [83, с. 175]. До нього належали різні за підходами та науковими інтересами люди: філософ і богослов Г.В.Флоровський, лінгвіст і культуролог Н.С.Трубецькой, географ і політолог П.Н.Савицький, музикознавець і публіцист П.П.Сувчинський, що вважаються засновниками «євразійства», та інші. Їх об'єднувало антизахідництво. А.В.Соболев пише: «Західництво, на думку євразійців, — така ідеологічна настанова, котра спонукає бачити в Європі лише плоди цивілізації і не звертати уваги на приховані за ним творчі процеси» [196, с. 180]. Звідси — фетишизація готових форм, що «призводить до атрофії творчих потенцій, деградації культури і сплеск утопічних настроїв» [196, с. 180]. За переконанням «євразійців», некритичне захоплення Європою з XVIII століття мало пагубні наслідки: могутня Росія скочувалась на антинаціональні й антинародні позиції.

«Євразійці» дають своє пояснення феномена Росії. Г.Флоровський зазначає: «Росія це Євразія. Погодимось, але будемо вимагати твердого і ясного визначення цього щасливого, та смутного часу. В ньому є двозначність, і самі євразійці вкладають у нього різні значення. Євразія — це означає: ні Європа, ні Азія — *третій світ*. Євразія — це і Європа, і Азія, мішанина або *синтез* двох з перевагою останнього» [221, с. 206]. Їм властивий «пафос відрази до Європи і крен до Азії», якою вони захоплюються, твердять про кровну і духовну спорідненість з нею, в чому тонуть російські («русские») і православні риси. Як справжня, історична, давня Росія називається російсько-туранська, напівазійська Росія-Євразія, спадкоємниця завоювань Чингісхана, а не вигадана «слов'янська» чи «варязько-слов'янська». «Заговорили своїми визнаними тепер офіційними

мовами різні туранські народи, татари, киргизи, башкири, чуваші, якути, буряти, монголи стали брати участь у рівень з росіянами («русскими») в загальнодержавному будівництві, і на самих російських («русских») фізіономіях, які раніше здавались чисто слов'янськими, тепер помічаєш щось таке туранське; в самій російській мові зазвучали якісь нові звукосполучення, теж «варварські», теж туранські. Неначе по всій Росії знову, як сімсот літ тому, запахло паленим кіз'яком, кінським потом, верблюдячою вовною — туранським, кочовим... і постає над Росією тінь великого Чингісхана, об'єднувача Євразії...» [221, с. 206].

На відміну від європейських держав Росія географічно не обмежується Європою: а її азійська частина — це «живий член єдиного тіла», а не колоніальний придатак. «Як Православний світ Росія відрізняється від латино-протестанської Європи не більше, ніж від зовсім нехристиянської Азії, причому однаковою мірою в народногосподарському тілі Росії існують острівці та оази і Європи, і Азії» [221, с. 206]. Для «євразійців» властива концепція «потенційного православ'я», для чого вони шукають не лише релігійно-моральної, а й релігійно-містичної підстави. Г.Флоровський пише, що «в євразійстві склалась якась рожева казка про язичництво, і в ній до того ж цілком забувається докорінна відмінність між «язичництвом» до-християнським і язичництвом по-християнським» [221, с. 206]. Аби довести своєрідність «потенційно православного світу», «євразійці» висувають ідею «наївного» язичництва, до якого відносять не тільки буддизм (ламаїзм), а й іслам.

Такі погляди спричинились до гострої бердяєвської критики. Небезпеку «євразійства» філософ бачить у тому, що воно не сприяє «світовому духовному впливові Росії» в «єдиному духовному космосі», а це суперечить «російській ідеї» XIX століття як крок назад порівняно з Хом'яковим і Достоєвським. Окрім того, Бердяєв піддає критиці ставлення «євразійців» до західного християнства, називаючи його «хибним і нехристиянським». Він пише: «Щодо ставлення євразійців до католицтва є щось глибоко провінційне і застаріле, успадковане від давно минулих часів, яке не відповідає сучасному духовному станові світу.

Світом оволодіває антихрист, російське царство перестало бути християнським, перетворилось у джерела антихристового духа, а євразійцям все ще привиджуються польські ксьондзи та єзуїти, котрі справді чинять іноді і до нині дії негожі, але мають дуже малу вагу в світовій катастрофі» [18, с.102-103].

Бердяєвська критика не могла переконати євразійців, а лише підтвердила їх уперту непохитність. «Певна річ,— пише відповідь Л.П.Карсавін,— твердження про рівноправність і рівноцінність усіх християнських визнань для нас неприйнятне. Православ'я не тільки «східна» форма християнства, але єдина вселенська Церква. Якщо це партикуляризм,— ми йому надаємо перевагу перед «угодництвом». Бо таким чином відкидається абстрактно-загальне, таким чином утверджується не тільки множинність самобутніх культур, але і їх ієрархія, котра нині вінчається православною євразійсько-російською» [83, с. 240]. На думку Карсавіна, «православна Євразія і православна Росія буде гегемоном культурного світу, якщо вона повністю розкриє себе» [83, с. 241]. Отже, «євразійство» уявляє собі євразійський світ лише під проводом православної Росії, а Захід звинувачується в компрометації християнської ідеї серед язичників Індії та Китаю.

«Євразійці» переконані в тому, що «саме монголи формували історичну задачу Євразії, започаткувавши її політичну єдність і основи її політичного ладу», тому в їх свідомості Росія перетворюється у «спадок Чингісхана» як перероджений «московський улус»; вони уболюють за те, що не здійснилась «історична можливість» завершити організацію Євразії навколо Сараю та перевести сарайських ханів у православ'я [221, с. 207]. «Євразійці,— писав Бердяєв,— люблять туранський елемент у російській («русской») культурі. Іноді здається, що близьке їм не російське, а азійське, східне, татарське, монгольське в російському. Чингісханові вони явно надають переваги перед Св.Володимиром. Для них Московське царство є охрещене татарське ханство, московський цар — оправославлений татарський хан» [18, с. 103]. Язичництво азійських племен і магометанство настільки імпонують їм, що вони готові разом

із східноазійськими віросповіданнями виступити проти християнських віросповідань на Заході.

Майбутнє російського народу Бердяєв пов'язує з тим, наскільки йому вдасться подолати в собі нехристиянський Схід, «татарську стихію», «зітерти з обличчя російського народу монгольські риси Леніна». Він заперечує проти підміни російської («русской») ідеї ідеєю туранською, тверджень про «татарську самосвідомість» російського народу.

«Євразійці» виділили етапи, а ще точніше — віхи розвалу Росії як могутньої держави під пагубним (прямим чи посереднім) впливом Заходу (події Смути, реформи Никона, самодержавне насильство Петра I, революція 1917 р.). Напевне, тепер було б логічно виділити ще один етап, пов'язаний з горбачовською «перебудовою».

Цікаве ставлення «євразійців» до більшовизму. Як вже зазначалось, вони трактують більшовицький переворот не інакше, як продовження західноєвропейських впливів. У самому більшовизмі (російському комунізмі), за їх переконанням, розрізняються дві течії: троцькизм, або «конденсоване західництво», і ленінізм, який всотав чимало справді російських соків з рідного ґрунту [89, с. 176]. До речі, про це теж писав Бердяєв: «Марксизм, хоч не російського походження і не російського характеру, набуває російського стилю, стилю східного, що майже наближається до слов'янофільства. Навіть стара слов'янофільська мрія про перенесення столиці з Петербурга до Москви, в Кремль, здійснена червоним комунізмом» [19, с. 176]. Після цього відпекуватись від більшовизму як російського плоду безпідставно.

Та ставлення до більшовизму відзначалось й іншими гранями, що показав Г.Флоровський. По-перше, «євразійці» усвідомлюють себе «третім максималізмом», який протистоїть як соціалізмові, так і капіталізмові [221, с.201]. По-друге, вони не допускають стійкості комуністичної ідеології в Росії, як плоду чужої «європейської» культури, протиставляють цій «брехливій сатанинській і лихий» ідеї аналогічну за світовим розмахом, широті та охопленні нову ідею, цебто «євразійство». По-третє, справжню створювану Росію вони побачили не «в твердинях православного

духа» — лише в «зłodів», а всю жахливу і трагічну проблематику «релігійно-культурного переродження і перетворення євразійці за старою інтелігентською манерою звели до завдання створення нового напрямку, нової партії, єдиної, котра повинна перешарувати викинену революційними бурями «нову панівну верству», з тиранічною власністю організувати її навколо себе та стати її основою і керівною силою» [221, с. 199-200].

Звідси — зв'язки «євразійства» з радянськими чекістами. Вони проникли в «євразійство» через чекістську провокаційну організацію «Трест» у середині 20-х років, вдавшись до підкупів. П.Н.Савицький сподівався «переграти» ГПУ, використати його для реалізації своїх цілей. «Йому,— писав про Савицького один з його колишніх співробітників,— треба багнетів, котрі підтримають його ідеологію при краху ідеології марксистів. Ці багнети він бачить у руках безпринципної (?— О.Г.) чекістської армії, котра може стати провідником євразійства... Змінити ідеологію без зміни осіб — ось чого прагнув честолюбний керманіч корабля» [196, с. 182]. З кінця 1928 року в Парижі на гроші, отримані від чекістів, починає видаватись газета «Євразія», пробільшовицький, просталінський характер якої не викликав сумнівів. У ній захищалося «євразійство як особливий вид марксистського ревізіонізму», «органічний світогляд» і навіть стверджувалося, що комуністи «сильні практично — як несвідомі знаряддя та активні носії Хитрого Духа історії» [196, с. 182].

Г.Флоровський писав після того, коли розірвав зв'язки з «євразійством»: «Євразійству не пощастило. Замість шляху зайшли в безвихідь» [221, с. 195]. Незважаючи на це, воно реанімувалось в повоєнний час, бо іронією долі останній ортодоксальний «євразієць» П.Савицький опинився на початку 50-х років у мордовських таборах разом з Л.Н.Гумільовим і вплинув на формування його поглядів.

Нинішні «євразійці» сходяться з відвертими націоналістами в тому, що стоять на войовничих антизахідних позиціях, доводячи переваги Росії перед іншими державами. «Євразійство,— писав князь Н.Трубецької,— закликає всі народи світу звільнитись від впливу романо-германсь-

кої культури і знову ступити на шлях вироблення своїх національних культур» [214].

Свої джерела «євразійці» шукають у кількясотлітній давнині. Названий своїм прихильником як «великий євразієць» Лев Гумільов шукає цих джерел у етносі. Він пише: «Етнос — це довготривалий процес, який визначається трьома параметрами: просторовим (географічним ландшафтом), часовим (зміною пасіонарності від народження до розпаду через певну послідовність фаз) і контактним (взаємодія з іншими етнічними системами, котрі зумовлюють зміщення, порушення прямого процесу)» [46, с. 135]. Великоруси, або росіяни, стверджує «великий євразієць», склались з трьох компонентів: слов'ян, угро-фінів і татарів, суміші тюрків з монголами. Як вже зазначалось, інколи він до таких компонентів відносить також і литовців.

Окрім того, сучасні «євразійці» знаходять своїх попередників у княжих часах. Георгій Вернадський, син великого Володимира Вернадського, протиставляє «предтечу» «євразійства» Олександра Невського «недалекозорій» політиці нашого князя Данила Галицького. «Глибоким і геніальним спадковим (?— О.Г.) історичним чуттям Олександр зрозумів, що в його історичну епоху основна небезпека для Православ'я і своєрідності російської культури загрожує із Заходу, а не зі Сходу, від латинства, а не від монгольства. Монгольство несло рабство тілові, а не душі. Латинство загрожувало спотворити саму душу» [28, с. 154]. Якщо Данило Галицький шукав порятунку від монголів на Заході й не мирився з монголами, бо «лихша від лиха честь татарська», то Олександр прийняв цю «честь» смиренно. «Олександр виділив у монголах дружню в культурному відношенні силу, котра могла допомогти йому зберегти й утвердити російську культурну самобутність від латинського Заходу» [28, с. 154]. Завдяки йому значною мірою, вважає Г.Вернадський, виникло Московське царство.

Вже таке порівняння двох князів-сучасників перекоонує, що в той час відверто протиставлялись дві орієнтації (західна та східна), дві нації, дві моралі. Схвалюючи промонгольську політику Олександра, Л.Гумільов пов'язує з нею його канонізацію в російській православній Церкві.

Він запитує: «...Чому православна Церква оголосила Олександра Невського святим? — і відповідає: «Очевидно, головним послужив зроблений Олександром правильний політичний вибір, який мав колосальне значення» [46, с.135]. Позиція, як бачимо, дивна принаймні з двох підстав: по-перше, святим оголошується князь, який у боротьбі проти інших християн спирався на протихристиянські сили, а по-друге, Церква, що повинна бути завше поза політикою, оголошує князя святим за його політичний вибір на користь протихристиянських сил. Висновок один: РПЦ була й залишається державною організацією й проводить політику її урядів (царського чи більшовицького), що не сумісне з завданнями Церкви. Яка Церква, такі й святі!

Позицій «євразійства» ще й тепер дотримується Російська Православна Церква. Митрополит Кирил як голова відділу зовнішніх церковних зв'язків московської патріархії РПЦ виступає проти інтеграції Росії в Західну Європу, бо «Росія — це колосальна євразійська спільнота» [36, с. 24].

Як зазначалось, «євразійство» виходить далеко за академічні рамки. Про це з тривогою пишуть російські автори, розглядаючи євразійські устої світової стабільності й будуючи в зв'язку з тим свої далекі від оптимізму прогнози. А.Богатуров зазначає, що на просторі Євразії набирають впливу дві сили з різним спрямуванням: «з одного боку, ріст конфліктів, а з другого —пригасання стабілізаційних імпульсів» [21, с. 43]. У такому разі ідея «євразійства» мала би, напевне, загальмувати такі несприятливі для Москви процеси. З цим не хочуть погоджуватись російські націоналісти, що підтверджують публікації та й діяльність Н.Лисенка. Відомий письменник Валентин Распутін вважає, що без «росіян в їх національному обличчі і національній душі» Росія не можлива, тому він ремствує: «Навіть ім'я підмінюють на якусь Євразію» [33, с. 156]. На його погляд, такий підхід може призвести до денационалізації росіян, а денационалізована людина аморальна.

Серед нинішніх «євразійців» особливе місце посів Лев Гумільов. Його ім'я піднято на щит тими нинішніми російськими інтелектуалами, котрі шукають аргументів для

підтвердження претензій Росії на особливу роль у світі. Для Гумільова євразійська єдність — набагато важливіша, ніж співпраця Росії з Європою. Він впроваджує в етнічну історію новий параметр — пасіонарність, як «прикмету, що виникає внаслідок мутації (пасіонарного поштовху) і утворює всередині популяції певну кількість людей, яким властива підвищена тяга до дії» [47, с. 15]. Таких людей він називає пасіонарними.

Фактично концепція «пасіонаризму» є спробою обґрунтувати імперіалістичну політику. Вони організовують «далекі походи», борються за підкорення народів, котрі оточують їх етнос, хоч і можуть самі оборонятись від загарбників. Така діяльність вимагає особливої напруги сил «біохімічної енергії живої речовини біосфери». Пасіонарії — не тільки виконавці, вони — організатори з надлишковою енергією, яку вкладають в організацію і управління людьми одного з ними племені, нав'язуючи їм свої стереотипи поведінки, чим створюють нову етнічну систему, новий етнос.

Тривалість життя етносу визначається Л.Гумільовим у 1500 років. За цей час етнос переходить ряд фаз: піднесення, акматичну, надлому, інерційну, обскурації, меморіальну. Якщо повірити Гумільову, то він узагальнив сорок різних етногенез і вивів тенденції їх розвитку [47, с. 17]. Відтак він подає діахронічну таблицю з етнічної історії Русі та Росії, що вимагає детального аналізу. Викликає питання вже те, що створення слов'янської держави у Східній Європі під назвою Київської Русі у VIII столітті він розпочинає з інерційної фази, цебто плавного пониження пасіонарності суперетносу, й доводить її до меморіальної фази в 1300-1480 роках. Коло 1200 року проявляється, на його думку, вибух етногенезу в Литві, на Русі, в Малій Азії та... Єфіопії. Тоді ж виникає новий етнос на основі злиття слов'ян, татарів, литовців та фіно-угорських народів [47, с. 294]. Як зазначалось раніше, Гумільов називав три компоненти великорусів, або росіян: слов'ян, угро-фінів і татарів, суміш тюрків з монголами. Тепер додаються литвини, але не згадуються тюрки з монголами, хоч ці дві думки висловлювались одночасно в інтерв'ю та монографії. Непослідовність теоретика «євразійства» очевидна.

Виклад своєї концепції Гумільов розпочинає від Київської Русі, проте цим «євразієць» не може обмежитись, а тому він докладає зусиль, аби показати, як у союзі з Ордою виникло Царство Московське. Його історію Гумільов доводить до «петрівської легенди», коли створилась Російська імперія.

Спекулятивність аж випирає: вона дає можливість по-різному трактувати кінець російського етносу. Якщо його розпочинати від року Різдва Христового, то тоді цей етнос мав би існувати до 1500 року. Такий варіант Гумільову не підходить, тому він фіксує, що коло 1 року (яка точність!) н.е. відбувся «вибух етногенезу від південної Швеції до Абисінії — Велике переселення народів» [47, с. 294]. Від цього пасіонарного поштовху розпочинається «інкубаційний період фази пасіонарного піднесення, утворення нового етносу», а далі пішов «явний період фази пасіонарного піднесення, початок переходу до акматичної фази» [47, с.294]. Проте сам «євразієць» не може підтвердити цих періодів якимись подіями в історії слов'янських народів і, зокрема, в історії Давньої Русі, вказуючи, що вони «невідомі». Виникає питання: як можна робити висновок, коли не відомі факти з історії? Гумільов не відповідає, який тоді утворився етнос.

Далі, за концепцією Гумільова, надходить акматична фаза етногенезу, коли створюється суперетнос і поширюється в межах свого «ландшафтного ареалу». До основних подій цієї фази, яка триває 300 років він відносить міграцію слов'янських племен та розселення слов'ян на території Південної та Східної Європи. Ще 200 років йде розпад «слов'янської єдності», «засвоєння слов'янськими народами зайнятих територій» і «створення окремих ранньослов'янських держав», або «фази надлому, різке зниження пасіонарності суперетносу».

Якщо вірити Гумільову, виникнення Київської Русі («слов'янської держави в Східній Європі») та її християнізація, що охоплюють 800-1100-і роки, припадають на «інерційну фазу», цебто «плавне пониження пасіонарності суперетносу». Таким чином, виникнення нашої держави Київської Русі та її найбільший розквіт відноситься до інерційної фази. Логіка, принаймні, дивна: «євразієць»

чомусь не пояснює, кому завдячує суперетнос Київської Русі набутими в VIII-X століттях цінностями.

Український історик Іван Крип'якевич писав: «Князювання Володимира і Ярослава творило одну епоху розквіту Київської держави... Це була найбільша держава в тодішній Європі» [103, с. 57]. Наталія Полонська-Василенко період від 980 до 1093 року називає «розквітом держави України-Руси» [171, т. 1, с. 110-143]. Чи можна вважати період, коли дух нашого народу сягнув великого злету, інерційною фазою? Гадаю, що достатньо вже думок цих авторитетних істориків.

Та для спекулятивної концепції Л.Гумільова такі оцінки не мають значення. Він досить вільно поводитьсь навіть з загальновідомими історичними фактами. Гумільов стверджує, що «Володимир пішов по шляху, котрий намітила «наймудріша з людей» княгиня Ольга, яка вибрала православ'я» [47, с. 60]. Як могло існувати православ'я до поділу християнської Церкви на православну й католицьку, що відбувся у 1054 році, залишається таємницею.

Непослідовний Гумільов і в підході до питання про «виникнення нового етносу — росіян («русских») — на основі злиття слов'ян, татарів, литовців, фінно-угорських народів» [47, с. 294]. На с. 294 монографії «От Руси к России» він пов'язує його з періодом від 1200 до 1380 року, хоч раніше писав: «Державний розпад Русі відображав розпад етнічної системи, що відбувався: хоч у всіх князівствах, як колись, жили «русские» і всі вони залишались православними, почуття етнічної єдності між ними руйнувалось» [47, с. 87]. А вже через кілька рядків читаємо: «Наказ Андрія Боголюбського показує, що для нього і його дружини в 1169 р. Київ був таким же чужим, як який-небудь німецький чи польський замок. Отже, в кінці XII ст. Давня Русь вступила в нову фазу етногенезу — обскурацію» [47, с. 87].

Не викликає сумніву, що історія розвитку Київської Русі не відповідає концепції «пасіонарності», бо вона не перейшла фаз запропонованого Гумільовим етногенезу, з'явившись начебто аж на фазі надлому. За якихось п'ять-сім століть наступила «меморіальна фаза, втрата єдності етнічної належності і трансформація культурної традиції»,

а також «повне зникнення етнічних реліктів» [47, с. 294]. Якщо латинське слово «релікт» перекладається як «залишок», то новий етнос «русские» мав би повністю втратити спадкоємність з періодом Київської Русі.

Чи можна вважати, що державний розпад Русі відобразив розпад етнічної системи? Якщо в той період формувались би нові етноси, то українці втратили б шанси зберегтись з тих часів, бо вже тоді вони були роз'єднані. Насправді, новий етнос формувався лише на майбутній московській землі на основі тих компонентів, про які пише Гумільов, а на українських землях існувала сформована нація, тому українські князі майже не цікавились справами у тих князівствах, що були поза межами України, вони магнетували до Європи, а не до Азії як їх північно-східні сусіди.

Як «євразієць» Гумільов намагається розвінчати літописні розповіді про монгольські звірства, називає їх «легендами» і «зразками міфотворчості». Такі оцінки аж ніяк не відповідають поглядам українських і російських істориків про монгольську навалу. Гумільов називає монгольський похід на Русь «набігом», бо «ні про яке монгольське завоювання Русі не було й мови» [47, с. 122]. Далі він пише, що «упродовж 20 років після Батия з північних руських князівств жодної данини, зборів і податків монголи взагалі не брали. Щоправда, з південних князівств (Чернігова, Києва) податки брали, але населення знайшло вихід. Русичі («русские») почали активно переїжджати на північ: в Твер, Коломну, Москву, Серпухов, Муром та інші міста Залеської Русі. Отак усі руські традиції разом з людьми перемістились з околиць лісостепу і степу в лісову смугу. Цей географічний фактор — зміна ландшафту в результаті міграції — виявився особливо значним для дальшого ходу етногенезу нашої країни» [47, с. 122-123]. Тут фактично йдеться про апологію концепції «обезлюднення» Київщини після монгольської навали. Як довів Михайло Грушевський, подібні твердження на користь нашим сусідам: поляки так шукають «аргументів», аби підтвердити своє право на ті «обезлюднені» землі, які заселили відтак польські колоністи; а росіяни — аби довести право Москви на нашу

землю, яка була заселена після того, коли її покинули автохтонні «великороси» вихідцями з Галичини і Волині, цебто «малоросами», що не має під собою підстав [44, с. 432-434]. До речі, послідовно логічне завершення погляду Гумільова ставить під сумнів його концепцію «євразійства», бо він пише про збереження «всіх руських традицій», а це не залишає місця для традицій інших двох компонентів, що створили російську націю. Історик В.Ключевський обгрунтовує положення про татарське іго, хоч і зазначає позитивний вплив завойовників на збереження єдності земель цієї частини Київської Русі, що докорінно відрізнялась від південних (українських) земель [88, т. 2, с. 41]. С.Соловйов дотримується думки, що під час монгольської навали «земля Руська погібала від нечестивого» [199, с. 158]. Д.Дорошенко зазначає, що «населення було обложене поголовною даниною, яку збирали татарські урядники... Лише дуже помалу, аж з другої половини XIV ст. почала Великорусь емансипуватися з-під татарської зверхності. Але довге перебування під цією зверхністю наклало свій відбиток на дальшу історію великоруського народу й на саму його національну вдачу, надавши їй рис грубості, жорстокості й деспотизму» [55, с. 92]. Така оцінка українського історика доводить, що нема жодних підстав ідеалізувати монгольське поневолення на всіх землях для того, аби оправдовувати монголів як один з компонентів російської нації.

«Євразієць» Гумільов знову протиставляє жителів Київської Русі після татарської навали на її східних і західних землях. Для східних земель монгольський хан зайняв місце візантійського імператора, хоч православна Візантія ще продовжувала існувати («добрий цар» Джанібек, «суворий цар» Узбек). Він твердить, що «Північно-Східна Русь увійшла в монгольський суперетнос» [47, с. 135]. А ось, що чекало Русь від Європи. «Ті руські князівства, — пише Гумільов, — котрі відмовились від союзу з татарами, були захоплені Литвою, частково Польщею, і доля їх була плачевною. В рамках західноєвропейського суперетносу русичів чекала участь людей другого сорту» [47, с. 135]. Мабуть, Гумільова не турбує те, що ні Литва, ні Польща до Західної Європи не відносяться.

Безумовно, Гумільов до такого висновку підходить на основі своєї концепції «євразійства» як одного з різновидів російського імперіалізму. Українці оцінюють той час інакше. Д.Дорошенко пише: «Розірвавши династичні й церковно-політичні зв'язки з Суздалем, вона (Галицько-Волинська держава.— О.Г.) припинила процес асиміляції українського елемента з великоруським з перевагою великоруськості. Нарешті, вона відкрила західноєвропейським впливам доступ в широкий мірі й нейтралізувала однобічність впливів візантійських» [55, с. 98]. Фактично Галицько-Волинська держава саме тоді інтегрувалась як самостійний компонент у європейське духовне поле, ставши водночас політичним суб'єктом Центральної (Середньої) Європи. При орієнтації на Золоту Орду українська нація втратила би шанси на перспективу.

Галицько-Волинська держава — перша українська національна держава після розпаду нашої імперії Київської Русі, її законний спадкоємець в усіх сферах суспільного життя, без чужих домішок, що властиві Московській державі вже з часу її виникнення. Нічого спільного з традиціями Київської Русі не могла мати політика зближення з Золотою Ордою, яку проводив князь Олександр Невський. Проте Гумільов пише: «Закладені князем традиції союзу (яке миле слово для «старшого брата»! — О.Г.) з народами Азії, засновані на національній і релігійній толерантності, аж до XIX століття магнетували до Росії (з історичного погляду така назва тут недоречна.— О.Г.) народи, які жили на прилеглих територіях. І нарешті, саме нащадками Олександра Ярославича Невського будувалась у XIV ст. на руїнах давньої Київської Русі нова Русь. Спочатку вона називалась Московською, а з кінця XV ст. стала називатись Росією» [47, с. 135-136]. Пробачимо некоректність в цьому висловленні, яка вимагалась для підтвердження гумільовської концепції «пасіонарності».

Якщо вірити Гумільову, то в 1480 році завершилась меморіальна фаза в етнічній історії Русі. Аби підняти її під свою періодизацію, початок, або «вибух етногенезу», він датує приблизно 1 р. Р.Х., хоч не дає для цього жодного доказу щодо слов'ян. Та спекуляція є спекуляцією, бо «три-

валість життя етносу, як правило, однакова і становить від моменту поштовху до повного розвалу близько 1500 років, за винятком тих випадків, коли агресія чужинців («иноплемеників») порушує нормальний хід етногенезу» [47, с. 16]. Так Гумільов підігнав під власну схему історію Русі.

Та, виявляється, що, за гумільовською концепцією «пасіонарності», на початку XIII ст. на території Русі проявився новий «пасіонарний поштовх», який був органічною частиною «вибуху етногенезу в Литві, на Русі, в Малій Азії і Ефіопії» [47, с. 294]. Коло 1200 р. почали народжуватись «нові» люди, які стали «історичною силою» в кінці XIV ст., а точніше — близько 1380 р.; інкубаційний період фази пасіонарного піднесення тривав приблизно 180 років, що «практично не суперечить даним із інших відомих нам прикладів етногенезу», цебто проявляється «як глобальне планетарне явище» [47, с. 136], для чого Гумільов згадує різні країни від Литви до Ефіопії.

Звичайно, «правильність» такої концепції «легко перевірити», бо Гумільов вклав історичні події в прокрустову схему своєї «пасіонарності» у певній інтерпретації. Однак така операція мала не наукову, а чисто політичну спекулятивну мету: довести, що десь коло 1200 р. виникає новий етнос росіян («русских»), аби, додавши півтора тисячі років стверджувати: росіяни ще будуть розвиватись до 2700 р. Іншими словами, Гумільов спекулятивною схемою «визначає» майбутнє російського народу.

Однак тут напрошуються поважні контраргументи. По-перше, якщо «вибух етногенезу» прив'язується до такого періоду, то чому він охопив на Русі лише її північносхідні частини («Северо-Восточную Русь»)? Проте таке трактування дозволяє московським імперіалістам посягати на територію всієї Київської Русі, вважаючи Москву єдиним продовжувачем історії цієї української імперії. По-друге, для «підтвердження» своєї концепції Гумільов дає свою інтерпретацію фактів: найтрагічніший період монгольської навали називається «пасіонарним поштовхом» на Русі. По-третє, цілком абсурдним виглядає таке твердження: «У зоні поштовху опинились долина Прип'яті і Наддніпрянина:

звідси почалась міграція змішаного (?— О.Г.) русько-польського населення, котре згодом склало етнос, що називається українським» [47, с. 136]. Отже, якщо вже бути «гумільовцем», то доведеться твердити, що український етнос як молодший щодо російського повинен жити ще довше, ніж «старший брат». Та справа в тому, що в той час долина Прип'яті й Наддніпрянщина були в складі Литовсько-Руського князівства аж до Люблінської унії 1569 року, тому про якесь «русько-польське населення» там не може бути жодної мови. До Польщі належали лише галицькі землі. Висновок очевидний: «гумільовщина» — це не що інше, як московська імперіалістична політика з квазі-науковим обґрунтуванням. Нарешті, по-четверте, незрозуміло, чому Гумільов дві події в історії Росії відносить до різних фаз: утрату політичної самостійності Новгороду до меморіальної фази, а створення Великого князівства Московського до фази пасіонарного піднесення. Чи не лише тому, що цього вимагає його концепція «євразійства»?

А ще виявляється, що наприкінці XIII ст. монгольський етнос, який став одним з компонентів російського етносу вступив у «акматичну фазу». Гумільов пише: «Кількість енергійних, жадібних, готових на все задля слави, почестей і здобичі людей дуже збільшилась, і, як наслідок, між ними постійно виникали тертя» [47, с. 137]. На противагу Москві республіканський Новгород «часами взагалі переставав вважати себе частиною Руської (Московської.— О.Г.) землі, маючи всі шанси перетворитись в окремий слов'янський етнос» [47, с.139]. Гумільов закидає Новгородові західну орієнтацію й церковні ереси, бо тоді розпаду Русі протистояла лише православна Церква. Цікаво, що таке твердження суперечить іншому — про появу «нових» людей на Русі.

Насаджуючи концепцію «євразійства», Гумільов хвалить Івана Калиту, що він утвердив «новий принцип будівництва держави — принцип етнічної толерантності», бо «в Москві добір служивих людей здійснювався винятково за діловими якостями» і ними могли стати татари (як християни, так і язичники, що не хотіли ісламізуватись), православні литовці, «прості руські люди, все багатство котрих обмежувалось

конем і шаблею» [47, с. 146]. «Євразієць» особливо розхваляє змішані татарсько-московські шлюби, хоч зазначає, що для них, як і для вступу на «московську службу» було доконечне «добровільне хрещення», звичайно, в тамтешньому церковному обряді. Аналогія з більшовицькими часами очевидна: етнічна толерантність, але визнання московського православ'я в Московському князівстві і національна рівноправність, але визнання більшовицької ідеології в СРСР. Така «етнічна толерантність» і «національна рівноправність» призводили до того, що вже в наступному поколінні вони ставали непотрібними, бо нащадки чужородців називали самі себе москвинами («рускими») чи росіянами, проявлялись як запеклі провідники принципу «етнічної толерантності» до інших народів, насамперед українського. Якщо вже говорити відверто, то «етнічна толерантність» у Москві була різновидом політики яничарства.

Виникнення великоруського етносу із «своєю етносоціальною системою — Московською Руссю» Гумільов відносить до XIV ст., коли «Русь отримала назву «Свята» і цей «характерний епітет вказував, що на місці старої Київської Русі» виникла Московська Русь [47, с. 147], хоч загальновідомо, що самі московські князі називали Руссю українські землі і лише згодом привласнили собі наш етнонім. Нападаючи на українські землі, суздальські (московські) князі йшли «на Русь».

Вплив татарів на Москву був настільки сильний, що, за твердженням Гумільова, вони склали кістяк московського («руського») кінного війська, яке зіграло вирішальну роль у Куликовській битві, а в Кітєзькій легенді з цензурних мотивів московити зашифрувалися словом «татари» [47, с.150, 154]. Про мораль московських правителів свідчить хоч би те, що навіть московський митрополит Алексій встановив конфіденційні взаємини з ханом Джанібеком і його старшою дружиною Тайдулою [47, с. 156]. В той же час московити не хотіли мати жодних взаємин з християнами-католиками, вважали гріхом допускати в «Святу Русь» європейських купців.

У традиційному для російської історіографії дусі Гумільов трактує Куликовську битву, називаючи її «фактом

всесвітньоісторичного значення», хоч і не приховує, як це роблять інші історики, що з 150 тисяч війська Дмитра Донського (суздальців, владимирців, ростовців, псковичів) 120 тисяч вояків загинуло або було ранено, а через два роки від нападу хана Тохтамиша «загинуло майже все населення Москви, місто було зруйноване» [47, с. 166].

У Москві формувалась своя мораль, яка відкидала цінності християнського світу, нехтувала православними традиціями. Ця «мораль» визнавала лише один критерій — силу. В 1441 році рязанський єпископ Іона був «наречений митрополитом» собором російських єпископів, а не константинопольським патріархом, що суперечило канонічному праву. Перед цим великий князь Василій Васильєвіч кинув до тюрми київського митрополита Ісидора, який проголосив у Москві на літургії акт Флорентійської унії. Лише за те, що новгородці дотримувались союзу з католицькими державами, московити прирівнювали їх до язичників, відступників від православ'я.

Після фази пасіонарного, за твердженням Гумільова, наступає акматична фаза етногенезу, яка охоплює в російській історії цілих триста років, закінчившись у 1800 році. Л.Гумільов дає їй таку характеристику: «Об'єднання під владою Москви народів, які жили на просторах Євразії, від Прибалтики до Тихого океану. Створення єдиної Російської держави» [47, с. 166]. Відтак, з 1800 року начебто починається фаза надлому, або «різкого пониження пасіонарності суперетносу», що мала би, за гумільовською періодизацією, тривати до 2000 року, поступившись тривіковій інерційній фазі.

Особливе місце в акматичній фазі посідає період панування Петра I, який Гумільов таврує, називаючи «петрівською легендою» про царя-реформатора, бо «євразієць» логічно повинен бути «антипетрівцем». Та «антипетрівець» він лише наполовину. Йому дуже імпонує фраза царя, яку з цілком зрозумілих причин не згадують інші російські вчені, «Європи нам треба років на сто, а потім ми повернемося до неї задом» [47, с. 287] (підкреслюю.— О.Г.). Далі він радіє, що цар помилився, бо росіяни вже за 25-30 років «з приголомшливою легкістю» сприйняли європейські досягнен-

ня,— і «вже до середини XVIII ст. стало можливим «повернутись задом», що й зробила рідна дочка Петра Єлизавета в 1741 р. Гумільов чомусь не хоче бачити того, що в Росії на той час панувала суцільна неписьменність. Якби не європейська Україна, то не вміло би читати навіть духовенство. Чи не в цьому «європейські досягнення росіян»? Мабуть, Гумільов тут керується сміховинними хрущовськими гаслами «наздогнати і перегнати». Вже зазначалось, що «в історії духовної школи Петровська реформа означала саме «українізацію», в прямому і буквальному сенсі» [222, с. 98].

Позитивно він оцінює те, що в Петрівський період «стара московська традиція привабила (читай: брутально поневолила.— О.Г.) цілий ряд етносів, які органічно увійшли в єдиний російський суперетнос, що розкинувся від Карпат до Охотського моря» [47, с. 291]. Тут вчений-спекулятор лукавить двічі: по-перше, ніякого російського суперетносу в тих межах тоді не існувало, а по-друге, Росія не доходила до Карпат, чого Гумільов не міг не знати.

Синхронно з іншими ідеологами російського імперіалізму «євразієць» Гумільов пише: «Упродовж цілого XVIII ст. сусідні народи за інерцією (?— О.Г.) сприймали Росію як країну національної толерантності — якраз так зарекомендувала себе Московська держава в XV — XVII ст. І тому всі (брехня не має меж!— О.Г.) хотіли попасти «під руку» московського царя, жити спокійно, і відповідно з власними звичаями і з законами країни » [47, с. 291]. Як видно, за такою логікою, більшовицька пропаганда не мала рації, коли називала царську Росію «тюрмою народів».

Розрахований на невігласів у історії опус Гумільова силкується перекопати нас у «райському житті» неросійських народів, яких зневажали як «чужородців», у «тюрмі народів». «Те,— пише Гумільов,— що набула в XVII ст. Україна, яка не пожаліла крові задля приєднання до Росії, без жодних зусиль отримали і казахи, і буряти, і грузини, що страждали від нападів сусідів» [47, с. 291]. Не будемо опротестовувати чи схвалювати гумільовські сентенції від імені наших народів, але не маємо права замовчувати побрехеньки про «набутки» України після її повного поневолення Москвою. За словами Івана Огієнка, «Москва

ненавиділа всіх, хто не був москалем», «вона завше дивилась на нас оком дужчого, силою дивилась, як на завойований народ. Культуру нашу віками брали, охоче приймали й самих нас, проте завше тільки й марили, аби й нас зробити своїми рабами, аби звести нашу мову, аби звести всі притаманні відміни наші, щоб не було видно, звідки береться культура на Москві, щоб показати, що українці — той же само московський народ, а мова наша — тільки наріччя їхньої...» [153, с. 130-131]. За часів московського поневолення Україна «набула» ліквідацію гетьманської автономної держави й унікальної козацької республіки Запорозької Січі, жорстоке кріпосне право, яке нічим не поступалось рабським порядком, втрату церковної самостійності, заборону української мови і т.д. На цьому не варто було б зупинятись, якби і в Україні дехто не сприймав на віру спекулятивних і далеких від науки сентенцій Гумільова.

У традиційному московському дусі Л.Гумільов тлумачить весь історичний процес «від Рюрика до Горбачова». Він просто ігнорує те, що вже давно обгрунтовано українськими істориками, які доказали хибність прийнятої в Росії схеми «русской истории». Гумільов пише: «Для нас спадщина Київської Русі і досягнення Русі Московської злиті воедино, що і дає привід говорити про поступальний хід руської історії з IX до XX ст.» [47, с. 296]. Дивно виглядає, бо перед тим він твердив, що «Москва не продовжувала традицій Києва, як це робив Новгород», а «навпаки, вона знищила традиції вічової вольності і князівських міжусобиць, замінивши їх іншими нормами поведінки, що багато запозичені в монголів, — системою суворой дисципліни, етнічної толерантності й глибокої релігійності» [47, с. 295-296]. Тепер знаємо, звідки походять brutальні наступи на українську мову й Церкву після 1654 року. Виявляється, від монгольської «етнічної толерантності й глибокої релігійності» [47, с. 295-296].

«Історичну спадкоємність» Москви з Київською Руссю Гумільов бачить лише в сфері культури, бо стереотипи поведінки людей у Київській Русі і в Московській державі відрізняються «дуже істотно». Він доходить висновку: «Саме нова система поведінки, створена на ідеологічній основі — православ'ї (додамо: і монгольських традиціях.— О.Г.)

дозволила Росії сказати своє слово в історії Євразії... Нова держава виступила, таким чином, «спадкоємницею» Тюркського Каганата і Монгольського улуса» [47, с. 297-298]. Об'єднана Росія Євразія протистояла, вказує Гумільов, трьома силами: на заході — католицькій Європі, на Далекому Сході — Китаю, на півдні — мусульманському світові. Він бачить оригінальність шляхів і цілей розвитку, яку виробила політична культура Євразії, об'єднуючи народи, що проживають у різних географічних умовах.

Квазінаукова сваволя Гумільова не знає жодних меж. Ось якого висновку, виявляється, можна дійти, коли нехтувати історичні факти: «Євразійські народи будували свою спільну (?— О.Г.) державність, виходячи з принципу первинності прав кожного народу на певний спосіб життя. На Русі цей принцип втілювався в концепції соборності з цілковитою неухильністю» [47, с. 298]. Гумільов стверджує, що «таким способом забезпечувались і права окремої людини» [47, с. 298]. А що можна сказати, коли він заявляє, начебто за допомогою кочовиків, які без оплати служили в московських військах, цар Алексей Михайлович «звільнив від Польщі Україну і так врятував її від знищення» [47, с. 299]. Звичайно, Гумільов не міг не знати, що минуло дещо більше від десятиріччя — і царський уряд «повернув» Речі Посполитій «звільнену» від неї ж Правобережну Україну. Становище інших народів у Російській імперії відоме кожному, хто хоч побіжно ознайомлювався з її об'єктивною історією. Кожен з неросійських народів — від молдованина до фінна — в царській Росії мав, як показав наш великий поет, одне право — право мовчати.

Підходячи до історичного процесу з позицій часової циклічності, Гумільов змушений, окрім початку етнічної історії, яку він пов'язує з пасіонарним поштоухом, визначити її завершення. За його переконанням, у минулому столітті Росія вступила в фазу надламу, до ознак якої він відносить: «Утрату єдності суперетнічної приналежності. Назрівання внутрішніх конфліктів. Громадянські війни» [47, с. 294]. Треба визнати, що такі ознаки очевидні й без ознайомлення з концепцією «пасіонарності», за допомогою якої Гумільов намагається розтягнути загин російської імперії

на сімсот років наступного тисячоліття. Якщо вірити йому, то після фази надламу має наступити інерційна фаза («плавне пониження пасіонарності суперетносу»), фаза обскурації («різке пониження пасіонарності, руйнування системних зв'язків») і меморіальна фаза («втрата єдності етнічної приналежності і трансформація культурної традиції; повне знищення етнічних реліктів»). Проте тут у Гумільова не сходяться кінці: оцінюючи нинішнє становище Росії як фазу надламу, він змушений характеризувати її ознаками меморіальної (останньої) фази етногенезу.

Аби якось обнадіяти прихильників збереження Російської імперії, він без жодної аргументації пише: «Якщо же на широкій території нашої країни проявляться нові пасіонарні поштовхи, то наші нащадки, хоч і дещо неподібні до нас, продовжать славні наші традиції і традиції наших достойних предків» [47, с. 291]. Може справді нова пасіонарність російського етносу підтверджується в несправедливій жорсткій війні проти волелюбного чеченського народу, цинічній поведінці московських дипломатів-«пасіонаріїв» щодо України як незалежної держави, в брутальній поведінці деморалізованого населення?

Аналіз гумільовської концепції спростовує слова з анотації до монографії «От Руси к России», що він намагався «зробити серйозні наукові узагальнення». Скоріше йдеться про квазінаукове шулерство, абсурдність якого очевидна кожному. Зі своїх позицій «євразійство» критикують московські націоналісти.

3.3. Національно-возз'єднувальний (націоналістичний) імперіалізм

Виникнення національно-возз'єднального імперіалізму — це результат того удару, якого завдав московським імперіалістам розпад СРСР. Росія захворіла «затмаренням совісті», як стверджує митрополит Санкт-Петербурзький і Ладозький Іоан. «У суспільно-політичній сфері це означає прикру відсутність в загальнонародних поглядах («общенародном мненіи») єдиного світоглядного ідеалу, всенародної ідеології російського відродження. Розщеплення нашої на-

ціональної самосвідомості загрожує Росії найтяжчими наслідками, справді згубними — тому найпершим завданням здорової частини суспільства мусить стати діяльність, яка спрямована на відновлення її соборної цілості» [74, с.3]. Після розпаду СРСР у Росії дедалі голосніше починають заявляти про себе націоналісти. Цинічна наруга в Державній Думі лідера націонал-реформістів Ніколая Лисенка над українським національним прапором — свідчення, з одного боку, політичного відчаю, а з другого, аморальності сучасного «російського патріотичного руху». Для цього є достатні причини.

По-перше, як пише І. Шафаревич, «розпалась на частини країна, яку наші предки створювали більше тисячі років» [239, с. 3] — і це ніяк не вкладається в імперіалістичну свідомість не тільки пересічного обивателя, а й інтелектуала з «затмареною совістю». Вони не можуть змиритись з тим, що проявляється тенденція звуження найбільшої імперії, цебто процес, який обернений до «збиральництва» від часів Івана Калити. Голова Російського загальнонародного союзу С.Бабурін пише: «Щоби зрозуміти суть нинішніх взаємин Російської Федерації з республіками Прибалтики, Україною, Казахстаном, республіками Закавказзя, не треба забувати, що російська («русская») державність зароджувалась тисячу років тому на берегах Дніпра, і Київ правно («по праву») є Матір'ю міст російських («русских»). Доконечно пам'ятати, чому 450 років тому почався рух Росії на Захід, в чому був сенс політики Івана Грозного і Петра Великого. Ми повинні пам'ятати, чим для Росії був вихід до Балтійського моря і що означав для Росії вихід до Чорного моря. Пам'ятати, що державні керівники Вірменії і Грузії ще 300 років тому звертались до самодержців Росії з проханням прийняти їх під своє християнське заступництво» [13, с. 173].

По-друге, раніше вважалось логічним, що демократизація СРСР аж ніяк не пов'язана з відцентровими процесами, розпадом «імперії зла», а начебто має вести до «перебудови» міжнародних взаємин на справедливих засадах. Однак протирежимна боротьба в неросійських республіках проявилась і як національно-визвольна боротьба. Тепер

Російська Федерація змушена будувати взаємини з колишніми колоніями на засадах міжнародного права.

По-третє, за словами І.Шафаревича, «25 мільйонів росіян опинилось поза Росією. Рідні брати, родичі і діти розділені державними кордонами. Розірвані багатотисячкі економічні зв'язки. Рідкісний народ спроможний пережити такий удар» [239, с. 3]. Російські політики почали обґрунтовувати якісь особливі права Москви щодо «російськомовного населення». Якби Лондон заявив про своє право на захист «англійськомовного населення» чи Мадрид — «іспанськомовного населення» або, нарешті, Лісабон — «португальськомовного населення», то світове співтовариство сприйняло б такі заяви за жарт недолугих політиків. Та з Росією жартів нема: від неї можна чекати найнеймовірнішого!

Кому не пам'ятна стаття Олександра Солженіцина «Як нам облаштувати Росію»? Вона була одним з тих симптомів хвороби, яку митрополит Іоан називав «затмаренням совісті». Нобелівський лауреат проявився як безпардонний імперіаліст, який навіть власне невігластво силкується видати за перевагу.

Уболівання росіян за майбутнє свого народу зрозуміле кожному неросіянинові й не викликає заперечення; заперечення викликає інше: чому російські інтереси мають йти в ущерб інтересів інших народів. Можна погодитись з С. Бабуриним, коли він до інтересів Росії відносить «безпеку Росії як держави», «демографічну безпеку російського суперетносу», «культурно-історичні традиції Росії», «політичні цінності», «інтереси соціального й економічного розвитку Росії», але погодитись з певними застереженнями. Приміром, в таке поняття як «російський суперетнос» можна вкласти шовіністичну суть. Коли ж він говорить про «зони життєво важливих інтересів і регіони геополітичної відповідальності Росії» [13, с. 173], то це вже не може не насторожувати.

Деякі російські вчені і публіцисти говорять відверто про імперську свідомість росіян. М. Лобанов пише: «Росія» й «імперська свідомість» були завше нероздільні в очах російських («российских»). Російський поет сказав: «Кавказ піді мною», і це сприймається як погляд «зверху вниз», як

великодержавний шовінізм, як імперська свідомість» [120, с. 146]. Російські імперіалісти вважають, що «першочерговим завданням є об'єднання трьох братніх слов'янських республік і відродження єдиної соборної спільності їх народів» [10, с. 3].

Нині декого з московських політиків вже не задовольняє єльцинська СНД. Наталя Нарочницька прямо заявляє: «СНД — це зовсім не об'єднання «братунців-слов'ян» і не зародок чи прообраз майбутнього державного утворення, а поразка інтересів Росії та України як носіїв потужної цивілізації православних (?— О.Г.) на користь антиправославних і космополітичних сил. Якщо цей розкол справді непоправний, то і його можна тлумачити в руслі давнього і впертого наступу «латинського» Заходу на Русь. Від Росії відірвана її давня столиця, тим самим перерваний безпосередній зв'язок з Візантією, що робить Москву остаточно Третім Римом... А православна Україна, відмовившись від загальноросійської («общерусской») відповідальності за долю світу, вже в знайомих лещатах між галицькими хрестоносцями і кримсько-татарськими екстремістами, заохочуваними із Стамбула й Львова» [145, с. 95].

Надмірну політичну фантазію ця випускниця Московського державного інституту міжнародних відносин виявляє постійно. Загрози «оскаженілою антиправославною русофобією Галичини й кримсько-татарським екстремізмом» знадобились їй для того, аби дійти абсурдного висновку, що приналежність до Росії геополітично важливого для неї Криму «є запорукою нормального цивілізованого розвитку України» [147, с. 165]. Отож, відриваючи Крим від України, російське керівництво піклується про її «нормальний і цивілізований розвиток». Логіка залізна! Мабуть, таку саму турботу про «розвиток» України мають заяви про Київ як давню столицю Росії?

Ще раніше Н. Нарочницька відкрила нам очі своїми сентенціями: «Розкол триєдиного слов'янського ядра, ця справжня трагедія православного слов'янства, лише за один рік створила передумови для здійснення одвічної мрії Ватикану й Речі Посполитої — спочатку духовного, а згодом фізичного оволодіння Києвом — матір'ю міст руських. На

прапорі сучасних галицьких хрестоносців вже підняті полонофільські і русофобські теорії провінційного поляка Франціска Духінського, котрими він всередині минулого століття кидав в екстаз неуцьких спадкоємців А. де Кюстіна» [147, с. 165].

Як бачимо, Н. Нарочницька в стані фрустрації шукає виходу в агресивності й безумній політичній фантазії, що не має нічого спільного з реальністю, а наукову аргументацію підмінює словесною екзальтацією, пошуками аргументів у сивій давнині. До полонофільських і русофобських теорій «провінційного» поляка Ф. Духінського «галицькі хрестоносці» не лише не мають жодного відношення, а й не знають нічого про цю людину достеменного. Лише в «Енциклопедії українознавства» цей «хрестоносець» може довідатись, що Францішек Духінський (1817-1893 рр.) «в своїх творах, позбавлених однак наукової історичної аргументації, пропагував ідею боротьби європейських народів з Росією, виступаючи прихильником спільного польсько-українського фронту й самостійності України» [59, т.2, с.607]. Про вплив Духінського на «неуцьких спадкоємців» Альфонса де Кюстіна Н. Нарочницька, напевне, має достовірні дані, а нам залишається додати, що праця цього французького монархіста «Росія в 1839», в якій критикувалось ніколаївське самодержавство після 1917 року видавалась російською мовою [197, с. 678]. Безумовно, росіяни знають ліпше, яку їм читати літературу про себе.

Апологетів російського імперіалізму навіть турбує те, що ряд республік оголосили себе нейтральними державами і відмовляється від участі в будь-яких військових блоках. Ось що пише публіцист з «типово російським» прізвищем М. Кара-Мурза: «Це кардинальне положення, яке передбачає не тільки руйнування єдиної держави, а й руйнування навіть російського народу (меншою мірою й інших народів). Мільйони росіян, які проживають у «нейтральних» республіках, у випадку військового нападу на Росію зразу відокремлюються від етносу (нейтральна держава не може дозволити своїм громадянам воювати на боці якоїсь іншої держави)» [82, с. 132]. Не викликає сумніву, що автора процитованих рядків найбільше тривожить

те, що війна Росії з якоюсь іншою державою не буде інтернаціоналізована. Безумовно, тут російські національні інтереси вступають у суперечність з інтересами світового співтовариства. Та вихід з цього дуже просто знайти: росіянин, який вважає себе патріотом батьківщини своїх предків, може повернутись на її землю з будь-якої молодой держави на територіях колишньої «імперії зла».

Іншого російського імперіаліста з «чисто російським» прізвищем С. Кургінян непокоїть те, що його можуть визнати неповноцінним росіянином і він хоче запобігти цьому: «Я переконаний, що російська («русская») нація — це поліетнічний сплав, і розпочинати «розбирання» всередині російської нації, з'ясовувати хто там якої крові, закликати шукати один в одного чужоплемінних бабусь і каятись у їх наявності можуть лише провокатори чи кретини. Випинання етнічної «русскости» повернеться трагедією для Росії» [148, 1993 р., ч. 2, с. 149]. Він категорично виступає проти «розмивання національного питання», підміни його «російськомовністю», вважаючи такий підхід, врешті-решт, «повною ігнорацією національного російського фактора під виглядом «загальнолюдських цінностей», «єдиних планетарних, глобальних інтегральних перспектив» тощо» [148, 1993 р., ч. 2, с. 149]. Звичайно, Кургіняна можна зрозуміти й навіть поспівчувати.

Не менше хвилюється про майбутнє російської нації ще один імперіаліст з «корінним російським» прізвищем Н. Лисенко. Він не приховує свого збентеження: «Зараз Росія залишилась, по суті, без союзників, вона — сама, й тому нам, росіянам («руским»), і взагалі Росії як державі, треба визначити зовнішній вектор орієнтації — з ким радитись, в який бік дивитись, чиї позиції промацувати — тому що для національної держави все це життя доконечно» [185, с. 141]. Для Н. Лисенка Росія повинна протидіяти США й Англії, співпрацюючи з Німеччиною. До речі, треба наголосити, що з погляду такої науки як соціоніка, для Росії (соціонічний тип «Єсенін») дуалом є Німеччина (соціонічний тип «Максим») [206, с. 27, 34].

Не задовольняючись нинішніми кордонами Російської Федерації, Н. Лисенко як реваншист проявляє свої апети-

ти ще на дальшу часову відстань. Він погоджується віддати Німеччині Східну Пруссію, аби повернути Росію до кордонів 1914 року, бо «принцип повернення до кордонів 1914 року дуже продуктивний саме у взаєминах Росії з Німеччиною» [185, с. 141]. «Ми (Росія.— О.Г.),— каже Лисенко,— повертаємось у свої прибалтійські, українські і білоруські землі, а німці, отримують, будь ласка, землі своїх предків — адже Східна Пруссія невіддільна від Німеччини» [185, с. 141]. Та реваншист чомусь «забуває», що до 1914 року в межах Російської імперії були землі й інших народів. Що ж робити з ними? А як з Австро-Угорщиною? Якщо її не відновити, то залишається нез'ясованим питання про Галичину. Та чи не варто довести «принцип повернення» аж до часів Івана Калити?

Не минує року — і Н. Лисенко змушений буде визнати: «Виклик наближуваної, вже майже невідверненої національної смерті кинений нам з усією жорстокістю, на яку лише здатна Історія» [125, с. 176]. Хоч Н. Лисенко звинувачує «горбачовців» за те, що вони залишили штурвал корабля, який не витримав «океанського шторму Історії» й розлетівся на тріски, та причини загину СРСР, на його думку, набагато глибші. «Загибель СРСР,— пише він,— це страшний приклад саморозпаду великої держави, яка втратила і правильну стратегію, і дієздатну національну еліту, але найголовніше — позбавилась живого почуття причетності найширших верств нації до стратегічних цілей боротьби цієї держави, до сенсу її історичного буття» [125, с. 176]. Як чимало нинішніх російських імперіалістів, лідер національно-республіканської партії Росії вважає, що від часів Петра I російська нація поступово забувала про сенс свого існування. Більшовики змогли поставити перед цією нацією велику мету, підкинути їй велику ідею, що зумовило успіхи їх пропаганди.

Після «перебудови» державна машина приречена на «повний злам», а росіяни як нація — «на злидні і виродження». Лише ясне усвідомлення своїх стратегічних завдань, які зрозумілі й близькі переважній більшості народу, може надати державному організмові «неймовірну життєздатність». Позаяк головне стратегічне завдання по-

хідне від ідеології, Лисенко пропонує як вихід «третьої шлях», основу котрого становить націонал-реформізм. До нього входить «надзвичайно сильна національна домінанта», але водночас уникається класової і національної агресивності і зберігається респектабельність політичного обличчя [125, с. 180]. Націонал-реформізм наближається до неоконсерватизму, хоч і не зливається з ним, і має різний політичний напрям, залежно від часу й країн. «Консервативна революція» та фашизм — це тільки вузькі й «достатньо крайні» ідеологічні відгалуження в такому політично-ідеологічному напрямі. Спектр його політичного прояву дуже широкий: від авторитаризму генерала Франка до «нового курсу» генерала де Голля. Як політична течія націонал-реформізм Н. Лисенка виступає основним конкурентом концепцій пост-перебудовних «демократів», з одного боку, і неокомуністів, з другого, відповідаючи «часові борців», що приходять на зміну «часові гречної пересічності» в Росії.

На противагу іншим представникам російського «патріотичного руху» Н. Лисенко не осуджує концептуальної лінії Сталіна, яку він називає націонал-більшовизмом, а оцінює її як «найпатріотичнішу», хоч визнає, що вона не змогла «перерости в нову національну доктрину росіян» через інтернаціоналізм, бо національні цінності й традиції стали жертвою «світового прогресу», «всесвітніх ідеалів справедливості й людинолюбства» [125, с. 178]. Як зазначає лідер націонал-реформізму, «вектори ідеологічного дрейфу» російського комунізму збігаються з концептуальними змінами російської державної ідеології, яка ґрунтується на релігійному фундаменті православ'я. Звертається увага на три «основні вектори» таких змін у російському комунізмі: «1) Поступове загальне пониження наступальності ідеології та стратегії (концепція «мирного співіснування держав з різним суспільним ладом», яка завершила, по суті, ідеологічну еволюцію комуністичної теорії)». «2) Поступова заміна неухильно («жестко») декларованої класової агресивності на відвертий «загальнолюдський» пацифізм». «3) Поступова заміна в сфері ідеології класово оцінних категорій на загальнолюдські, підкреслено інтернаціональні» [125, с. 177].

Подібні тенденції Лисенко вбачає і в російському православ'ї та всій державній ідеології імператорського періоду після Петра I, що, врешті-решт, полягає в заміні російських релігійних мотивацій на інтернаціональні, всесвітні, в переході від ідеї «Москви — III Риму» до ідеї «православ'я — єдине джерело всесвітнього спасіння».

Еволюцію національної ідеології Росії Лисенко розпочинає від хрещення Русі. Відтоді ідея християнського месіанства стала стрижнем національної ідеї росіян («русских»), хоч спочатку вона й не усвідомлювалась повністю. Становище змінилось після краху Візантії, коли Москва, — Лисенко безпідставно називає «Русь», — опинилась між католицьким «ковадлом» і мусульманським «молотом», висунивши «національну надією» в таких словах: «Москва — III Рим, а четвертому не бувати». Ця «надією» зумовила становлення нації й привела до успішного будівництва імперії.

В чому сила цієї ідеї? Лисенко пояснює, що вона надавала сили російським («русским») витязям, котрі пам'ятали перед боєм: «за їх спинами не просто місто, а місто, яке єдине на Землі, — земне пристанище Істини, Місто Боже — III Рим» [123, с. 191]. «Почуття Москви» було для росіян («русских») таке сильне, що вони вважали за честь загинути за свою столицю і свого «государя». Ця ідея проявилась у битві під Бородіном, а в 1941 році — битві під Крюковом, даючи велику силу вистояти перед натиском ворога.

«Надією» «Москва — III Рим», зазначає Н. Лисенко, фактично стала «стрижнем нової національної Віри», і «цю Віру з набагато більшою підставою можна було би назвати московською, ніж християнською» [123, с. 192]. Справді до неї не мали жодного відношення християнські рекомендації підставити праву щоку, коли вдарили в ліву, міркування на кшталт «нема ні елліна, ні іудея, а всі у Христі брати», не кажучи вже про книги Старого Завіту. Та ця ідея мала величезне етноцентричне значення. «Звернення до московського царя як до охоронця Божої Істини на Землі, усвідомлення вищої сакральної цінності Москви як Божого Міста, щонайвища оцінка власної особи, котра вже за од-

нією приналежністю до Москви була вище, краще і чистіше від будь-якого чужинця, — ось що складало справжній Символ Віри росіян («русских») того часу» [123, с. 192]. Що після такого московського «символа віри» залишається від християнства? Виявляється, «християнський антураж», яким прикривались глибоко національні московські ідеї; під них версталась ідеологічна християнська база, а християнська символіка освячувала щоденний народний побут.

Якщо така ерзац-релігія була властива привілейованим верствам московського суспільства, то серед його низів, насамперед селянства, панувало дохристиянське поганське світосприймання, яке «на рівні підсвідомості потужно кликало до продовження роду, до боротьби за нові землі, за врожай, до самоутвердження на землі насамперед фізичною дією» [123, с.192]. Перевага несвідомого поганства над свідомим християнством у житті російського селянина привертала увагу як російських, так і чужих дослідників. Історик В. Ключевський писав: «Народні звичаї й повір'я великоросів досі зберігають виразні ознаки фінського впливу. Фінські племена, які проживали і частково досі проживають у середній і північно-східній смузі Європейської Росії, залишались, мабуть, до часу зустрічі з Руссю на первісному ступені релігійного розвитку. Їх міфологія до знайомства з християнством ще не дійшла до антропоморфізму. Племена ці поклонялись силам і предметам зовнішньої природи, не уособлюючи їх: мордвин або чемерис обожнював безпосередньо землю, каміння, дерева, не вбачаючи в них символів вищих істот, тому його культові характерний грубий фетишизм» [88, т. 1, с. 302-303]. Далі він зазначав взаємодію руських прибульців і фінських тубільців у сфері релігійних повір'їв» [88, т. 1, с. 305-306]. Так серед російського населення утверджувалось тривір'я.

У допетрівський період монастирі в Московській державі, якщо вірити Н. Лисенку, були далекі від релігії взагалі. Вони «були форпостами російської національної експансії, спрямованої насамперед на північ і схід від Москви... Тому монастирі Московської Русі скоріше нагадували військово-

ремісницькі форти, ніж спокійні притулки для любителів християнської схоластики. Ряси «мнихов» у цих монастирях зустрічались набагато рідше просолених сіряків чорносошних селян, продимлених мачул ковалів і бронювальників, кульчуг воїнів. Та й «мнихи» були інші, це були скоріше залізні комісари московської Віри, ніж елейні «пастирі» [123, с. 192-193]. До такої характеристики нема вже чогось додати: Н. Лисенко все підпорядковує своїй концепції, хоч вона не завжди відповідає історичним реаліям [88, т. 2, с. 230-289].

Надприродна міцність Московської держави, твердить Лисенко, забезпечувалась «дивовижним духовним та ідеологічним симбіозом російського месіанства (християнського за формою, але глибоко національного за змістом) і національного поганства» («язычества») [123, с. 193]. Цим зумовлювались внутрішні і зовнішні умови Московської держави, яка трактувалась москвинами за єдину істинну державу в оточенні «невірних» і варварів. На государя дивились як на втілення цієї національної релігійної ідеї, в чому були одностайні бояри, дворяни і духовенство.

З петрівських часів починається захоплення Заходом — московська «надлюдина», яка ставилась до Заходу з внутрішньою зневагою, перетворюється в «неофіта», одержимого «чужобіссям» [123, с. 193]. З того часу виникає провалля між «вищим освіченим класом — національною головою і станами простолюдинів — становим хребтом нації» [123, с. 193]. Цікаво, що такий висновок підтверджується висновками нової науки соціоніки, за якою соціотипи російської бюрократії («Максим», як у Німеччині) і російської інтелігенції («Ватсон», як в Україні) суперечать соціотипу російського народу («Єсенін»).

Головним винуватцем руйнування «національної віри в Місто Боже на Землі — Москву — III Рим» Н. Лисенко вважає патріарха Никона (1605-1681 рр.), реформа якого начебто «полягала не стільки в перелицюванні церковних книг і зміні обряду», бо «головне в ній — перенесення акценту з духовності на обрядовість, рішуча заміна чисто

московських релігійних мотивацій — вселенськими релігійними мотиваціями, пересунення головного вектора релігійної магнетації з бань кремлівських храмів на верховинний, а тому мертвотний схоластичний Єрусалим» [123, с. 196]. З московським християнством як національною релігією було покінчено, бо з фундаменту віри був виломаний її головний моноліт — «велика ідея про Москву — Місто Боже», а старообрядці, в свою чергу, «поквапились затаврувати Москву як розсадник слуг Антихриста» [123, с. 196]. Горда легенда про Боже місто Кітеж, яке назавжди потонуло в прозорих водах озера Світлояр, так і залишилась легендою в старообрядницькому середовищі, бо не могла компенсувати втрати «Священної Москви», наснаженої почуттям Божої місії на Землі. Стрілецька різня призвела до того, що у вищих верствах суспільства «сталевий бойовий панцир московської віри» змінився «напів»європейським, напівантиохійським, напівруським ментиком никоніанства» — так твердить Лисенко.

Такі ж процеси охопили й простий російський люд, котрий «дедалі більше дізнавався про подвиги Христа і мандрування Мойсея, дедалі рідше згадував про подвиг Сергія Радонезького і нічого не знав про діяння Митрополита Іларіона», бо «російському («русскому») народові на кожній церковній службі тужливо бурмотали витяги із Старого Завіту, а треба було би читати «Слово про закон і благодать», «Домострой» (?) Володимира Мономаха або «Задонщину» [123, с. 197]. Як наслідок у народній свідомості «методично послаблювався національно-духовний компонент і Церква втрачала простий російський народ», цебто свою головну опору, тримаючись на авторитеті влади. У московському християнстві земне діяння, подвижництво і наступальність поступились місцем християнству верховинному, спокутному і споглядальному. Іншими словами, «в Росії напередодні революції було більше учнів Ніла Сорського, ніж Йосифа Волоцького» [123, с. 197].

Таке твердження Н. Лисенка знадобилось йому для підтвердження власної концепції, бо в історичній літературі

дається протилежне трактування. В. Ключевський пише, що «в тодішньому російському суспільстві, особливо в чернецтві, напрям велебного Ніла не міг стати сильним і широким рухом», бо «він міг зібрати навколо пустельника тісний гурток одностудців з учнів-друзів, влити живильну струю в літературні течії віку, не змінивши їх русла, кинути кілька світлих ідей, спроможних просвітлити всю злиденність російського духовного життя, але занадто для нього незвичних» [88, т. 2, с. 265]. На противагу Нілові Йосиф Волоцький був типовим для більшості засновників російських монастирів [88, т. 2, с. 266]. Для Лисенка на першому місці стоїть не історична правда, а підпорядкування її сконструйованій ним же схемі, аби довести пагубність «західництва» й скинути основну вину за «велику російську («русскую») трагедію ХХ століття» на єврейських асимілянтів, ментальність яких порівняно з росіянами була «агресивною і політично загостреною», що підтверджує, вважає він, їхня особлива активність у російській політиці.

Н. Лисенко виходить з того, що «росіяни («русские») — це нація, яка не існує поза ідеєю, ідеєю абсолютною, максималістськи повною, глибоко ортодоксальною, але водночас (і це найголовніше!) зверненою до рідної землі, до Батьківщини, до великої російської Держави» [123, с. 196]. Крах національно-державної ідеології як наслідок втрати національної месіанської ідеї спричинився до падіння серед російського народу патріотизму, який Н. Лисенко ототожнює з націоналізмом.

Ідеологічний вакуум заповнили більшовики, бо вони викували «нових людей» типу шолохівського Макара Нагульнова, котрі «увірували в комунізм як у Бога й, виконуючи начебто Ним поставлене надзавдання, почали будувати Імперію Комунізму», а «ім'я цієї Імперії — СРСР» [123, с. 203]. Вона сягнула вершини своєї могутності й величності, ставши однією з двох наддержав. Проте інтернаціоналізм як ідеологія не дала здійснити «національно-більшовицьку реформацію», яку намірювався зробити Сталін. Позаяк «нині і комунізм, і християнство, вважає

Лисенко перетворились у ідеологічні релікти», а «інтернаціональна ідея вмирає з ХХ століттям», то головна мета полягає в тому, аби «зберегти всі творчі сили російського народу, що проявляються під будь-якими неворожими нашої національної мрії прапорами» [123, с. 206], проявляючи ідеологічну толерантність.

Формулюючи свою концепцію, Н. Лисенко відштовхується від критики «євразійства», що лежить в основі розгляненої раніше концепції Л. Гумільова, бо воно протистоїть націонал-реформізму, претендуючи на політико-ідеологічну версію «третього шляху», і видається за «спробу модернізації офіційної самодержавно-православної ідеології» в минулому, хоч вона з дуже незначними змінами придатна й нині. Головна мета «євразійства», за Лисенком, у тому, аби «заснувати на території Росії якийсь міжнаціональний союз євразійських народів, політичне вістря котрого буде спрямоване за океан» [125, с. 182-183]. Воно трактується як єдиний шлях для наближення православ'я та ісламу, що мають начебто єдине духовне джерело.

Н. Лисенко прагне атакувати «євразійство» з усіх боків, бо воно вироблене в кабінетних умовах і не має реального ґрунту. «Наближення тюркських і російських («русских») інтелектуально-фінансових еліт, а ширше — стратегічна єдність російської («русской») нації і тюркських народностей — ось що є «свята святих» ідеології євразійства» [125, с. 183].

Пробуючи проаналізувати етнополітичні аспекти «євразійства», С. Фомін зазначає: «Прихильники «євразійської» єдності виходять не із слов'янського домінування в Євразії, а з паритету між православними і мусульманами, слов'янами і тюрками в майбутній Євразійській державі» [223, с. 18]. За його прогнозами, в такій державі яскраво проявиться тенденція поглинання росіян мусульманами, розчинення їх у «тюрксько-мусульманському морі». Масова міграція, врешті-решт, може призвести до того, що росіяни перетворяться в меншість на своїй землі. Запобігти таким наслідкам неможливо буде навіть, якби в Євразійську державу увійшли Україна і Білорусія. А ось С. Фомін

доходить такого однозначного висновку: «Відновлення Радянського Союзу чи створення Євразійського Союзу в попередньому його складі не відповідає національним інтересам російського народу. Таке відновлення дозволяє зберегти територію, але в перспективі призведе до поступового зникнення росіян як нації» [223, с. 20].

Прогнозам демографічної і пов'язаної з нею політичної ситуації в Росії приділяють велику увагу в інших країнах. Н. Лисенко вказує, що в турецькій пресі відверто прогнозується політична і демографічна ситуація в Росії на основі аналізу попереднього розвитку: до 1917 року Росія була слов'янською державою, від 1917 до кінця 70-х років нашого століття перетворювалась у слов'яно-тюркську, а в 2000 році буде тюрксько-слов'янською, щоби за 25-30 років трансформуватись у державу тюркську [125, с.199]. В 1991 році новгородська газета «Вече» (ч. 10) сповістила про розрахунки американського соціолога М. Берштама, згідно з якими до 2200 року в Росії залишиться лише 23 млн. росіян [243, с.164].

Нині спроби переоцінити історію Росії проявляються з новою силою. Як вже зазначалось, причини трагічного становища російської нації наприкінці ХХ століття шукаються в никоніанській та петрівській реформах. На думку Г.Шиманова, від Петра I при владі в Росії «була наскрізь космополітична династія, занепокоєна насамперед своїми фамілійними інтересами, оточена чужоземцями й онімеченими російськими аристократами, що так само як і чужоземці були ворожими корінним російським началам» [243, с. 195]. Ще гіршим було, якщо вірити московським антикомуністам, становище російського народу за часів більшовицького тоталітарного режиму. Н. Лисенко протиставляє тенденції розвитку в СРСР росіян і «тюркських народностей». Більшовики писали «вирок розвитку російської національної свідомості», зруйнувавши вікову «інфраструктуру» російської нації. Фізично були знищені селянство й купецтво, розпочався безпрецедентний геноцид, проводилась цілеспрямована державна політика проти

«великоросійського шовінізму», цькувалась релігійна свідомість, без якої не може бути мови про національну свідомість. «Тюркські народності,— пише Лисенко,— і це уповні відповідало лєнінській національній політиці на подолання «відсталості околиць», навпаки, набули майже тепличних умов для свого національного розвитку» [125, с. 183]. Для «обґрунтування» такого висновку він вдається до прямих фальсифікацій, заявляючи, що для казахського народу, який навіть не мав власної писемності, була створена «величезна держава, що в 22 рази перевищує за площею територію Франції» [125, с.183], хоч насправді вона більша лише в 5 разів (територія Казахстану — 2 млн. 717, 3 тис.кв.км, а Франції — 549 тис. кв. км) [197, с. 1576, 1582].

Критикуючи «євразійство», Н. Лисенко намагається показати неспроможність його, як соціально-політичного феномену. По-перше, відсутня духовна основа для зближення російської і тюркської інтелектуальних еліт, а по-друге, «торговельно-фінансова експансія нацменів з Кавказу і Середньої Азії в Росію починає набувати необерненого характеру: азербайджанці, чеченці, інгуші, казахи скуповують будинки і землі в обезлюднених російських селах, збивають на торгівлі російською нерухомістю колосальні маєтки, активно формують і очолюють кримінальну сферу», що раніше чи пізніше викличе відповідний удар з боку росіян [125, с. 183].

Нарешті, «патріот» Ш. Русаков повертається до генези «євразійства» ще з одного боку. Він запитує: «Чому на роль пророків у нас давно і повсюдно лізуть і успішно пролізають «пасіонарні» прибульці або їх недавні нащадки? У мене щодо цього склалась дуже проста, чисто гумільовська «побутова» відповідь — менше соромляться. Все-таки — не своє або не зовсім своє, не так жаль» [187, с. 143]. А російський народ, який «давно і сильно розкладений недобровільною доконечністю» пропаганди зверху, не стає на бік своїх пророків і не дає відсічі чужим.

У зв'язку з цим Н. Лисенко обґрунтовує доконечність подолання двох застарілих російських пороків. Як найне-

безпечніший порок він називає «етнопсихологічною домінантою зверху забезпеченого «старшинства» росіян щодо інших народів. Гносеологічне й історичне коріння цього пороку Лисенко вбачає в тому, що в росіян сформувалась свідомість про православ'я як єдину істинну віру й державу як її захисника, що сприяло утворенню імперії, але й послабило позиції росіян щодо «нацменів». Звідси — позиція «дбайливої квочки за курчатами», цебто ставлення росіян до «чужородців», як до дещо не тямовитих, котрим можна все прощати. Однак така позиція викликає негативну реакцію в самих «нацменів», яких обурює комплекс «старшинства», і вони намагаються від нього звільнитись. Самі ж росіяни з цим комплексом нерідко попадають у комічні ситуації.

Як другий порок Н. Лисенко називає ментально-історичний наслідок «інтеграційно-ідилічного міфу», який виник при Петрі I. Суть його в тому, що росіяни охоче і безоплатно брали на себе тягар економічної, інтелектуальної і соціальної обслуги чужородців, були «буквально «няньками» неслов'янських народів (про слов'янські народи не згадується.— О.Г.), всіляко допомагаючи їм якомога швидше досягти російського рівня розвитку» [125, с. 192]. Насправді, твердить він, реальність була далека від цієї ідилії: на широкому просторі імперії «ні на хвилину» не припинялась боротьба росіян з неросійськими народами, а національний мир міг існувати лише на верхніх поверхах імперської будівлі. Таким чином, другий міф суперечить першому міфіві, бо росіяни завойовували нові території не плугом і не псалмами чи проповідями дворянських публіцистів, а піввершковими кременівками, козацькими шаблоками, розжареною картечкою.

Якщо вірити Н. Лисенку, то «милосердя» до «чужородців» у петербурзьких колах поєднувалось з військовою і чиновницькою сваволею на місцях. Ось так, гадаю, треба підходити й до лєнінської, більшовицької політики за часів тоталітарного режиму, коли пропаганда «дружби народів» на практиці обернулася необмеженою їх русифікацією, особливо в Білорусі та Україні.

Н. Лисенко даремно пише про якийсь геноцид росіян за часів тоталітарного режиму. Статистичні дані повністю спростовують такі твердження. Ще далі від реальності його твердження про те, що неросійські народи пред'являють росіянам «надмірні рахунки й нахабні вимоги». Тут варто згадати його ж слова, що «стабільність і єдність держави в усіх успішних для Росії війнах забезпечувались аж ніяк не підтримкою державних структур з боку «чужородців», а, навпаки, різким посиленням жорстокості національної політики, негайним застосуванням тотальних каральних санкцій до будь-якого прояву національного сепаратизму» [125, с.194].

Митрополит Іоан теж вважає, що «євразійці» не змогли зрозуміти головного в російському житті. «Неперспективним,— вважає він,— виявився сам шлях, по котрому вони пішли,— шлях пошуків об'єднувальних, системотворчих факторів державності, народності й відгадування долі Росії в абстрактних етнокультурних, географічних началах (звідси й сама назва — «євразійство»)» [74, с. 115]. На його думку, своєрідність й унікальність російської історії в тому, що вона є результатом причин духовних, тому не може бути зведена ні до географічних, ні до етнічних, ні до культурних, ні до політичних чи будь-яких інших факторів російської дійсності.

Націоналісти протиставляють євразійству російську самотність у підході до поневолених народів. Н. Лисенко виділяє три форми (типи) ставлення до поневолених народів. Перший тип властивий західноєвропейським державам; він полягає в намаганні не тільки придушити, а й фізично знищити національні меншини. Другий тип, або російський, означає курс на повну господарську, культурну інтеграцію національних меншин у тіло державної нації. Третій тип ґрунтується на принципі «Поділяй і володарюй!», його застосовували англійські колонізатори в Індії [125, с. 190]. Та для коректності слід зауважити, що другий тип національних взаємин є насправді різновидом першого типу й не може бути зведений, як це робить Лисенко, до

рівноправності релігій з панівною державною (православною) релігією. Врешті-решт, він рівнозначний політиці поглинання національних меншин державною нацією.

Однак сам Н. Лисенко заперечує попередню думку, коли намагається на принципі «Поділяй і володарюй!» конкретизувати ставлення до різних неросійських народів, яких він поділяє на дві основні групи. До перших віднесені народи, котрі «ніколи не упокорюються з перспективою участі в розв'язанні російських стратегічних завдань» [125, с. 194]. З такими нема чого панькатись, а треба приборкувати силою. За півтора року до чеченської війни він пророкував, що «міжнародні війни на території Росії зникнуть, як оком змигнути, в той день, коли Російська держава («Русское государство») зможе провести широкомасштабну демонстрацію нещадної військової сили на захист вимог Закону» [125, с. 194]. Чеченські події показали протилежне: демонстрація військової сили привела не до блискавичної перемоги, а до затяжних боїв.

Окрім таких народів, інші народи, — їх відносно невелика кількість, — «проявили себе вірними, гідними соратниками в національній боротьбі росіян за побудову великої держави» [125, с. 194]. Сюди Н. Лисенко зачисляє осетинів, удмуртів, карелів, гагаузів, мордву, ряд народів Поволжя і Північного Сходу. Треба зазначити, що серед цих народів не називається жоден народ, який мав у СРСР союзню республіку. Згадку про гагаузів, що проживають у Молдавії та Україні, можна трактувати лише як про посягання на територію цих суверенних держав. Серед згаданих народів лише мордва налічує дещо більше мільйона осіб, удмурти й осетини — трохи більше від півмільйона, а інші народи кількісно малі, тому не дивно, що вони не змогли проявитись як противники державних інтересів. Лише тому вони можуть претендувати на статус «союзників» російської нації.

Напевне, зваживши далеко не однозначне ставлення до росіян, московські націоналісти пропонують свій проект відновленої імперії, протиставляючи його як класично-

імперському, так і ліберально-демократичному. Класично-імперського підходу дотримуються комуністи і більшість «патріотичних», цебто правих, антикомуністичних, партій і організацій. Розходження між ними, як вже зазначалось, незначні в цьому розумінні: вони стосуються назви держави (СРСР, Російська імперія чи інша), способів її відновлення (мирні чи немирні, воєнні чи економічні тощо) і, нарешті, майбутнього устрою (союз республік, унітарна держава з губернціальним поділом тощо). Безумовно, в середині цього табору можуть бути суперечності щодо економічної системи, форми правління, але в ставленні до відновлення імперії вони однозгідні.

Такий підхід викликає серйозну критику в середовищі російської політичної еліти. Ці критики аж ніяк не турбуються про немосковські народи. Вони виходять з реального становища російської нації, а також рівня соціально-економічного розвитку самої Росії та її перспектив. А становище російської нації нині не просте. Приміром, політичний секретар російської національно-республіканської партії Н. Павлов пише: «В ситуації, коли рівень виснаження ресурсів у російській нації настільки великий, що ми не спроможні заступити одне покоління іншим, коли відбувається вимирання нації, думати про долю вірмен, про долю Грузії, про долю таджиків, мріяти про возз'єднання з ними в одну державу можуть або невиправні догматики, або приховані чи явні русофоби» [160, с. 164]. Далі цей політичний діяч прирівнює відновлення імперії в рамках СРСР до національної трагедії, бо «це означає принести себе в жертву й остаточно підірвати свої життєві сили» [160, с. 165].

Національно-республіканська партія постійно акцентує на ісламському факторі, що розглядається в двох площинах. Перша — приріст населення колишнього СРСР забезпечувався, в основному, за рахунок мусульманських народів Центральної Азії та Азербайджану. Про кінцеві наслідки цього вже йшлося. Та є й друга площина. Мусульманський фактор небезпечний для росіян ще й тому, що розпад СРСР і національне відродження пов'язується з

релігійним відродженням і консолідацією мусульманських народів. Над Росією, як вважають націоналісти, висить загроза Великого Турану. Інакше кажучи, Росія дуже скоро може зіткнутись з об'єднанням під кермом Туреччини сусідніх мусульманських народів. Логічним наслідком цього було би пересунення кордонів Російської імперії на сході до самого Уралу. Подібні тенденції проявились вже в пореволюційний період. Наприклад, англієць Дж. Віллер писав: «Якщо би до Степової області й Туркестану право на самовизначення було застосоване сумлінно, то дух націоналізму, котрий революція, певна річ, пробудила, врешті-решт, привів би до створення однієї чи більше мусульманських держав. Вони могли би надати перевагу асоціюванню з рештою мусульманського світу, а не з комуністичною чи якоюсь іншою Росією» [11, с. 25].

Противники відновлення імперії в межах колишнього СРСР наголошують на тому, що реалізація такого проекту негативно вплинула би на життєвий рівень самих росіян. Причина дуже проста: як і раніше, Росія залишалась би донором для мусульманських народів.

Аргументи, як бачимо, не такі вже легковажні. Тут нема того примітивізму, який намагаються нав'язати з телевізійних екранів українські комуністи. Самі московські імперіалісти з числа націоналістів ставлять під сумнів перспективи відновлення імперії в межах колишнього СРСР.

Другий підхід називається ліберально-демократичним, хоч коректніше було би назвати його ліберально-імперським. Н. Павлов пише, що «найкласичнішим представником цієї лінії є клятвopорушник номер один Горбачов» [160, с. 164]. Нині його відстоює багато союзників Б. Єльцина, які виступають за «віднову конфедеративної держави, вільного політичного, економічного, культурного та іншого простору, прозорі кордони» [160, с. 164]. Однак тут виникає кілька заперечень. Насамперед, «клятвopорушник» Горбачов обстоював не «конфедеративну державу», а «оновлену федерацію». В цьому його формальне розходження з Єльциним. М. Горбачов докладав зусиль, аби зберегти «імперію

зла» в тодішніх кордонах шляхом політичного тиску на прихильників суверенізації союзних республік. Єльцин же вважає, що основним знаряддям впливу на «братні народи» має бути економічний зашморг: керівництву Російської Федерації треба спиратись на монополію в переважній більшості енергоносіїв і сировинних ресурсів. Нинішні московські володарі вважають, що все зробить, образно кажучи, кран на нафтовому і газовому проводі.

Ще одне заперечення. Сам термін «конфедеративна держава» — з наукового погляду нонсенс. Виданий у 1987 році «Український радянський енциклопедичний словник» пояснює, що конфедерація (в перекладі з латинської мови — союз, спілка, об'єднання) — це «союз суверенних держав, створений для певних цілей, переважно зовнішньополітичних і воєнних» [217, т. 2, с. 143]. Цілком очевидно: або конфедерація (союз держав), або держава — третього бути не може. В такому разі слово «союз» в назві унітарного СРСР мав просто косметичну мету.

Московські націоналісти, або «націонал-реформісти, називають прихильників другого підходу ще небезпечнішими, ніж класично-імперські реставратори, за це, що вони сповідують «псевдоінтеграціонізм або ідею химеричної державності» [160, с. 165]. Н. Павлов далі пояснює: «Створення СНД — це якраз створення химеричної псевдодержави. Воно ще страшніше. Якщо перший підхід передбачає хоч би деякі стратегічні переваги (для Москви.— О.Г.), коли ми різко розширюємо, а, точніше, відновлюємо свою (?— О.Г.) територію і маємо плюси від створення єдиної великої держави, то другий підхід зводить всі плюси нанівець. Але водночас він створює ситуацію, коли ми виявляємось позбавленими навіть залишків державності. Навіть такої куцої, обрізаної державності, того лєнінсько-сталінсько-хрущовського утинку історичної Росії» [160, с. 165]. Насправді Росія ніколи не втрачала своїх переваг у СРСР.

Та й суть СНД не така, як пише Н. Павлов. Після Біловезьких угод проявилось неадекватне трактування їх з боку

України та Росії. Для керівників нашої держави (принаймні, тодішніх) СНД було лише формою «цивілізованого розлучення» суверенних держав на території СРСР. Єльцин і його оточення бачили в СНД лише етап на шляху до відновлення імперії в колишніх межах. Поведінка московських керівників на саммітах СНД постійно підтверджує таку думку. Врешті-решт, другий підхід на практиці проявляється як паліативний варіант першого, цебто класично-імперського підходу.

Проте такий «об'єднавчий» підхід при його логічному завершенні, в першу чергу комуністами-інтернаціоналістами, веде до логічного висновку про неминучість об'єднання відновленої імперії з Китаєм. На перший погляд, це абсурдно, але, як пише Н.Павлов, «з національного погляду, принципової різниці між пострадянським «південним підчеревам» (країнами Закавказзя і Центральної Азії.— О.Г.) і Китаєм нема» [160, с. 165].

Цим двом підходам російські націоналісти протиставляють свій підхід, який умовно називають націонал-реформістським. На перше місце вони ставлять інтереси російської нації, а щодо «чужородців» не визнають жодних моральних пересторог. Основними внутрішніми ворогами російської нації вони називають євреїв. Н.Лисенко заявляє: «Безперечно, єврейський асимілянт, який порвав з рідним народом і побажав самоідентифікуватися з російською нацією, повинен розуміти: вже хто-хто, а саме він повинен щоденно, погодинно доводити, що його національний вибір — це щире, добровільне веління сумління, а не лукавий виверт» [158, с. 152]. Це вже «прогрес» порівняно з Іваном Солоневичем, який навіть не допускав можливості для євреїв поселитись у сусідніх з Росією державах.

Націонал-реформісти заявляють, що «в Росії є одне основоположне питання — це питання РОСІЯН», а всі інші питання виглядають перед ним просто смішними [160, с. 156]. Для Н.Павлова «є речі важливіші від горезвісного миру» [160, с. 152].

Для націонал-реформістів не існує норм міжнародного права, які визнають недоторканість кордонів. Вони пропо-

нують два варіанти «розв'язання питання» кордонів Російської Федерації.

Перший варіант передбачає об'єднання Росії в єдину державу з Україною, Білоруссю і Казахстаном. Напевне, такий варіант об'єднання продемонстрував президент Білорусі Олександр Лукашенко, який навіть влаштував комедію з викопуванням прикордонного стовпа, хоч його й не було на цьому кордоні між Росією і Білоруссю.

Націонал-реформісти далі діють у стилі «старшого брата», хоч сам їхній лідер виступав проти цього. Їм дуже не подобалось те, що казахстанський президент Нурсултан Назарбаєв на урочистостях до національного свята більшу частину своєї доповіді виголосив казахською мовою. Отож, право на втручання у внутрішні справи інших народів московські націоналісти прагнуть надалі залишити за собою.

У підході до «воз'єднання» російської нації націонал-реформісти не відрізняються від «великого гуманіста» Олександра Солженіцина, який ще кілька років тому розпочинав «влаштовувати» Росію в своїй брошурі. Їхні аргументи одні й ті ж і нерідко доходять до фальсифікації історії, зокрема тоді, коли йдеться про українців та їх національні права.

Якщо не вдається зв'язати Україну, Білорусь і Казахстан з Російською Федерацією, тоді російські націоналісти мають **другий варіант**: визнання нинішніх кордонів Російської Федерації ущербними і несправедливими для неї та проведення референдумів на всіх територіях, які населені росіянами в Україні, Казахстані та інших регіонах. Юрій Бородай, який хизується своїм родоводом, виводячи його з козацьких полковників, повчає російське керівництво, аби не доходити до «безпосередньо прямого втручання» у внутрішні справи держав, що виникли на руїнах СРСР. «Інша річ,— пише він,— стихійний ріст тенденцій до реінтеграції з периферії (підкреслюю.— О.Г.).— Це шлях до органічно-національного, а не силового імперського єднання. В такі процеси реінтеграції важко буде втрутитись і зовнішнім силам. А вихідно **стихійний** характер таких

тенденцій — не вада, а щастя, єдина підстава для надії на справді органічне національне відродження. Географічна локалізація такого роду досить потужних інтеграційних тенденцій за межами РФ може послужити вповні надійним індикатором у визначенні природних національних російських кордонів» [23, с. 131-132]. До речі, для цього, аби підживити «стихийний характер» такої реінтеграції, Москва докладає зусиль для збереження інформаційного контролю над іншими колишніми республіками «імперії зла».

Використовуються й інші методи. Вже згаданий Н.Павлов обливає брудом навіть міжнародне співтовариство. Він пише з відвертими погрозами: «Невігласи й провокатори в СБ ООН, які підтримали резолюцію про належність Севастополя до України, мене цікавлять мало, а от українські самостійники могли задуматись про долю Мазепи і Бандери...» [160, с. 151]. Мабуть, політичний секретар націонал-республіканської партії загрожує українським патріотам акціями служби безпеки своєї країни на кшталт відомої акції агента-кагебіста Богдана Сташинського?

З усіх різновидів нинішнього московського імперіалізму націонал-реформістський «заслуговує» на найбільшу увагу. Він засвідчує прояви нацизації партійно-політичного життя в північно-східній державі, яка не позбулась імперського синдрому.

Розділ IV

Після розпаду СРСР

Поява на політичній мапі Європи незалежної України докорінно змінює співвідношення сил на міжнародній арені, що вимагає осмислення українсько-російських взаємин у нових умовах. Можна погодитись, що здобуття Україною незалежності стало однією з найбільших геополітичних подій ХХ століття і стоїть в одному ряду з розпадом Австро-Угорської імперії в 1918 році або поділом Європи на два непримиренні блоки після другої світової війни [60, с. 3]. Ілюзії про споконвічну дружбу двох братніх народів дуже скоро розвіялись: Москва не могла погодитись з тим, що Україна для неї втрачена назавжди.

Справді негативне ставлення до нашої держави стає тим прапором, під яким об'єднуються всі чорні сили московського імперіалізму — від вчорашніх кагебістів до нинішніх демократів, від необільшовиків до православних імперіалістів у сутанах. Антиукраїнські тенденції підживлювались ще й тим, що на Заході почали розглядати постгекачепістську Росію як гаранта стабільності на території колишнього СРСР. Лише через якийсь час настало прозріння. Тоді західні держави повернули свої погляди до України, котру раніше вони були схильні розглядати як тимчасовий новотвір.

Окрім того, утвердження незалежності поставило нові завдання перед різними політичними силами в самій Україні. У ставленні до Росії проявляються протилежні позиції. Одні орієнтуються на поглиблення українсько-російських взаємин аж до об'єднання в єдину державу, а інші, навчені гірким історичним досвідом, відмітають такі спроби від самого порогу.

4.1. Претензії Росії на роль свразійського жандарма

Нинішнє керівництво Росії, як переконують його дії, ставить перед собою два завдання: реформувати Росію та реінтегрувати колишні республіки розваленої імперії. Прак-

тика показує, що поєднати виконання цих двох завдань не просто, тому дедалі яскравіше на перший план виходить завдання реінтеграції, що, на думку московських політологів, позбавляє шансів на успішне проведення реформ. «Питання «реформа чи реінтеграція»,— пише А.Загорський,— до цього часу не розв'язане остаточно в російській політиці, однак за останні два роки ця політика дедалі відвертіше націлюється на реінтеграцію. Така політика добре вписалась в орієнтацію на утвердження ролі Росії як великої держави»[63, с. 79].

Реінтеграція може подаватись у різній обгортці. Московські квазінауковці, що з давніх-давен шукали аргументів на користь імперіалістичної політики своїх самодержців, обгрунтовують її, як і в часи тоталітарного режиму, «об'єктивною доконечністю» чи «об'єктивною закономірністю». Військові діячі висновують реінтеграцію із спільних завдань оборони, хоч дуже сумнівно, чи можуть мати якісь спільні інтереси в цій сфері, приміром, Україна або Молдова і далекий Таджикистан. Економісти розпинаються за єдиний економічний простір, який за сімдесят років продемонстрував безглуздя свого існування перед цілим світом. Історики вдаються до ірраціональних «аргументів», заявляючи, що кордони «пишуться кров'ю». Демографи і психологи бідкаються за розірваними родинними зв'язками. Інакше кажучи, в імперіалістичному оркестрі кожен грає свою роль, маючи одне спільне завдання.

Професійні політики чинять по-своєму: кажуть одне, а роблять інше. Щоправда, найменше лукавив у цьому колишній міністр Андрій Козирев, котрий не приховував своїх яструбинних намірів. Проте всі вони, лукавці з голубиною мовою й одверті яструби, сходяться на єдиній платформі щодо колишніх союзних республік. Про неї говорить головний редактор «Независимой газеты» Віталій Третьяков: «Ми повинні вирішити для себе, чого ми хочемо. Сказати, що хочемо відновити колишню Російську імперію, нам соромно, тому що демократи. А насправді підспудно відновлюємо, тому що іншого шляху нема» [34, с. 79]. Дивна логіка: жодна з розвалених імперій від імперії Олександра Македонського не відновлювалась після свого розвалу, а

Російська імперія мусить відновитись, бо «іншого шляху нема». Залишилось запитати: для кого нема — російських імперіалістів чи визволених неросійських народів?

Апологети російського імперіалізму намагаються довести якийсь особливий, майже батьківський, характер цього імперіалізму. Е.Поздняков силкується переконати, що «в рамках Російської імперії її центр — Росія — не тягнув з околиць, а, навпаки, віддавав їм. Упродовж всього періоду колонізації відбувався енергійний відлив матеріальних і духовних сил з великоруського центру на околиці. Велико-росія як «метрополія» підупала, околиці росли й збагачувались. Сьогодні ж багато з них, ставши незалежними не без підтримки цієї ж «метрополії», ніби втративши пам'ять, звинувачують Росію в тому, що вона їх експлуатувала,— і в той час, коли зубожіння центру стало визнаним економічним, соціальним і демографічним фактом» [169, с. 12].

Звичайно тут все перевернено з ніг на голову. По-перше, твердження Е.Позднякова, що Росія «не тягнула з околиць», як він зневажливо називає поневолені Москвою країни, легко спростує кожен, хто хоч трохи ознайомився з історією СРСР. Адже тривалий час основні джерела нафти, на якій нині спекулює московське керівництво, знаходились поза межами метрополії, в Азербайджані та Україні. Цілі десятиліття Москва й Ленінград опалювались природним газом з Українського Прикарпаття, а відтак випомповувались газові родовища в східноукраїнських областях. Лише в Україні були унікальні родовища озокериту. Напередодні розпаду СРСР кремлівське керівництво наказало вивозити з Львівщини видобуту сірку для заповнення порожніх шахт у Росії.

Аналогічні тенденції проявлялись і в духовній сфері. Знаний письменник Леонід Череватенко говорить: «Все найвидатніше, найздібніше, найграмотніше висмоктувалося для потреб панівної культури, якою була російська... Все найкраще, найцікавіше потрапляло до Москви і там зберігалось: золотий фонд, валютний фонд, алмазний фонд і ... державний кінофонд»[234]. Фактично Москва, центр метрополії, підступно грабувала таланти інших народів, підривала коріння дерева їх культур.

По-друге, гальмування розвитку деяких регіонів Росії, зокрема так званої Нечорноземної зони, було результатом не «батьківського» імперіалізму, а розрахованої колоніальної стратегії, аби жителі цієї зони покидали рідні села й переїжджали на постійне проживання в інші тодішні союзні республіки. Там вони ставали провідниками московської колоніальної політики, отримували різні передбачені й непередбачені законодавством пільги. В 1933 році в обезлюднені Великим Голодомором українські села організовано перевозились російські селяни з РРФСР, внаслідок чого змінився національний склад України.

За статистичними даними, лише за 20 років частка росіян серед населення України збільшилась з 16,9% у 1959 році до 21,1% у 1979 році, а українців відповідно зменшилась з 76,8% до 73,6% [49, с. 491]. До речі, частка представників інших національностей залишилась на попередньому рівні або зменшилась. Росіяни з'явилися навіть у тих областях України, де їх до 1939 року не було взагалі. Якщо йдеться сьогодні про проблеми російського населення в колишніх неросійських союзних республіках, то треба зважати, що це зумовлено результатами колоніальної політики СРСР у демографічній сфері.

По-третє, дуже далеке від істини твердження про те, що Росія віддавала поневоленим народам свої духовні й матеріальні сили. Як відомо, в СРСР прискореними темпами формувався «радянський народ» (нині — «російськомовне населення») на традиційних засадах російської культури. Аби денационалізувати молоде покоління неросійських народів, сотні тисяч юнаків і дівчат з різних колишніх союзних республік після закінчення вищих і середніх спеціальних навчальних закладів скеровувались без жодної на те потреби в Росію, а їх ровесники з РРФСР — в інші союзні республіки. Так більшовицька система формувала, за словами Олеса Гончара, «легіони браконьєрів, безбатьченків, бездуховних жорстоких циніків, у чиїх навіть генах не лишилося почуття совісті, моральних самообмежень, розуміння елементарного людського обов'язку» [38].

Росія віддавала іншим союзним республікам не духовні й матеріальні сили, а різних покидьків і любителів легкої

наживи, які добре знали, що їм скрізь відкрита дорога. Задля них проводилась шалена русифікація неросійських республік. У постанові ЦК компартії України від 10 червня 1983 року «Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 р. N 473 «Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та навчальних закладах союзних республік»» передбачалось «збільшити час на вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та в інших середніх навчальних закладах з неросійською мовою навчання; передавати на ці цілі у міру необхідності частково або повністю години, що призначені для вивчення іноземної мови; при вивченні російської мови і літератури дозволити поділ усіх класів і груп з кількістю учнів більш як 25 чоловік (читай: осіб.— О.Г.) на дві підгрупи», а один з її пунктів (п. 8) поданий у архів одним словом: «Таємно» [112, с. 410].

По-четверте, говорити про демографічне зубожіння Росії нема жодних підстав, а скоріше навпаки. За неповних сімдесят років кількість росіян збільшилась майже в три рази і становила в 1989 році 145 млн. осіб. Водночас українська нація зазнала тяжких втрат від трьох голодоморів, репресій, війн тощо.

Збільшення росіян у СРСР йшло значною мірою за рахунок приписування представників інших національностей до російської нації. Звідси — пояснення того, чому за часи тоталітарного режиму в СРСР зник кожен третій народ. Окрім того, збільшенню російського населення сприяла також тенденція на підтримку національно-змішаних шлюбів, діти від яких, незалежно від національності батьків, нерідко записувались росіянами.

Нарешті, по-п'яте, економічне і соціальне зубожіння російського народу далеко не таке, як пише Поздняков, бо Росія завдяки добре розрахованій стратегічній політиці Кремля зберегла свої енергоресурси, розвиваючись, як вже зазначалось, на вичерпуваній українській нафті, газі та інших корисних копалинах. Якщо вже говорити про економічне й соціальне зубожіння Росії, то треба мати на увазі, що до нього спричинився не «батьківський» імперіалізм, а

насамперед злочинна політика КПРС в інтересах створення світової більшовицької імперії.

Спроби теоретичного обґрунтування московського імперіалізму спрямовані не в минуле, а в майбутнє. Їх мета — підготувати теоретичну основу під реанімацію Російської імперії. Кремль знає, що СНД не витримає випробувань часу, тому після нетривалого періоду підступно-гнучкої і відносно м'якої політики вдається до твердих заходів. Навколо ідеї реанімації імперії об'єдналися всі московські шовіністи.

Важливе місце в цьому хорі посідає верхівка Російської Православної Церкви, для чого є вагомі причини. По-перше, в постгекачепістській Росії РПЦ посилала свою роль як ідеологічної інституції, покликаної заповнити вакуум на місці вчорашньої комуністичної (більшовицької) ідеології. Як відомо, російське православ'я ніколи не відіграло самостійної ролі щодо держави, позаяк московська церковна організація в усі часи була частиною державної організації і провідником московського імперіалізму. По-друге, РПЦ докладає чимало зусиль як троянський кінь нинішнього російського керівництва в молодих незалежних державах, насамперед в Україні. Де не вдається встановити повного контролю над церковним життям, московська православна верхівка провокує міжконфесійні конфлікти. Як пише Арсен Зінченко, «для прикриття цього московського церковно-політичного імперіалізму й служать балачки про «канонічно-легітимне визнання» помісної православної Церкви в Україні» [70]. По-третє, розпад СРСР значно послабив вплив РПЦ в інших країнах так само, як і кремлівської імперської верхівки, і в цьому плані державного і клерикального керівництва Росії збігаються.

На різних нарадах з питань зовнішньої політики Москви від московського патріархату виступає серед перших (як правило, зразу після міністра закордонних справ А.Козирева) митрополит Кирил. Його лексика мало чим відрізняється від більшовицьких догм. Влітку 1994 року клерикал твердив, що на території Російської імперії сформувалась «унікальна історична спільнота», цебто фактично повторив іншими словами брежнєвсько-сусловську концеп-

цію про так званий «радянський народ» як «нову історичну спільноту». Цей керівник зовнішнього відомства РПЦ насмілювався прирівняти кордони молодих незалежних держав з Росією до берлінської стіни і навіть пророкував, що «ці карикатурні кордони... ніколи не зможуть по-справжньому розділити наш народ» [73, с. 22]. Важко сказати, чого більше в цитованих словах: невігластва чи традиційного московського цинізму?

Розуміючи нежиттєздатність СНД у нинішньому вигляді, російські політологи виношують різні плани реорганізації цієї «Співдружності». На перше місце висувуються російські національні інтереси, в ім'я яких можна потоптати навіть державно-правові завоювання постгекачепістського періоду. «Національний інтерес,— пише Е.Поздняков,— а не демократія, аристократія, плутократія та всі інші «кратії» — ось що має стояти в основі основ будь-якого російського політика. Всі ці «кратії» — тільки засіб для першого, а не цілі самі по собі» [169, с. 16]. Чи можуть бути після цього сумніви, що для реанімації імперії,— а саме в цьому полягають національні інтереси московського керівництва,— воно не пожертвує демократичними завоюваннями? Доконечно наголосити, що реанімована Російська імперія була б загрозою для цілого світу. Мабуть, цього не змогли вчасно зрозуміти західні держави, які дивились на Росію як на фактор стабілізації на євразійському просторі.

Російські національні інтереси зумовили різні підходи до країн СНД. Про якусь рівноправність взаємин колишніх союзних республік з Російською Федерацією не може бути й мови. Замість цього, пропонуються варіанти диференційованого підходу. Російські політологи переконані, що нині від СНД та економічної інтеграції вииграє не Росія, а лише неросійські «підрадянські держави». Директор Центру стратегічних досліджень Зовнішньополітичної асоціації в Москві Алексей Арбатов порівнює нинішню економічну інтеграцію в рамках СНД з абхазьким весіллям, на яке заходить кожен, хто тільки хоче, та їсть усе, що забажає, а від цього страждають російські національні інтереси [73, с. 25]. Він пропонує зважувати рівень економічного та політичного розвитку різних країн СНД, цебто виходити з російських національ-

них інтересів. За його переконанням, для справжньої економічної інтеграції підходять лише Україна та Білорусь, які «відповідають Росії і за економічним, і за політичним рівнем розвитку, і за культурною близькістю», становлять для Росії зовсім «особливу галузь політики порівняно з іншими країнами» [73, с. 25] (підкреслюю.— О.Г.).

Проте між Україною та Росією виникають перепони щодо співпраці в оборонній сфері, бо вони не мають спільного ворога — і це визнають російські політологи. Окрім того, Україна проголосила про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і беззастережно дотримується трьох неядерних принципів. Та Росія, вважає Арбатов, має спільні військові інтереси з Казахстаном, Грузією, Вірменією. Відверто кажучи, незрозуміло, який спільний ворог може загрожувати названим державам і Росії, якщо остання визнає себе неімперіалістичною державою й нікому не загрожує. Напевне, тут йдеться про інше: названі країни мають стати вассалами кремлівського керівництва, сприяючи йому в реалізації імперських інтересів.

Нарешті, А.Арбатов доходить висновку, що інтеграція з цілим рядом держав нинішнього СНД не принесе для Росії користі. До таких він відносить країни Центральної Азії й Азербайджан, хоч на практиці з деякими з них (наприклад, з Таджикистаном) Росія не відмовляється від військового співробітництва.

Подібну ідею обгрунтовує заступник директора Інституту світової економіки й міжнародних відносин Російської академії наук Надарі Сімонія. Він пропонує «каскадну модель», що передбачає поетапну, різночасну, різноаспектну й різнорівневу інтеграцію, виходячи з підготованості до неї різних країн СНД [73, с. 29-30]. Як він стверджує, до цього готові насамперед Білорусь і Україна, а відтак — Казахстан. Держави Закавказзя зможуть лише тоді інтегруватись, коли на їх територіях погаснуть воєнні конфлікти. Держави Центральної Азії, за його переконанням, — це регіон, який до інтеграції підготовлений найменше.

Цим зумовлюється неоднакове ставлення до різних країн СНД. Якщо в національних інтересах Росії піти нині на

якісь фінансові поступки для Білорусі, бо вони окупляться в майбутньому сторицею, то до країн Закавказзя й Центральної Азії Сімонія радить застосувати «систему неоколоніальних взаємин». Безумовно, такий підхід ставить крапку над «і», відкриваючи справжні інтереси російського імперіалізму.

Новою у ставленні до країн СНД є ідея «фінляндизації» молодих незалежних держав. Вона означає, що Росія не допустить вступу цих країн у «потенційно ворожі» щодо неї військово-політичні союзи, пообіцявши без розголосу не втручатись у їхні внутрішні справи [134, ч. 11, с. 54]. Мета російського керівництва — протидіяти розширенню НАТО в Європі та зв'язати руки США на нашому континенті.

На жаль, підступні дії кремлівського керівництва не завжди усвідомлюють навіть відомі політичні діячі, які інколи висловлюють далекі від реальності прогнози щодо розвитку постгекачепістської Росії, сподіваючись на її відмову від імперіалістичної політики. Викликає подив прогноз Надзвичайного і Повноважного Посла Південно-Африканської Республіки в Росії Герріта Олів'є, який передбачає створення на території СРСР, «досить вільної конфедерації» на чолі з Росією [155, с. 113]. Посол не знає історії цієї країни, а також не зважає того, що її керівництво готове пожертвувати для реанімації імперії демократичними здобутками.

Висновки не викликають сумніву. По-перше, політологи й політики Росії розглядають СНД як неперспективну організацію, бачать у ній лише перехідну форму до майбутньої інтеграції, цебто реанімації Російської імперії, не приховують колоніальної політики Москви щодо ряду держав «Співдружності». По-друге, реанімована Російська імперія могла би стати загрозою для миру в цілому світі, що нерідко недооцінюють західні держави. Геноцид чеченського народу — підтвердження того, що московське керівництво здатне на ігнорування будь-яких міжнародноправових норм. По-третє, в інтересах всього людства збереження і підтримка молодих незалежних держав на території колишнього СРСР, зокрема України, як стабілізатора європейської безпеки й однієї з противаг агресивним намірам Москви.

Неадекватність зовнішньої політики Москви її реальному внутрішньому становищу вражає. Навіть російські вчені не можуть приховати того, що їхня країна стоїть перед доленосним випробуванням. Інколи вона прирівнюється до хворої людини, бо Росія начебто втратила «споконвічні» російські землі, цебто законну спадщину. Проте ця хвороба, залякують офіційні політологи, загрожує перекинутись на цілий світ, перетворивши Росію в імперських межах у гігантські «Балкани», в невичерпне джерело чвар, конфліктів і воєн. Такими залякуваннями московські імперіалісти пробують вплинути на світову громадськість, переконати світ у доцільності протидіяти розпаду Російської Федерації, до чого, за термінологією кремлівських політиків, призведе «агресивний націоналізм».

За такою логікою, поневолені Москвою народи не мають права на державне самовизначення, а, навпаки, людство мусить бути зацікавлене у відновленні Російської імперії в кордонах колишнього СРСР. На сторінках щомісячника «Международная жизнь» Б.Мартинов пробує заперечити невід'ємне право кожної нації на самовизначення, пропонуючи «утвердити примат принципу державного суверенітету і територіальної цілості, сумісно з доповнювальними його принципами невтручання, незастосування сили і загрози силою, що «дозволяють виключити сваволлю в оголошенні актів суверенізації» [132, с. 73]. Отже, самовизначення при такому підході перетворюється в фікцію, бо з правила переходить у розряд винятку. Мартинов іде далі, пропонуючи для претендента на суверенітет складання іспиту на якийсь «атестат зрілості».

Проте запобігти дальшому розпаду Російської імперії не можливо, адже в її формі маємо справу не з новою демократичною державою на території колишнього СРСР, а з рудиментом азіоевропейської «імперії зла», «кладовища народів». Суверенізація союзних республік СРСР — це лише перший крок розпаду цієї імперії. Другий етап пов'язаний з розпадом Російської Федерації за національним, а відтак — і регіональним — принципами.

Об'єктивний аналіз становища Російської Федерації змушує самих московських політиків констатувати послаб-

лення центральної влади над її віддаленими регіонами в Азії при одночасному посиленні впливу Китаю. За деякими прогнозами московських аналітиків, Російська Федерація розпадеться на кільканадцять держав, якщо не будуть використані силові методи [166, с.29]. Фактично нині проявилась тенденція розчленування самої російської меганації через її регіоналізацію. Протидіяти цій тенденції — марна справа.

Нині московські вчені починають задумуватись над питаннями: що таке Росія? в чому її призначення? яке її майбутнє? Відповіді на порушені питання переконують, що до вияснення ролі Росії на політичній арені сучасного світу ще дуже й дуже далеко. У Москві бачать, що молоді європейські держави на руїнах СРСР усвідомлюють себе частиною Європи, а не елементами «величезного євразійського простору». Становище Росії в цьому розумінні не вияснене, в чому переконують різні підходи в уже згаданому офіціозі московського зовнішньополітичного відомства «Международная жизнь», а також проаналізовані раніше концепції московського імперіалізму.

Один з поглядів зводиться до того, що Росія залишається після розпаду СРСР на обочині загальноєвропейських процесів, але вона не переорієнтувалася й на Азію. Таку невизначеність своєї країни Е.Поздняков передає словами: «Росія ніколи не була Європою, вона ніколи не була й Азією, не була вона й Євразією, вона завжди була РОСІЄЮ» [169, с.15]. Безумовно, йдеться про культурне становище цієї країни, а не про геополітичне.

Після цього важко повірити А.Загорському, який пише: «Становище Росії менше (порівняно з молодими європейськими державами.— О.Г.) визначене. Вона одночасно — і європейська, і азіатська держава» [63, с. 54]. Та цікаво, що в російських колах зародилась ідея про перенесення столиці Російської Федерації з Москви до Новосибірська. Чи не маємо підстав оцінити такі потуги як початок самоусвідомлення Росією себе частиною Азії? При такому трактуванні доцільніше говорити не про європейське, а про азіоевропейське становище Російської імперії.

На перший погляд, різні теоретичні герці в Москві не виходять поза межі академічного світу, тому не повинні

зачіпати інтересів інших країн. Та насправді вони мають безпосередній вихід у практику. Адже вибір столиці пов'язаний з геополітичною віссю держави. Приміром, геополітична вісь царської імперії мала своїми крайніми пунктами Петербург і Севастополь; більшовицька імперія змінила її, зорієнтувавши по лінії Москви й Владивостока. Нині, як показує розвиток постгекатеринської Росії, вона ще не визначена остаточно. Намагання розіграти «кримську карту» дає певні підстави твердити про повернення до геополітичної осі царського періоду, погляди на Росію як частину Азії дозволяють судити про збереження геополітичної осі часів більшовицького панування, а спрямування політики на Кавказ засвідчує потуги визначити нову геополітичну вісь.

Незважаючи на різноманітність підходів, ніхто з російських політологів і політиків не наслідиться заперечити тезу про «особливу роль» Росії в світі, хоч тут нема також однастайності. Як відомо, Москва виходила на політичну арену з претензіями на роль «Третього Риму». Більшовизм не лише не спростував цієї облудної концепції, а надав їй другого дихання: більшовики навіть у конституції СРСР 1924 року сформулювали свою стратегічну мету добитись створення «Світової Радянської Соціалістичної Республіки», цбто мегаімперії з центром у Москві як «столиці трудящих світу».

Російські політологи сподіваються на те, що в «західних столицях усвідомлять місію Росії як стабілізатора континентальної Євразії» [166, с. 29]. Проте вони стурбовані досить сильною тенденцією на Заході, зорієнтованою на послаблення Росії, а згодом — і на її розчленування. При такому мисленні перевага надається взаєминам з державами, які виникли на території СРСР, що проявилось, зокрема, в висловленні Б.Єльцина про можливість створення «альтернативного НАТО військового союзу колишніх радянських республік» [172].

Прагнення Росії до «особливої ролі», насамперед до ролі судді у регіональних конфліктах між країнами СНД, вступає в суперечність, як вже зазначалось, з її нинішнім внутрішнім розвитком. За прогнозами заступника директора Інституту Європи Російської академії наук

С.Караганова, процес державотворення в Росії охопить 30-40 рр. [53, с. 10-11]. Звичайно, поєднати державотворення й «особливу роль» не легко. Окрім того, Західна Європа, не задоволена політикою імперіалістичної Росії, може вибрати позицію утримування її «на порозі вибраних як претендента, а не як повноправного члена» [53, с. 11]. Треба визнати, що такі прогнози за останній час дедалі більше підтверджуються, бо інтереси Росії та провідних держав Заходу не збігаються. Західні країни аж ніяк не в захопленні від тих методів гамування конфліктів, які Росія проявила в Чечні, чи в особливій позиції Москви щодо врегулювання конфлікту в Боснії.

Домагаючись «особливої ролі» в світі, Москва має дві мірки моралі: одну — для себе, а іншу — для сусідів. Якщо вірити російським політологам, то реалії на основі домовленостей в Ялті та Потсдамі не викликають жодних сумнівів, тому статус Східної Пруссії не може змінитись. Водночас Росія начебто може претендувати на чужі для неї території як Крим, Східна Україна, Північний Казахстан тощо. Прихильниця такої «подвійної моралі» Н.Нарочницька пише, що «вся територія СРСР є військово-стратегічним простором Росії» і це «треба довести до свідомості НАТО» [146, с. 49-50]. Справа в тому, що московське керівництво боїться наближення цієї оборонної організації до своїх кордонів.

У захисті геополітичних домагань Росії нема розходжень між політиками різних внутрішньополітичних орієнтацій (комуністами, фашистами, клерикалами і т.п.). Москва не допускає навіть формування навколо неї «буфетного пояса», протиставляючи йому «пояс добросусідства». Митрополит Кирил привласнює собі право втручатись у політику інших держав. Він виступає проти інтеграції Росії в Європу, бо Росія — це «величезна євразійська спільнота» й вона була і завжди буде геополітичним центром, який зберігає баланс загальної системи політичних вартостей [36, с. 23,24].

Концепція «особливої ролі» в Росії в сучасному світі обґрунтовується тим, що ця країна нібито приречена бути сильною, позаяк «вакуум сили» на євразійському просторі призведе до розбалансування міжнародних взаємин. Як

наслідок у світі посиляться роль Китаю і його вплив, прискориться процес «фундаменталізації» ісламських держав на території колишнього СРСР, поглибитися притишене протиборство Півночі й Півдня по лініях «іслам — християнство», «права людини — закони шаріату» [131, с. 64-65]. Висновок, що впливає з таких «аргументів» один: не допустити послаблення впливу Москви на території колишнього СРСР. Для цього вона домагається прав міжнародного жандарма в регіоні.

Російські політологи ніяк не можуть узгодити прагнення Москви з міжнародноправовими нормами, що врешті-решт змушує їх ігнорувати останні. Приміром, Б.Пустогаров пише: «Жодна особлива роль» чи «особливе становище» не можуть підставувати для порушення міжнародного права» і зразу спростовує таку думку, заявляючи, що «позиція міжнародного права не означає ігнорування ролі (в тому числі «особливої ролі») окремих держав чи груп держав у формуванні міжнародних відносин» [179, с. 78]. Для оправдання такого міжнародно-правового нігілізму російські політологи шукають прецедентів — і відносять до таких відому «доктрину Монро», заявляють про доконечність проголошення аналогічної доктрини Кремлем.

В арсеналі російських політологів і політиків важливе місце посідають пропозиції щодо розподілу сфер впливу в нинішньому світі. Адже становище Росії в постгеккачепітський період специфічне: вона позбулась ворогів серед великих держав, але не набула друзів. Академік О.Богомолів вважає, що для забезпечення стабільності й безпеки в Східній Європі треба дійти спільної згоди між трьома силами — Сполученими Штатами Америки, Європейським Союзом і Росією [22, с.33]. Остання мала би діяти разом з Україною і Білоруссю. Висловлюються й інші думки, коли найперспективнішою для російської зовнішньої політики визнається орієнтація насамперед на взаємини з такими країнами як Франція та Німеччина [90, с. 71].

Заявляючи про «особливу роль» Росії в світі, московські політики і політологи дотримуються погляду, що лідерство США в повоєнний період не означає зміни геополітичного центра, який і надалі залишається в Євразії. «Хто контро-

лює Євразію — контролює світ»,— пише К.Плешаков, відвівши США, як і в минулому столітті, місце в геополітичній периферії [166, с. 31]. В зв'язку з тим лунають заклики до проведення жорсткої політики в регіонах «близького зарубіжжя», незважаючи на Вашингтон. А.Кортунов сподівається, що США не будуть робити в Євразії нічого, хоч і не вітатимуть збереження впливу Росії на політику молодих незалежних держав, щоби оберуть поведінку собаки на сні [134, ч. 11, с. 55].

Намагання підходити до геополітики постгеккачепітської Росії, шукаючи якихось аналогій за межами колишньої більшовицької імперії, може призвести до прикрих помилок у політиці як сусідніх, так і великих західних держав. Її наслідки будуть дорого коштувати людству. Мусимо, усвідомити, що після серпневого перевороту в 1991 році на міжнародній арені не з'явилась демократична Росія, бо Москва лише змінила прапор, але не відмовилась при своєму складному економічному і політичному становищі від «особливої ролі» в Євразії й навіть, як і в часи тоталітаризму, претендує на роль геополітичного центра.

Свою «особливу роль» у світі Москва може грати лише тоді, коли залучить до неї Україну. Без України Російська імперія неможлива — така основна аксіома геополітики Москви. Як уже зазначалось, Росія боїться того, що Україна самоусвідомлюється як європейська держава. Кремлівське керівництво стривожене, бо нині Москва і Київ не мають ґрунту для військово-політичного союзу, якого аж ніяк не стимулює відсутність спільного ворога. Укладення такого союзу лише для того, аби українські юнаки гинули далеко за межами України, не знаходить підтримки в нашій державі. Негативне ставлення до такого союзу ще більше посилила чеченсько-російська війна.

Кремль має підстави побоюватись іншого: можливість антиросійського альянсу на чолі з Україною не така вже безпідставна, бо до цього можуть підштовхнути грубі ігнорування міжнародноправових норм з боку російського керівництва. Брутальні втручання московського парламенту у внутрішні справи України, як тільки є нагода використати «кримську карту», стають хронічними. Навіть економічні

взаємини з Україною Москва, як правило, зумовлює різними політичними ультиматумами. «Малоросійський синдром» кийвських політиків лише сприяв імперським амбіціям «старшого брата», що отримали новий імпульс у зв'язку з колаборантською політикою білоруського президента Лукашенка.

Нині московські керівники щодо України найбільше використовують економічний тиск. Невизначеність ряду проблем на теренах колишнього СРСР і протидія цьому з боку Москви, дозволяє дійти висновку, що російське керівництво цілком серйозно сподівається на реанімацію імперії. Керівництво України не проявляло належної рішучості, аби повернути собі повністю частку колишнього СРСР. Ця частка становить 16,37 відсотка. Для інших держав вона виглядає так: Російська Федерація — 61,34%, Білорусь — 4,13%, Казахстан — 3,86%, Узбекистан — 3,27% і т.д. [134, ч. 10, с. 105].

Аналогічне становище з власністю колишнього СРСР за кордоном. На час розпаду «імперії зла», відомство зовнішніх відносин мало за межами СРСР 231 установу (133 посольства, 92 консульські установи, 6 представництв при міжнародних організаціях), а відомство зовнішньої торгівлі — 108 торгових представництв. У 106 країнах знаходились будинки та ділянки землі як власність колишнього СРСР. Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР мало нерухомість у 73 країнах [231, с. 19-20]. Росія заперечила проти розподілу цієї власності між вчорашніми республіками — «сестрами», нав'язуючи їм спільне користування «російськими посольствами» або передачу їх в оренду, а не в законну власність будівель, що стоять окремо. Окрім того, виділено шість категорій закордонного майна, на яке ельцинське керівництво наклало заклану лапу. 8 лютого 1993 р. Президент Росії видав указ «Про державну власність колишнього СРСР за кордоном», в якому без жодного почуття сорому твердив, що «Російська Федерація як держава-продовжувач (а не спадкоємець.— О.Г.) Союзу РСР приймає на себе всі права на нерухому і рухому власність колишнього СРСР, що знаходиться за кордоном, а також виконання всіх зобов'язань, пов'язаних з використанням цієї власності» [231, с. 19-20].

Від проголошення незалежності України до безпрецедентного указу минуло півтора року, а керівництво України не наслідилось відібрати за той час свою законну частку власності колишнього СРСР. Так званий «нульовий варіант», який нав'язала Росія Україні, як завше, не був на користь нашої державі, а відповідав лише імперським інтересам північно-східного сусіда.

Прямим втручанням у внутрішні справи інших держав є протидія Росії їхнім спробам захищати свої інтереси. Вже згаданий митрополит Кирил прямо заявив: «... Якщо Україна, Білорусь і Литва створять якусь спільноту, прямо спрямовану проти політичних інтересів Росії (читай: на захист національних прав проти їх топтання Росією.— О.Г.) — так про що тут говорити, з цим боротись треба всіма наявними в нас засобами, політичними та економічними» [36, с. 27]. Як Росія бореться, вже показала чеченсько-російська війна.

Інколи московські апологети імперії доходять до безглуздя. Наприклад, Н.Нарочницька в згаданій раніше статті пробує обгрунтувати пагубність «ідеї розколу триєдиного народу праворосів» (підкреслюю.— О.Г.) [146, с. 47]. Висновок не залишає сумнівів: якщо українці з росіянами і білорусами один народ, то мусять повернутись до реанімованої імперії. Треба сказати, що ця нісенітниця надрукована на сторінках офіціозу російського зовнішньополітичного відомства.

Не останнє місце в тиску на Україну відіграють територіальні претензії російського керівництва. Московські політики й декретовані вчені забувають, що кордони України не зважували традиційного розселення двох народів і до самої Російської Федерації приєднаний чималий шмат земель, які з давніх-давен вважались етнічно українськими. Про це мовчать, а говорять про інше. Приміром, у листопадовому числі щомісячника «Международная жизнь» за 1994 р. лають Микиту Хрущова, бо за його правління «відбулась ціла смуга територіальних дарів. Почалось з внутрішнього плану — Україні неждано-негадано був переданий Крим. Фінляндії віддали території Парккала-Удд, Китаю — Порт-Артур і Дальній. Залишили східну Австрію, підписавши державний договір в 1955 р., який створив єдину

Австрію» [205, с. 11]. Цікаво, що Москва не вимагає «повернення» від Фінляндії, Китаю чи Австрії названих територій, а обмежується лише Кримом. А можливо московські посягання на Крим — це серйозна пересторога іншим країнам?

Вже згадана Н.Нарочницька навіть Біловезькі угоди про розпуск СРСР пробує обґрунтувати претензіями «київських учасників», які, за її твердженням, намагались «закріпити свої необґрунтовані претензії на Крим» [146, с. 47]. Вона ж пише про «страхітливу дискримінацію російського населення Криму». Врешті-решт, як представник московської декретованої науки Н.Нарочницька доходить «правового» висновку: «Торгування навколо Севастополя є посяганням на територіальну цілість Росії та її обороноздатність» [146, с. 48]. Вихід з такої ситуації виявляється дуже простий: «спільний Крим для РФ і України».

Та тут проявляється лукавство апологетів імперіалізму їх непослідовність, По-перше, якщо Крим — це власність Росії, то нема жодних підстав говорити про «спільний Крим» для двох держав. По-друге, залишається не з'ясованим питання: від кого буде Росія захищатись у Криму, чи не від України? Тоді виглядає абсурдною пропозиція про «спільний Крим». Нарешті, по-третє, московські «теоретики» не ставлять під жодний сумнів право Росії на Східну Прусію, ухвали в Ялті та Потсдамі, але сумніваються в законності ухвал у Біловезькій пушці.

Проте московські керівники змушені констатувати, що їхні антиукраїнські акції в Криму не дають бажаних для них результатів. Міністр А.Козирев визнав ще чотири роки тому: «Як дорого коштують нам нині наші героїчні пози, поїздки до Криму, героїчні заяви там. Тепер вони повертаються тим, що націоналістичні й екстремістські сили в Україні спекулюють на цьому, показують безутавно на ці героїчні (читай: злочинні.— О.Г.) пози, котрі, як виявилось, не розраховувались далі одного ходу» [53, с. 7]. Визнання відомого своєю неприхильністю до України керівника московського зовнішньополітичного відомства переконують, що Кремль не такий вже і всесильний, як його досі ще за інерцією уявляють в Україні. Водночас не можна байдуже

ставитись до провокаційних заяв на кшталт тієї, з якою виступав у Севастополі мер Москви Лужков.

Ще раніше подібні провокаційні висловлювання допускав голова Комітету міжнародних справ і зовнішньоекономічних зв'язків Верховної Ради Російської Федерації Е.Амбарцумов. Він так оправдовував обурливе втручання з боку Москви у внутрішні справи України: «Але ті чи інші візити до Криму з боку наших депутатів були зумовлені прагненням якимось підтримати ту орієнтовану на Росію більшість населення Криму, котра стривожена ущемленням (?— О.Г.) її інтересів. І я сподіваюсь, що це ущемлення буде припинене» [53, с. 9]. Як нерідко, така заява розрахована на тих, хто не має елементарного уявлення про справжнє становище в Криму, де найбільше позбавлені громадянських прав через відсутність чіткої політики київського керівництва українці, а не росіяни.

Доконечність реінтеграції України в євразійський простір московські чиновники намагаються обґрунтувати економічними чинниками. Реінтеграція, на думку А.Козирева, альтернативи немає, бо «в СНД навіть така велика й розвинута держава, як Україна, не спроможна обійтись без тісних зв'язків з Росією» [91, с. 14]. А.Загорський вдається до загроз на адресу держав СНД. Він вважає за «потужний стимул реінтеграції» можливості зміни кордонів «під впливом народного волевияву», що стосується насамперед Північного Казахстану й Східної України [63, с. 82]. Отже, всенародний референдум 1 грудня 1991 року для реінтегрантів-імперіалістів не має правової сили, тому вони готові спровокувати ще й регіональні референдуми, забуваючи про зміни настроїв щодо Москви навіть російського населення в зв'язку з чеченсько-російською війною.

Окрім того, Москва накидає Україні ще один правовий ребус — проблему подвійного громадянства. Такий інститут громадянства нагадує міну уповільненої дії під незалежністю України, адже при його визнанні економічне й політичне життя нашої держави може повністю потрапити під контроль чужих сил, які міцно триматимуть його важелі. Та не будемо забувати ще однієї особливості в розвитку постгеккачепістської Росії. За оцінками її експертів,

найближчим часом у Російську Федерацію повернуться 3,7 — 3,8 млн. росіян з так званого «близького зарубіжжя» (з країн Балтії — 0,4 — 0,5 млн. осіб, з Казахстану і Центральної Азії — близько 2,9 млн. осіб, із Закавказзя — приблизно 0,4 млн. осіб) [179, с. 77]. При нав'язанні Україні подвійного громадянства проблема цих біженців, — до речі, вже на початку 1994 року їх налічувалось більше двох мільйонів [179, с. 77], — розв'язувалась би значною мірою за рахунок України. Ось для чого «прозорі кордони»!

Росія хоче міцно утвердитись в Україні, перетворивши нашу незалежність у фікцію. Нині Москва фактично здійснює над нашим простором інформаційний контроль, дезінформуючи населення чужої держави, підживлюючи антиукраїнські настрої. Для цього навіть використалась рекомунікація каналу Громадського російського телебачення, що була вжита для захисту українського інформаційного простору. Присутність російських окупаційних військ на наших землях допомагає сусідній державі здійснювати військовий і політичний контроль. У разі прийняття інституту подвійного громадянства російське керівництво забезпечить собі ще й демографічний контроль над Україною. К.Плешаков пише, що «сьогодні цивілізаційна Росія, безперечно, поширюється на просторі, формально закордонні території, що породжує, наприклад, гострий контроль з Україною в ряді її регіонів як складової частини російського цивілізаційного контролю» [166, с. 35].

Претензії Росії після розпаду СРСР на «особливу роль» у світі не можуть не викликати тривоги в цілому світі. Адже Росія, яка за економічним розвитком належить до країн «третього світу», має потужну ядерну зброю. Найбільше потуги московського імперіалізму тривожать Україну, без якої Росія перестає бути імперією.

4.2. Україна — чинник європейської стабілізації

Відродження Української держави вносить значні корективи не лише в європейську, а й світову політику. Для цього є вагомі причини.

По-перше, Україна за своєю територією та населенням посідає поважне місце в світі навіть у нинішніх кордонах, незважаючи на те, що вони не збігаються з етнічними межами розселення нашого народу. На частку України припадає 5,7 % площі та 7,3 % населення Європи; 0,44 % площі та 1% населення світу [64, с. 11]. За чисельністю населення Україна знаходиться на 21 місці серед країн світу, а в Європі, окрім азієвропейської Російської Федерації, поступається лише чотирьом державам: Федеративній Республіці Німеччина (75 млн. осіб), Італійській Республіці (57,5 млн. осіб), Сполученому Королівству Великобританії та Північної Ірландії (57,1 млн. осіб) і Французькій Республіці (55,9 млн. осіб); а за територією вона посідає 40 місце у світі та 1 місце, окрім азієвропейської Російської Федерації, в Європі, що дає підстави віднести її не лише до великих європейських, а й великих світових держав [64, с. 11].

По-друге, Україна має потужний економічний потенціал. У колишньому Радянському Союзі вона посідала друге місце після РРФСР. Західні політики уважно вивчають перспективи нашої держави. Посол Данії в Україні К.Фабер-Род твердить: «Ми вважаємо, що ваша країна має всі підстави стати найбагатшою в Європі. У вас є все: у вас найкраща сільськогосподарська земля в світі, і ви можете себе відповідним чином прогодувати. Ви маєте вугілля, залізо, уран, інші метали. В Данії нічого цього немає, але є люди, які хочуть працювати і жити на такому рівні, який ми встановили. Ваші люди вміють працювати не гірше, і я не бачу причин, чому б вони не могли захотіти такого самого» [220].

По-третє, виникнення України як відродженої незалежної держави докорінно змінює політичну мапу Європи. Ліквідація СРСР і звуження імперії до меж Російської Федерації значно погіршило геополітичне становище останньої, адже панування над Україною робило її європейською державою. Тепер цей аргумент втрачений. Справді без України Росія перестає бути імперією в тому розумінні, що наша країна дала приклад для інших народів — і північно-східний сусід опинився перед другим етапом розпаду рудименту.

Становище України таке, що «вона може виступати як своєрідна посередницька ланка в економічних відносинах між країнами, розміщеними на півночі та півдні, на сході та заході від неї» [64, с. 26]. Водночас вона служить своєрідним щитом Європи перед імперськими зазіханнями Росії.

У зв'язку з цим виникає питання про місце України в Європі. Традиційно Україна відноситься до Східної Європи. Інколи одні й ті ж автори можуть висловлювати різні думки. Приміром, Ф.Заставний пише про «її окраїне вигідне розташування на пограниччі з країнами Центральної та Західної Європи», а через кілька сторінок твердить, що Україна «розміщена в центрі Європи» [64, с. 22, 26]. Непослідовність очевидна. Але де вихід?

На нашу думку, його обгрунтував Ромуальдас Озолас. Він розглядає Центральну Європу як третій геополітичний регіон між Східною Європою, цебто Росією без її азійської частини, та Західною Європою в її традиційному трактуванні. При такому підході Україна належить до Центральної Європи. «А що становить із себе Центральна Європа? — запитує Р.Озолас і відповідає: — Це широка смуга, на якій розташовані країни, що тривалий час знаходились під впливом Заходу або Сходу, неодноразово були їхніми підлеглими, смуга, що пролягла через усю Європу від Фінляндії на півночі до Греції на півдні. На цій смузі досить чітко виділяється західна частина з Польщею, Чехією, Словаччиною, Мадярщиною, Румунією, країнами колишньої Югославії та Грецією, які постійно знаходились під впливом та опікою Заходу, а також східна частина з Україною, Білоруссю, країнами Балтії та Фінляндією, які ще й досі відчувають на собі вплив Росії. Ступінь їх залежності від Росії був і залишається різним, хоча немає сумніву, що всі вони, навіть Білорусь, хотіли б вирватися з-під її впливу» [154, с. 33]. Можна погодитись з автором цитованих слів, що Україна посідає особливе становище в тому регіоні. Справді, православ'я схиляє її разом з Білоруссю до Росії, та треба підкреслити, що у боротьбі проти Москви українці шукали союзників серед неправославних народів — католицької Польщі, протестантської Швеції, мусульманських

Криму чи Туреччини та інших. Так було до Переяславської унії, так було й після неї.

Усвідомлення місця України на мапі Європи має надзвичайно важливе значення: визнаючи Україну центральноєвропейською державою, ми доходимо до розуміння її інтересів, котрі не збігаються ні із східноєвропейськими (російськими), ні західноєвропейськими. Ю.Липа писав: «Зрештою, пригляньмося до геополітичних тенденцій України. Вони є реальні, вони — двигуни історії. Бо ж, передусім, не схід і не захід є джерелом України. Підложжям її раси, підложжям її культури й світогляду від самого початку і до останніх часів був — Південь» [113, с. 235]. Обгрунтовуючи такий погляд він зазначає: «Визначення напрямної на схід чи на захід — це, передусім, нищення власного характеру, духовости, що зросла над південними морями й вододілами і розпросторилась, як кров по жилах, ідучи вгору Дніпром, Дністром, Дунаєм, Бугом і Доном, несучи до найглухіших закутків українських земель подих півдня. Чи ж не видно цього в егейських і геттїтїтських взорах Старобільщини, чи ж не грає він павиними перами колядок на Полтавщині, чи не пов'язаний із звичаями з-над Дінця» [113, с. 235-236].

Як вважає Ю.Липа, «успіх революції Богдана Хмельницького, правдоподібно, був уможливлений підтримкою османів», цебто «опертям на південь» [113, с. 236]. Геополітична вісь України Південь — Північ дає ключ до розуміння орієнтації її життєвих інтересів. Нині опора на південні країни спроможна допомогти Україні вирватись з економічної залежності від Росії.

Вплив Півдня на нашу землю проявився ще в часи великокняжої держави. Петро Ісаїв обгрунтовує «шкідливість візантійської політики для України», аж ніяк не заперечуючи «інших користей, які мала Україна від Візантії» [79, с. 115-125]. Хитання в козацькі часи при виборі союзників, що врешті-решт призвело до Переяславської унії, мало трагічний вплив на долю українського народу, котрий став об'єктом геополітичних амбіцій Москви, створивши для цього як географічне, так і демографічне підґрунтя.

Геополітичне становище України мало значною мірою

вирішальний вплив на те, що сусідні держави постійно зазіхали на наші землі. В'ячеслав Липинський серед статичних причин нашої недержавності на перше місце поставив «наше географічне положення: 1. на битім шляху між Азією і Європою, 2. на географічно несталім пограниччю двох різних культур: Візантійської і Римської, 3. без захищених природою границь од сусідніх держав» [115, с. 421]. Звідси — логічно випливають два висновки: перший — територія України постійно буде об'єктом зазіхань інших держав, а нині — приреченої на загиб Російської імперії; другий — Україна мусить постійно турбуватись про свій захист, для чого доконечні, з одного боку, добре організована оборона держави, а з другого, опора на союзників, котрі не можуть мати до України територіальних домагань. Найбільшою ілюзією нашої політики є некритичне ставлення до Росії, що вже не один раз проявилось у минулому й відверто проявляється тепер. Росія не може бути гарантом незалежності України, бо її геополітичні інтереси відверто спрямовані проти існування такої держави. Вікентій Шандор писав: «Протягом майже трьохсотлітнього поневолення Москва вільно використовувала не тільки природне багатство України, але, без уваги на історичну правду, і саму нашу стару історичну назву «Русь» і нашу культуру включно» [235, с.34].

Коли йдеться про нинішнє ставлення московського керівництва, то воно вже неодноразово проявилось як у заявах його представників, так і в безпосередніх діях. Насамперед треба зазначити, що Росія силкується позбавити Україну статусу «морської» нації, відрізавши її від Чорного моря. Наслідки реалізації такого наміру двобічні: позбавлення України цього статусу водночас посилює вплив імперіалістичної Росії на європейську і світову політику. Отже, в цьому інтереси України як незалежної держави збіжні з інтересами світового співтовариства.

Щодо України Росія намагається зберегти всі форми контролю над її простором (політичний, військовий, цивілізаційний, комунікаційний, демографічний, інформаційний). Політичний контроль Москва здійснює як прямо, так і опосередковано. Насамперед йдеться про слухняні або продажні кадри, які паралізують діяльність усіх сфер економічного,

політичного, соціального, духовного життя. Основна причина такого становища зумовлена тим, що після 1 грудня 1991 року залишився майже без змін старий апарат, котрий формувався в тоталітарний період з відданих Москві українофобів. У ряді випадків Москва намагається впливати на так зване «російськомовне населення», залякуючи його «галицьким екстремізмом». Для військового контролю використовуються російські окупаційні війська, насамперед Чорноморський флот. Він постійно демонструє російську військову могутність, залякуючи населення нашої держави. Цьому служать також різні договори про створення спільних військових служб на міждержавному рівні та інше. Цивілізаційний контроль над Україною Росія розповсюджує на значні землі нашої держави. К.Плешаков пише, що «сьогодні цивілізаційне поле Росії, незаперечно, розповсюджується на величезні, формально закордонні території, що породжує, наприклад, гострий контроль (конфлікт?— О.Г.) з Україною в ряді її регіонів, що є складовою частиною російського («русского») цивілізаційного контролю» [166, с. 35]. Фактично йдеться про боротьбу за контроль з конкурсованою цивілізацією, яка традиційно протистояла Росії. Якщо українська культура розвивалась у європейському культурному полі, то в Росії «потужні традиційні культурні шари чинили опір процесам вестернізації» [210, с. 565]. Проте цей контроль з особливою силою проявляється як ідеологічний контроль рудиментів комуністичної (більшовицької) ідеології, цебто симбіозу марксизму з традиційними імперськими концепціями. Росія не відмовилась від такої «в повному сенсі слова архаїчної форми контролю над простором» (К.Плешаков) як комунікаційний контроль, чому сприяє в ряді випадків нав'язування нею своєї волі незалежним державам у транспортній сфері, зв'язку, пересуванні населення тощо. В останній час російське керівництво намагається ще більше посилити демографічний контроль над територією України. Якщо раніше основний акцент ставився на так зване «російськомовне населення», то тепер на перший план дедалі більше висувається вимога «подвійного громадянства» на території України, що логічно поставило б під знак питання саму державну незалежність.

Концепції «праворосів» як єдиної нації, котра складається з українців, росіян і білорусів, посилення економічного на- ступу для створення спільних підприємств антиукраїнського спрямування, спекуляція на розірваних родинних зв'язках, випомповування українського інтелектуального потенціалу й заповнення його російським та інші форми служать цій меті. Нарешті, інформаційний контроль з боку Москви здійснюється тією чи іншою мірою над усім простором України через телекомунікацію. Навіть перші кроки для обмеження цього контролю зустрілись з явно спровокованими антиукраїнськими акціями.

Всі перелічені форми контролю Росії над простором України не можуть не турбувати, бо йдеться про тримання нашої території і населення в орбіті сусідньої держави. Звільнення України від тих форм контролю — в інтересах не лише нашої нації, а всього світового співтовариства. Тут треба згадати слова відомого чеського публіциста, котрий ще сто років тому писав: «Так довго, як кривда, спричинена Україні, не є направлена, дійсний міжнародний мир є неможливий» [235, с. 34].

Намагання тримати в своїй орбіті не лише Україну, а й інші колишні республіки СРСР зумовило виникнення концепції так званого «близького зарубіжжя», що абсолютно не оправдано географічними чинниками, а орієнтується на геополітичних інтересах Росії. Такій політиці нашого північно-східного сусіда чимало допомогли західні держави, котрі сприйняли постгекачепістську Росію за демократичну державу. Пояснюючи таке ставлення, Юрій Пахомов пише: «Росія — наддержава, і це приваблює до неї партнерів незалежно від інших обставин. Проте Україна, і це розуміють у Європі, найбільша країна за європейськими масштабами. До того ж вона відносно монолітна, порівняно стабільна і не має явних ознак майбутнього розпаду. В Росії, на відміну від України, тенденції до дезінтеграції виражені сильно, і це таїть загрозу подальшого територіального зменшення держави в перспективі» [163, с. 38]. Звичайно, вчений висловився занадто толерантно щодо Росії: адже не просто зменшення може чекати імперію, котра почала розпадатись. Однак такі процеси в самій Росії викличуть

відповідну реакцію, бо Москва з давніх-давен всі подібні питання розв'язує лише силою. У тому розумінні Росія не може бути союзницею Заходу, який не підтримає порушень прав людини, що вже проявились на території Чечні.

Ставлення Росії до України як незалежної держави не скоро увійде в нормальне русло. «Ми, — наголошує Геннадій Удовенко, — повинні визнати той факт, що історично Україна і Росія були так між собою пов'язані, що пересічному росіянинові, політичним угрупованням, партіям дуже важко прийняти тезу, що Україна є незалежною державою. І тому кожна політична сила хоче вплинути на події в Україні» [110]. Таким втручанням у внутрішні справи України росіяни намагаються задовольнити свої інтереси, котрі протилежні інтересам України.

Без України Російська імперія, як вже не одноразово підкреслювалось, втрачає перспективи. Академік Степан Рудницький писав: «По утворенню Української національної держави може Росія тільки тоді приступати до своїх експансійних планів на сході, коли здавить Україну. Тому-то Великобританія, Франція, Італія й усі інші держави, яким залежить на східно-західній лучбовій системі, найдуть в Україні завсігди природного союзника» [186, с. 205].

Вже перші роки існування України як незалежної держави підтвердили правильність висновку С.Рудницького. Проголосивши в перспективі статус без'ядерної і позаблокової держави, Україна розробила індивідуальну програму щодо участі в «Партнерстві заради миру». Вона спрямована на зміцнення взаємин між країнами-партнерами і полягає в забезпеченні розвитку їх двостороннього співробітництва; втілення цієї програми не лише позитивно впливає на ситуацію в окремих регіонах, а й сприяє проведенню політики стабілізації в Європі. Міністри оборони НАТО так відгукнулись на індивідуальну програму нашої держави: «Відмічаючи бажання розвивати майбутні відносини з усіма новими незалежними державами, ми підкреслюємо важливість, яку надаємо майбутньому розвитку практичного оборонного співробітництва з Україною» [87]. Випередивши Росію, Україна раніше стала членом Ради Європи, що засвідчує її цивілізаційний розвиток.

Український курс на забезпечення національної безпеки охоплює такі елементи: «політика без виклику», відмова від територіальних претензій, від створення будь-яких «зон впливу», готовність узгоджувати свої інтереси з національними інтересами інших країн [50, с. 35]. Така стратегія — пряма протилежність щодо стратегії російського керівництва, яке ніколи не хоче узгоджувати свої інтереси з національними інтересами інших країн, а тільки прагне нав'язувати їм свою волю.

Як стабілізатор європейської безпеки нині Україна спирається на чималий історичний багаж. Наш народ виніс основний тягар монгольської навали в середині XIII століття, врятувавши західну цивілізацію. Щоправда, 1240 рік не може вважатись кінцем нашої княжої держави, бо ще до цієї навали виникла Галицько-Волинська держава. «Хоч татари значно знищили Київ і багато інших українських міст, хоч багато загинуло людей, проте Галицько-Волинська держава не перестала існувати» [79, с. 134]. Як вже зазначалось, ця держава проіснувала ще майже сто сорок років, доки не впала через агресію Польщі за допомогою Мадярщини, але як Литовсько-Руська держава княжий період нашої історії тривав аж до Люблінської унії в 1569 році.

Українське козацтво було живим щитом християнської Європи перед мусульманською інвазією Османської імперії та Криму. Не випадково в Європі українців називали «козацькою нацією». Достатньо згадати лише битву під Хотином. Самі поляки визнали, що козаки на чолі з гетьманом Сагайдачним вирішили долю битви.

Наш народ поніс основний тягар у протидії експорту більшовицької «революції» на Захід, заплативши за це десятки мільйонів людських життів. Окрім того, як у Першій, так і в Другій світовій війнах імперіалістичні держави перетворили Україну в один з основних театрів бойових дій. Та треба наголосити, що виникнення цих воєн, особливо Другої світової війни чималою мірою було зумовлене нерозв'язанням українського питання.

Утвердження іміджу України сьогодні ускладнюється тим, що інформація про неї надходила і далі надходить з джерел, які не доброзичливі до нашого народу. Цілими

віками Україна була об'єктом європейської і світової політики. Західноєвропейські політики і вчені згадували про нашу батьківщину переважно як про південну провінцію російської держави. Ще в 1869 році повідомлення про 15 мільйонів європейського народу, «забутого історією», в французькому сенаті сприйнялось як сенсаційне. Та це не завадило через піввіку французькому консулові в Києві Емілю Ено заявити: «Україна, або вірніше Південна Росія, ніколи не мала ані своєї історії, ані національної або етнографічної окремішності. Вона створена німцями — Форгачом і графом Шептицьким, щоби розділити Росію. Українська мова створена штучно галичанами з політичними цілями» [235, с. 254]. В цьому консул не оригінальний: такі нісенітниці говорили давно, хоч і пов'язували з іншими іменами. Звичайно, консул Е.Ено не міг знати того, що Київська Русь — не російська, а українська держава, яка дала Франції матір короля Філіппа I доньку Ярослава Мудрого.

Така необізнаність з українськими проблемами дорого обходилась не тільки нам. Напевне, володіння Україною було для більшовицької влади питанням життя або смерті: без українського хліба і промислових сирівців, про що вже згадувалось, тоталітарний режим у Москві не проіснував би — і людство було б врятоване від того лиха, якого воно зазнало за сімдесят років існування більшовицького партодержавства. Робити ретроспективні прогнози — справа невдячна. Однак не викликає сумніву, що збереження після Першої світової війни Української держави хоч би на західноукраїнських землях створило б іншу політичну констеляцію в Європі.

Як царська, так і більшовицька Росія розглядали Україну однаково: вона вважалась етнографічною областю «єдиної і неподільної» імперії. Голова царського уряду Петро Століпін у 1911 році заявляв: «Росія вже від XVII століття постійно поборює український рух, буде його і надалі поборювати, бо він постійно загрожує цілості й неподільності» [235, с. 143].

Західні держави не розуміли, що Росія — це «тюрма народів». Після розвалу царської Росії виявилось, що країни Антанти не мають розробленого політичного плану щодо цієї частини Європи. Архітектор європейської політики

Жорж Клемансо виступив проти державної незалежності України. Історик Ісидор Нагаєвський наголошує, що «тоді Англія та Америка ще не мали ясного уявлення української проблеми. Після віддання Східної Галичини під польську окупацію обидві англосакські великі держави пішли за політичною концепцією Жоржа Клемансо і прийняли його концепцію «єдиної невідомої Росії», тому тримали зв'язки з царськими емігрантами, яких вважали спадкоємцями території колишнього царства»[143, с.360]. Україна була розділена між чотирма державами. Можна погодитись з думкою Вікентія Шандора, що невизнання за українським народом права на власну державність було ворожим актом проти нього і найбільшою політичною помилкою першої половини ХХ століття [235, с. 195].

Як вже згадувались слова відомого чеського публіциста Карела Гавлічека-Боровського, справжній міжнародний мир неможливий доти, доки Україна залишиться скривдженою. Та тут йдеться лише про моральні та правові аспекти.

Моральні аспекти полягають у тому, що нація, яка врятувала європейську цивілізацію від кочових орд, була зігнорована самими європейськими народами, котрі поставили на перше місце інтерес, а не справедливність.

Правові аспекти — це нехтування правом на самовизначення українського народу з боку великих європейських держав, які під впливом антиукраїнської пропаганди дивились на Україну через чужі окуляри.

Та не треба забувати геополітичного аспекту. Як наслідок такої ігнорації зміцнювалась Росія, котра через деякий час почала готуватись до нових воєнних авантур.

З розпадом СРСР роль України у центрі Європи значно підвищується. Хто опанує після зникнення останньої світової імперії вакуум, залежить не лише доля створених на її території держав. Різний підхід до проголошеної Співдружності незалежних держав засвідчує докорінну протилежність політики двох найбільших держав на уламках цієї імперії. Як вже зазначалось, для Росії СНД — це етапна форма на шляху до реанімації колишньої імперії, а для України СНД — лише форма цивілізованого «розлучення» республік-колоній з метрополією.

Як показують тенденції розвитку сучасного світу, покорені народи не миряться з жодними формами залежності. Народи колишнього СРСР — не виняток у цьому. Отже, реанімація імперії у модернізованому варіанті не дасть миру. З одного боку, така імперія залишатиметься фактором загрози навіть для великих держав, а з другого, буде казаном, що в будь-який час може вибухнути і спричинитись до конфліктів планетарного масштабу. Протидіяти цьому — в інтересах всіх народів. Цивілізоване «розлучення» запобігає такій катастрофі.

Більше тридцяти років тому Ярослав Стецько писав: «Україна — революційна проблема світу. Її унезалежнення в державно-політичному змислі утворює зовсім іншу констеляцію міжнародних сил, бо в наслідку відновлення української національно-державної незалежності розвалюється московська тюрма народів на незалежні держави усіх уярмлених націй. На євразійському суходолі постане чи відновиться ціла низка держав, які вирішуватимуть власною волею свої зовнішньополітичні пов'язання. Отже, утвориться цілком інший уклад міжнароднополітичних чинників. Українська держава, як чорноморська потуга, тяготітиме до зовсім іншого геополітичного комплексу» [207, т. 2, с.45]. Справді, незалежна Україна намагається вирватись з московської орбіти і дедалі більше тяжіє до Європи. Проте, як і передбачав цитований автор, Росія протидіятиме тому, вдаючись до мімікрії, нав'язуючи «об'єднання» визволених націй з Росією, всякі «федерації» з нею, «унії», «конфедерації», «Союзи трьох Русей», «З'єднані Держави Східної Європи», «Союз євразійських народів», «Всеросію-Євразію» та інші «мінливі форми незмінної суті російської імперії»[207, т. 2, с. 129]. Такий висновок підтвердила нинішня історія.

Не маємо права ігнорувати того, що упродовж цілих століть росіянам нав'язувалась імперська свідомість. З розвалом імперії вона не зникає автоматично. Спроби Москви брати під «захист» так зване «російськомовне населення» — один з проявів імперської політичної свідомості на державному рівні. Передчасно забувати й те, що Російська Федерація — це рудимент колишнього СРСР, а не нова держава на його території, як, приміром, Україна чи Грузія.

Постгекачепістський розвиток Росії підтвердив, що московські політичні діячі можуть поєднувати вимоги демократичних реформ у середині держави з антидемократичними, імперіалістичними вимогами до сусідніх держав.

Ось що пише голова конституційно-демократичної партії Росії, народний депутат Росії Михайл Астаф'єв, розкриваючи вимоги «правого центру»: «Негайне форсування ненасильницьких (насамперед економічних і пропагандистських) заходів для відновлення російської держави в її природних географічних і національних кордонах. У рамках цього процесу першочерговим завданням є об'єднання трьох братніх слов'янських республік і відродження єдиної соборної спільноти їх народів» [10, с. 6].

Агресивні наміри московського керівництва зачіпають інтереси всіх колишніх республік. Насамперед вони спрямовані проти молодих держав у східній частині Центральної Європи, до якої належить також Україна. Від нашої держави чималою мірою залежить безпека інших держав. Йдеться про спільність їх інтересів — не лише молодих незалежних держав на території «імперії зла», а й колишніх сателітів СРСР з організації Варшавського договору. Така спільність інтересів вирізняє серед цих країн Україну як велику європейську державу.

Незалежна Україна посідає особливе географічне місце на мапі Європи. Вона спроможна стати щитом проти агресивних планів московського керівництва як сильна європейська держава в регіоні між Чорним і Балтійським морями, мостом між Росією та європейськими державами Центральної і Західної Європи. Окрім того, треба зважити, що планетарне становище України визначається Чорним морем, завдяки якому вона зв'язана з причорноморськими державами.

Конфлікт між Україною і Росією щодо Чорноморського флоту аж ніяк не зводиться до цієї проблеми, яка вийшла на поверхню. Тут проявляються геополітичні інтереси імперії, яка не бажає змиритись з вироком історії.

Росія постійно прагнула дійти до південних морів. Цікаво, що загарбницьку політику царизму в такому напрямі підтримували відверті його противники, зокрема покарані

царським урядом декабристи. За часів тоталітарного режиму такі прагнення постійно проявляв більшовицький уряд, насаджуючи слухняні режими, або підкуповуючи їх на Близькому і Середньому Сході. Врешті-решт, це закінчилось афганською авантюрою.

Звичайно, на перешкоді загарбницьким планам Росії є вплив України на Чорному морі. Отже, так звана проблема розподілу Чорноморського флоту, квазіпроблема українського міста Севастополя і «кримська карта» в широкому розумінні — це лише частина айсбергу, який втілює російську стратегічну доктрину.

Близькосхідний регіон не давав спокою російським верховодам. У Першій світовій війні Росія добивалась загарбання не лише Галичини, аби таким способом покінчити з «малоросійським питанням», а й захопити Константинополь, протоки Босфор і Дарданели і підвладну Туреччині частину Вірменії. Афганська авантюра йшла в тому ж напрямі. Розпад Радянського Союзу означав для Росії втрату її позицій на півдні. Закавказькі республіки заявили про свою незалежність. Україна наполегливо створює національні збройні сили і претендує на Чорноморський флот. Лише безпринципність київського керівництва призвела до посилення апетитів московського імперіалістичного керівництва на ту частку майна України, що становить дещо більше половини частки майна нашої держави у колишньому Військово-Морському Флоті СРСР.

Самостійність України в розв'язанні військових проблем у рамках СНД змушує Росію діяти «ненасильницькими» методами. Російські політики розуміють, що вихід України з Російської імперії, незалежно від того, як би вона не називалась, відсуває Росію на позиції другорядної держави. І тому вони не гребують нічим.

Особливості Російської імперії, про що вже неодноразово наголошувалось, у тому, що її колоніальні володіння прилягали до метрополії, офіційно трактуючись як околиці «єдиної і неподільної» держави. Головна увага царських і більшовицьких правителів щодо загарбаних територій спрямовувалась на зміну національної структури населення, або іншими словами, на перемішування автохтонного населен-

ня з окупаційними елементами. Таким способом формувався «російськомовне населення» як ядро задекларованої в часи тоталітарного режиму спільноти людей під назвою «радянський народ».

Посттекачепістські імперіалісти намагаються використати це «російськомовне населення» в боротьбі проти молодих незалежних держав у своїх цілях, дестабілізуючи ситуацію в багатьох союзних республіках. Щодо східних областей України і північних областей Казахстану вони плекають мрії спровокувати рух «знизу», аби призвести до проведення регіональних референдумів про приєднання цих територій з «російськомовним населенням» до Росії. Обезсилена після цього Україна мусить, за планами імперіалістів, впасти на коліна перед північно-східним сусідом. Далі піде посилений наступ на інші незалежні держави.

Виступаючи проти України, московське керівництво водночас пробує розв'язати внутрішні проблеми, спричинені війною проти чеченського народу. В автономіях Російської Федерації становище автохтонного населення ще гірше: нерідко корінна нація не становить у них навіть половини населення. Такі автономії не гарантовані від потрясінь, як і Російська Федерація в цілому. Чечня — серйозна пересторога московським імперіалістам і разом з тим свідчення, що Російська імперія вступає в другий етап свого розпаду. Її правителі можуть спробувати використати старий, давно випробуваний сценарій і розпочати нові війни проти волелюбних народів. У цьому корінні інтереси націй колишніх союзних і автономних республік збігаються.

Москва вже випробувала один з методів реанімації Російської імперії в Білорусі при безпосередній допомозі диктатора-колаборанта Лукашенка. «Білорусизація» буде нав'язуватись Україні та іншим членам СНД. Адже будь-які «союзи» чи «співдружності» на чолі з Москвою, врешті-решт, перетворяться в форму нової кабали неросійських народів. Приклад проведення самостійної зовнішньої політики Україною може перекинутись і вже перекидається на інші члени СНД.

Нинішні російські імперіалісти своїми заявами спростовують «геніальну» тезу Леніна, що вільна Україна

можлива лише при єдності дій пролетарів великоруських і українських. Тепер виявляється, що без України вже не може бути Російської імперії, цебто Росії «в старому розумінні».

Втрата Росією Чорного моря — це втрата нею місця під сонцем. Аби зберегти на ньому панування, московські імперіалісти шукають підтвердження своїх прав у загарбницькій політиці Катерини II. На допомогу їм приходять українофоби-керівники деяких міст і областей у цьому регіоні.

Росія найбільше намагається шантажувати Україну використовуючи «кримську карту». Передвиборчий блок «Росія», створений наприкінці 1993 року, який об'єднав мешковсько-цековське РДК і межаковсько-кличніковську НПК (народну партію Криму), ще перед виборами в лютому 1994 року роздав ряд обіцянок: «необхідно прийняти закон про громадянство, в якому буде розглянуто первісне право кримчан на кримське громадянство та обґрунтовано право громадян Криму на громадянство інших держав...» (звичайно, Росії.— О.Г.); буде розглянуто закони про державних службовців і про статус депутатів. В останньому необхідно передбачити право «відкликання»; «...передбачено розробку нормативного акту про проходження військової служби на території Республіки Крим»; «...слід прийняти закон про республіканську гвардію і створити її»; «...створити... Конституційний суд»; «...підготувати і прийняти нормативні акти, котрі визначають фінансово-банківську систему Республіки Крим, її бюджет»; «...прийняти закон про республіканський банк Криму»; «...прийняти закон про інвестиції»; «...про захист прав кримських виробників»; «...про оподаткування»; «...законодавство, котре визначає концепцію приватизації»; «...положення про земельний банк...»; «... поступове запровадження страхової медицини»; «...прийняття пакету законів про державні гарантії із соціального захисту громадян РК»; «...нормативні акти про материнство і дитинство, про молодь, інші категорії населення, які потребують опіки держави» тощо [174]. За рік своєї діяльності кримський «парламент» не виконав жодної з цих обіцянок, спрямувавши свою діяльність на протидію нормативним

актам України, відверто ігноруючи ухвали законодавчого органу держави.

Рішучі, хоч і запізнілі дії Верховної Ради України і Президента держави, зокрема ліквідація незаконного президенства в автономній республіці, викликали неоднозначну реакцію з боку керівництва цієї складової частини України. С.Цеков назвав дії українського керівництва «безпрецедентними і незаконними»[174]. Для відновлення порушеної «законності» кримські керівники поїхали до Москви. Проте реальне становище змусило навіть представників блоку «Росія» назвати час перебування його при владі «роком втрат і розчарувань», бо «й справді, перебуваючи при владі, проросійські сили завели автономну республіку в серйозну економічну і політичну кризу, підставили під сумнів саме існування автономії півострова та дискредитували ідею особливого статусу Криму»[174]. Кримські «державотворці», відчуваючи підтримку російського керівництва, кидають виклик Україні навіть вже тим, що не дотримуються офіційної назви автономії, називаючи її тільки «Республікою Крим».

Не викликає сумніву: в нинішніх межах Росія може існувати лише як сильна мілітарна держава. Намагання зміцнитися на Чорному морі змушує дійти висновку, що робиться спроба переорієнтувати геополітичну вісь Росії, перейшовши від більшовицької осі «Москва — Владивосток» до петрівсько-катеринівської осі «Петербург — Севастополь» в її пізнішому остаточному варіанті. Та тут вона зустрічається з серйозними проблемами.

На Далекому Сході геополітичні інтереси Росії вступають у суперечності з інтересами двох азійських гігантів — Японії та Китаю, на півдні їй протистоять мусульманські народи, яким властивий високий приріст населення, на заході — незалежні європейські держави, до яких Москва має територіальні претензії. Чи витримає країна «третього світу» за рівнем економічного розвитку таке «вороже» оточення? А може справді для збереження національної ідентичності Росії доцільно обмежитись етнічними рамками? Безумовно, всі народи, насамперед російський, лише виграли б, якби московський уряд відмовився від посягань на чужі території.

У цьому розумінні інтереси України на Чорному морі збіжні з інтересами інших європейських держав. Лише утвердившись на ньому, Україна може встановити прямі контакти з чорноморськими державами і вийти через Середземне море у води Світового океану. Зважмо, що морський транспорт найдешевший, вигоди якого продемонструвала повоенна Японія. Як найбільша за територією європейська держава, якщо не брати до уваги як азієвропейську потугу Росію, Україна не може обійтись без співробітництва з іншими державами світу. Її без'ядерний статус сприятиме розвитку економіки і приверне, що бачимо й нині, увагу інших держав.

Виходячи з цього, у зміцненні позицій України на Чорному морі зацікавлені навіть далекі держави. Серед них — Китай і Японія, що мають територіальні претензії до свого сусіда, позаяк сильна Україна змусить імперіалістичну Росію концентрувати свої сили не тільки на Далекому Сході. Як розвинена морська держава Україна спроможна значно зменшити вплив Росії на Близькому і Середньому Сході. Якби допустити, що Співдружність незалежних держав збережеться як російсько-тюркське об'єднання, то відцентрові тенденції Казахстану і країн Центральної Азії залишаться «ахіллесовою п'ятою» цього об'єднання за прикладом незалежної, нейтральної, демократичної України.

Вихід України в Середземне море є гарантом для взаємовигідних зв'язків з державами на всіх континентах. Якщо зважити нинішній природний та економічний потенціал України, то багато країн світу бачать у ній свого партнера. В Україні добре розвинені цукрова, олійна, м'ясна, молочна, консервна, плодоовочева, виноробна, спиртова, хлібопекарна та інші галузі харчової промисловості. Наша держава відома як виробник електроенергії, прокату чорних металів, товарної залізної руди, мінеральних добрив, сірчаної кислоти, кальцинованої і каустичної соди, хімічних волокон, металорізальних верстатів, тракторів, екскаваторів, підшипників, телевізорів, холодильників, велосипедів і мопедів, мотоциклів, шкіряного взуття та іншої продукції. Не треба ігнорувати й того, що Україна — це велика інтелектуальна сила, яка посідає передові позиції в ряді галузей науки.

Зі свого боку співпраця України з багатими нафтою країнами Близького Сходу допоможе їй нейтралізувати нафтовий шантаж російського імперіалізму. Отож, йдеться не про панування над іншими країнами, а про рівноправні і взаємовигідні стосунки. Чорноморськими портами матимуть змогу користуватись сусідні держави на основі угод.

Не маємо права забувати й того, що на землі наших предків проживають інші народи (греки, євреї, болгари та інші). Морський шлях найвигідніший для встановлення регулярних зв'язків цих жителів України з державами, звідки в давні часи переселились предки цих громадян України. Такі регулярні зв'язки, з одного боку, пригальмують еміграцію з України представників інших національностей, а з другого боку, національні меншини, які проживають у демократичній Українській державі також сприятимуть контактам з батьківщиною їхніх предків на особистісному рівні.

Морські шляхи України наблизять її до Азійсько-Тихоокеанського регіону, який вже сьогодні починає визначати значною мірою «економічну погоду» планети, а в ХХІ столітті туди, за прогнозами, пересунеться центр економічного і політичного життя Землі. Без зв'язків з АТР не обійтись і Україні, позаяк ми переконаємось у тенденції цілісного розвитку світової економіки на принципах рівноправності, взаємовигоди та взаємодопомоги.

Крім Півночі й Півдня, Україна стоїть на шляху зі Сходу на Захід. Звідси — доконечність встановлення дружніх стосунків з країнами Заходу. Важлива роль у цьому належить Українському Закарпаттю, яке межує з чотирма державами (Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією). Завдяки йому Україна виходить до Дунайського басейну і далі — до балканських країн. Ще за княжих часів Закарпаття було мостом між українським князем і угорським королівським дворами.

Розуміючи роль Закарпаття в Українській державі, антиукраїнські сили намагаються роздмухувати там штучну «русинську проблему», котра має таку ж мету як і сепаратистські рухи в інших регіонах України. Політичні плани ідеологів «русинства» викрив Юрій Бача. Він писав:

«Їхня орієнтація на окрему русинську мову чи націю породжена не філологічними чи іншими науковими міркуваннями, а політичними намаганнями сусідніх народів, декотрі з яких вже віддавна посягають на окраїнні землі слабозахищеної України»[16, с.16]. Професор П. Магочі насмілюється давати поради різним урядам у сусідніх державах як їм ставитись до «русинів» і нашої незалежної держави.

Як незалежна держава Україна потенціально переросте у європейську економічну потугу, що стане надійним щитом Європи від посягань Росії з її імперіалістичною політикою. Після зневіри в миротворчій ролі Росії така позиція починає здобувати визнання в цілому світі.

4.3. Традиціоналізм як ідеологія державотворення

Боротьба між силами національного державотворення й силами колоніалізму, між силами демократії й тоталітаризму охопила всі сфери нашого життя. В ідеології крайніми пунктами стали націоналізм і більшовизм, незалежна Україна й колоніальна Малоросія. Необільшовики йдуть старим, протореним шляхом, захищаючи «єдино правильне» вчення. Вони мають за приклад Леніна, котрий «доводив незбіжність поглядів ряду авторів, що сумнівались і були настроєні скептично, з цитатами з Маркса та Енгельса»[51, с. 429]. Необільшовики тепер порівнюють дійсність з ленінськими цитатами. Національно-демократичні сили не мають ідейно-теоретичного опертя, шукають його в концепціях минулого, а ще за океаном, у Західній Європі, Японії тощо.

Вхопившись за якусь модну ідею, доморощені ідеологи як з табору соціал-демагогів, так і націонал-дилетантів не розуміють того, що штучне пересадження чужих ідей на український ґрунт не може дати позитивних наслідків. «Українство,— писав Д. Донцов,— мусить усвідомити собі, що його ідея, коли хоче перемогти, повинна бути яскравою ідеєю, себто виключати всяку іншу, ґрунтуватися не на частиннім, але повнім запереченні чужої. А для того ця ідея повинна

бути всеобіймаючою. А це значить, що вона повинна перейнятися поняттям політичної влади над людністю і територією, а по-друге — натхнути собою таку суспільну форму господарства, яка б дозволила їй підняти «благоустройство» країни над своєю хоругвою, потроїти видатність моральних і фізичних сил країни в порівнянні з її теперішнім станом» [54, с. 317]. Як впливає з цих слів, мова може йти про власну ідею. Але тут мусимо дати відповідь на питання: яка це власна ідея?

Звернемось до книги Ю. Липи, який прагнув синтезувати національну ідею, визначивши її місце в світі, в історії світової цивілізації. «Призначення України» вже назвою спонукає до нових пошуків. Її автор ламає традиційні уявлення про українську націю, її генезу, характерологію. Можна не погоджуватись з цими ідеями, але нехтувати не можна. Юрій Липа робить лаконічний висновок: «Отже, треба бути, ставати самим собою» [113, с. 248].

Шукаючи відповіді на питання про «сучасні ідеї українців», Ю. Липа розглядає «український соціалізм», «український націоналізм», «відруки і традиції». Він показує наслідки розповсюдження в Україні «безжалісної доктрини ленінізму», зазначає, що «збочення марксизму полягає у впровадженні на перше місце ненависти» [113, с. 213]. Повстання українського націоналізму він пов'язує з іменем Богдана Хмельницького. А ось ще одне його висловлення: «Книжка Донцова «Націоналізм» є блискучою ліричною реакцією на пасивність українців, без глибшої української синтетичної думки. Це, властиво, інтернаціональний націоналізм (підкреслюю.— О.Г.), дуже подібний у своїй концепції до марксизму (головний двигун — ненависть і руїна всередині раси)». І далі: «Тепер, коли Москва почала будувати тип «совітської людини», Донцов не має в собі нічого до протиставлення їй «української людини»: його роля не є ролею конструктора» [113, с. 214-215]. Тут доцільно нагадати, що «Призначення України» — це твір 1938 року. Після цього українські вчені, на нашу думку, зуміли протиставити «українську людину» як антипода «совітської людини». Достатньо назвати праці «Виховний ідеал» Григорія Ващенко та «Українська вдача і наш виховний

ідеал» Володимира Янева, з якими тепер має змогу ознайомитись українець на батьківщині.

Ю. Липа критикує нетерпеливість українців у шуканні себе і своїх традицій, що тягне їх до «ворожбитства», розуміння історії «як мальовничого запального ентузіазму, як наскоку, з пізнішою заплавою за це безтурботним життям, своєрідною посадою», пропаловані в цій атмосфері чужинські гасла «не найкращих взірців». Їм протиставляється традиціоналізм. «Новітній державний традиціоналізм українців, або, скоріш, легітимізм, може мати в майбутньому велике значення. Все залежить від того, як довго можуть носії державности всупереч усьому чинити так, як би ця державність існувала далі» [113, с. 215-216].

Усвідомлення тенденцій українського характеру, за переконанням Ю. Липи, «дала б одність організації, одність історії і одність погляду на будучину» [113, с. 217]. Такий підхід спростував би наївне критиканство ворожбитів з їх «непошаною до засад еліти ієрархії». Таке усвідомлення набуває особливої ваги нині, коли в Україні проявилась переорієнтація з «західного П'ємонту» на «східний П'ємонт», бо начебто перший (Галичина) не виправдав сподівань.

Слушну думку, на наш погляд, висловив філософ Федір Канак. «Сьогодні,— пише він,— маємо прийняти, що збудувати Україну ні за східноукраїнськими, ні західноукраїнськими побутовими уявленнями неможливо. Кожна з цих моделей по-своєму наївна й нереалістична. Потрібен якийсь компроміс. Компроміс не в галузі принципової корекції змісту й умов реалізації державного суверенітету, а в галузі концепцій державотворення, уявлень про те, якою тільки й може бути держава незалежної України» [81, с. 22]. Водночас треба зважити й інше: різні регіони України зазнали далеко не однакового впливу пагубних ідей більшовизму як різновиду московського імперіалізму та московського імперіалізму взагалі. Цього теж не можна ігнорувати, бо, що би ми не казали, але, врешті-решт, йдеться про державотворення України, творення незалежної держави, а не колонії Малоросії, населення котрої на перший план ставить потреби шлунка, забуваючи, що Великий Голодомор показав: такі потреби, задоволені за марксистськими

рецептами, мають своїм логічним завершенням не що інше, як голодну смерть, вони будуть задоволені лише тоді, коли на наших чорноземах не буде панувати чужинець, а власником буде той, хто має законне дідичне право. Інакше кажучи, без власної держави українці будуть рабами на нашій, а не своїй землі.

Гадаю, що варто прислухатись до таких слів Ю. Липи: «В теперішніх часах ніяка земля не дорівнює галицькій в одній дуже важливій стабілізаційній позиції української духовності: витворення добре вишліфованого типу українського громадянина, свідомого своїх прав і обов'язків, і хоч не з мальовничим, але дуже глибоким українським солідаризмом» [113, с. 216]. Це сказано ще в передвоєнні часи. Відтоді чимало змінилось: галицька земля теж піввіку знемагала під тоталітарним режимом, тут теж є чималі втрати, але не такі, як в інших регіонах України.

Цікаве інше: уродженець українського Півдня Юрій Липа не страждав тією хворобою і навіть не проявляв її симптомів, що проявляються в деяких його земляків при слові «Галичина». Та не будемо забувати того, що галичанам завше було властиве почуття соборності України. Вигадані доморощеними політиканами ідеї «галицької асамблеї» та українського федералізму — це «особисті відрухи і претензії», як пише Ю. Липа, аж ніяк не галичан. Для галичан «західний П'ємонт» був не чим іншим, як плацдармом до відродження Української держави з центром у Києві.

«Галичинофобія» логічно веде до заперечення української ідеї, бо спирається на антиукраїнську «істину», що «державу сучасного типу можна створити в обхід національної ідеї (так звана соціальна держава)» [81, с. 22]. Від цього один крок до іншої «істини» — про комплекс національної меншовартості українців у порівнянні з іншими народами, які створили або спроможні створити власні держави.

Як говорить Президент України Леонід Кучма, українська національна ідея — «велика гуманістична ідея боротьби за щастя, добробут і свободу українського народу. Ідея, що ґрунтується на глибоких історичних традиціях, які ведуть свій родовід з життєдайних джерел Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, козацької держави. Ідея, яка

стверджується розвиненою економікою, досягненнями в культурі і науці, надійними гарантіями прав і свобод людини» [108]. Генеза української національної ідеї тут розкривається правильно, хоч замовчуються особливості її втілення після знищення козацької держави. До речі, не зрозуміло, про яку державу мова — Запорізьку Січ, Гетьманщину чи першу й другу. Президент має рацію в тому, що обмеження цієї ідеї «переважно національно-етнічним змістом» не принесло «бажаного згуртування», бо не втілювалось у державно-політичний та економічний зміст. Справді захоплення національно-духовними проблемами у перші роки державотворення не спонукало до комплексного підходу до національної ідеї. Як наслідок сфери державотворення й економіки заповнили відверті противники української національної ідеї.

Не викликає заперечень думка Президента держави, що «нам треба не лише наповнити новим змістом національну ідею, а й виробити і активно задіяти нову ідеологію державотворення. Її наріжним каменем повинен стати не принцип руйнування, а принцип творення, будівництва та ствердження України в якості цивілізованої держави, забезпечення для людини гідних умов її життя» [108] (підкреслюю.— О.Г.). Заслуговує на увагу трактування завдань діяльно-творчої функції національної ідеї: «не лише проголошувати, а й реально проводити політику широкого центризму як інтеграційної моделі розвитку України, як шляху уникнення конфронтаційності, узгодження суспільних інтересів, різних соціальних верств, сприяння компромісу різних гілок влади, згуртування всього суспільства» [108].

Чи нема підстав до того, аби визнати за таку ідеологію державотворення традиціоналізм? Вона, по-перше, творить фундамент для консолідації нації, а по-друге, допоможе скинути ті ідеологічні пута, що в'яжуть певну частину нашого населення хибними уявленнями про щасливе суспільство в часи гулагівського «комунізму». Треба погодитись з Д. Донцовим, який пише: «Нація глядить у минуле, звідки в традиціях шукає свою відправну точку, і в майбутнє, яке має урядити для будучих поколінь, ретроспективно і проспективно, не нехтуючи традиціями,

ані провідною ідеєю майбутнього в ім'я «завдань дня» [54, с. 328]. Праця Ю. Липи «Призначення України» орієнтує на підхід до майбутнього, спираючись на минуле.

Тут не обійтись без чіткого визначення місця України на мапі Європи, про що вже йшлося. Тракткування України як центральноєвропейської держави вносить корективи в погляди про наш край, але не суперечить висновкові Ю. Липи про те, що відвічна вісь нашої батьківщини магнетує до Півдня. Геополітичне становище України не спростовується й тим, що українці відносяться з лінгвістичного погляду до східнослов'янської групи індоєвропейської мовної родини. Історик М. Грушевський твердить: «Боротьба з степом протягом віків забирає енергію народу, його вищих верств і правительств. ... Маючи небезпечного ворога по цілій полуднево-східній граничній лінії, українські політичні організації не спроможні були удержатися, коли з тилу на лінії північно-західній або північній сформувалися якісь міцніші політичні організми» [43, т. 1, с. 15].

На Півдні виникло українське козацтво. Тепер і Москва починає з Півдня наступ проти Української держави. Звідси — особливість української духовності, яку намагались зробити об'єктом, з одного боку, азіатського «культуртрегерства» агресивна Москва, а з другого — «цивілізованого культуртрегерства» католицька Польща.

Розуміння центральноєвропейського становища України з геополітичною орієнтацією на Південь запобігає підходові до неї як до вічного епігона Заходу. Може тому ми багато втратили, що стали невільниками нав'язаного чужинцями комплексу національної меншовартості українця, котрий мусить постійно наздоганяти Захід? Чи не вперше проти цих згубних наслідків окциденталізації України виступив Тарас Шевченко? Він критикував тодішніх панів інтелектуалів:

Добре заходились
По німецькому показу
І заговорили
Так, що й німець не второпа,
Учитель великий,
А не те, щоб прості люде.

З цього огляду вимагає певного уточнення думка Олександра Кульчицького, що «українська культура, як і психіка, належить до «європейського культурного кола», до сфери окцидентальної (західної) духовності, але має геокультурно-периферійний характер супроти окцидентальної духовної сфери» [106, с.156]. Напевне, було б правильно сказати, що наша духовність пов'язана з Півднем, звідки, в основному, прийшло до нас християнство, відтак — українська культура справді зайняла геокультурно-периферійне місце в окцидентальній духовності, а згодом — до європейських впливів додалися впливи з північного сходу, що особливо посилились за часів тоталітаризму, звівши майже нанівець впливи західні.

На нашу думку, межовість України не може бути зведена до проблеми «Схід-Захід», бо тут повністю ігнорується південно-північна вісь. Напевне, має рацію Володимир Янів, коли доходить висновку: «Наша, вже раніш зазначена межовість, каже нам надіятись, що ми нашу окремішність збережемо навіть за послідовного наближування до Європи. На нашу думку, наша межовість у майбутньому може статися для нас нашою силою, так як, поки що, вона є нашою слабкістю. Вона може статися основою нашої неповторної оригінальності і нашого післанництва. Це, зокрема, можливе в час захитання давньої віри в Європі, захитання її світогляду, а навіть і традиційної європейської рівноваги, — рівноваги волі, розуму і почувань. Саме свіжість нашої емоційності може причинитися до оновлення окциденту й культури, що переживають кризу» [245, с. 140].

Україна посідає на мапі світу «межове», але лише в геополітичному розумінні, становище, тому приписувати їй маргіналізм, як це нерідко робилось і робиться, нема підстав. У нинішній глибокій духовній кризі, що охопила цілий світ, з її американською рембранією і московською бидломанією наш народ з його духовними традиціями покликаний зіграти не роль об'єкта для душителів, а стати першорядним суб'єктом, що й говорив В. Янів ще наприкінці 40-х років.

Нині Україна стала територією різних експериментів — від космополітичного «білого братства» і заокеанського

сектанства до цинічного поширення «свої віри» московськими заполітизованими ієрархами-імперіалістами. Проте не будемо впадати в іншу крайність, видаючи за нашу духовну самотність модернізоване поганство, позаяк християнство в його українських варіантах (традиційно православному і греко-католицькому) найповніше відповідає нашому національному характерові. Мусимо зрозуміти самотність українського народу і пагубність чужих нам впливів. Ю. Липа вже давно застерігав: «Не в російського типу орді і не в змеханізованій по-німецьки масі можуть висловити себе українці, лишень у традиційних і міцних групах» [113, с. 219]. Хоч ці слова мають майже шістдесятирічний вік, вони актуальні нині, коли нас далі змосковцують при допомозі власного уряду, американізують і латиноамериканізують примітивною, вульгаризованою як азійською, так і технізовано-варварською культурою.

Що ж протиставити цій бездуховній інвазії на нашу духовність нині? Ю. Липа відповідає: «Одність, власна релігія, власна висока мораль і відвічні геополітичні підстави — це є величезні заповіді. Заповіді ці є в самій українській крові: щораз сильніші і жорстокіші струси тільки дозволять на виразніше відчуття цих заповітів всіма українцями як призначення України» [113, с. 230].

У центрі духовного, насамперед релігійного, життя українців стоїть феномен Києва. Київ — символ великої держави — Київської Русі. Він — не просто національна столиця. Якби воно було так, то після його упадку центром стало б інше місто. Київ — це символ України. Навіть українці в західному регіоні мріяли про велику державу із столицею в Києві, що віддзеркалили в своїх піснях. Так дивились на Київ, відірвані майже тисячу років від матірних земель українці Закарпаття. В. Шандор пише: «В очах наших русинів (українців.— О.Г.) Київ був і досі є святим містом, столицею давньої Русі — величної імперії, яка була і їхньою державою» [235, с. 190]. Напевне, тому українці Закарпаття устами своїх 420 делегатів Всенародних Зборів у Хусті 21 січня 1919 року виявили одвічне бажання бути з Києвом.

Київ — святе місто! Така традиція не залежить від конфесійної приналежності. Нинішні міжконфесійні

суперечності не впливають на визнання Києва святим містом для всіх українців-християн. Ним не могли стати для православних українців ні Москва, ні Петербург, бо між традиційним українським православ'ям з орієнтацією на індивідуальне спасіння і московським православ'ям, зведеним до рівня державної інституції для підтримки царських зазіхань на захоплення Константинополя і верховенства в цілому православному світі, нема того спільного, що між українцями — як православними, так і греко-католиками). Між ними завше переважала співпраця, а не протиборство.

Святість Києва як міста великих князів Володимира Святого та Ярослава Мудрого невіддільна від соборницького духу українського народу. Спроба перенести столицю в індустріальний Харків не виправдалась. На нашу думку, такі ж невинуваті пропозиції, висловлені Степаном Рудницьким, про перенесення столиці для Соборної України в нове місто, яке треба побудувати «над Дніпром нижче пороїв», бо «майбутня Україна при всій своїй могутности муситиме дуже цупко триматися моря» [186, с. 368]. Обгрунтовуючи таку пропозицію, Степан Рудницький пише: «Тут маємо перед собою державу-велетня, в майбутньому одну з наймогутніших по всій землі. Столиця такої держави мусить бути світовим містом, положеним у дійснім життєвім центрі держави, по можности найкраще захищенім від чужинецької збройної руки, рівночасно, одначе, не надто далеко від центрів власної продукції і від світових шляхів торгівлі і лучби» [186, с. 367]. Київ завше був серцем України — і такого образу не могли затінити ні слава Запорізької Січі з її легендарними Хортицею чи Великим Лугом, ні пишнота гетьманських резиденцій.

Для ідеології українського державотворення доконечно зважувати специфіку спеціального розвитку нашого народу. Упродовж цілих століть соціальна структура українців була неповною з недостатньою диференційованістю, вона майже повністю асоціювалась з селянством. На те були вагомі причини. По-перше, панівні верстви нації приставали до чужинців і були для України втрачені. «На очах історії,— пише М. Міхновський,— сильна, освічена і культурна

інтелігенція України прийняла в XVI і XVII віках польську національність, і усі оті Четвертинські, Чорторійські, Вишневецькі та Тимкевичі — плоть від плоті нашої і кість від кості наших! Тоді сильним та могутнім замахом український народ породив нову інтелігенцію. Ця друга прийняла російську національність протягом XVIII і XIX в. і всі оті Гоголі, Гнідичі, Потапенки, Короленки і «ім же ність числа» — усі вони наша кров. Народ знову залишився без інтелігенції, інтелігенція покинула його в найгірші, найтяжчі часи його існування. Чи можемо зрівняти війну, пощесть навіть, із оцим масовим відступництвом інтелігенції? І війна і пощесті — вони косять без розбору і вчених, і темних, бідних і багатих, відступництво забрало цвіти нації — найкультурнішу її верству» [139, с. 181-182]. Та ще була третя втрата, вже в XX столітті, за часів тоталітарного режиму, коли українська національна інтелігенція була або фізично винищена, або опинилась на службі анти-українського тоталітарного режиму.

Якщо українці відзначались високим рівнем культури порівняно з іншими народами, то цей пересічний рівень не доповнювався, за окремими випадками, яскравими особистостями. Звідси — парадокс: один з найталановитіших народів світу, не міг давати світові геніїв, світочів власної долі. Феномен Шевченка — виняток, який підкреслює загальне правило.

У соціальному розумінні українці об'єднувались у малі групи. Така схильність теж не може ігноруватись нині. Намагання підходити до нації як до чистого аркуша паперу нічого доброго не дасть, бо минуле тяжіє над нами і ми від нього не втечемо.

Національна селянськість пов'язана з «психічною селянськістю» [107, с. 155]. Близькість до природи спричинилась до органічного зв'язку українців з природою, конкретністю мислення. Цим сільські жителі протистоять мешканцям міста, котрі намагаються підкорити природу, нехтують законами її розвитку. Близькість до природи зумовила негативне ставлення до всього, що її підкоряє, цебто до технічних винаходів: вони сприймались як щось штучне і вигадане.

Український архетип доброї матері-землі живе в нашого народу з доісторичних часів. Переїзд сільських жителів до міста аж ніяк не призводить до зникнення цього архетипу. Любов міського жителя до землі проявляється в тому, що для такого українця земельна ділянка за межами міста — не дача для відпочинку, а місце натхненної праці після немилої праці на підприємствах чи установах міста. Ігнорувати цю властивість українців не можна. Її треба використати так, як це зробили приміром, у повоєнний час японці, органічно поєднуючи світовий індустріальний досвід з національною психологією.

Звичайно, про оправдання відрази до світових досягнень не може бути мови. Хуторянська ізоляція, котру так пропагував Панько Куліш не спроможна протистояти світовому розвитку з його неодмінними наслідками. Письменник вважав, що така ізоляція повинна зберегти моральність народу. «А по-нашому,— писав він,— чоловікові за свою просту домоткану свиту треба обома руками держатися. Се його воля! Се його затула до диявольської спокуси — моди, котра вас, городян, до тяжкої роботи або до лукавих вигадок і видумок день і ніч поганяє. Тим-то борони Боже, якби всяке з нас до книжок городянських хапалося, покинувши свою єдину книжку (Біблію.— О.Г.), та й поняло вашим книжкам віри більш, ніж тій спасенній, праведній книжці. Було б, може, те, що всі зжидовили б і за гроші рідних батьків по-продали» [105, т. 2, с. 251]. Так протиставлялась в минулому українська чумацька валка чужим швидкісним поїздам.

Зворотним боком залежності українця від природи є значне послаблення такої залежності від інших людей. Наслідок такого становища — «анархічний індивідуалізм» [115, с. 423], який відрізняється як від московського колективізму, так і від західноєвропейського індивідуалізму з його визнанням субординації. Наш індивідуалізм спричинився до того, що серед українців найбільшу життєвість мають так звані «спільноти переживання», цебто малі групи на основі сусідських, родинних чи родових, приятельських і побратимських зв'язків.

Анархічний індивідуалізм, спільність до гуртковості, пов'язана з ним, більше споглядальна, ніж активна наста-

нова були перешкодою до творення масових організацій. Коли ж такі організації вдавалось створити, то українці дивували світ. Останній приклад — Народний рух України в 1989–1991 роках, який не мав аналогів серед інших народів колишнього СРСР.

Звідси випливає ряд висновків, що мають, на нашу думку, особливе значення для сучасного державотворення.

Перший. Властивий українцям «анархічний індивідуалізм» не заперечує нашої здатності створювати масові організації. Справа в іншому: такі організації повинні ґрунтуватися на нашому індивідуалізмі. Іншими словами, вони не можуть зводити особи до ролі «гвинтика» в партійному механізмі. Мабуть, масові партії серед українців не матимуть успіху. Партофобія, як показують результати виборів, — це одна з основних рис нашого політичного життя. Партії не мають впливу на нинішнє державотворення, вони тримаються як групи однодумців («спільноти переживання») навколо харизматичного лідера. Напевне, українському характерові найбільше відповідають політичні організації типу Народного Руху в 1981–1991 роках, які створюються для конкретної мети, а не для завдань «поза межами можливого» (І.Франко). Досягнувши поставленої мети, вони розпадаються, якщо вчасно не переорієнтуються. Така доля спіткала, зокрема, Рух, який перейшов шлях від всенародної масової організації до однієї з політичних партій.

У нинішніх умовах про подібну організацію вже не можемо мріяти. Причина не лише в партійній диференціації національно-державотворчих сил і партофобії мас, а в особливостях психічного життя українців. Об'єднати всі державотворчі сили, як переконуємось, доцільно через об'єднання в блоки партій, що відрізняються програмними цілями, а не лідерами, як маємо сьогодні. Такими об'єднувачими ідеями могла би стати боротьба за правову державу, соціальну справедливість, народний добробут, оновлену духовність, для втілення яких доконечне збереження незалежної соборної України.

Другий. «Анархічний індивідуалізм» детермінує організацію нашого виробничого і соціального життя. Він не протистоїть кооперації, але не мириться з московським ко-

лективізмом, бо кооперація як спілка вільних виробників не допускає приниження особистості, а через поєднання зусиль помножує силу своїх членів, чого нема в колгоспі. Виходячи з цього, не можемо вважати за панацею нашого хліборобства фермеризацію американського типу. Тут на допомогу може прийти досвід кооперативного руху серед нашого народу в ХХ столітті. Чи не найперспективніша нині така форма організації сільського господарства, яка ґрунтується на засадах кооперативного самоврядування, а не колгоспного компартійного диктаторства? Йдеться про вільну спілку вільних виробників, що базується на приватній, а не колективній власності.

Цей досвід хліборобського життя спроможний дати позитивні наслідки і в інших сферах виробництва. Основне — кожен виробник повинен почувати себе господарем, а не підневільним рабом.

Третій. Як вже неодноразово наголошувалось, український індивідуалізм докорінно протилежний марксистському колективізму, який до речі, відповідає російському національному характерові. Виникає питання: чому ж українські селяни в період національно-визвольних змагань повірили московським більшовикам? Гадаю, що в цьому нема випадковості, бо українці захопились не більшовицькими ідеями всесвітнього братерства, а більшовицьким гаслом «Земля — селянам!» Окрім того, більшовики спекулювали на хворобливому сприйнятті соціальної несправедливості, що теж зумовлене українським індивідуалізмом.

Четвертий. Доходимо висновку про безперспективність симбіозу українського індивідуалізму з «вождизмом». Запорізька Січ найяскравіше втілила нашу схильність до демократичних форм життя. Обраний старшина був не всевладним диктатором, а «батьком», що проявилось навіть у формі звернення «Український «батько-отаман», — пише Б.Цимбалістий, — як ідеал, це не тип німецького чи англійського воєнного провідника, відважного, енергійного, маломовного і дещо аскетичного, але це отаман, що всіма опікується, дбає за всіх, є виrozumілий до кожного, спільно нараджується перед рішенням, отож отаман з «материнсь-

кими рисами» [232, с. 87]. Козаки в будь-який час мали право скинути того отамана, котрому ще вчора вони беззастережно підкорялись. Історичний досвід підтвердив, що диктатура серед українців не має перспектив. Культ вождя існує в нашого народу, але не при житті, а після його смерті.

П'ятий. З індивідуалізмом пов'язується розв'язання соціальних та інших суперечностей у формі компромісів. Кривава гайдамаччина залишилась в аналах нашої історії. Не будемо беззастережно сприймати Шевченкової оцінки гайдамаків, залишивши її майбутнім історикам, які звільняться від ідеологічної загнужданості. Кінець ХХ століття продемонстрував перед цілим світом силу і мудрість українських політичних компромісів. Всенародний референдум 1 грудня 1991 року, конструктивізм у підході до політичної кризи в Криму, конституційна угода між Президентом і Верховною Радою України — найяскравіші приклади таких компромісів після проголошення Акту 24 серпня 1991 року.

Хліборобське життя й індивідуалізм зумовлюють надзвичайну цінність для українців родини і ставлення до матері. Б.Цимбалістий пише: «Кожному впаде в очі різниця характеру між миролюбним та повільним хліборобом і метким войовничим ловцем. Діти обох племен виховуються за окремими традиціями і культурою кожного з них, тобто виховуються згідно з поглядами і способом життя батьків, зумовленими традиційними заняттями. Це впливання відбивається від першого дня після народження. Ніяким рішенням психолог чи педагог, чи політик не потрапить змінити їх вдачу, напр.пропагуючи духа пригодництва, войовничості хліборобському населенню, дотепер спокійному і невойовничому» [232, с. 87]. Ігнорування цього, врешті-решт, може призвести до пагубних наслідків.

Українська родина не лише протилежна традиційній російській патріархальній родині, а й відрізняється від родини західноєвропейської. Нерідко дослідники стверджують, що нашій родині властивий матриархат. Проти такого твердження є поважні аргументи: в українській родині при високій повазі до матері й високій її ролі в родинному житті панує чіткий розподіл сімейних функцій

матері і батька, що можна трактувати як біархат. Приниження матері в тоталітарні часи пагубно вплинуло на молоді покоління українського народу. Брутальне ставлення до матері й жінки взагалі, нав'язуване останні сіддесят років, суперечить нашим національним цінностям, бо українці оточували образ матері ореолом святості. Матір'ю (ненькою) з давніх-давен наші предки називали свою батьківщину, рідну землю. Ідеалом найвищої досконалості матері для нашого народу була Божа Мати. Примітивне урівноправнення чоловіків і жінок в «імперії зла» на практиці висвітлило всі його хиби, бо зводилось до права жінок працювати на тяжких, традиційно чоловічих роботах — і не більше. Така рівноправність призвела до ще більшого закріпачення жінки, ніж було до цього часу.

Ідеологія традиціоналізму відповідає українській психологічній структурі, що «визначається своїм емоційно-почуттєвим характером, зосередженим довкола «серця», своєю «кордоцентричністю» [107, с. 57]. Марно, як нині намагаються деякі політичні групки, раціоналізувати українську вдачу, бо вона — не чистий аркуш паперу, а результат тривалого розвитку. Українці відносять до «ідеальних рис» характеру «доброту, добродушність, лагідність, ніжність, м'якість, сердешність», що характеризуються Б.Цимбалістим як «типово жіноча настанова» [232, с. 87].

Знову ж ця «типово жіноча настанова» проявляється у ставленні до керівників. Порівняймо українців і росіян. Для нас найкращий керівник той, котрий не допускає несправедливості. Здається, що така настанова орієнтує в нормальних (а не кризових, як нині) умовах на парламентарно-президентську форму правління, при якій за президентом залишаються церемоніальні функції. Росіяни оцінюють керівника держави як втілення величі імперії. Він може бути жорстоким, як Петро I, Ленін чи Сталін, але це вже питання другорядне, як і сама соціальна справедливість. Таке ставлення до правителя у двох народів віддзеркалюється навіть у розумінні християнського Бога. Для православних росіян Бог — це насамперед грізний цар з каральними функціями, а для українців (православних і греко-католиків) Бог — це добрий батько.

У процесі історичного розвитку серед українців викристалізувались два основні типи життя [106, с. 153-154], співвідношення між якими не було однаковим у різні часи. Упродовж цілих віків наш народ перебував у «межовій ситуації», цебто знаходився на грані життя і смерті. Лише в ХХ столітті наш народ кілька разів стояв перед тотальним знищенням.

Зневіра в земному житті спричинилась до того, що на перше місце виходила сфера «трансценденції», цебто позаземного ідеалу. Втіленням цього життя був лицарсько-козацький тип людини. Такого лицаря оспівують народні думи й пісні, Тарас Шевченко в поезії, Панько Куліш у романі «Чорна рада», Іван Франко в повісті «Захар Беркут», Іван Нечуй-Левицький у повісті «Микола Джеря» та інші.

Другим типом життя, який формувався під впливом історичних чинників, було «заховане життя». Такі люди намагаються «втєкти в себе», задовольняючись вигодами, проявляють у всьому покірність. «Тихше води, нижче трави» — таке життєве кредо представників цього типу життя.

Історичний розвиток призводив до постійного скорочення представників лицарсько-козацького типу та збільшення його антипода. Повоєнний період завдав, напевне, найбільшого удару українській людині за цілу нашу історію. По-перше, майже повністю був знищений лицарсько-козацький тип. По-друге, різко впав моральний рівень нашого народу. По-третє, в суспільстві запанував комуністичний (більшовицький) тип людини, що була різновидом перевертня і яничара ХХ століття.

Нині можна виділити чотири типи серед населення нашої держави, цебто на матірних землях (геройчно-патріотичний, подвижницький, паразитичний і «мінімального життя»). В інтересах держави є насамперед значне розширення меж другого типу, вилучення третього і різке зменшення четвертого при поступовому збільшенні першого типу як ініціаторів. Цьому служить не просто вивчення історії, а вивчення її з позицій національно-державницької школи, піднесення і виховання історичної свідомості.

Виховання має сприяти переосмисленню таких понять науки як народ, демократія (народоправство), воля, держава,

державна установа тощо. За цілі століття у нашого народу виробились своєрідні сприйняття цих понять, бо в них нерідко вкладався негативний зміст. Безумовно, такий підхід не відповідає завданням державотворення. Вже згадуваний український індивідуалізм, який межує з анархізмом, не визнає підпорядкування, протидіє будь-яким обмеженням з боку демократичних чи майже демократично обраних керівників. В.Янів висловив парадокс: «В НЕВОЛІ УКРАЇНЦІ ОПИНИЛИСЬ ТОМУ, ЩО НАДМІРНО ЛЮБИЛИ ВОЛЮ» [245, с. 202]. Україна «без хлопа і без пана» — чого гріха таїти? — перетворилась у рабиню жорстокої московської монархії, і на українській землі запанували чужинці, бо наші предки не хотіли віддати влади дідичному монархові.

Українці ототожнюють демократизм з охлократизмом, цебто владу народу з владою натовпу. Охлократизм з новою силою проявляється тепер. Амбітні політики й політичні авантюристи видають себе за борців проти мафії, кидають голосливі звинувачення проти своїх опонентів, проповідують правовий нігілізм, що не має нічого спільного з конструктивною творчою працею.

Підневільне становище українців спричинилось до того, що поняття волі трактувалось насамперед як втеча від поневолення, а не як можливість для реалізації свого потенціалу. Держава й державна установа були для нас чужими, українці намагались не звертатись до цих установ і дотримувались традиційних звичаїв, нехтуючи нав'язані їм чужі правові норми. Народ, як вже наголошувалось, зводився в уяві українців до певних груп знедоленого люду, що протистояв організованим чужим поневоловачам. Похідним від цього було ставлення до демократії як влади народу. Інакше кажучи, в українців вироблялась схильність до відчуження від держави й державного управління. Самими гаслами тут не зарадити: для подолання успадкованих недуг мусимо перейти немалий період державотворчої школи.

Український національний світогляд відрізняє нас не лише від західноєвропейців, а й від сусідів-росіян, тому бездумне перенесення на наш ґрунт чужих ідей нічим не оправдане. Українці, як правило, ставляться негативно до

розумової абстракції, надаючи перевагу конкретному мисленню, що допомагає перетворити теорію в життя. Наш вчений Іван Мірчук писав про українську філософію: «Її мета — шукання життєвої правди, її суть ніколи не знаходить свого вислову в чистій абстракції в безінтересовним пізнаванні речей, а прагне виявитися практично в чуттєво-релігійному, етичному, далі в роз'ясненні світових подій» [68, с. 61]. Звідси — ототожнення української «філософії життя» як своєрідного різновиду філософії — з «філософією правди», під якою розуміється єдність істини і справедливості. Ця справедливість втілюється в концепціях Григорія Сковороди про «нерівну рівність» і «споріднену працю».

В українському світогляді проявляється своєрідність нашого світовідчуження, яке не можна ігнорувати при творенні ідеології сучасного державобудівництва. У центрі нашого національного світогляду на першому місці завжди стояли історичні і соціальні проблеми, для західноєвропейського мислення переваги надавалися філософським проблемам гносеології та природознавства. Шукаючи життєвої правди, українці традиційно пов'язували її з землею. Григорій Ващенко пише: «Мирні хліборобські заняття сприяли лагідності вдачі українців і загальній інтелігентності їх, бо доісторичний хлібороб мав більше можливостей, ніж пастух або ловець, задумуватись над таємницями природи людського життя. З цим пов'язана також певна глибина й багатство емоцій естетичних і емоцій кохання» [26, с. 104-105]. Юрій Шерех таку пов'язаність до землі називає «українським антеїзмом», цебто виводить її з старогрецького міфа про Антея, сила котрого була в його зв'язку з землею.

«Дійсна прикметність української духовності», вважає Іван Мірчук, виявляється в єдності людини і природи. Він наголошує, що «найбільше зло страшної большевицької дійсності було роздвоєння, — антагонізм між внутрішнім і зовнішнім світом, між суб'єктом та об'єктом, між природою й людиною, якого ціллю була перемога над природою, а не її повне зрозуміння. І тут виринає перед українським народом роля світового масштабу, а саме: привернення цієї

світової гармонії, згоди між одиницею та її оточенням, як підстави дальшого розвитку культури» [68, с. 62]. Така мета ще актуальніша тому, що для большевицької практики змагання з природою доповнювалось змаганням із самою людиною в класовій боротьбі, намаганням знищити все, що не відповідало большевицькій (комуністичній) ідеології.

На протиположність цим ідеям комунізму про світову революцію Іван Мірчук формулює українську месіанську ідею. Формула української месіанської ідеї — це «досконала синтеза Сходу із Заходом», що в царині духа поставив із «сократичного сумніву і християнської віри», а тому виступає як формула «любови ближнього, перенесеної із сфери індивідуального вияву міжіндивідуальних людських відносин на великий комплекс народів» [68, с. 63].

Система вартостей Західної Європи сформулювалась у філософічно-антропологічній концепції персоналізму, а серед українців виробився світогляд, позначений природним персоналізмом. Він проявляється в українській громаді. Микола Костомаров писав: «Громада — це добровільне товариство людей: хто хоче — належить до громади, а не хоче — виходить з неї; так водилось і на Запоріжжі: хто хотів, приходив на Січ; хто хотів, виходив відтіля з власної волі. Народ розумів, що кожний громадянин є сам про себе людина незалежна, самостійний господар. Обов'язки його супроти громади не йдуть далі поза сферу тих відносин, що установлює зв'язок її членів ради спільної безпечности і добра кожного» [98, с. 63]. Іван Мірчук оцінював «цей персоналізм як нахил і спроможність по-своєму визначувати вартості нашого життя і нашої дії і по-своєму їх здійснювати» [68, с. 63]. Чи засади діяльності української громади не мають взагалі засадничого значення до наших організацій? А це вимагає нових відповідних підходів до наших політичних формувань.

Традиціоналізм як ідеологія державотворення визначає мету виховання, виходячи з тих завдань, які стоять перед українським народом. Їх сформулював Г. Ващенко: «Отже, перше завдання, що стоїть перед українським народом, — об'єднатися в цій боротьбі і здійснити віковичне прагнення до державної і національної самостійности. Друге завдан-

ня — відбудувати Україну, що лежить у руїнах, збудувати фабрики й заводи, розвинути й розгорнути промисловість, сільське господарство й торгівлю. Третє завдання — піднести на високий рівень свою духовну культуру, освіту, науку й мистецтво, стати врівень з передовими народами Європи й Америки» [26, с. 163]. Для цього доконечно зважувати як позитивні, так і негативні властивості національного інтелекту.

Важливого значення для української школи набуває принцип виховного навчання, аби виховати в учнів високу національну свідомість і почуття власної гідності, подолавши комплекс меншовартості. Таке навчання, на думку Г.Ващенка, має виховувати людей, котрі будуть служити Богові і Батьківщині, виробляти певний науковий світогляд [26, с. 174-175].

Нині українська школа формує генерацію людей ХХІ століття. Було б неправильно обмежувати її завдання тільки навчанням, забуваючи про виховання. Концепція деідеологізації школи, яка виникла в конкретно-історичних умовах як реакція на монополію в ній комуністичної ідеології, суперечить виховному навчанню. Адже в деідеологізованій школі не можливо виховати не тільки громадянина, а і сформувати в учнів науковий світогляд.

Зусилля школи, як зазначають українські педагоги, повинні спрямовуватись на кристалізацію людської душі згідно з виховним ідеалом. Проблема виховного ідеалу пов'язана з етнопсихологією чи вдачею якогось народу. Отож, як пише В. Янів, «ідеться про такий виховний ідеал, який, рахуючись із вдачею народу та дбаючи про те, щоб утримати в загальних рисах вдачу народу (необхідну для збереження духової самобутності), вказував би одночасно, як виховну мету, скріплення національних прикмет з рівночасним послабленням національних хиб» [245, с. 200]. Це послаблення важливе для українців як нації, консолідація якої ще не завершилась, по-перше, і яка упродовж цілих століть вела боротьбу за власне державне життя, по-друге.

Підневільне становище українців, як правило, оправдовувалось об'єктивними чинниками (геополітичне становище України на мапі Європи, відсутність природних кордонів,

кількісна перевага ворогів тощо), які засвідчували односторонність підходу. Адже набагато менші народи, сусідні з Україною, зуміли утриматись або набагато раніше відновити свою державу.

Мабуть, мають рацію ті, хто вважає, що причини нашої трагедії треба шукати насамперед у нас, а не поза нами, в нашій вдачі, хибках нашого характеру. Тут проявляються два протилежні підходи: песимістичний (нейтрально-об'єктивний) і оптимістичний. Перший підхід найяскравіше репрезентують В'ячеслав Липинський і Дмитро Донцов, хоч вони й були в інших питаннях ідеологічними опонентами. Прихильник другого підходу Атанасій-Григорій Великий пише: «Уважаємо, що жадний народ, який промарнував би тисячу літ своєї історії, не міг би втриматись між живими на нашій планеті: його місце на просторому історичному кладовищі. А тим часом український народ живий, великий, повний незмінної снаги і волі до життя: добивається своїх живих прав серед живих і дійових народів» [27, с. 8]. На думку цього дослідника, «саме в минулому, в історії він (народ.— О.Г.) шукає і знаходить вистачаючу кількість мотивів і елементів життєвого оптимізму» [27, с. 8]. Щоправда, А.-Г. Великий акцентував на моральних вартостях, а В. Липинський і Д. Донцов — на державно-політичній і господарській силі та експансії.

Вдача народу може змінюватись. До таких змін може спричинитись загроза небезпеки від сусідів. «Потреба оборони,— пише Б. Цимбалістий,— стає складником національної ідеології і традиції. Життя мусить проходити в постійній чуйності, в напруженості й активній настанові, як теж у суворості. Населення мусить бути готове кожноразом вхопити за зброю. Все це відбивається в змінній ментальності і поведінці батька, старшого брата та інших дорослих. Доростаюча дитина підсвідомо починає взуватися на типі вояки. Так теж під постійною загрозою кочовиків міг витворитись в Україні 16-17 ст. козацький тип, тобто тип вояка-хлібороба. В такий спосіб можна собі теж пояснити наглі зміни в ментальності і вдачі народу під впливом якогось сильного колективного пережиття, революції тощо» [232, с. 92]. Тривала національно-визволь-

на боротьба в повоєнний час у західних областях України спричинилась до творення такого типу українця, який цілі десятиріччя зберігав історичну пам'ять на зламі 80—90-х років очолив боротьбу за повалення тоталітарного колоніального режиму. Окрім того, на ментальність українців інших регіонів вплинув цілий ряд подій (національна революція, голодомори, масові репресії, Друга світова війна, аварія на Чорнобильській АЕС).

На основі культурно-антропологічного методу Б. Цимбалістий розкриває перспективи нашого національного розвитку. Він наголошує: «Ніяка радикальна зміна в методах виховання дітей, зміна, відірвана від культурного підложжя, не змінить дорослих людей у бажаному напрямі. Зміна може відбуватися через повільну перемену всієї духової атмосфери даної культури, емотивного стану суспільності, традицій дому, ментальності батьків. Отож кращу суспільність можна виховувати малими, але продуманими змінами, повільним впоюванням певної системи вартостей, яку визнаємо кращою, дрібними деталями у вихованні малих дітей і т.п. Довгий і повільний процес — проте не безнадійний» [232, с. 95-96]. Інакше кажучи, не будемо шукати панацеї в чужих краях, а повернемося до національних традицій, відкинувши варваризацію (російську, американську чи латиноамериканську) української духовності.

Українські провідники не послушали перестороги великого Шевченка і шукали в чужих краях ліків від давньої хвороби, якою поразили нас поневолювачі. Шукали і не знаходили, бо ні Маркс, ні Ніцше, ні Ленін, ні Муссоліні не дають і не можуть дати нам ліків. Нашу хворобу подолати можемо ми самі, виходячи з процитованих слушних порад Богдана Цимбалістого.

Після найбільшої технологічної катастрофи в історії людства українці повертаються до своїх духовних джерел, до своїх традицій, перепробувавши на власній шкірі різні чужі доктрини. Залишається одна, яка відповідає нашому «культурному підложжю» — ТРАДИЦІОНАЛІЗМ.

Висновки

Утвердження незалежної Української держави в самому центрі Європи докорінно змінює міжнародну політичну констеляцію: з'являється реальна противага імперіалістичній Росії, котра без України перестане в майбутньому бути імперією, завершуючи свій розпад після політичної смерті СРСР.

Логічно виникає питання про взаємини України з північно-східним сусідом, котрі треба ґрунтувати, зваживши національні інтереси двох держав, особливості їхнього історичного розвитку, без жодних ілюзій і намагань видати бажане за дійсне, постійно наголошуючи на тому, що Росія — це стратегічний партнер нашої держави. Етнополітологічний аналіз українсько-російських взаємин дає можливість дійти певних висновків.

1. Намагання трактувати Україну як східноєвропейську країну вже у вихідних положеннях підспудно прив'язує нашу державу до Росії, для чого нема підстав. Як можна було переконатись за роки після проголошення незалежності України, її прив'язаність до Росії використовується нашим сусідом для відновлення імперії в колишніх кордонах.

Уважний аналіз геополітичного становища України дозволяє стверджувати, що вона належить до третього геополітичного регіону, який розділяє і водночас об'єднує Східну і Західну Європу, цебто Україна — центральноевропейська держава, розташована в східній частині цього регіону. Раніше основним аргументом для віднесення України разом з Росією і Білоруссю до Східної Європи вважався релігійний чинник, хоч історія нерідко спростовувала такий підхід: православна Україна у боротьбі проти православної Росії спиралась на католицьку Польщу, мусульманську Туреччину і протестантську Швецію. Орієнтація на «єдиновірну» Росію завше давала пагубні наслідки, особливо після Переяславської угоди двома державами в 1654 р.

Геополітична вісь України іде з Півночі на Південь. Саме на Півдні вирішувалась доля України. Нині туди магнетують наші економічні інтереси.

2. Росія вже в часи Московського князівства почала проявляти себе як імперіалістична потуга, для якої нема

жодних правових і моральних пересторог, аби тільки збільшити територію держави за рахунок загарбаних земель. Концепція «Москва — Третій Рим, а четвертому не бути» найлаконічніше втілювала суть молоді імперіалістичної держави.

У процесі свого розвитку Росія перетворилась у велику азіоєвропейську імперію, котра змінювала свою геополітичну вісь залежно від політичних планів. Для царської Росії така вісь, врешті-решт, викристалізувалась по лінії Петербург — Севастополь, бо царизм постійно прагнув захопити Константинополь, аби самодержець став володарем всього православного світу. Окрім того, така вісь зумовлювалась ще одним завданням, котре ставила перед собою Росія: Загарбати Галичину, чим завершити «збиральницьку» московську політику й водночас «розв'язати» так зване «малоросійське питання», знищивши тодішнє останнє вогнище національного духу.

За часів більшовицької тоталітарної диктатури геополітична вісь імперії зорієнтувалась з Москви на Владивосток. Відновлена імперія претендувала на світове панування, що вимагало насамперед володіння Азією як найбільшою за населенням частиною світу. Останнім проявом цієї політики була афганська авантюра московського керівництва.

Постгекачепістська Росія, як засвідчує її міжнародна політика, втрачає свій вплив у Азії і знову переорієнтується на геополітичну вісь дореволюційної Росії. Намагання розігравати «кримську карту» — це остання потуга зберегти імперію, яка не можлива без України.

3. Тракткування України як центральноєвропейської держави допомагає подолати підхід до неї як до епігона не лише азіоєвропейської Росії, а й Західної Європи, позбутись нав'язаного українцям чужинцями комплексу меншовартості.

«Географічна межовість» України аж ніяк не зумовлює її маргінальності в духовній сфері. Українці — нація з самобутньою культурою, духовність якої вже в період виникнення магнетувала на Південь. Звідти прийшло до нас християнство, що мало вирішальний вплив на українську духовність. Самобутність української нації завше протидіяла «культуртрегерству» двох агресивних імперіалістич-

них сусідів: на Сході — азіатської Москви, а на Заході — католицької Польщі з їх звироднілими церковно-релігійними доктринами. Їхні спроби денаціоналізувати українців під релігійним прапором не дали бажаних для них наслідків: українська нація вистояла.

4. Як модерна нація українці нині завершують свою консолідацію вже в умовах проголошеної державної самостійності. На протидію цьому процесові спрямована політика постгекачепістської Росії. Незважаючи на неї, Україна намагається проводити незалежну зовнішню політику, здобуває всесвітнє визнання як велика європейська держава.

Напевне, в самому процесі консолідації найяскравіше проявляється самобутність української нації, котра зуміла уникнути тих трагічних випробувань, які випали на долю іншим державам на території колишнього СРСР.

Нинішній процес національної консолідації відбувається в складних умовах, бо разом з нею молода держава, яка лише почала утверджуватись, змушена розв'язувати економічні проблеми, до ускладнення яких спричинилась Москва з її агресивною політикою щодо українського народу. В її проведенні «демократична» Росія спирається на свою діаспору на наших землях, з одного боку, і zdeформовану за часи тоталітарного режиму національну свідомість «російськомовних» українців, насамперед у східному й південному регіонах нашої держави.

5. Ілюзії про демократизм постгекачепістської Росії зазнали повного краху. Війна московського керівництва проти волелюбного чеченського народу розвіяла подібні сподівання.

У підході до політики Москви як західні держави, так і Україна не зважували глибинних особливостей самої російської нації, які були виявлені й описані її ж істориками і філософами. Історичні праці О.Соловйова й В.Ключевського, філософські твори Н.Бердяєва дозволяють проникнути в суть імперіалізму нашого північно-східного сусіда.

Цей імперіалізм не може зникнути з крахом більшовицької Росії, бо більшовизм був лише одним з його різновидів у ХХ ст. Сам імперіалізм має історичне, соціальне, політичне, релігійне і гносеологічне коріння, котре збереглося

після повалення царизму і не може щезнути після розпаду «імперії зла».

6. Більшовицький імперіалізм виник на початку ХХ ст., коли поразка Росії в Кримській і японсько-російській війнах засвідчила наближення кінця азіоєвропейської імперії, а в суспільстві запанувала деморалізація.

Лідер більшовизму Ленін вдало використав цю ситуацію, накинувши знедоленим масам гасла світової комуністичної імперії з центром у Москві. З'єднання марксистських догм з традиційними московськими імперськими концепціями дало бажані для більшовиків наслідки. Після короткочасного загравання з комуністами — «націоналами» імперія була відроджена під новою назвою — Союз Радянських Соціалістичних Республік. Дуже скоро СРСР з формальної федерації фактично перетворився в унітарну державу з компартійною (більшовицькою) тоталітарною диктатурою.

Щодо України московське більшовицьке керівництво проводило традиційну політику царизму, ще більше посиливши її брутальність. На карту було поставлено саме існування української нації, бо в основі московської політики на наших землях лежав геноцид українців. Його апогеєм став Великий Голодомор у 30-х рр. Водночас використовувались інші методи нищення українців.

7. Розпад СРСР спричинився до звуження рамок імперії до кордонів Російської Федерації. Найбільша втрата для неї — це втрата України. Без України Росія назавше змушена відкинути реалізацію планів про захоплення Константинополя як номінального центру православного світу. В цих умовах піднімаються на щит дещо оновлені концепції «демократичного» імперіалізму, джерело яких у заявленій концепції «Москва — Третій Рим, а четвертому не бути». Суть цих різних концепцій одна — відродити Російську імперію в межах колишнього СРСР чи навіть у межах до Першої світової війни.

На противагу більшовицькому (комуністичному) імперіалізму в сучасній Росії набувають розповсюдження різновиди некомуністичного імперіалізму (традиційно-апологетичний, «євразійський» і національно-возз'єднувальний, або націоналістичний), різниці між якими для України

не мають істотного значення, бо жоден з них навіть не допускає можливості існування незалежної Української держави.

Водночас слід наголосити, що більшовицький імперіалізм теж не зник повністю, а в останній час він пожвавився, здобувши соціальну опору серед широких верств знедоленого населення. Відновлена діяльність необільшовицьких організацій під різними назвами, мета яких одна — реанімувати Радянський Союз, що начебто сприятиме розв'язанню складних соціальних проблем. Причини таких проблем необільшовики пояснюють тим, що були розірвані традиційні економічні зв'язки між колишніми республіками «імперії зла».

8. Зваживши те, що ідеї більшовицького імперіалізму мають певний вплив на національно несвідому частину населення України, особливої актуальності набуває проведення міжнародного суду над КІРС як злочинною організацією. Без цього не може бути мови про мир, безпеку й стабільність у світі, як і гарантії народів колишнього СРСР.

Політико-правові засади для такого суду розроблені на основі Міжнародного Військового Трибуналу й інших документів Нюрнберзького процесу автором цієї праці й затверджені як платформа Українського національно-патріотичного блоку Львівщини «Міжнародний суд над КІРС за злочини тоталітарного режиму — гарантія миру, безпеки й стабільності в світі, запорука свободи народів колишнього СРСР». У платформі дається правовий аналіз злочинної діяльності КІРС за сімдесятирічний період тоталітарного режиму. Цей аналіз переконує, що злочини КІРС перевищують злочини гітлерівської націонал-соціалістичної партії, верховоди якої були осуджені на Нюрнберзькому процесі.

Доконечність такого суду — не жадоба помсти: без нього не буде логічно і правно завершена сімдесятирічна війна компартбюрократії проти народів колишніх республік СРСР, держав-сателітів з так званого «соціалістичного табору» і всього людства. Окрім того, спекуляція необільшовицьких організацій на демагогічних гаслах соціальної справедливості дозволяє нинішнім компартійним імперіалістам звалювати вину за тяжке соціальне становище на націо-

нально-демократичні сили. Міжнародний суд над КІРС покликаний викрити справжні причини нинішнього тяжкого становища населення й назвати його винуватців у особі вчорашньої компартноменклатури.

9. Рівно ж розвінчування КІРС спрямоване і проти національно-возз'єднувального (націоналістичного) імперіалізму, який, фактично, оправдовує навіть злочини в часи сталінщини проти українського та інших народів і голосливо нав'язує думку про якесь підневільне становище російської нації в часи тоталітарного режиму.

Практичні дії репрезентантів цього імперіалізму засвідчують їх зоологічну ненависть до всього українського, починаючи від нашої національної символіки.

Український народ вже не один раз мав змогу переконатись, що навіть найбільші московські опоненти в питаннях внутрішнього розвитку об'єднуються на антиукраїнському ґрунті.

10. Серед нинішніх імперіалістів у північно-східній державі на перші місця вийшли верховоди Російської Православної Церкви, яка завжди виступала слугняним знаряддям у руках світських володарів, котрі, врешті-решт, повністю підкорили собі РПЦ, перетворивши її в один з державних інститутів.

Нинішні імперіалісти шукають причин розпаду «імперії зла» в діяльності царя-реформатора Петра I, бо він, начебто, перервав самобутній розвиток російського народу, накинувши йому космополітичний варіант православ'я. Таке трактування не лише далеке від практики, а навіть свідоме її перекручення, бо за Петра I завершився процес перетворення Московської держави в Російську імперію, яка проіснувала до початку 90-х рр. ХХ ст. Водночас цар Петро I завершив цезаропапізацію РПЦ у найзвироднілішій формі.

Для українського народу діяльність РПЦ особливо небезпечна. Як відомо, підпорядкування Української Православної Церкви Московському патріархатові, котрий заснований незаконно, було чи не найбільшим ударом, який Москва завдала Україні. Такий акт особливо спричинився до деформації національної свідомості поневолених українців, позаяк національне самоусвідомлення розмивалось самоусвідомленням конфесійним.

Протилежне становище було на тих землях, де діяла Українська Греко-Католицька Церква. Її духовенство після виходу на просвітницьку арену Маркіяна Шашкевича докладало зусиль для підвищення національної свідомості населення, захищаючи рідну мову і створюючи культурно-просвітницькі, громадсько-освітні, кооперативні та інші організації.

Напередодні розпаду СРСР спецслужби з Москви спровокували міжконфесійні конфлікти в різних регіонах України: на Заході — між греко-католиками і православними, на Сході та в інших регіонах — між вірними Української Православної Церкви, підпорядкованої Московському патріархатові, з одного боку, та іншими православними конфесіями (Українською Автокефальною Церквою та Українською Православною Церквою Київського патріархату), з другого.

Найвищі ієрархи Московського патріархату відверто пропонують «боснізацію» України, протиставляючи, насамперед, греко-католиків з Галичини православним християнам, видаючи перших за «галицьких хрестоносців», котрі начебто прагнуть підпорядкувати українських християн Ватиканові. А ще загрожують українцям («православній Україні») кримськими мусульманськими екстремістами, які, начебто, разом з «галицькими хрестоносцями» виконують плани знищення «православної України».

Нинішні міжконфесійні суперечності в Україні мають яскраве політичне підґрунтя, не відповідають інтересам нашого народу, ослаблюючи його перед агресивним північно-східним сусідом. Звідси доконечність об'єднання всіх українських християн в єдину Українську Християнську Церкву з єдиним Патріархатом, про що вже давно висловились ієрархи Української Греко-Католицької Церкви за кордоном. Так можна буде покінчити з московським «православним імперіалізмом», який розколює православний світ, протиставляючи себе Вселенському Патріархатові в Константинополі, і освячує союз імперіалістичної Росії з колаборантським режимом диктатора Лукашенка в Білорусі як початок реанімації імперії в колишніх межах.

11. Відстоюючи свою національну незалежність перед північно-східним сусідом, українці виконують свою історичну

місію у сучасному світі, бо постгекачепістський московський імперіалізм перетворився в найбільшу загрозу для всього людства. Проте треба мати на увазі, що самостійна Україна — не якийсь буфер між Сходом і Заходом, а щит перед агресивною азієвропейською Російською імперією, котра далі розпадається.

До взаємин України з Росією треба підходити не статично, а динамічно, зважуючи основні тенденції Російської імперії як рудименту «імперії зла». Не традиційні клятви у «стратегічному партнерстві», лише орієнтація на те, що стратегічне завдання керівництва Росії зводиться до реанімації її як імперії, а не до трансформації в національну державу на ділчичних етнічних землях.

Наше спілкування з Росією не може ігнорувати як моральних і правових, так і стратегічних інтересів. Чеченсько-російська війна започаткувала другий етап розвалу Російської імперії після гекачепістського перевороту. Як показують події, московське керівництво не спроможне приборкати малий, але гордий народ. Наслідки цієї війни виходять далеко за межі внутрішніх справ Російської Федерації, не залежно від того, якими вони будуть. Перемога чеченського народу окрилить інші неросійські народи на боротьбу проти московського імперіалізму. Поразка може бути тимчасовою, бо розпад «імперії зла», який розпочався після придушення гекачепістського перевороту, не зупиниться.

Отже, наші взаємини з Росією не можуть йти на шкоду поневоленим нею народам, які не миряться з московськими імперіалістами. Від позиції України на міжнародній арені чималою мірою залежить активність антимосковської визвольної боротьби в самій Російській Федерації, без втручання в її внутрішні справи.

12. У боротьбі проти озброєної на сучасному рівні Росії наша держава не може виступати ізольовано. Міжнародна політична констеляція підтверджує, що тут не обійтись без співробітництва з країнами НАТО. Участь України в програмі «Партнерство заради миру» вже сьогодні зв'язує руки московським імперіалістам, котрі зазіхають на українську територіальну цілість. Співробітництво з НАТО аж ніяк не може порушувати позаблокового статусу України, спира-

ючись на потужний військовий потенціал цієї організації. У взаєминах з Росією Україна не може миритись з перебуванням на її території російських окупаційних військ. Не сприяє утвердженню України як незалежної держави надто «ліберальна» реакція нашого уряду на провокаційну діяльність Москви. Тут не можна обмежуватись безпринципними заявами, а треба використовувати весь арсенал міжнародно-правових засобів.

13. Україна як незалежна держава вимагає, в чому можна було переконатись за останні чотири роки, державної ідеології. На нашу думку, таким вимогам відповідає ідеологія українського традиціоналізму, котра вивільняє нас від шукання модерних ідей в чужих країнах, які не відповідають нашій специфіці.

Не запозичення, не «мавпування» чужого досвіду, а зваження конкретно-історичних умов і опора на наші національні традиції — такий підхід, напевне, дасть найкращі здобутки. Нині ми не можемо байдуже дивитись на новий виток русифікації України, спробу «ірландизувати» її, позбавивши народ рідної мови і перетворивши наш край у другу «російськомовну державу», в якій українцям відведеться місце найупослідженішого народу.

Традиціоналізм як ідеологія державотворення — це переоцінка, виходячи з національних інтересів нашого минулого і сучасного та прогнозування на основі об'єктивних даних майбутнього.

14. Україна і Росія — партнерство чи протистояння? При відповіді на це питання не можна ігнорувати того, що постгекачепістська Росія не відкинула агресивних планів поглинути Україну як колоніальну Малоросію і позбавити українську націю завойованих здобутків.

Імперіалістична Росія нам партнером не була.

Партнерство можливе між нашими народами лише тоді, коли Москва позбудеться імперських амбіцій і підтвердить своєю діяльністю власну неагресивність, цебто партнерство може бути лише з Росією, яка відмовиться від імперіалізму. Нині на таке питання московська політика відповідає негативно. З цього мусить виходити незалежна Україна в своїх взаєминах з Росією.

Література

1. А.К. Национальная воля // Наш современник.— 1992.— Ч. 12.
2. Аксаков С.Т. История моего знакомства с Гоголем // Гоголь Н.В. Повести. Воспоминания современников.— М., 1989.
3. Акт Директорії про з'єдинення всіх українських земель // Вивід прав України.— Львів, 1991.
4. Акт проголошення незалежності України // Молода Галичина.— 1991, 27 серпня.
5. Алма-Атинская Декларация // Известия. 1991, 24 декабря.
6. Альфа и Омега. Краткий справочник.— Таллин, 1988.
7. Анненков П.В. Н.В. Гоголь в Риме 1841 г. // Гоголь Н.В. Повести. Воспоминания современников.— М., 1989.
8. Апанович О.М. Розповіді про запорозьких козаків.— К., 1991.
9. Арнольди Л.И. Мое знакомство с Гоголем // Гоголь Н.В. Повести. Воспоминания современников.— М., 1989.
10. Астафьев М. Патриотический центризм: перспективы и цели // Наш современник.— 1991.— Ч. 1.
11. Аширов Н. Ислам и нации.— М., 1975.
12. Бабенко-Півторадні Е., Литвин В. Союзному договору — ні! Координації дій — так! Нотатки з двох перших прес-конференцій Президента України Л.М. Кравчука // Робітничая газета.— 1991, 11 грудня.
13. Бабурин С. Национальные интересы России на рубеже XXI века // Наш современник.— 1995.— Ч. 2.
14. Балашов Д. Симеон Гордый // Роман-газета.— М., 1988.
15. Бандера С. Перспективы української революції.— Мюнхен, 1978.
16. Бача Ю. Русини — своєрідність проблеми і спекуляція нею // Республіканець.— 1992.— Ч. 3.
17. Бачинський Ю. Україна irredenta. Вид. 3-тє.— Берлін, 1924.
18. Бердяев Н. Евразийцы // Путь.— 1925.— Ч. 1.
19. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма.— М., 1990.
20. Бердяев Н. Судьба России.— М., 1918.
21. Богатуров А. Евразийский устой мировой стабильности // Международная жизнь.— 1993.— Ч. 2.
22. Богомолов О. Россия и Восточная Европа // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 4.
23. Бородай Ю. Пути становления национального единства // Наш современник.— 1995.— Ч. 1.
24. Бочковський О.І. Вступ до націології.— Мюнхен, 1991-1992.
25. Буткевич В. Право на Крим. Хто його має: Росія? Україна? // Буткевич В., Горинь Б., Свідзинський А. Крим — не тільки зона відпочинку.— Львів, 1993.
26. Ващенко Г. Виховний ідеал. Вид. 3-тє.— Полтава, 1994.
27. Великий А.-Г. Релігія і Церква — основні рушії української історії // Релігія в житті українського народу. Записки НТШ.— Т. 101.— Мюнхен - Рим - Париж, 1966.
28. Вернадский Г. Два подхода св. Александра Невского // Наш современник.— 1992.— Ч. 3.
29. В.И. Ленин о национальном вопросе и национальной политике.— М., 1989.
30. В.И. Ленин об Украине.— К., 1957.
31. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення.— К., 1991.
32. Відозва наради представників Народної Ради та демократичних організацій України // Літературна Україна.— 1991, 22 серпня.
33. В каком состоянии находится русская нация. «Круглый стол» газеты «Литературный Иркутск» и журнала «Наш современник» // Наш современник.— 1993.— Ч. 3.
34. Внешняя политика России безгранична, как космос // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 2.
35. Волконский А. Католичество и священное предание Востока.— Париж, 1933.
36. Восточная Европа и Россия (Дискуссия в Совете по внешней политике МИД России) // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 1.
37. Ганкевич М. Федерация чи самостійність? // Преса боротьби й ідеї (західноукраїнська публіцистика першої половини ХХ століття). Збірник текстів.— Львів, 1994.

38. Гончар О. Будьмо гідними святинь // Літературна Україна.— 1993, 4 лютого.
39. Горбачев М. Жизнь и реформы. В 2 кн.— М., 1995.
40. Горынь Б. На пути в Европу. Выступления, статьи, интервью.— К., 1994.
41. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа укладу історії східного слов'янства // Вивід прав України.— Львів, 1991.
42. Грушевський М. Ллюстрована історія України.— Київ-Львів, 1913.
43. Грушевський М. Історія України-Руси.— К., 1991.
44. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя.— К., 1991.
45. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть.— К., 1991.
46. Гумилев Л. Меня называют евразийцем // Наш современник.— 1991.— Ч. 1.
47. Гумилев Л.Н. От Руси к России. Очерки этнической истории.— М., 1992.
48. Данилевский Н.Я. Россия и Европа.— М., 1991.
49. Демографический энциклопедический словарь /Редкол. Д.И. Валентей и др.—М., 1985.
50. Дергачов О. Проблеми національної безпеки // Політична думка.— 1993.—Ч. 1.
51. Джилас М. Лицо тоталитаризма.— М., 1992.
52. Дзюба І. Україна і світ // Quo vadis, Україно? — Одеса, 1991.
53. Дискуссия о том, какой быть внешней политике России // Международная жизнь.— 1993.— Ч. 2.
54. Донцов Д. Націоналізм.— Львів, 1926.
55. Дорошенко Д. Нарис історії України.— Львів, 1991.
56. Драгоманов М. Література російська, великоруська, українська і галицька // Літературно-критичні праці. У 2-х т.— К., 1970.
57. Драгоманов М. Пропаший час // Вибране.— К., 1991.
58. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні.— К., 1994.
59. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Перевидання в Україні.— Т. 2.— Львів, 1994.
60. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії /Відп. редактори Ю.І.Римаренко, І.Ф. Курас.— К., 1993.
61. Сфремов С. Історія українського письменства.— К., 1992.
62. Сфремов С. Між двома душами. Микола Гоголь.— К., 1909.
63. Загорский А. Россия — СНГ и Запад // Международная жизнь.— 1994.—Ч. 10.
64. Заставний Ф.Д. Географія України.— Львів, 1994.
65. Заява радянських керівників // Літературна Україна.— 1991, 22 серпня.
66. Заявление глав государств Республики Беларусь, РСФСР, Украины // Известия.— 1991, 10 декабря.
67. Заявление Объединения украинцев России по поводу решения Государственной Думы Российской Федерации об отмене Постановления о денонсации Союзного договора 1922 года // Молодь України.— 1991, 26 березня.
68. Збірник на пошану Івану Мірчуку. За ред. О.Кульчицького. УВУ. Науковий збірник.— Т. 8.— Мюнхен - Нью-Йорк - Париж - Вінніпег, 1979.
69. Здравомыслов А. Украина и Россия в пост-советском пространстве // Украина и Россия в новом геополитическом пространстве (Материалы «круглого стола»).— К., 1995.
70. Зінченко А. Вирватися з «братніх» обіймів // Молодь України.— 1995, 22 вересня.
71. Зюганов Г. За горизонтом.— Орел, 1994.
72. Ильин И. Мысли о России // Молодая гвардия.— 1991.— Ч. 1.
73. Интересы России и СНГ // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 9.
74. Иоан. Торжество православия // Наш современник.— 1993.— Ч. 5.
75. История Русов, или Малой России.— М., 1846.
76. Іван Франко про українську самостійність. Дмитро Донцов про положення нації напередодні першої світової війни. Володимир Винниченко про Радянську владу на Україні.— Б.м. і б.р.

77. Історія Русів. Перекл. І Драча.— К., 1991.
78. Історія Української РСР: У 8 т. 10 кн.— К., 1979.
79. Ісаєв П. Причини упадку української держави в княжі і козацькі часи.— Рим, 1975.
80. Камінський А. Яка орієнтація? — Б.м.: Сучасність, 1981.
81. Канак Ф. Національна ідея: поняття й принципи // Розбудова держави.—1994.— Ч. 11.
82. Кара-Мурза С. Уничтожение России // Наш современник.— 1993.— Ч. 1.
83. Карсавин Л.П. Ответ на статью Н.А. Бердяева об «Евразийцах» // Путь.—1925.— Ч. 2.
84. Кирилюк В. Таки співдружність // Літературна Україна.— 1991, 19 грудня.
85. Киричук О.В. Ментальність: сутність, функції, генеза // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Тези доп. і матер. наук.-практ. конф.— Луцьк, 1994.
86. Кісь Р. Російська месіанська ідея: старе вино в старих міхах // Сучасність.— 1993.— Ч. 2.
87. Клубань О. НАТО Україну чує // Молодь України.— 1995, 15 червня.
88. Ключевский В.О. Сочинения. В 9 т. Курс русской истории.— Т. 1-4.— М., 1989.
89. Ключников С. Русский узел евразийства // Наш современник.— 1992.— Ч. 3.
90. Кобринская И. Внешняя и внутренняя политика России // Международная жизнь.— 1993.— Ч. 9.
91. Козырев А. Стратегия партнерства // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 5.
92. Козловський Б. «Поки не відпустять зашморг...» // За вільну Україну.— 1991, 23 серпня.
93. Комуніст. Орган ЦК КПУ.— 1996.— Ч. 12.
94. Конституція (Основний закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік.—К., 1977.
95. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки.— К., 1987.
96. Конституція України.— К., 1996.
97. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні.— Париж - Нью-Йорк — Львів, 1993.
98. Костомаров М. Дві руські народности. Перекл. О.Ковніського.— Ляйпціг, б.р.
99. Костомаров М. Книги битія українського народу // Вивід прав України.— Львів, 1991.
100. Костомаров Н.И. Две русские народности.— К.-Х., 1991.
101. Кремень В. Украинско-российские отношения: сущность и перспективы // Украина и Россия в новом геополитическом пространстве (Материалы «круглого стола»).— К., 1995.
102. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Вид. 2.— Львів, 1992.
103. Крип'якевич І. Історія України.— Львів, 1990.
104. Кудін В. Україна в системі сучасної геополітики // Комуніст.— 1996.— Ч. 12.
105. Куліш П. Твори. В 2-х т.— К., 1989.
106. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук.— Мюнхен - Львів, 1995.
107. Кульчицький О. Світовідчуття українця // Українська душа.— К., 1992.
108. Кучма Л. Визначна подія всесвітньої історії // Голос України, 1995, 28 серпня.
109. Кучма Л. Немає Батьківщини без свободи — і свободи без Батьківщини // Голос України.— 1996, 28 серпня.
110. Кушнір Б. Ми і Росія // Молодь України.— 1995, 9 червня.
111. Лавров С.Б. Завещание великого евразийца // Гумилев Н. От Руси к России.— М., 1992.
112. Лизанчук В. Навічно кайдани кували.— Львів, 1995.
113. Липа Ю. Призначення України.— Львів, 1991.
114. Липа Ю. Розподіл Росії.— Львів, 1995.
115. Липинський В. Листи до братів-хліборобів.— Нью-Йорк, 1954.
116. Липинський В. Участь української шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького // Твори.— Філадельфія, 1980.
117. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т.— К., 1994.
118. Літопис руський. Перекл. з давньорус. Л.Є. Махновця.— К., 1989.
119. Літопис Самовидця.— К., 1971.

120. Лобанов М. Подвижники и тушинцы // Наш современник.— 1995.— Ч. 5.
121. Лошиц Ю. Дмитрий Донской.— М.: Роман-газета, 1989.
122. Львівськими слідами ГКЧП // За вільну Україну.— 1991, 19 грудня.
123. Лысенко Н. Абсолютная идея нашего будущего // Молодая гвардия.—1994.— Ч. 4.
124. Лысенко Н. Наша цель — создание великой империи // Наш современник.—1992.— Ч. 9.
125. Лысенко Н. Стратегия нашей борьбы (Тезисы к размышлению) // Молодая гвардия.— 1993.— Ч. 9.
126. Мазепа І. Ми стоїмо тепер, братіє, між двома проваллями // Вивід прав України.— Львів, 1991.
127. Маланюк Є. Книга спостережень: В 2 т.— Торонто, 1966.
128. Маланюк Є. Книга спостережень.— К., 1995.
129. Малецький М. Чи відбудеться російська імперія? // Літературна Україна.—1995, 14 вересня.
130. Маркус В. Від народу-племені через автономістські прагнення до державности й соборности // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність.— Ужгород, 1994.
131. Мартынов Б. Россия предпочитает собственный путь // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 5.
132. Мартынов Б.С. Самоопределению — необходим ответственный подход // Международная жизнь.— 1993.— Ч. 7.
133. Материалы XXVII съезда Коммунистической партии Советского Союза.— М., 1986.
134. Международная жизнь.— 1994.
135. Мережковский Д. Большая Россия.— Л., 1991.
136. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу.—К., 1992.
137. Михальченко Н. К вопросу об украинско-российских отношениях // Украина и Россия в новом геополитическом пространстве (Материалы «круглого стола»).— К., 1995.
138. Міхновський М. Самостійна Україна // Вивід прав України.— Львів, 1991.
139. Міхновський М. Самостійна Україна // Матеріали до історії розвитку суспільно-політичної думки в Україні XIX-XX ст. Уложив проф. Г.Васькович.— Брюссель - Мюнхен - Лондон - Нью-Йорк - Торонто, 1976.
140. Молодая гвардия.— 1991.— Ч. 1-12.
141. Мороз Олександр. Вибір (Хто підніме 15-й камінь?).— К., 1994.
142. Мороз Олег. Нас уверяют: коммунисты — это совсем не больно // Литературная газета.— 1996, 14 февраля.
143. Нагаєвський І. Історія Української держави дванадцятого століття.— К., 1993.
144. Нагорна Л., Шаповал Ю. Українсько-російські відносини в історико-політичному контексті: сучасні оцінки // Україна и Россия в новом геополитическом пространстве (Материалы «круглого стола»).— К., 1995.
145. Нарочницкая Н. Россия и Европа. Историсофический и геополитический подход // Наш современник.— 1993.— Ч. 12.
146. Нарочницкая Н. Россия — это не Восток и не Запад. Она нужна миру как Россия и должна оставаться ею // Международная жизнь.— 1993.— Ч. 9.
147. Нарочницкая Н. Осознать свою миссию // Наш современник.— 1993.— Ч. 12.
148. Наш современник.— 1990-1994.
149. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і «Руська Трійця». До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX ст.— Львів,— 1994.
150. Нюрнбергский процесс.— Т. XII.— М., 1961.
151. Образование и развитие Союза Советских Социалистических Республик (в документах).— М., 1973.
152. О.В. Існує апарат, існує партія, або Де шукати компартійні гроші // За вільну Україну.— 1991, 20 листопада.
153. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу.— К., 1918.
154. Озолас Р. Між Сходом і Заходом: Литва і Україна // Золоті ворота.—1994.— Ч. 2/8/.
155. Оливье Г. Новая политика национальной безопасности и национальный интерес России // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 10.

156. Орлик П. Вивід прав України // Вивід прав України.— Львів, 1991.
157. Основний закон «Самостійної України» Спільки народу українського // Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції.— К., 1993.
158. Откровенный разговор о «друзьях», «врагах» и коренных интересах нации. Интервью с Н. Лысенко // Наш современник.— 1993.— Ч. 7.
159. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори.— К., 1994.
160. Павлов Н. Русские: время выбора // Наш современник.— 1995.— Ч. 1.
161. Пайпс Р. Россия при старом режиме.— Независимая газета, 1993.
162. Панас К. Історія Української Церкви.— Львів, 1992.
163. Патомов Ю. Україна і Росія в контексті європейських цінностей // Політична думка.— 1993.— Ч. 1.
164. Перед судом истории // Правда.— 1991, 20 декабря.
165. Пирожков С. Украинско-российские отношения в контексте национальной безопасности // Украина и Россия в новом геополитическом пространстве (Материалы «круглого стола»).— К., 1995.
166. Плешаков К. Геополитика в свете глобальных перемен // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 10.
167. Плешаков К. Миссия России. Третья эпоха // Международная жизнь.— 1993.— Ч. 1.
168. Подтверждение Генеральной Ассамблеи ООН принципов международного права, признанных Уставом Нюрнбергского трибунала и нашедших выражение в его приговоре // Нюрнбергский процесс.— Т. VII.— М., 1961.
169. Поздняков З. Россия — великая держава // Международная жизнь.— 1993.— Ч. 1.
170. Политический процесс в России: современные тенденции и исторический контекст. Вып. X.— М., 1995.
171. Полонська-Василенко Н. Історія України. В 2 т.— К., 1992.
172. Портников В. Навіщо приїздив Лукашенко // Молодь України.— 1995, 22 вересня.
173. Приговор Международного Военного Трибунала // Нюрнбергский процесс.— Т. VII.— М., 1961.
174. Притула В. Крим: блок «Росія» при владі // Молодь України.— 1995, 19 травня.
175. Прокопович Ф. Сочинения.— М.-Л., 1961.
176. Просвіта (Львів),— 1989-1994.
177. Прощание с Союзом будет долгим // Известия.— 1991, 25 декабря.
178. Пульс дня // Правда.— 1991, 24 декабря.
179. Пустогаров В. Региональная ответственность России и международное право // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 9.
180. Радянська Україна.— 1954, 27 лютого.
181. Ребет Л. Теорія нації.— Мюнхен, 1995.
182. Речь Главного обвинителя от Франции Шампетье де Рибо // Нюрнбергский процесс.— Т. VII.— М., 1961.
183. Речь Главного обвинителя от Соединенных Штатов Америки Роберта Джексона // Нюрнбергский процесс.— Т. VII.— М., 1961.
184. Решение чрезвычайного заседания Контрольного Совета по ходатайствам осужденных о помиловании // Нюрнбергский процесс.— Т. VII.— М., 1961.
185. Россия и Германия. «Круглый стол» в редакции «Нашего современника» // Наш современник.— 1993.— Ч. 1.
186. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України.— Львів, 1994.
187. Русаков Ш. От русофобии к евразийству (Куда ведет гумилевщина) // Молодая гвардия.— 1993.— Ч. 3.
188. Русалка Дністрова (Фотокопія з видання 1837 р.).— К., 1972.
189. Савишрай И. Евразийство // Наш современник.— 1992.— Ч. 2.
190. Симоненко П. «Національна ідея»: міфи і реальність // Голос України.— 1966, 21 березня.
191. Ситник К. Територіально-історична структура України та українсько-російські відносини // Украина и Россия в новом геополитическом пространстве (Материалы «круглого стола»).— К., 1995.
192. Січинський В. Чужинці про Україну.— Авгбург, 1946.

193. *Середяк А.* Товариство «Просвіта» в період першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки (1914–1928) // Нарис історії «Просвіти».— Львів, 1993.
194. Словник української мови.— Т. II, IV.— К., 1991.
195. *Сміт Е.Д.* Національна ідентичність. Перекл. з англ.— К., 1994.
196. *Соболев А.В.* Полюса евразийства // Новый мир.— 1991.— Ч. 1.
197. Советский энциклопедический словарь.— М., 1982.
198. *Соколов В.* Демократия и границы // Литературная газета.— 1989.— Ч. 31.
199. *Соловьев С.М.* Чтения и рассказы по истории России.— М., 1990.
200. *Солоневич И.* Дух народа // Наш современник.— 1990.— Ч. 5.
201. *Солоневич И.* Политические тезисы российского народно-имперского (штабс-капитанского) движения // Наш современник.— 1992.— Ч. 12.
202. *Солженицын А.* На возврате сознания и дыхания // Новый мир.— 1991.— Ч. 5.
203. *Сорокин Е.* Парламент России ратифицировал соглашение о содружестве независимых государств // Правда.— 1991, 13 декабря.
204. *Сорокин П.* Существенно важные черты русской нации в двадцатом веке // Молодая гвардия.— 1990.— Ч. 10.
205. 40 лет «Международной жизни» // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 11.
206. Соціоніка: час України.— Тернопіль, 1991.
207. *Стецько Я.* Твори. В 2 т.— Мюнхен, 1991.
208. *Стромецький О.* Гоголь. Дослідження стилю, філософії, методів та розвитку персонажів.— Львів, 1994.
209. Тези до 300-річчя возз'єднання України з Росією. Схвалені Центральним Комітетом Комуністичної партії України.— К., 1954.
210. *Тойнбі А.Дж.* Постигание истории. Перекл. з англ.— М., 1991.
211. *Томашівський С.* Галичина. Політико-історичний нарис з приводу світової війни. Вид. 2.— Львів, 1915.
212. *Троцкий Л.* Инструкция агитаторам-коммунистам на Украине // К.,— 1990.— Ч. 12.
213. *Троцкий Л.Д.* К истории русской революции.— М., 1990.
214. *Трубецкой Н.* Мы и другие // Наш современник.— 1992.— Ч. 2.
215. *Тютчев Ф.И.* Стихотворения.— М., 1990.
216. Украина и Россия в новом геополитическом пространстве (Материалы «круглого стола»).— К., 1995.
217. Український радянський енциклопедичний словник. В 3 т.— К., 1987.
218. Устав Международного Военного Трибунала // Нюрнбергский процесс.— Т. VII.— М., 1961.
219. Учредители старого Союза создают новое Содружество // Известия.— 1991, 10 декабря.
220. *Фабер-Род К.* «Ваша країна може бути найбагатшою в Європі» // Молодь України.— 1995, 26 вересня.
221. *Флоровский Г.* Евразийский узел // Новый мир.— 1991.— Ч. 1.
222. *Флоровский Г.* Пути русского богословия.— Париж, 1983.
223. *Фомин С.* О русских национальных интересах // Молодая гвардия.— 1993.— Ч. 2.
224. *Франко І.* Поза межами можливого // Зібр.тв. У 50 т.— Т. 45.— К., 1986.
225. *Франко І.* Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Зібр.тв. У 50 т.— Т. 45.— К., 1986.
226. *Франко І.* Україна irredenta // Вивід прав України.— Львів, 1991.
227. *Франко І.* Юліян Бачинський. Україна irredenta.— 1900 // ЛНВ.— 1900.— Кн. 4.
228. *Хотин Р.* Реанімація націонал-комунізму // Слово.— 1991.— Ч. 21.
229. *Целевич В.* Нарід, нація, держава.— Львів, 1934.
230. *Цибуков В.* Кто платит по долгам // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 10.
231. *Цибуков В.* Судьба советской собственности за рубежом // Международная жизнь.— 1994.— Ч. 7-8.
232. *Цимбалістий Б.* Родина і душа народу // Українська душа.— К., 1992.

233. *Цимбалістий Б.* Тавро бездержавности. Політична культура українців.—К., 1994.
234. *Череватенко Л.* Українська культура — останній бастион нашої духовності, а відтак — нашої державності // Літературна Україна.— 1995, 21 вересня.
235. *Шандор В.* Закарпаття: Історично-правний нарис від IX ст. до 1920.— Нью-Йорк, 1992.
236. *Шаталін С.* Последний шанс // Комсомольская правда.— 1991, 24 августа.
237. *Шафаревич И.* Есть ли у России будущее? — М., 1991.
238. *Шафаревич И.* Путь из-под глыб.— М., 1991.
239. *Шафаревич И.* Россия наедине с собой // Наш современник.— 1992.— Ч. 1.
240. *Шахназаров Г.* Три самоопределения российской демократии // Известия.— 1991, 16 ноября.
241. *Шелухин С.* Україна — назва нашої землі з найдавніших часів . Прага, 1936.
242. *Шестов Л.* Адофез беспочвенности.— Л., 1991.
243. *Шиманов Г.* Оккупация и геноцид русских в императорской России, или Что мы знаем о самодержавии // Молодая гвардия.— 1994.— Ч. 1.
244. *Яковлев А.Н.* Реализм — земля перестройки. Избранные выступления и статьи.— М., 1990.
245. *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології.— Мюнхен, 1993.

Додатки

Україна й українці в Другій світовій війні

П л а т ф о р м а

Українського національно-патріотичного блоку

Львівщини

Напередодні п'ятдесятиріччя закінчення Другої світової війни в Європі Український національно-патріотичний блок Львівщини вважає своїм обов'язком обнародувати власне ставлення до подій піввікової давнини й дати трактування ролі нашого народу в цій війні.

Основні положення платформи УНПБ Львівщини формуються в таких тезах:

1. Для українського народу початок і закінчення Другої світової війни не збігаються з тими датами, які прийняті в світовій історії. Українці були втягнені в її вир ще в березні 1939 року, що засвідчила битва проти угорських окупантів на Красному полі під Хустом. У Карпатській Україні сфокусувались інтереси різних держав (СРСР, Німеччини, Угорщини, Польщі, Румунії та інших). Воюючи проти Угорщини як союзниці гітлерівської Німеччини, українці виступали на міжнародній арені в ролі окремого суб'єкта. Надалі українці відігравали таку самостійну роль лише після організації Української Повстанської Армії і створення органу державної влади — Української Головної Визвольної Ради.

2. У вересні 1939 року українці воювали проти Німеччини в військах Польщі і не мали самостійних військових формувань.

22 червня 1941 року Україна стала ареною збройної боротьби двох імперіалістичних держав — більшовицької Росії та нацистської Німеччини, кожна з яких прагнула до світового панування. Російсько-німецька війна 1941-1945 років мала для українців братовбивчий характер. Відступаючи з української землі, московсько-більшовицькі окупанти позвірячому знищували політв'язнів у тюрмах, вбивали невинних людей, руйнували народне господарство. Трактування цієї війни як «Великої Вітчизняної війни проти

німецьких загарбників» суперечить історичним фактам і не витримує жодної критики, бо СРСР, який тепер напівофіційно називається «імперією зла», не міг бути вітчизною для поневолених українців. Великий Голодомор 1933 року, масові вбивства і репресії підтверджують, що керівництво більшовицької Росії розглядало УРСР як власне колоніальне володіння, вдавалося до безпрецедентного в світовій історії геноциду великого європейського народу, виснажувало національні багатства України. В цій імперії Україна не була рівноправною з Росією, що ототожнювалася з СРСР: їхні взаємини були взаєминами метрополії (Росії) з колонією (Україною). Як царська, так і більшовицька Росія не мали законних підстав вважати Україну своєю частиною, позаяк російське керівництво заволоділо нею не на законних підставах, а грубою військовою силою, порушивши взяті на себе зобов'язання. Отже, ні царська Росія, ні її наступниця більшовицька Росія, або СРСР, не були батьківщиною чи вітчизною для українців на наших етнічних землях. У складі радянських військ наші країни воювали проти нацистської Німеччини не за інтереси власного народу, а за інтереси чужої імперії, що й після закінчення війни продовжувала політику геноциду українців.

3. Визнання Росії (СРСР) батьківщиною чи вітчизною для українців логічно означає заперечення двох важливих державно-правових актів — IV Універсалу Центральної Ради 22 січня 1918 року та Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року. Верховна Рада України проголосила незалежність, керуючись цілком визначеними аргументами: правом української нації на самовизначення, передбаченим Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами; здійсненням Декларації про державний суверенітет України. В разі визнання Росії чи СРСР батьківщиною (вітчизною) для українців наша нація позбавляється права на самовизначення і проголошення незалежної держави, бо тоді йдеться не про реалізацію свого законного права, а про незаконний сепаратизм. Не випадково прихильники концепції «Великої Вітчизняної війни проти німецьких загарбників» займають, як правило, відверто антидержавницькі і навіть українофобські позиції.

4. З трактуванням російсько-німецької війни як «Великої Вітчизняної війни» пов'язане питання про так зване «визволення» українських земель від німецьких окупантів радянськими військами. Вигнання німецьких окупантів з України не полегшило долі українського народу, бо на зміну їм повернулись московсько-більшовицькі поневоловачі, які ігнорували національні інтереси нашого народу.

По-перше, кремлівське керівництво виношувало плани виселити українців з рідних земель, що підтверджене на XX з'їзді КПРС, і лише неспроможність залізничного транспорту не дозволила реалізувати ці злочинні наміри.

По-друге, на «визволеній» території України взимку 1946-1947 років окупанти спровокували голодомор з випадками людоїдства, хоч були можливості запобігти таким наслідкам.

По-третє, після повернення радянських військ на українських землях відновився жорстокий тоталітарний режим з масовими репресіями, знищенням цілих населених пунктів, посиленням мобілізованих українців на першу лінію фронтових дій для їх поголовної загибелі.

По-четверте, упродовж тривалого часу на «визволених» українських землях тривала національно-визвольна боротьба проти московсько-більшовицьких окупантів, що заперечує твердження про «визволення», яке відзначене торік на офіційному рівні.

5. Участь українців у бойових діях Другої світової війни зумовлювалась тим, що вони змушені були вибирати (добровільно чи примусово) такий варіант, який диктувався конкретними обставинами: боротьба в лавах Української Повстанської Армії на два фронти — проти німецького нацизму і московського більшовизму; боротьба проти московсько-більшовицьких поневоловачів з орієнтацією на німців; боротьба проти німців у складі радянських військ. Частина українців як громадян інших держав воювала проти німців у складі військ Антигітлерівської коаліції на Другому фронті. Окрім того, наші земляки, які з чужої волі опинились у часи війни в Західній Європі, боролись проти гітлерівців у русі Опору. Така реальність вимагає нового підходу до оцінки історичних подій і перегляду заяложе-

них поглядів, які накидали нашому народові офіційні ідеологи в часи тоталітаризму й продовжують за інерцією нав'язуватись ще нині.

6. Наш обов'язок — вимагати від керівництва України справедливої оцінки національно-визвольної боротьби проти більшовицьких поневолювачів під час російсько-німецької війни та в повоєнні роки. Українська Повстанська Армія користувалася всенародною підтримкою. Діяльність УПА не обмежувалася західним регіоном, а охоплювала також землі на схід від Збруча, проявилася, як тепер відомо з архівних документів, у східних і південних областях.

Спроби московських і промосковських «істориків» трактувати УПА як «бандитські формування» суперечать історії України воєнного і повоєнного періоду. Джерелом такого тлумачення є офіційна імперська ідеологія Москви, яка завжди намагалася зобразити борців за національне визволення як «лютих ворогів» власного народу. Так офіційна Москва й нині таврує справедливу боротьбу чеченського народу за своє визволення. Блокування правдивої інформації про УПА теперішніми більшовиками й московськими імперіалістами в центральному, східному і південному регіонах нашої держави має за мету приховати від наших земляків історичну правду про визвольну боротьбу Української Повстанської Армії, в лавах якої воювали підрозділи багатьох народів колишнього СРСР, у тому числі й російського.

7. При оцінці дивізії «Галичина» треба зважати принаймні на три аргументи: 1) спільні воєнні дії з німецькими військами проти більшовицьких окупантів розглядалися не як стратегічне, а як тактичне завдання для українців; 2) воєнна ситуація диктувала вибір, тому організатори дивізії намагались спрямувати воєнну боротьбу проти московсько-більшовицьких окупантів, репресивна діяльність яких вже проявилася відверто на «визволених» ними українських землях; 3) зваження різних варіантів дальшого ходу війни й намагання створити зародок національної армії за прикладом військових формувань Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни, що стали основою армії ЗУНР.

Не будемо нехтувати й тим, що на боці німців проти більшовицьких окупантів і їх режиму воювали не лише українці, а й інші народи, які перед війною томились у більшовицькому тоталітарному ярмі. Не були винятком і росіяни, які створили Російську Визвольну Армію (РВА). Нарешті, в боротьбі проти західноєвропейського імперіалізму народи африканських і азійських країн теж не відкидали співробітництва з тодішньою Німеччиною.

8. Найбільше наших земляків воювало проти німецьких окупантів у лавах Червоної Армії, а також у загонах радянських партизанів, яких, незважаючи на постійну допомогу з Москви, на українських землях було мало. Вже в повоєнний час за постановами компартійних органів видавалися підпільні партійно-комсомольські організації, що начебто діяли на українських землях у роки війни. Упродовж десятиріч нашому народові нав'язувались заідеологізовані стереотипи червоноармійців як визволителів Європи та їх «історичної місії». Позбутися їх не так легко ветеранам війни, які переконані в тому, що вони визволяли інші народи, хоч насправді розширювали рамки «імперії зла» за рахунок нових сателітів. В ім'я історичної правди й майбутнього України як незалежної держави мусимо підійти по-новому до більшовицьких ідеологічних догм. Воюючи на боці Москви в роки Другої світової війни, українці справді боролись проти нацистських окупантів, але водночас створювали умови для утвердження на наших землях московських окупантів, які не приховували своїх планів повністю денаціоналізувати українців.

Проте як жертви тоталітарного режиму, що втягнув їх у криваву війну, вони не можуть принижуватись і зневажатись у нашій державі.

Зміцніла після Другої світової війни більшовицька імперія втягнула світ у вир «холодної війни» і неодноразово загрожувала новою світовою війною. Українські юнаки змушені були воювати в ім'я імперських амбіцій кремлівського керівництва далеко від рідних земель, на інших континентах.

У повоєнний час проводилась політика форсованого формування так званого «радянського народу», для чого

щороку українська молодь скеровувалась на роботу в азійську частину РРФСР, а в Україну присилялись випускники російських вищих, середніх спеціальних і професійно-технічних навчальних закладів. У цьому розумінні політика більшовицьких поневолювачів щодо українського народу мало чим відрізнялась від політики нацистських окупантів. У широких масштабах використовувалась рабська праця політв'язнів, основну частину серед яких становили українці.

9. Конкретно-історичний підхід до оцінки участі українців у Другій світовій війні показує хибність перенесення на нашу історію чужих схем і вимагає обґрунтованої наукової концепції, без ідеологічних штампів, які успадковані від чужого тоталітарного режиму, що трактував історію України як частину історії Росії. Водночас треба зважити, що для характеристики історії українського народу не завжди підходять історичні стереотипи європейських народів, які вели справедливую війну проти німецьких окупантів.

У роки Другої світової війни українці опинились між двома вогнями, двома імперіями — і перемога як першого, так і другого не була на користь українському народові. І німці, і московські більшовики готували смерть української нації.

10. Україна втратила за роки війни 2,5 мільйона військових і 5,5 мільйона цивільних осіб. Таких втрат не зазнав жоден народ світу, якого захопив воєнний вир. Втрати українців у людях на 1,5 мільйона більше, ніж втрати Німеччини, і на 2-3 мільйона перевищують людські втрати Росії. Вже вони не дають нам, громадянам незалежної України, підстав святкувати п'ятдесятиріччя перемоги над нацистською Німеччиною, бо таке святкування є не чим іншим, як зневагою до пам'яті тих восьми мільйонів наших земляків, яким війна вкоротила життя. Ми не маємо права радіти, коли добре знаємо, що кожна п'ядь української землі скроплена кров'ю мільйонів наших людей, що «перемога» принесла на нашу землю плач матерів, вдів, дітей, які втратили синів, чоловіків, батьків, що після «перемоги» на наших землях запанував жорстокий терор і голодомор з випадками людодівства.

11. Як показали торішні урочистості до «визволення» України від німецьких окупантів, такі заходи перетворюються в демонстрацію антиукраїнських сил проти національної незалежності, спрямовуються на злочинне паплюження нашої державності й національної символіки та мають на меті ще раз задекларувати наміри збанкрутилих антиукраїнських елементів, реанімувати СРСР і колоніальний статус України.

Повернення нині до колоніального статусу означало б для України не що інше, як перетворення мільйонів українців у найманих рабів молоді російської буржуазії, позбавлення їх будь-якого соціального захисту.

Мусимо наголосити, що пропагандистська кампанія до п'ятдесятиріччя перемоги над нацистською Німеччиною не сприятиме зміцненню Української держави, а, навпаки, буде використовуватись в інтересах московських реваншистських (комуністичних і антикомуністичних) сил.

12. Справедлива оцінка ролі України в Другій світовій війні вимагає притягнення до кримінальної відповідальності більшовицько-енкаведистських злочинців, до яких не може бути застосований термін давності, бо їхні злочини перед людством за своїм тягарем не відрізняються від злочинів нацистів. Не можемо вшановувати як учасників війни осіб, які в складі енкаведистських загонів вели неогодошену війну проти мирного українського населення, розстрілювали без суду й слідства невинних людей, мордували їх у більшовицьких катівнях, вивозили їх у холодні сніги Сибіру.

13. Оцінивши роль і місце України та українців у Другій світовій війні, Український національно-патріотичний блок Львівщини пропонує не святкувати Дня Перемоги 9 травня 1995 року, як це робилось у роки тоталітаризму, а відзначати 8 травня 1995 року як День Пам'яті співвітчизників, які полягли в роки Другої світової війни в боротьбі проти більшовицького та нацистського тоталітарних режимів. Державні прапори з траурними стрічками, запалені ввечері свічки в наших домівках, панахиди на могилах учасників Другої світової війни й борців проти більшовизму й нацизму, низький поклін рідним полеглих воїнів і борців повинні розбудити в серцях десятків мільйонів громадян України пам'ять про мільйони жертв наших співвітчизників, які

поклали своє життя за чужі інтереси, а не тільки на вівтар нашої волі, повинні допомогти усвідомити тривогу за долю нашої молоді держави перед загрозою нового поневолення України.

14. Намагання відсвяткувати 50-річчя перемоги над нацистською Німеччиною спільно з Росією, яка й нині проливає невинну кров волелюбних народів і на державному рівні порушує питання про реставрацію імперії в колишніх межах, треба розцінювати не інакше, як глум над світлою пам'яттю тих десятків мільйонів наших співвітчизників і представників інших народів, що загинули в боротьбі проти московського імперіалізму.

Не патетичні слова, не голосні фанфари, а реальна турбота про кожного громадянина України — учасника Другої світової війни, борця проти більшовицького і нацистського тоталітарних режимів у цей нелегкий час мали б стати одним з першочергових завдань державних органів і громадських організацій.

Як цивілізована нація українці, громадяни незалежної держави мають проявити увагу до всіх жертв Другої світової війни, незалежно від національності й громадянства, оберігати місця поховання всіх людей, які загинули в боротьбі проти двох імперій — більшовицької Росії та нацистської Німеччини й поховані на українській землі.

Україна — наш спільний дім. За неї поклали голови десятки мільйонів синів і дочок нашого народу. Пам'ять про них закликає нас не до роздмухування ненависті між співвітчизниками, а до ЗЛАГОДИ всіх, кому дорога незалежна Українська держава.

Платформа підготована заступником голови Координаційного центру Українського національно-патріотичного блоку Львівщини, доктором філософських наук *Олегом Гринівим*.

Схвалено Координаційною радою Українського національно-патріотичного блоку Львівщини 24 січня 1995 року.

Голова Координаційного центру Українського національно-патріотичного блоку Львівщини, професор *Степан Павлюк*

Міжнародний суд над КНРС за злочини тоталітарного режиму — гарантія миру, безпеки й стабільності в світі, запорука свободи народів колишнього СРСР

П л а т ф о р м а
Українського національно-патріотичного блоку
Львівщини

1. Сімдесятирічна війна проти народів колишнього Радянського Союзу й країн радянського блоку та «холодна війна» більшовизму проти людства не завершені юридично: винуватці не притягнені до кримінальної відповідальності згідно з міжнародним правом, а КНРС не визнана злочинною організацією на принципах Статуту Міжнародного Військового Трибуналу.

Як наслідок, крах СРСР як більшовицької імперії не спричинився до очікуваного полегшення життя народів колишніх союзних республік СРСР і керівництво Росії з колишніх вищих ешелонів компартноменклатури після деякої правової мімікрії відверто продовжує загрожувати миру, безпеці й стабільності в світі, свободі народів колишньої імперії, спадкоємцем якої воно себе проголосило. Захопивши державну владу в цілому ряді незалежних держав, що виникли на руїнах СРСР, компрадорська компартноменклатура гальмує прогресивні реформи в економічному, політичному й духовному житті.

2. Дальший світовий розвиток вимагає міжнародного суду над КНРС як логічного правового завершення сімдесятирічної війни проти народів колишнього Радянського Союзу й країн радянського блоку та «холодної війни» більшовизму проти людства на принципах Статуту Міжнародного Військового Трибуналу. Стаття 6 цього Статуту передбачає відповідальність за такі злочини:

«а) злочини проти миру, а саме: планування, готування, розв'язування або ведення агресивної війни чи війни з порушенням міжнародних договорів, угод або заповідей, або участі в загальному плані чи змові, які спрямовані на здійснення будь-якої з названих дій;

б) воєнні злочини, а саме: порушення законів чи звичаїв

війни. До цих порушень відносяться вбивства, мордування або забирання в рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території; вбивства або мордування військовополонених чи осіб, які перебувають у морі; вбивства заручників; пограбування суспільної чи приватної власності; спустошення, які не оправдані воєнною необхідністю, інші злочини;

с) злочини проти людності, а саме: вбивства, винищення, поневолення, заслання й інші жорстокості, які вчинили щодо цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів з метою здійснення або в зв'язку з будь-яким злочиним, який підлягає юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи є такі дії порушенням внутрішнього права країни, де вони були вчинені, чи не є такими».

3. Вирок Міжнародного Військового Трибуналу від 1 жовтня 1946 року кваліфікує як злочинну діяльність нацистської партії за ведення агресивної війни, за онімечення населення на захоплених територіях за допомогою знищення місцевих звичаїв і виявлення та арешту осіб, які протидіяли німецькій окупації, за переслідування євреїв, за реалізацію програми найманої праці, за порушення міжнародно-правових норм у ставленні до військовополонених. У висновку щодо діяльності керівного складу нацистської партії зазначається, що «політичне керівництво використовувалося для цілей, котрі згідно із Статутом (Міжнародного Військового Трибуналу.— О.Г.) є злочинними й охоплювали онімечення приєднаних територій, переслідування євреїв, виконання програми рабської праці й жорстоке ставлення до військовополонених».

У Вироку визнається як необґрунтоване твердження про те, що включення окупованих країн до складу Німецької імперії начебто дає їй право ставитись до цих країн так, як до частини Німеччини, цебто осуджується незаконна «доктрина підкорення». У Зверненні 2 «Деякі додаткові вимоги до Німеччини, до німецького народу» Головнокомандувачі окупаційними збройними силами США, СРСР, Великобританії та Франції зазначили: «Німецька націонал-соціалістична партія (НСДАП) цим повністю й остаточно ліквідується й оголошується поза законом».

4. Осуджуючи нацистську партію, Міжнародний Військовий Трибунал кваліфікує нацистську ідеологію як нову релігію. В своїй обвинувальній промові головний обвинувач від Франції Шампетє де Ріб підкреслював: «І нам відомо, які злочини були вчинені в ім'я цієї нової релігії, скількох смертей коштувала реалізація так званої доктрини життя: концентраційні табори, газові камери, печі крематоріїв, різні щеплення, стерилізація, вівісекція, жертвами яких стали в'язні концтаборів і загнані мирні жителі, поневолення народів, які вважались здатними асимілюватись, і понад все це — методичне знищення тих народів, яких вважали нижчими, і, нарешті, «геноцид» — все це потворний плід гітлерівської ідеології». Його доповнював головний обвинувач від СРСР Роман Руденко: «Тільки знахабнілі демагоги можуть стверджувати, що німецькі фашисти, які ліквідували всі демократичні свободи народу і замінили їх концтаборами, які запровадили рабську працю на заводах і фабриках та відновили кріпосницькі порядки в селах Німеччини й окупованих ними країнах, є захисниками інтересів робітників і селян».

5. Міжнародний Військовий Трибунал визначив коло осіб, які підлягають відповідальності за злочинну діяльність нацистської партії. Головний обвинувач від СРСР Роман Руденко наголосив: «Ми порушуємо питання в цілковитій відповідності з Обвинувальним висновком про визнання злочинною організацією тільки керівного складу гітлерівської партії, котрий був мозком, хребтом і рушійною силою цієї партії, без якого гітлерівські змовники не змогли б реалізувати свої злочинні плани».

Керівний склад був особливою вибраною групою всередині самої гітлерівської партії і, як такий, наділений спеціальними прерогативами».

6. Проте Міжнародний Військовий Трибунал мав на меті не лише притягти до відповідальності керівників нацистської партії за вчинені ними злочини. Він заклав міжнародно-правові основи для притягнення до відповідальності й майбутніх злочинців за скоєні аналогічні злочини. Ці основи ґрунтуються на Статуті Організації Об'єднаних Націй, який підписала 26 червня 1945 року в Сан-Франциско 51 нація, в тому числі Україна, й починається урочистою дек-

ларацією: «Ми, народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучістю зберегти майбутні покоління від бича війни, яка двічі, упродовж періоду, який рівний тривалості людського життя, піддавала людство стражданням, що не піддаються описанню, заявляємо, що ми твердо віримо в основні права людини, в людську гідність і в цінність людської особи, в рівність прав чоловіків і жінок, а також у рівність прав великих і малих народів...».

7. Отже, в Статуті Міжнародного Військового Трибуналу, його Обвинувальному висновку й Вироку, а також в обвинувальних промовах головних обвинувачів від США, СРСР, Великобританії та Франції розроблені й обгрунтовані міжнародно-правові засади щодо кваліфікації злочинної організації, відповідальності її керівництва за злочини проти миру, військові злочини й злочини проти гуманності, попередження подібних злочинів у майбутньому.

8. Керуючись засадами Статуту Міжнародного Військового Трибуналу, є достатньо підстав для того, аби порушити питання про відповідальність керівного складу КІРС як злочинної організації за злочини проти миру, за воєнні злочини, за злочини проти людяності.

Такі злочини стосуються майже цілої території нашої планети, майже всіх народів, що доконечно вимагає створення Міжнародного Військового Трибуналу для справедливого й негайного суду, аби припинити діяльність КІРС як тоталітарно-імперської злочинної організації й запобігти її реанімації в будь-якій формі.

9. Злочини проти миру. Захопивши політичну владу в Росії, більшовицьке керівництво спрямувало свої дії на здійснення в світовому масштабі так званої «соціалістичної революції». Аби подолати опір народів у колишній царській імперії, більшовицьке керівництво тривалий час вело загартницькі війни проти молодих незалежних держав, які виникли на руїнах старої імперії, нав'язувало народам цих держав криваві громадянські війни, ігноруючи підписані з ними договори на державному рівні.

Більшовицьке керівництво Росії, формально визнаючи незалежність маріонеткових радянських республік, фактично втягувало їх населення в різні нерівноправні (колоніальні за своєю суттю) договори. Проголосивши Декларацію й До-

говір про створення СРСР і побачивши перешкоди на шляху до цього, більшовицьке керівництво Росії самочинно урізало й так обмежені права формально незалежних радянських республік, зігнувало Декларацію й Договір про створення СРСР як міжнародно-правові акти, пристосувало їх до своїх геополітичних планів як частини Конституції СРСР.

Боротьба за світове панування й недостатність економічного та військового потенціалів призвели більшовицьке керівництво до укладення з нацистською Німеччиною «пакту Ріббентропа-Молотова» з відповідними секретними додатками про розподіл сфер впливу, внаслідок чого СРСР військовою силою змусив «вступити» до його складу держави Балтії. Змова двох імперіалістичних тоталітарних держав втягнула людство в криваву Другу світову війну.

Сприятлива воєнна ситуація допомогла більшовицькому керівництву нав'язати аналогічні тоталітарні режими окупованим країнам. Агресивні плани більшовицького керівництва СРСР спричинились до тривалої «холодної війни» в світі, яка лягла тяжким тягарем на народні маси, захисниками яких демагогічно називали себе більшовики та їх союзники.

«Холодна війна» поєднувалась з локальними війнами проти боротьби народів за свою незалежність. Сюди відносяться воєнні дії більшовицького керівництва проти Угорщини в 1956 році, проти Чехословаччини в 1968 році й кривава війна проти волелюбного народу Афганістану. Майже ціле десятиріччя більшовицькі окупанти вели неоголошену війну проти національно-визвольних змагань українського народу, який очолювала Українська Головна Визвольна Рада як найвищий державний орган повсталого народу.

Для здійснення своїх планів, спрямованих на створення світової комуністичної імперії, більшовицьке керівництво сформуло свою міжнародну агентуру під назвою Комуністичного Інтернаціоналу, підтримувало жорстокі тоталітарні режими комуністичної орієнтації на різних континентах, нав'язувало народам інших країн партизанські війни.

Висновок. Більшовицьке керівництво СРСР вчинило злочини, передбачені п. «а» статті 6 Статуту Міжнародного Військового Трибуналу.

10. **Воєнні злочини.** Більшовицьке керівництво вже в перші дні війни почало масові вбивства політичних в'язнів у катівнях. Відступаючи, червоні війська мордували в'язнів. Були факти розп'яття в тюрмах живих людей, розтинів черева у вагітних жінок і звірства над плодом, масові кидання людей у соляні шахти й масові розстріли невинних людей.

Під час відступу більшовики вдавались до спустошення української території, що не було оправдане воєнною необхідністю. Знищувались фабрики, заводи, об'єкти культури, освіти, охорони здоров'я тощо.

Коли ж більшовицькі окупанти повертались на українську землю, вони продовжували геноцид українців, посилаючи їх нерідко без належної зброї і захисних засобів на передову лінію фронту, що вело до необгрунтованих людських втрат. За підтримку цивільним населенням загонів Української Повстанської Армії українські села спалювались, а населення виселялось у холодні сніги Сибіру. Більшовицьке керівництво виношувало плани повного виселення українців, які були на окупованих німцями землях, у віддалені райони СРСР — і лише неспроможність залізничного транспорту не дозволила їм завершити ці злочинні наміри.

Проте виселення тривало. Ряд малих народів було депортовано. Кількісно українці серед депортованих народів посідають перше місце.

Більшовики грубо порушували закони ведення війни. Під виглядом добровольців на війну мобілізувались українці Закарпаття, які до війни й до возз'єднання Закарпатської України з УРСР у червні 1945 року не були громадянами СРСР, тому така мобілізація була незаконна.

На тривалі терміни позбавлення волі були засуджені ті українці, які воювали на боці німців чи в лавах Української Повстанської Армії, а також ті, хто попав у німецький полон не з власної вини.

У часи війни населення обкладалось непосильними континентами. Широко розповсюджувались грабунки приватної власності на окупованих землях військовослужбовцями і червоними партизанами.

До вояків Української Повстанської Армії, яка вела у 40-х і на початку 50-х років національно-визвольну війну,

застосовувались нелюдські засоби мордування.

Компартійне керівництво на окупованих землях вчинило злочини, які не відрізняються від тих дій гітлерівського керівництва, що були осуджені в Нотах Народного комісара закордонних справ СРСР В'ячеслава Молотова від 25 листопада 1942 р. «Про обурливі звірства німецьких властей щодо радянських військовополонених», від 6 січня 1942 р. «Про повсюдні грабунки, спустошення населення й страхітливі звірства німецьких властей на захоплених ними радянських територіях» і від 27 квітня 1942 р. «Про страхітливі злочинні дії, звірства й насильства німецько-фашистських загарбників на окупованих ними радянських районах і про відповідальність німецького уряду й командування за ці злочини». Злочини більшовицького керівництва ще тяжчі, бо вони скоювались далеко від лінії фронту й у мирний час, коли фактично уряд СРСР і керівництво КППС вели неоголошену війну проти народів окупованих країн.

Висновок. Більшовицьке керівництво вчинило злочини, передбачені пунктом «б» в статті 6 Статуту Міжнародного Військового Трибуналу.

11. **Злочини проти людяності.** Знуцання з цивільного населення загарбаних територій більшовицьке керівництво розпочало вже в перші роки після захоплення влади в Росії. Для боротьби проти громадян, які намагались обстоювати свої права, більшовицьке керівництво створило ВЧК, цебто орган, для якого не існувало жодних законів і елементарних правил моралі. ВЧК упродовж всього часу існування СРСР залишалась, незважаючи на зміну назв, основним знаряддям тоталітарного режиму. Майже цілих двадцять років сваволя чекістських органів проявилась в особливо жорстоких формах. Для боротьби проти інакшесдумців більшовицьке керівництво створило спеціальний судовий інститут «особливих нарад», який не був передбачений навіть конституцією СРСР. Притягнені до судової відповідальності громадяни позбавлялись елементарних прав на захист, хоч засуджувались на тривалі терміни позбавлення й обмеження волі та навіть на кару смерті.

В основі національної політики більшовицького керівництва лежав геноцид. Знищувались цілі народи. Якщо пере-

пис населення СРСР у 1926 році зафіксував 150 великих і малих народів, то вже в 1979 році їх кількість скоротилась до 101, цебто майже третина народів була асимільована або знищена іншим способом. У часи війни були депортовані цілі народи, а їхні формальні автономії ліквідовані.

Більшовицьке керівництво використовувало в національній політиці принцип «поділяй і володарюй». Аби посварити різні народи, керівництво СРСР встановлювало кордони між союзними республіками, грубо ігноруючи географію їх розселення.

Найбільших втрат за часів більшовицького тоталітарного режиму зазнав український народ. Від формально суверенної держави УРСР були відірвані значні етнічні території, на яких українці позбавлялись елементарних національно-культурних прав і асимілювались; в документах вони записувались, як правило, росіянами. Як наслідок такої асиміляції українців та інших неросійських народів у СРСР швидкими темпами збільшувалась кількість росіян: у 1923 році вони налічували 51,5 млн. осіб, а в 1989 році — вже 145 млн. осіб.

Знищення українського народу проводилось найжорстокішими способами, аж до голодоморів (1921–22, 1932–33, 1946–47 рр.). Організований більшовицьким керівництвом Великий Голодомор 1932–33 років знищив 10–12 млн. українців. Московське керівництво приховувало факт голодомору перед цивілізованим світом, використовуючи продажних і обманутих журналістів і письменників з західних країн. Не допускалась жодна допомога для населення, яке голодувало. Наслідком голодомору було знищення українського селянства як основної соціальної верстви нації і встановлення в селі кріпосницьких порядків шляхом колгоспізації та радгоспізації. Водночас обезлюднені українські села заселялись організовано росіянами з самої Росії, що змінювало національний склад України.

Українці масово виселялись з рідних земель у холодні райони Сибіру, де вони були приречені на смерть. При допомозі московського керівництва комуністичний уряд Польщі провів злочинну операцію «Вісла», позбавивши українців, що опинились за межами УРСР, споконвічних рідних земель і поселивши їх розсіяно для асиміляції.

Для прискорення русифікації українського населення на українських етнічних землях керівництво в державних і компартійних органах, ключові позиції в економіці і сфері культури передавались росіянам або іншим неукраїнцям, що проводили, як правило, антиукраїнську політику в УРСР.

Більшовицьке керівництво грубо втручалось у справи української Церкви. Були ліквідовані Українська Автокефальна Православна Церква й Українська Греко-Католицька Церква, а віруючі підпорядковані московському патріархатові, який сприяв утвердженню тоталітарного режиму й русифікації українського населення. Жорстоких переслідувань зазнавали віруючі українці-християни інших конфесій. Насильницькими методами проводилась політика державного атеїзму, що супроводжувалась знищенням й оскверненням християнських храмів та інших святинь. Віруючі були позбавлені можливості виконувати релігійні обряди, виховувати власних дітей у дусі християнської моралі.

Більшовицьке керівництво організувало сфальшований процес над «Спілкою Визволення України», який мав на меті винищити українську національно свідому інтелігенцію. В Україні постійно звужувалась сфера вживання української мови: вона витіснялась з просвітництва й шкільництва. Відстоювання прав української мови й культури більшовицьке керівництво прирівнювало до державних злочинів.

Жорстокі репресії більшовицького керівництва застосовувались з використанням найновіших досягнень науки. Противники тоталітарного режиму не лише кидались у тюрми: до них використовувались різні методи психічного впливу. Починаючи з 60-х років і до початку політики перебудови, більшовицьке керівництво піддавало інакшесдумців різним випробуванням у психіатричних лікарнях.

Висновок. Більшовицьке керівництво вчинило злочини, передбачені пунктом «с» статті 6 Статуту Міжнародного Військового Трибуналу.

Злочинна діяльність більшовицького керівництва РКП(б) — ВКП(б) — КПРС нічим не відрізняється, а в ряді випадків перевищує за своєю тяжкістю злочинну діяльність

нацистської партії, що вимагає судового процесу над КІРС на засадах Статуту Міжнародного Військового Трибуналу. Без такого суду більшовицька партія буде мати можливість для реанімації під новою назвою і повторення скосних злочинів.

Український національно-патріотичний блок Львівщини зважає те, що майже в усіх колишніх союзних республіках СРСР при владі перебувають представники найвищого рівня компартійної номенклатури, які не зацікавлені в суді над більшовицьким керівництвом КІРС. У жодній з незалежних держав, що виникли на руїнах СРСР, до цього часу не були засуджені учасники антидержавного гекачепістського перевороту в серпні 1991 року. Виходячи з цього, УНПБ вважає, що для суду над більшовицьким керівництвом КІРС необхідно:

1. Створити Національний громадський комітет за міжнародний суд над КІРС як злочинною організацією з представників національно-демократичних організацій, а на місцях — відповідні громадські комітети в областях, районах, населених пунктах і трудових колективах для збирання свідчень про злочини компартійної номенклатури.

Звернутись до національно-демократичних сил незалежних держав, які виникли на руїнах СРСР і держав, які були поневолені більшовицьким керівництвом поза межами СРСР, створити аналогічні національні комітети й скоординувати їхні дії з єдиного Міжнародного комітету, що діятиме згідно з принципами міжнародного права.

2. Національному громадському комітетові домагатись заборони й притягнення до судової відповідальності комуністичних і прокомуністичних організацій, які виступають за відновлення КІРС, дотримуються політики та практики КІРС, визнають себе спадкоємцями цієї злочинної організації.

Заборона діяльності КІРС та її територіальних організацій типу КПУ вимагає спільних дій національно-демократичних сил для забезпечення дебільшовизації всіх сфер духовного життя (шкільництва, просвітництва, науки, мистецтва тощо) і усунення всіх символів тоталітарного режиму, а також демонтажу пам'яток, що мають антиукраїнський характер.

3. Звернутись до урядів західних держав, відповідних міжнародних організацій про створення Міжнародного Військового Трибуналу згідно із Статутом Міжнародного Військового Трибуналу для готування суду над КІРС як злочинною організацією.

4. Підготовча робота до суду над КІРС не можлива без широкої пропаганди й ознайомлення світової громадськості із злочинами більшовицького керівництва.

Суд над КІРС як злочинною організацією — не якась жадоба помсти: він доконечний як запорука свободи народів колишнього СРСР, гарантія миру, безпеки й стабільності в світі, запобігання відновленню цієї злочинної організації в новій формі й припинення мафіозації суспільного життя в незалежних країнах, що виникли на руїнах СРСР.

Український національно-патріотичний блок Львівщини виступає за те, щоби діяльність Національного громадського комітету за міжнародний суд над КІРС як злочинною організацією відповідає вимогам законів України та міжнародно-правовим нормам.

Сподіваємось на порозуміння всіх патріотичних сил в Україні й громадян нашої незалежної держави.

Віriamo в торжество історичної справедливості й підтримку ідеї про міжнародний суд над КІРС за злочини тоталітарного режиму міжнародним співтовариством, прогресивною громадськістю світу.

Схвалено 1 березня 1995 року Координаційною радою Українського національно-патріотичного блоку Львівщини як основа для спільних дій антибільшовицьких і антиімперіалістичних сил.

Платформу підготував доктор філософських наук Олег Гринів, заступник голови Координаційного центру УНПБ Львівщини.

Голова Координаційного центру Українського національно-патріотичного блоку Львівщини
професор Степан Павлюк

Зміст

КНИГА ПЕРЕСТОРОГИ. Степан Павлюк	5
ВСТУП	15
УКРАЇНА В ГЕОПОЛІТИЦІ МОСКВИ. Передне слово	19
Розділ I. СУСІДНІ НАЦІЇ ТА ЇХ НАЦІОНАЛЬНІ ЦІННОСТІ	43
1.1. Українська нація на шляху до державної консолідації	43
1.2. Тисячолітня традиція українського державотворення	67
1.3. Росія як національно-політичний феномен	87
1.4. Росіяни серед інших народів: генеза ксенофобії	105
Розділ II. БІЛЬШОВИЦЬКИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ	125
2.1. Більшовизм як різновид московського імперіалізму	125
2.2. Імперіалістична стратегія під популістськими гаслами	142
2.3. Від ідеологічної українофобії до реколонізації України	161
2.4. Необільшовицький реваншизм	179
Розділ III. РОСІЙСЬКИЙ НЕКОМУНІСТИЧНИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ	211
3.1. Традиційно-апологетичний імперіалізм	211
3.2. Імперіалізм на засадах "євразійства і пасіонаризму"	236
3.3. Національно-возз'єднувальний (націоналістичний) імперіалізм	255
Розділ IV. ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР	281
4.1. Претензії Росії на роль євразійського жандарма	281
4.2. Україна — чинник європейської стабілізації	300
4.3. Традиціоналізм як ідеологія державотворення	319
ВИСНОВКИ	341
ЛІТЕРАТУРА	350
Д о д а т к и	363
УКРАЇНА Й УКРАЇНЦІ В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ. Платформа Українського національно-патріотичного блоку Львівщини	363
МІЖНАРОДНИЙ СУД НАД КІРС ЗА ЗЛОЧИНИ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ — ГАРАНТІЯ МИРУ, БЕЗПЕКИ Й СТАБІЛЬНОСТІ В СВІТІ, ЗАПОРУКА СВОБОДИ НАРОДІВ КОЛИШНЬОГО СРСР. Платформа Українського національно-патріотичного блоку Львівщини	371

В Інституті народознавства НАН України у 1996 р. вийшли в світ

- СКОЛІВЩИНА. ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ НАРИС.
Наук. вид. — 39 обл.-вид. арк.
- ВОЛОДИМИР ОВСІЙЧУК. УКРАЇНСЬКЕ МАЛЯРСТВО X-XVIII СТ.
ПРОБЛЕМИ КОЛЬОРУ. Наук. вид. — 40 обл.-вид. арк.
- ОЛЬГА ЗАГОРОДНЯ-ТРАЧУК. УЗОРИ, ПОВЕРНУТІ В
УКРАЇНУ. Альбом вишивок. — 5 обл.-вид. арк.
- ДРЕВЛЯНИ. ЗБІРНИК СТАТЕЙ І МАТЕРІАЛІВ З ІСТОРІЇ
КУЛЬТУРИ ПОЛІСЬКОГО КРАЮ. — Вип. 1. — 42 обл.-вид. арк.
- ЛЬВІВСЬКИЙ МУЗЕЙ ЕТНОГРАФІЇ ТА ХУДОЖНЬОГО
ПРОМИСЛУ. Путівник. — 5 обл.-вид. арк.
- НАРОДОЗНАВЧІ ЗОШИТИ. Вип. 1-5. Журн. вид.

У 1997 р. готується до друку

- МИРОСЛАВ МОРОЗ. УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР. Бібліогр.
покажчик. Т. 1. — 30 обл.-вид. арк.
- ЮРІЙ ГОШКО. ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО УКРАЇНЦІВ КАРПАТ ТА
ПРИКАРПАТТЯ XIV-XVIII СТ. Наук. вид. — 20 обл.-вид. арк.
- ЕТНОГЕНЕЗ ТА ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬ-
КИХ КАРПАТ. Наук. вид. У 4-х т. Т. 1. — 35 обл.-вид. арк.
- ЛЕМКІВЩИНА. ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.
В 2-х т. Т. 1. Наук. вид. — 30 обл.-вид. арк.
- ГРИГОРІЙ НУДЬГА. УКРАЇНСЬКА ДУМА Й ПІСНЯ У СВІТІ.
Т. 1,2. — Наук. вид. — 63 обл.-вид. арк.
- РОМАН КІСЬ. КРАХ ТРЕТЬОГО РИМУ: СУТЬ РОСІЙСЬКОГО
МЕСІАНСТВА. Наук. вид. — 33 обл.-вид. арк.
- ВОЛОДИМИР ОВСІЙЧУК. ОЛЕКСА НОВАКІВСЬКИЙ. Наук. вид.
— 25 обл.-вид. арк.
- МИХАЙЛО СТАНКЕВИЧ. ДЕРЕВООБРОБНІ ПРОМИСЛИ.
Наук. вид. — 17 обл.-вид. арк.

Наукове видання
Інститут народознавства НАН України

Олег Іванович Гринів

УКРАЇНА І РОСІЯ:
ПАРТНЕРСТВО ЧИ ПРОТИСТОЯННЯ?
(Етнополітологічний аналіз)

Художник Богдан Пікулицький
Коректор Роксолана Лазуркевич
Комп'ютерний набір Галини Турчин,
Галини Серебрякової, Юзефи Зварич, Ядвіги Салдан
Комп'ютерне верстання Мирослави Шульги

Підписано до друку 02.04.97 р. Формат 84×108/32.
Папір офсетний. Гарнітура журнальна.
Офсетний друк. Умов. друк. арк. 20,16.
Умов. фарбо.-відб. 20,4. Обл.-вид. арк. 24,13.
Замовлення № 1042.

Інститут народознавства НАН України
290000 Львів, пр. Свободи, 15
Львівська обласна книжкова друкарня
290000 Львів, вул. Стефаника, 11